

16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış “Tezkire-i Mecâlis-i Şu’arâ-yı Rûm” Adlı Tanınmayan Bir Tezkire

Araş.Gör. İsrail BABACAN*

Özet: Klâsik Türk Edebiyatı hakkında bilgi veren en önemli kaynakların başında şâir tezkireleri gelir. Bu eserler, hem şâirlerin biyografileri, hem de şâir değerlendirmeleri açısından oldukça önemlidir. Çalışmamızın konusu olan Garîbî tezkiresi, onaltıncı asrın ilk yarısında kaleme alınmış olup, büyük bir ihtimalle, Osmanlı sahası Türk şâirleri hakkında yazılan ilk Türkçe şâir tezkiresidir ve bugüne kadar ülkemizde tanınmamıştır. Eserde, onüçüncü asrın ikinci yarısı ile onaltıncı asrın ilk yarısı arasındaki şâirler söz konusu edilmektedir. Eserin müellifinin Anadolu’dan Safevî ülkesine göç etmesi, her iki sahayı değerlendirebilecek bilgi ve donanıma sahip olması ve kendi dönemindeki Osmanlı şâirlerini yakından tanıyan bir kişi olması gibi sebepler tezkirede, edebiyat tarihimize ilgili bazı önemli tespitler yapılmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak eserde, başta Mevlânâ, Süleyman Çelebi, Necatî ve Revânî olmak üzere edebiyat tarihimize iz bırakmış şâirler hakkında önemli tespitlere rastlanır. Ayrıca müellifin, daha çok Mevlevî çevrelerine yakın şâirleri bir araya topladığını iddia etmesi, eseri, Esrar Dede’nin Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyesi ile beraber Mevlevîlik ve Mevlevî şâirler hakkında önemli kaynaklardan biri haline getirir.

Anahtar Kelimeler: Şâir tezkireleri, Garîbî, Osmanlı Şâirleri, İran Azerbaycanı, 16. Asır Osmanlı Sahası Türk Edebiyatı

Giriş

Türk edebiyatının biyografik kaynaklarından şâir tezkireleri hakkında birçok akademik çalışma yapılmıştır¹. Derli toplu bir edebiyat tarihinin yazılması için bu eserlerin tam metinlerinin akademik olarak ortaya konulması zorunludur. Bugüne kadar biyografik kaynaklar konusunda yapılan pek çok yayın sayesinde târihî-edebî açıdan kıymetli eserlerimiz ve bunların müelliflerinin hayat hikâyelerini gün yüzüne çıkarma imkânı doğmuştur.

Tarih kitapları ve bir kısım hâl tercümeleri içeren eserler dışında sırf şâirler hakkında yazılan şuarâ tezkireleri, edebiyat tarihçileri için birinci elden kaynaklar arasında sayılır (İpekten 1988: 25). Tezkere, Arapça *zîkr* kökünden

*Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / ANKARA
babacan@gazi.edu.tr

türetilmiş bir kelimedir. *Zikr*, anma, hatırlama, sözünü etme anlamlarına geldiğine göre tezkire, hatırlamaya vesile olan şey manasına gelir. Bu geniş sözlük anlamına dayanılarak kelime, çeşitli manalarda kullanılmıştır: Bir şeyi hatırlatmaya ya da bir haberi bildirmeye yarayan kısa pusula; herhangi bir iş için izin verildiğini bildirmek üzere hükümetten alınan kâğıt; askerin terhis olduğunu gösteren belge; aynı şehirdeki resmî daireler arasında gidip gelen yazışma, bunların başlıcalarıdır. Bu kelime ve terim anlamlarının dışında tezkire, edebiyat terminolojisi olarak çok daha geniş kullanım alanına sahiptir. Bu manada kelime, Osmanlı toplumunun maddî ve mânevî kültürünü meydana getiren her meslekten yaratıcı kişinin biyografik künye yazıcılığını temel alan bir türdür (İsen 1997: 28-29).

Türk Edebiyatı'ndaki şuarâ tezkirelerine, Fars Edebiyatı'ndaki Lûbâbü'l-elbâb, Baharistan ve Devletşâh tezkiresi gibi eserler öncülük etmiştir. Bu türün edebiyatımızdaki ilk örneği Ali Şîr Nevaî tarafından 'Mecâlisü'n-Nefâis' adıyla yazılmıştır. Umumî tarihler dışında bizde müstakil biyografi kitabı olarak kaleme alınan ilk örnek, Lamiî'nin *Nefehâtü'l-ünsün* tercüme ve zeylini ihtiva eden *Fütûhu'l-mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-müşâhidîn* (y. 1520) adını taşıyan eserdir (İsen vd. 2002: 10). Osmanlı sahasında bilinen ilk şuarâ tezkiresi, Sehî Bey'e âit Heşt-Behîşt adlı eserdir. Bugüne kadar Türk edebiyatında otuz dört adet şâir tezkiresi tespit edilmiştir. Bunlardan yedi tanesi onaltıncı yüzyıla âittir. Ancak bizim yurt dışında rastladığımız bir yazma mecmûa içinde bulunan *Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm* adlı bir bölüm de, şâir tezkiresi özelliği gösterir. Bu tezkirenin İranlı Türk yazar ve Türkolog Hüseyin Muhammedzâde Sıddîk tarafından eski harflerle yapılan basımı (Sıddîk 1382 / 2003), bizi, eserin müellifine ve yaşadığı döneme yönlendirmiştir. Daha sonra da görüleceği gibi hayatı hakkında eseri dışında hiçbir kaynakta bilgiye rastlamadığımız Garîbî adlı müellif, büyük bir ihtimalle eserini ya *Heşt-Behîşt*'ten önce ya da aynı dönemde ondan habersiz olarak kaleme almıştır.

1. Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm'un İçinde Bulunduğu Yazma Mecmûa

Çeşitli engellerden dolayı doğrudan göremediğimiz ancak mikrofilm çıktısını ve CD kayıtlarını elde ettiğimiz bu yazma mecmûa, ilk defa sayın Sıddîk tarafından görülmüş ve kayıt altına alınmıştır. Buna göre nüshanın özellikleri şu şekildedir: Garîbî külliyyatı onuncu hicrî asra ait bir eserdir. Nestalik hattıyla o dönem Osmanlı lehçesi özellikleriyle kaleme alınmıştır. 184 varaktır. İlk ve son varığı yenilenmiş, sarı renkli Semerkant kağıdından, çirkin lekelerle sahip su renginde, mavi ve sarı kenarlıkları olan, her sayfası oniki satırdan ibâret bir yazmadır. Eser, 1934 yılında özel bir el tarafından satın alınarak şahsî bir kütüphaneye kaydedilmiştir. Ancak Türkçe eser olmasından dolayı, gerekli özen gösterilmemiş², bazı sayfaları koparılarak karışık bir halde âit

olmadığı yerlere yapıştırılmıştır. Varak numaraları olmayıp sonradan sayfa numaraları verilmiştir. Bulunduğu özel kütüphanede okuyucu hizmetindeki eserler arasında yer almaz. Eser, Sıddîk tarafından incelenirken, koparılan sayfalar dikkate alınarak tekrar sayfa numarası verilmiştir. Mecmûanın sonunda ise “Allah’ın rahmetine muhtaç, zavallı Muhtâr İbn-i Irakî-i Merâğî’nin elinde Allah’ın yardımıyla tamamlandı. Çarşamba günü Tarîh Şehr 2, Rebiü’l-evvel sene 998” anlamında Arapça-Farsça bir istinsah kaydı bulunmaktadır³. Miladî 1590 yılına karşılık gelen bu tarih, eserin muhtevâsı incelendiğinde, kaleme alınmasından çok sonraki bir tarih olduğu anlaşılabacaktır. Bu da yazmanın bir başka nüshadan istinsah edildiğini göstermektedir.

Eserin bölümleri ise şu şekildedir:

- a. Batı Türkçe’si ya da Azerî Türkçe’sine dayanılarak çevrilmiş *İlzâmu’n-Nevâsıb* veya *Risâle-i Yuhanna* adıyla meşhur kısım. Bu kitabın aslı Arapça’dır ve bazıları onu Rızâeddin Tâvûs’a isnat etmiştir. Eserin aslının Arapça’sından iki nüsha, (4 cilt) Âsitân-ı Kuds-i Rezevî Kütüphanesi’nde mevcuttur. Farsça tercümesinden de 6 cilt Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. *Risâle-i Yuhanna*, kelâm ve akâid konularında meşhurdur. Kitap, dört mezhebin âlimleri tarafından söz konusu edilmiş İsrâillî Yuhanna’nın dilinden Şîa’nın gerçekliğini ispatlamaya çalışır. Diğer mezheplerin bozuluşu hakkında deliller getirir. Ayrıca İslâm dini ve Şîa mezhebi dışındaki dinlerin ve mezheplerin de gelişimi söz konusu edilmiştir. Eserin sonunda, İslâm’ın ve Şîa mezhebinin hakikî olduğu bahsi yer almıştır. Bazıları bu eserin Farsça nüshasını Ebu’l-fütûh Râzî’ye de isnat etmektedir. Bazılarıysa, eserin Arapça metninin, Keşfu’l-Hucb ve’l-İstâr müellifi Şeyh Bahâî tarafından yazıldığını söyler. Müellifin söz konusu tercümesi, Arapça’dan yapılmış ve nüshada 16 ila 36. varaklar arasında yer almaktadır. Bu kısım şu şekilde başlar: “*Hikâyet-i Yuhannâ Tekzîb ü Mezemmet-i Münâfikîn ve Tasdik-i Yakîn-i Ehl-i İmân*”. Bu mukaddime-den sonra Garîbî, Yuhannâ’yı dört mezhebin müderrisleriyle karşı karşıya getiriyor ve Yuhannâ onların her birine diyor ki: “İnâyet-i İlâhî, şefâat-i Muhammedî ve Murtazâ’nın övgüsüyle benim yıldızım parlayarak iman ettim. Güneşin içinin ışığıyla temas ediyorum. Bana Muhammed ve Ali’nin işaret ettiği doğru yolu gösterin”. Yuhannâ’nın delillerinin sonunda Garîbî, Sünnî mezhebinin batıl olması ve Şîa’nın tasdiki adlı bir bölümü (varak 22 ve sonrası) yazmıştır.
- b. *Menâkıb*: Menâkıp bölümü, manzum ve mensurdur. Mecmuanın 1-17. varakları arasında yer alır. Kendine has, sağlam ve secili bir nesir üslûbuyla 12 imamın faziletleri bir risâle halinde ve tek parça olarak anlatılmıştır.
- c. *Kasîdeler, Tercî ve Terkîb-i Bendler*: 36 ile 47. varaklar arasında 14 masum hakkında 9 kaside ve iki tercî-i bend yer alır. Son kasidede iki defa tecdid-i

matla yer alır. Son üç kasidede Şah Tahmasb-i Safevî'den övgüyle bahsedilmiştir. Altıncı kasidesi 54 beyittir ve ilk üç beyti Farsçadır. Üç kasidesi tegazzüllerle başlar ve 5. kasidede de Şah Tahmasb övülür. Üçüncü kasîde 32 beyitlik "kağâz" redifli bir kasidedir. İki tercî-i bendden biri Hazret-i Ali'nin faziletleri, diğeri Hazret-i İmam Hüseyin'in şehâdetinin üzüntüsü hakkında yazılmıştır. Şâir, tercî-i bendlerinin her biri için ünvân-ı manzûm mısraı yazmıştır. Birinci tercî-i bend her biri on iki beyit olan 6 bendden oluşmuştur. kendisini Safevî dönemi Türkçesi'nin ilk numûnelerinden sayabileceğimiz ikinci tercî-i bend ise, her biri üç beyit olan 12 bendden müteşekkildir.

- d. *Çehâr-Fasl Risâlesi*: 52-77. varaklar arasında manzum ve mensur olarak yazılmıştır. Garîbî, her fasılda, Kur'an âyetlerinin muhtevâsına ve Hazret-i Peygamber'in hadislerine dayanarak Şîa mezhebinin tasdikini ve Hazret-i Ali'nin velâyet ile kerâmetlerini söz konusu etmiştir. Nesir parçaları daha çok övgü üzerine kurulmuştur. Nesir kısımlarını birbirine küçük manzum parçalar bağlar. Bu nesir kısımları harmonik bir musikiye sahiptir. Garîbî, dördüncü faslın sonunda Şâh İsmâil Hatâî'nin bir gazelini tahmis etmiştir.
- e. *Dîvân-ı Garîbî*: 76 ile 124. varaklar arasında, 144 gazel, iki murabba, 4 muhammes, 2 terkîb-i bend, 15 kısa mesnevî, 12 kıta, 14 rübâî, 48 matla, 28 makta, 12 matla ve makta-i müzdevic, 34 ferd vardır (*Sıddîk* 1382/2002: 18-22).
- f. *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm*: Çalışmamıza konu olan bu kısım 136 ile 163. varaklar arasında yer alır. Mevlânâ Celâledîn ile başlar Latîfî⁴ (Deli Bîrâder) ile son bulur. Bundan sonraki kısımda gazeller devam eder ve Şâh İsmâil'in bazı gazellerinin tahmisleri yer alır. 163. varakda ise Garîbî'nin son kasidesi vardır. Belirtilen sayfalar arasında da koparıma ve yanlış yapıştırmalardan dolayı yer yer kesintiler ve atlamalar yer almaktadır.

Eserin Dîvân ve Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm kısmı, H. M. Sıddîk tarafından 2003 yılında Tahran'da, bugünkü İranlı genel Türk okuyucusuna hitap etmek amacıyla, tarihî dil özellikleri kaldırılıp yerine modern Azerî Türkçesi özellikleri konmak suretiyle yayınlanmıştır⁵.

II. Tezkire ve Müellifi Hakkında Bilgiler

Bu eserin yazılış tarihi, yeri ve müellifi Garîbî'nin hayatı hakkında, kayda değer bir bilgiye şimdilik rastlamadık. Elimizdeki bilgiler ve bu bilgilerden yola çıkarak tahmin ettiğimiz bütün tarihler, yazmanın ve tezkirenin muhtelif yerlerinden topladığımız ipuçlarından ibârettir. Sıddîk'ın da belirttiği gibi, elimizdeki en genel bilgi "onun hayatını aydınlatmak için Şâh Tahmasb'ı, Safevî dönemi Tebriz'ini dikkatle inceleme gereğidir.

Garîbî'nin çocukluğu Anadolu'da Mentеше yöresinde geçmiş, daha sonra Şâh Tahmasb sarayına intisap ederek Şîa âşığı bir şâir olmuştur"

(1382/2002: 15). Osmanlı sahası hakkında yazılan tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda altı adet Garîbî mahlaslı şâir yer almaktaysa da bunların hiçbirinin biyografisi müellifimiz hakkında topladığımız bilgilerle uyuşmamaktadır⁶. Ayrıca İran ve doğu sahası Türkçesi ile yazan şâirler hakkında bilgi veren kaynaklarda yer alan Garîbî mahlaslı şâirler de, söz konusu Garîbî’yi hatırlamaktan oldukça uzaktır⁷. Ancak şu da unutulmamalıdır ki şâir, gurbette olmasından dolayı bu mahlası seçmiş olabilir. Yani Osmanlı ülkesinde başka bir isim ya da mahlasla da tanınma ihtimali vardır.

Garîbî’nin nerede ve ne zaman doğduğunu tam olarak bilmemekteyiz. Ailesi ve mensup olduğu sülâle hakkında da yeterince bilgiye sahip değiliz. Yalnız yazma mecmûanın Çehâr-Fasl kısmında Hikâyet-i Hacc-ı Muslihiddîn Bin Menteşe bölümünde *devrân-ı tufûliyetde* ondan ders okuduğu söylenir (Garîbî: vr. 59). Buna ilâveten tezkirenin Şâhidî maddesinde, Şâhidî Dede’nin Menteşe yöresi ve Muğla’dan olduğu belirtildikten sonra *Ben de ol vilâyetde iken ki henüz cehl âleminde idüm ekser evkâtta nazarına varup Mesnevî-i Mollâ-yı Rûm’dan ve nahv u sarf kitâbından ders ohurdum....* denilmektedir (Garîbî: vr. 161). Bu cümleden müellifimizin Menteşe asıllı olduğu ya da çocukluğunun burada geçtiği düşünülebilir. Şâhidî, şeyhi Dîvânî Muhammed Çelebi’nin vefatından sonra Muğla’ya gelerek babasının tekyesinde oturmuş, halkı irşâd, vaaz ve nasihatle meşgul olmuştur. 957/1550 tarihinde şeyhinin türbesini ziyaret maksadıyla Karahisar’a gitmiş, orada 82 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Onun hakkında en geniş bilgiyi veren Esrar Dede tezkiresinde doğum tarihi 875/1470 (Genç 2000: 251) olarak kaydedilmiştir (Külekçi 1996: 9). Bu bilgilerden yola çıkarak çok kabaca bir tahminle, Şâhidî’nin 40 yaşından sonra Muğla’da ders verdiği düşünülürse, Garîbî 1510’lu yılların başında çocukluk ya da ilk gençlik yıllarını yaşıyor olmalıdır. Ayrıca bu tezkirede, onun çocukluk çağında Hekîmî adlı bir şâirden de şiir dersleri almış olabileceğini düşündüren ifadeler rastlıyoruz⁸. Ayrıca Menteşeli âlimler hakkında yapılan bir çalışmaya göre (Çapan 2003: 254, 255 ve 257), adı ya da mahlası içinde “Muslihiddîn” kelimesi yer alan üç Menteşeli âlim de yaklaşık olarak on altıncı yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Bu da Garîbî’nin çocukluk ve gençlik yıllarının on altıncı asrın ilk yarısında geçtiğine işaret eder. Daha sonra onun eserlerinde, hayatı hakkında tarihî bir tahminde bulunmamıza yardım edecek yalnız bir nokta vardır: Söz konusu tezkirenin İbrâhîm Gülşenî maddesinde Gülşenî, Kanûnî Süleyman tarafından İstanbul’a çağrıldığında Garîbî kendisinin de orada olduğunu ve Gülşenî’nin elini öptüğünü söylemektedir⁹. İbrahim Gülşenî’nin siyasi isnatlarla İstanbul’a getirilişi 934-935/1528-1529 tarihlerine rastlamaktadır (Konur 2000: 126). Garîbî, bu yıllarda gençlik çağında ve İstanbul’da olmalıdır.

Hüseyin Sıddık, Garîbî'nin Tahmasb'a sunduğu kasidelerde Şâh'a olan sevgisi ile onu övmekteki rahatlığını esas alarak onun Tebriz'e geldiği ve Tahmasb'a sığındığı kanaatine ulaşmaktadır. Garîbî'nin Tahmasb döneminde, Tebriz'in büyük şâir ve âlimlerinden birisi olduğunu söylemektedir (1382 / 2002: 243). Zaten Çehâr-Fasl ve Tezkiresinde de bu durum açıkça görülmektedir. Garîbî'nin eserlerinin tek nüshasının İran'da olması, Safevî ülkesinde kaldığı belki de Tebriz'de öldüğü düşüncesini uyandırmaktadır. Birçok şey gibi müellifin ölüm tarihi de meçhuldür. Başta divânı olmak üzere diğer eserlerinden de anlaşıldığı kadarıyla çok iyi Arapça ve Farsça bilmektedir. Ayrıca Anadolu'da bulunduğu yılları câhiliyet dönemi olarak adlandırması ve yazma eserin elli üçüncü varlığında *Hikâyet-i Mürşid-i Ulemâ ve Mürebbiyyü'l-Fuzelâ Sultân Şeyh Safiüddîn hikâyesinde* rüyasında Şeyh Safiüddîn ile görüşüp onun elinde Kara Mecmuayı (Sıddık 1380/2001) görmesi ve onu istemesi sonucunda Şeyh'in: *Ehl-i Hak'da buhul olmaz. Eğer kabiliyetin varsa gel bu gazeli tamam sana öğretim...* cevâbını vermesi onun mezhep değiştirdiği ve Safevî ülkesine gittiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Eğer Garîbî İran'a gitmişse bu Gülşenî ile İstanbul'da görüştüğü 1529 yılından sonra olmalıdır. Risâle-i Yuhanna, Menâkıb ve Çehâr-Fasl eserlerinde de görüldüğü gibi o, samimî ve sıkı bir Şîa takipçisidir.

Tezkirenin dili, 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'dir. Ancak yer yer Azerî Türkçesi özellikleri de görülür. Garîbî'nin bu tezkireyi ne zaman yazdığı da bilinmemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, yazma sonunda yer alan ve 1590 yılını gösteren istinsah kaydı eserin yazılışından çok sonralarına âit olmalıdır. Ancak elimizdeki bazı işâretler eserin yazılış tarihi hakkında da kabaca tahminlerde bulunmamızı sağlamaktadır. Öncelikle tezkirenin dibâcesinde Şâh İsmâîl'in divânından ve bunun halk arasında yayılmış olduğundan söz edilmektedir¹⁰. Ayrıca onun Şâh İsmâîl'in gazellerine tahmislerinin de bulunması, eserini, Şâh İsmâîl'in divânının tertibinden sonra yazdığını göstermektedir. Şâh İsmâîl Divânı üzerinde yapılan son tenkitli çalışmaya göre Şâh İsmâîl, şiirlerinde sık sık defter ve divân hazırladığını söylüyorsa da onun divânının yaşadığı döneme âit bir nüshasına rastlamamaktayız. Bu divânın en eski nüshası ise Özbekistan İlimler Akademisi, Şark-şinâsî bölümündedir. Bu nüshanın istinsah tarihi 1535'tir (İsmâîlzâde: 1380/2001: 19-20). Bu takdirde Garîbî de aşağı yukarı bu tarihlerde eserini yazmış olmalıdır. Bir başka açıdan şöyle düşünebiliriz: Şâh Tahmasb'ın hükümrânlık tarihi 1524-1576'dır (Safâ 1366/1987: 32; Çetin vd: 11). Ona kaside sunan Garîbî de en erken 1524 tarihinden sonra eserini kaleme almış olmalıdır. Bu durumda Sehî tezkiresinin 1538 yılında yazıldığı düşünülürse, Garîbî'nin bu eseri, edebiyatımızda Osmanlı sahası şâirleri hakkında yazılan ilk şâir tezkiresi olma özelliğini kazanmaktadır.

Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm, yazmanın 136. varâğından başlar, 163. varâğına kadar devam eder. Eser, toplam 27 varaktır. İlk üç varâğında bir dîbâce yer alır. Bu dîbâcede ilk önce, başta 'Şu'arâ Suresi' olmak üzere, âyet ve hadislerden deliller getirilerek iyi şiir ve kötü şiir ile, iyi şâir ve kötü şâir arasındaki farklar anlatılır. Sonra zaman zaman Hazret-i Peygamber'den de şiir sâdır olduğu söylenerek, başta Hazret-i Ali olmak üzere, Âl-i Abâ'nın büyüklerinin şiirlerinden örnekler getirilir. Daha sonra Şâh İsmâil ve onun şâirliği övülerek tasavvufî şiirlerinden örnekler verilir. Sonra müellif, eseri yazış sebebini şöyle açıklar:

Çün kim semere-i şecere-i âferîniş ve şecere-i semere-i dâniş ü bîniş söz imiş. Bes şu'arâ-yı hakikat-şîar azîz kavm ve şerîf tayfa imişler. Ol sebepten bundan evvel Arap ve Acem vilâyetlerinde vaki' olan bülegâ ve füzelâ cem'inün nâmı adların ve eş'âr-ı garâib-şî'ârları ile zâhir olan girâmî-sıfâtların ba'zı füsehâ cem ü tahrîr idüp ol cemâ'at zikri ile öz kitâblarına zîb ü zînet virmişler. Ebnâ-yı Türkde olan derdmendleri kemter yâd kılmışlar. Bu cihetden şimdiki hâlde iş bu bende Garibî Rûm Vilâyetinde mâ-tekaddem ü mâ-teahhardan ehl-i î mân ya'ni muhibb-i hânedân anlayan bûlbûlân-ı kâfiye-senc-i serâbistân-ı suhanverî ve tûtiyân-ı gazel-serâ-yı şekeristân-ı nazm-güsterî ki ba'zının hıdmetine irüp ve ba'zının hıdmetine iren ve ahvâllerinden haberdâr olan gerçekler naklinden işidüp men anların dahı nâmı adları ve girâmî-sıfatları zamân sahîfesinden ve cihân safâhîsinden mahv olunmayup ehl-i diller zikrinden mahrûm kalmasunlar içün işbu gülşen-i garîb zımnında şerh-i etvâr u eş'ârları ile izhâr u istâr olunur ve bu nüsha-i garîb itmâmına ol hüsnîyât-ı hakâyık-sıfât vecî ile zîb ü zînet virilüp hazret-i nevvâb-ı kâm-yâb ebkaullâhu te'âlâ ilâ-yevmi'l-hisâb du'âsıyla hatm-i kelâm kılınur (Garibî: vr. 136-137).

Bu ifâdelerden de anlaşıldığı gibi müellif, Arap ve Acem şâirlerinin kayıt altına alınıp Osmanlı-Türk sahasındaki şâirlerin unutulmasından ve onlar hakkında bir kayıt olmamasından rahatsızdır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, müellif, ya kendinden önce Osmanlı sahası Türk şâirleri hakkında yazılan şâir tezkire veya tezkirelerinden habersiz olup eserini onlarla aynı dönemde kaleme almıştır ya da bu eser, Osmanlı sahası hakkında yazılan ilk şâir tezki-residir. Ayrıca yukarıda dikkat çeken diğer hususlar ise -tezkirenin metninde de görüldüğü gibi- müellifin söz konusu ettiği şâirleri kendi asrında ve önce-sinde yani 13-15. Miladi asırlarda yaşamışlardır. Müellif, verdiği bilgilerin bir kısmını şâirleri görerek, bir kısmını da işiterek kaleme aldığını belirtmiştir.

Bundan sonra herhangi bir tabaka, bölümlendirme ya da harf sırasına dikkat edilmeksizin 54 şâir tek bölüm halinde sıralanır. Eser, Mevlânâ Celâleddin ile başlar, Deli Birâder Gazâlî ile sona erer. Bu şâirler sırasıyla şunlardır: Mevlânâ Celâleddîn, Mevlânâ Şeyhî, Hamzavî, Mevlânâ Ahmedî, Nizâmî Çelebi, Rûşenî, Mevlânâ Hasan, Ahmed Paşa, Sücûdî (Süleyman Çelebi), Cem

Sultan, Sadî Çelebi, Sûzî, Caferî Meddâh, Caferî Çelebi, Sâfi, Kırmılı Hamza, Emîr Çelebi, Tâliî, Derûnî, Mevlânâ Safî, Revânî, Vedâî, Nişânî, Melihî, Mih-rî, Âftâbî, Necâtî, Sunî Çelebi, Hilâlî, Amrî, İshak Çelebi, Nücûmî, Mevlânâ Kandî, Şeyh İbrâhîm Gülşenî, Dervîş Ali Usûlî, Baba Dırâz, Ahmed Beg, Zâtî, Ferruh Beg, Atâyî, İştîyâkî, Serîrî, Mâlî, İslâm Oğlu Süleymân Beg, Ali Beg, Mevlânâ Şükrü, Âhî, Fevrî, Abdülali Efendi, Mevlânâ Hasan Halife, Şâhidî Dede, Hekîmî, Lütfullâh Çelebi ve Latîfî (Deli Birâder).

Yazma mecmuanın 142-145. varakları arası kopartılıp, müellifin diğer eserle-
rindeki bazı bölümlerin yapıstırılması, aslında bu eserde başka şâirler oldu-
ğunu göstermektedir. Tezkirenin şâir kadrosunu ilk dönem tezkirelerimizden
Sehî (1538) ve Latîfî (1546)¹¹ tezkireleri ile karşılaştırdığımızda şu ortaklıklar
ve farklılıklar görülmektedir:

Sehî Tezkiresi İle Ortak Şâirler	Latîfî Tezkiresi İle Ortak Şâirler	Sehî ve Latîfî Tezkire- lerinden Farklı Olarak Sadece Garîbî Tezkire- sinde Yer Alan Şâirler
Şeyhî, Ahmedî, Nizâmî Çelebi, Rûşenî, Mevlânâ Hasan, Ahmed Paşa, Sücûdî (Süleyman Çelebi), Cem Sultan, Sadi Çelebi, Sûzî, Caferî Çelebi, Sâfi, Tâliî, Derûnî, Revânî, Melihî, Mihrî, Âftâbî, Necâtî, Sunî Çelebi, Hilâlî, Amrî, İshak Çelebi, Nücûmî, Mevlânâ Kandî, Ahmed Beg, Zâtî, Ferruh Beg, Atâyî, Serîrî, Âhî, Latîfî (Deli Birâder)	Mevlânâ Celâleddîn, Şeyhî, Ahmedî, Nizâmî Çelebi, Ahmed Paşa, Sücûdî (Süleyman Çelebi), Cem Sul-tan, Sadi Çelebi, Sûzî, Caferî Çelebi, Sâfi, Tâliî, Derûnî, Mevlânâ Safî, Revânî, Nişânî, Melihî, Mihrî, Âftâbî, Necâtî, Sunî Çelebi, Hilâlî, Amrî, İshak Çelebi, Mevlânâ Kandî, Şeyh İbrâhîm Gülşenî, Dervîş Ali Usûlî, Ahmed Beg, Ferruh Beg, Atayî, Mevlânâ Şükrü, Âhî, Fevrî, Mevlânâ Hasan Halife, Şâhidî Dede, Latîfî (Deli Birâder)	Hamzavî, Caferî Meddâh, Kırmılı Hamza, Emîr Çelebi, Vedâî, Baba Dırâz, İştîyâkî, Mâlî, İslamoğlu Süleymân Beg, Ali Beg, Abdülali Efendi, Hekîmî, Lutfullah Çelebi

Tabloda da görüldüğü gibi Sehî ile Garîbî tezkireleri arasında 32 müşterek isim bulunup bu sayı Garîbî tezkiresinin yaklaşık % 60'ını; Latîfî ile Garîbî tezkireleri arasında 36 müşterek şâir olup bu sayı Garîbî tezkiresinin % 66'sını teşkil eder. 13 şâir ise Sehî ve Latîfî tezkirelerinden farklı olarak sadece Garîbî tezkiresinde yer alarak, tezkirenin % 24'ünü oluşturur. Bilindiği gibi Latîfî tezkiresi, Sehî tezkiresine nispeten daha kapsamlı ve doğal olarak tasavvûfî kişiliklere daha fazla yer veren bir tezkiredir. Garîbî ile Latîfî tezkireleri arasındaki benzerliğin, Sehî tezkiresine göre daha fazla olması Garîbî'nin eserinin daha sonra yazılmış olmasının

dan değil, Garîbî ve Latîfî tezkirelerinin tasavvûfî kişiliklere Sehî'ye oranla daha fazla yer vermesinden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca Garîbî tezkiresinin % 24 oranında diğer iki tezkireden farklılık göstermesi, belirli ve nispeten kısa bir dönem (13-15. Yüzyıllar) inceleyen bir tezkire için büyük bir oran sayılabilir.

Her üç tezkireyi dîbâçelerinin genel özellikleri açısından karşılaştırdığımızda ise şu sonuçlara ulaşmaktayız: Sehî tezkiresi, yaratılış ve insanın değişik sıfatlar kazanması bahsi ile başlar; Garîbî ise doğrudan şâirler ve bunlarla ilgili âyet ve hadislerle sözlerine başlar. Garîbî'nin dîbâçesinde, iyi-kötü şiirin bulunduğu ve bunun farklarının Hazret-i Peygamber tarafından ayrıldığı ile Peygamber ve din büyüklerinden de şiir sâdır olduğu bahisleri yer alır. Oysa Sehî'de böyle bir bahis yoktur. Sehî'de şiirin doğuşu ve sâdır olduğu yerler konuları daha ayrıntılıdır. Her ikisi de kendi eserlerinden önce, Fars şâirlerinin kayıt altına alındığını söylerler. Ancak Sehî, Câmî ve Nevâî'nin eserlerinden bahsederek, bir bakıma etkilendiği kaynaklara işâret eder. Garîbî ise kendi eserinden önce yazılmış eserleri zikretmez. Her iki müellif de hem kendi zamanlarından önce hem de kendi zamanlarındaki şâirleri kaleme aldıklarını ve bu şâirlerin bir kısmını gördüklerini, bir kısmını ise görenlerden işiterek yazdıklarını belirtirler. Garîbî, dîbâçesinde verdiği şiir örneklerinin çoğunu Ehl-i Beyt ve Şâh İsmâil gibi Şîa büyüklerinden seçmiş olup, örneklerin çoğu Arapçadır. Sehî tezkiresinde ise örnek şiirlerin hemen tamamı Türkçedir. Latîfî tezkiresinin dîbâçe kısmının başında yer alan insanın nutk ve benzeri sıfatları kazanmasına dâir bahisler Garîbî dîbâçesinde yer almaz. Her iki tezkirenin dîbâçelerinde de zikredilen şiirlerin kime âit olduğu belirtilmiştir. Garîbî dîbâçesinde konular Latîfî'de olduğu gibi başlıklarla ayrılmamıştır. Her iki dîbâcede de peygamber ve din büyüklerinin mevzun sözlerine yer verilmiştir. Ancak Garîbî bunları da şiir olarak adlandırırken, Latîfî böyle bir adlandırmadan kaçınarak, bunların şâir sözlerinden ayrılması gerektiğini söyler. Her ikisi de bağlı oldukları devrin sultanlarını (Kanûnî Süleyman ve Şâh İsmâil) zikrederler.

Garîbî tezkiresinde herhangi bir tabaka ya da harf sistemiyle sıralama yapılmamıştır. Müellif, şâirlerin yerini, kendine göre bir önem sırasına göre belirlemiştir. Ancak bu, tezkirenin büsbütün düzensiz olduğunu göstermez. Öncelikle bu diziliş büyük oranda tarihî-kronolojik sıralamaya uygundur. Bu da müellifin Osmanlı şiir tarihi hakkında mâlûmat sahibi olduğunu gösterir. Örneğin Necâtî'den sonra Sunî ve Rûşenî'nin gelmesi, bu şâirler arasındaki belirli bir ilgiden dolayıdır¹². Bunun yanında İbrâhîm Gülşenî ve sonrasında ki şâirlerde görüldüğü gibi şâirlerin içinde bulundukları sosyal tabaka ve meslek de göz önüne alınmıştır. Eser tek bölüm halindedir. Ancak Hikmetî maddesinde (Garîbî: vr. 164) şâirden *fasl-ı sâni* de geniş olarak bahsedileceğinin söylenmesi, eserin başka bölümlerinin de var olabileceğini ya da yazılmasının plânlandığını düşündürmektedir.

Tezkirede ele alınan hemen her şâir için “mevâlî-meşreb anılır, Hüseyinîves fehm olunur”, şeklinde kalıp bir ifâdeye yer verilmesi, eserde Mevlî çevrelerine yakın şâirler ile Şîa eğilimli veya Ehl-i Beyt’e muhabbet duyan şâirlerin ele alındığını göstermektedir. Müellifin, Şâhidî Dede gibi tanınmış bir Mevlî şeyhinden de ders aldığını göz önünde bulundurulmalıdır. Garîbî gerçekten böyle bir seçmede bulunmuşsa, bu eser, edebiyatımızda Mevlî şâirleri olmasa da Mevlî çevrelerine yakınlık duyan şâirleri bir araya toplayan ilk eserdir. Bu durumda Garîbî böyle bir toplama işini, Esrar Dede’den önce yapmıştır¹³. Garîbî dîbâcesinde, kendinden önce ve kendi devrindeki şâirleri eserine aldığını belirtir. Ayrıca bu şâirlerden bir kısmının hizmetine erdiğini, bir kısmını ise hizmetine erenlerden duyarak yazdığını vurgular. Onun kaynakları bununla da sınırlı değildir. Avrupa’ya giden Baba Dirâz (*Garîbî: vr. 157*) hakkında oradan gelen bâzergânlar vasıtasıyla bilgi aldığını söylemesi, müellifin eserini oluştururken farklı kaynaklardan yararlandığını ve eline geçen her bilgiyi değerlendirmeye çalıştığını gösterir.

Tezkirede, şâirlerin doğum yeri, kesin olarak olmasa da nereli oldukları ya da nerede meşhur oldukları mutlaka belirtilmiştir. Hatta bazen şâirlerin mensup olduğu köy bile kaydedilmiştir. Ayrıca şâirin içinde bulunduğu toplumsal tabaka veya meslek de, mutlaka vurgulanan ikinci unsurdur. *Evâsıtı’n-nâsdandur, Şeyh...mürîdidir, sipâhîzâdedir, sûfî oğludur, kuloğludur, ekâbirzâde* vb. sıfatlar bu kabil ifâdelerdendir. Bir tezkirenin sıhhatliliği açısından çok önemli olan şâirlerin ölüm tarihleri ise belirtilmez. Bundan sonra şâirin kişiliği ve şiiri hakkında çok kısa ve öz bilgiler verildikten sonra şiirlerinden bir veya birkaç beyit örnek verilerek bahis sona erdirilir. Tezkirenin dili, Sehî ve Latîfî tezkirelerine nispetle, günlük konuşma diline yakın, sade, süs ve özentiden uzaktır.

Garîbî, şiir değerlendirmelerini kısa tutmakla birlikte, bazen kendi şiir bilgisinin derinliğini gösterecek açıklamalarda bulunur. Mesela, şâirlerin üslûbunu nazım tür ve şekillerine göre ayırması, şâirlerin kullandığı edebî sanatları zikretmesi onun dikkatini gösteren unsurlardandır. Eserlerin nazım tür ve şekillerine göre değerlendirilmesi on altıncı yüzyıl tezkirecilerinde yer yer rastlanan bir durumdur (Tolasa 2002: 327). Bu açıdan Garîbî’nin eseri, kendi dönemindeki diğer tezkirelerle paralellik arz eder. Örneğin Rûşenî maddesinde şöyle denmektedir: *Üslûb-ı şî’irde be-tahsîs mesnevî ve gazel tercî ve kasîde etrâz ve etvârında hüsniyyât vechi ile tasavvuf yüzünden hakikat fehvası üzre eş’âr kıldıkları divân ve külliyyât makbûl u mergûb vâki olmuştur*. Mevlânâ Hasan maddesinde ise şöyle denmektedir: *...ve divânında çoh sanâyi ve hayâlât izhâr itmiş. İşbu gazel-i reddü’l-acz ale’s-sadr anundur...* Tezkirecilerce yapılan tanıtmaya ve değerlendirmenin önemli bir şekli de şâirin, ya bir takım belirsiz şâir gurupları ve çevreleriyle, ya da bu sahanın belli bir takım ileri şahsiyetleriyle karşılaştırılma-

sı; neticede, benzer, emsalsiz, tek, üstün, seçkin, ileri gibi hal ve vasıflarla bir değer taktirine tabi tutulması usulü içerisinde geçer. Bu, on altıncı asırda, Âşık Çelebi dışında fazla kullanılan bir usul değildir (Tolasa 2002: 280 ve 283). Oysa Garîbî, İran şiirindeki bilgilerine de dayanarak, ele aldığı şâirleri, zaman zaman İranlı şâirlere benzetir veya onlarla mukayese eder. Örneğin Revânî hakkında şöyle demektedir: *İstanbul’da sûfî oğlu imiş ve kendü zamânının Selmânı imiş* (Garîbî: vr. 147-148 ve 142).

Garîbî sıkı bir Şîa takipçisi, propagandacısı ve Osmanlı muhalifi olması sebebiyle verdiği bilgilerde yer yer taraflı davranır. Eserine aldığı bütün şâirlerin kendisinin dediği gibi Mevlevî ve Şîa olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin Necâtî hakkında şöyle der: *Sûfî-dûst imiş. Ammâ enânîyeti gâlib olduğu cihetden sûver-i mecâzda zâhir seyr eyleyüp meânî-i hakikatden bâ-haber olmamış. Nevâyî kimi sunnîler kûçesinde sergerdân olmuş* (Garîbî: vr. 154). Ancak yeri geldiğinde tarafsız olmayı da başarmış, İsnâ-Aşerî olmak iddiasıyla İstanbul’a çağrılan İbrahim Gülşenî’ye ve müritlerine Osmanlı pâdişâhı tarafından çok ihسانlarda bulunulduğunu da söylemekten kaçınmamıştır (Garîbî: vr. 156).

III. Eserde, Edebiyat Tarihimizle İlgili Bazı Tespitler

Eserde, edebiyat tarihimizle ilgili bazı tespitlere de yer verilir. Örneğin Mevlânâ tarafından Ehl-i Beyt hakkında ve müridlerine rehberlik amacıyla söylendiği iddia edilen üç Türkçe beyit vardır ki (Garîbî: vr. 146) bunlar, daha önce Mevlânâ’nın tespit edilen Türkçe şiirleri arasında yer almaz (Mansuroğlu 1954: 207-220). Ahmet Paşa’nın seyyîd olduğu, Mesnevî bahri ile Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazdığı ve çok sayıda Farsça gazelleri olduğu gibi bilgiler zikredilir. Bu bilgiler Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde yer almaz (Bk.: Mehmed Şükrü 1325: 20-22, Canım 2000: 155-159 ve Kılıç 1994: 108-112). Bundan daha ilginç, Sücûdî maddesinde, şâirin Mevlid-i Peygamber’i yazdığı ve bu kişinin Ahmet Paşa’nın eski kölesi Süleymân olduğu söylenir¹⁴. F. K. Timurtaş, hazırladığı Mevlid kitabında, Ahmet Paşa’nın Süleymân Çelebi’nin babası olduğu hakkında bir rivâyet olduğunu, ancak bunun kesin olmadığını söyler (Timurtaş 1990: II). Elbette Sücûdî mahlaslı başka bir şâirin de mevlid yazması mümkündür ancak Garîbî aynı maddede bu mevlidin “zü’l-vezn” olduğunu söylüyor ki Süleymân Çelebi’nin Mevlid’i de böyledir. Ayrıca bu Mevlid için Garîbî’nin verdiği örnek beyit çok az farkla Süleymân Çelebi’nin Mevlid’inde yer almaktadır (Timurtaş 1990: 7 ve 10). Sadi Çelebi maddesinde (Garîbî: vr. 150), Cem Sultan’a âit olduğu söylenen ve divânında yer alan: *Câm-ı Cem nûş eyle iy Cem bu Frengistândur / Her kulun başına yazılan gelür devrândur* (Ersoylu 1988: 32) matlâlı manzûmenin Cem şâirlerinden Sadi Çelebi’ye âit olduğu söylenmiştir. Garîbî, Revânî adlı İstanbul’da sûfî oğlu bir şâirin “zü’l-vezn ve zü’l-kâfiye” ile *Hüsn ü Aşk* mesnevîsi yazdığını belirtir (Garîbî: vr. 152). Acaba Şeyh Gâlip daha sonra meşhûr

mesnevisini yazarken böyle bir mesnevi varsa ondan haberdar olmuş ve etkilenmiş midir? Gerçekten de Gâlip'in *Hüsn ü Aşk*'ına baktığımızda Revânî isminin zikredildiğini görürüz¹⁵.

Başka bir yerde Nişânî adlı şâirin hece ile kasideler ve Melihî'nin tertîb-i hurûf ile şiirler kaleme aldığından söz edilmektedir (Garîbî: vr. 153-154). Bilindiği gibi divan şiiri geleneği içinde, ilk defa hece ile şiirlerin yazılması Mahremî ve Edirneli Nazmî dışında 15-16. yüzyıllarda yaşayan ikinci üçüncü derecedeki şairlerin divanlarında rastlanan bir durumdur (Mermer 2006: 24). Buna bağlı olarak bu şâirlerin Türkî-i Basît akımı içinde yer alabileceği söylenebilir¹⁶. Bir başka ilginç tespit de şudur: Şimdiye kadar, şâir Necâtî'nin, düzenli bir eğitim almadığı ve aldığı en önemli resmî görevin Şehzâde Mahmut'un nişancılığı olduğu söylenegelmiştir (Tarlân 1997: XVIII). Garîbî, bunun aksine onun düzenli bir eğitim aldığını îmâ ederek inşâ ve şiiri sebebiyle "imâret" ile "nezâret" görevleri aldığını hatta Fâtih Sultân Mehmed'in nişancılığına kadar yükseldiğini söyler. Bununla da kalmayıp Necâtî'nin Rûm daki darb-ı meselleri topladığını, devrinde ona reis-i şuarâ dendiğini ve bilinenin aksine mütevâzî değil kibirli olduğunu iddia eder (Garîbî: vr. 153).

IV. Sonuç

Sonuç olarak, Garîbî tarafından 16. asrın ilk yarısında yazıldığı sanılan *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm* adlı eser, edebiyatımızda Osmanlı sahası şairleri hakkında yazılan ilk Türkçe tezkire olduğu bilinen Sehî Bey'in Heşt-Bihişt (y.945/1538) adlı eserinden önce veya aynı dönemde, ama ondan habersiz olarak kaleme alınmıştır. Bu eserdeki şairler, Garîbî'nin iddia ettiği gibi Mevlevî çevrelerine yakın şairler ise eser, edebiyatımızda ilk Mevlevî şâirler tezkiresi olup Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyyesiyle* birlikte bu sahadaki en önemli iki eserden biri olma hüviyetini kazanmaktadır. Tezkire, Osmanlı şairlerinin o gün için Safevî ülkesinde de bilindiğini ve tanındığını göstermesi açısından önemlidir. Müellif, her ne kadar aşırı Şîa taraftarlığı nedeniyle Osmanlı sahası şairlerinin kişilik ve inanç özelliklerini oldukça taraflı anlatıyorsa da, edebî değerlendirmeleri daha dengeli ve tarafsızdır. Eserin içerdiği şâirler arasında Sücûdî (Süleyman Çelebi), İbrâhîm Gülşenî, Ahmet Paşa ve Necâtî gibi isimler hakkında edebiyat tarihimizle ilgili bazı önemli tespitlere yer verilir. Söz konusu eserin, bu gibi özelliklerinden dolayı edebiyat tarihimizde mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir.

Açıklamalar

1. Türk edebiyatında şâir tezkireleri hakkında yapılan çalışmalar için özellikle şu kaynaklara bakılmalıdır: İpekten, 1989; İsen vd. 2002; Köksal, 1999, s. 544-567.
2. İran'da gerek devlet kütüphanelerinde, gerekse özel kütüphanelerde çeşitli nedenlerden dolayı Türkçe eserlere özen gösterilmez.

3. “Temmeti’l-kitâb bi-avni Melik Vahhâb ala yedi’l-hakîr fakîrî’l-muhtâc ilâ rahmetillahi Muhtâr İbn-i Irâkî-i Merâgî, rûz-ı çehârşenbe, târîh Şehr 2 Rebîü’l-evvel sene 998” (Garîbî: vr. 184).
4. Müellif, Deli Birâder Gazalî’nin mahlasını Latîfî diye karıştırmaktadır (Garîbî: vr. 163).
5. Eserin bu baskısında devrin dil özellikleri güncelleştirilmiştir, üzerinde edisyon kritik çalışması yapılmamıştır. Ayrıca bu neşirde yazmanın bazı bölümleri yer almamaktadır.
6. Bu şâirler şunlardır: Dervîş Ahmed Garîbî Efendi (v. 1556), Muhammed Garîbî Çelebi (v. 1548), Çelebi Seyyid Ebubekir Garîbî (v. 1748), Garîbî Çelebi (v. 1560), Mîr Hüseyin Garîbî (?). Yalnız bu son Garîbî Acem lakaplı olmakla birlikte bu şâirin biyografisinde müellifimizi hatırlatacak bir bilgiye sahip değiliz (Tuman 1949: C. II, 737-738). Ayrıca bakınız: (İpekten vd 1988: 158).
7. Bu sahada yer alan Garîbî mahlaslı şâirlerse şunlardır: Garîbî-i Astrâbâdî, Garîbî-i Horasânî, Garîbî-i Kazvînî, Garîbî-i Kâbilî, Garîbî-i Kazrûnî, Garîbî-i Kâşânî, Garîbî-i Herevî (Hayyampûr 1367 / 1988: C. II., 667).
8. Bu ifade şöyledir: “Bu fakîr uşaklık çağında fehm sinnine ve ferâset kâbiliyyetine irmemiş iken merhûmun işbu iki beytini ezber yâd kılup ohuduğuma merhûm hayret kılurlar idi” (Garîbî: vr. 162).
9. “.... semâğ ve safâsı Rûm kulağına yetüp İsnâ-Aşeridür diyü da’vet kılup Hünkâra getürdiler. Ben de İstanbul şehrinde anun nazarına yetüp dest-bûs-ı şerîfi ile müşerref oldum” (Garîbî: vr. 156).
10. “....Ol sultân ibn-i sultân şâh İsmâil bahâdur hân enarallâhu burhanehu ve edamullahu evlâduhu el-kirâm fî-taht-ı irşâda istâr ve izhâr buyurdıkları dîvân-ı bî-misâl erbâb-ı tevhîd ü ehl-i hâl dillerinde zîkr ü evrâd olmuştur ve...” (Garîbî: vr. 137).
11. Sehî ve Latîfî tezkireleri için bk.: Mehmed Şükrü 1325; Canım 2000.
12. Bu şâirler arasındaki ilgi için bk. Tarlan 1997: XVIII.
13. Esra Dede için bk.: Horata 1998; Genç 2000.
14. Sücûdî’den bir önceki madde olan Ahmet Paşa maddesiyle de bağlantılı olarak bk. Garîbî: vr. 147-148.
15. İlgili beyitler şöyledir: “Şehrîlerimizde ba’zı yârân/Semt-i hünere olur şitâbân/Tahsîli Işık Torânî’dendir / Nakli işidir Revânî’dendir” (Doğan 2002: 164).
16. Türkî-i Basît hakkında bk. Mermer, 2006, Ziya 1988, 2001, s. 127-141, Köksal 2004, s. 63-82.

Kaynakça

- AVŞAR, Ziya (1988), *Edirneli Nazmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Türkî-i Basît ve Gazeller Dışındaki Nazım Şekil ve Türleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜSBE, Ankara.
- AVŞAR, Ziya (2001), “Türkî-i Basît-i Yeniden Tartışmak”, *bilig*, 18/yaz, s. 127-141.
- CANIM, Rıdvan (2000), *Latîfî, Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsiratü’n- Nuzemâ*, Ankara: AKM Yay.
- ÇAPAN, Pervin (2003), “Şakâyıku’n-Nu’mâniyye Zeyillerine Göre Menteşe Yöresinde Yetişin Âlimler”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal Of Turkish Studies*, 27 (1), s. 251-262.

- ÇETİN, Altan-DİLEK, Kaan, *Safevî Tarihinin Kaynakları*, Basılmamış Çalışma.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2002), *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Ötüken Yay.
- ERSOYLU, İ. Halil (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı*, Ankara: TDK Yay.
- Garîbî, *Külliyât-ı Garîbî*, Yazma.
- GENÇ, İlhan (2000), *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara: AKM Yay.
- HAYYÂMPÛR, A. (1367/1988), *Ferheng-i Suhanverân*, C. II, Tahran.
- HORATA, Osman (1998), *Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- İPEKTEN, Haluk (1989), *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuarâ Tezkireleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- vd. (1988), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kült. ve Turz. Bak. Yay.
- İSEN, Mustafa (1997), *Ötelerden Bir Ses*, Ankara: Akçağ Yay.
- vd. (2002), *Şâir Tezkireleri*, Ankara: Grafiker Yay.
- İSMÂİLZÂDE, Resûl (1380/2001), *Külliyât-ı Hatâî*, Tahran: İntişârât-ı Elhudâ.
- KILIÇ, Filiz (1994), *Meşâirü's-şuarâ, İnceleme-Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜSEB, Ankara.
- KONUR, Himmet (2000), *İbrahim-i Gülşenî*, İstanbul.
- KÖKSAL, Fatih (1999), "Türkçe Şu'arâ Tezkireleri Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası" *Gazi Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, s. 544-567, Ankara.
- KÖKSAL, Fatih (2004), "Edirneli Nazmî'nin Yayımlanmamış Türkî-i Basit Şiirleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 63-82, Niğde.
- KÜLEKÇİ, Numan (1996), *Şâhidî İbrahim Dede ve Gülşen-i Vahdet*, Ankara: Akçağ Yay.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1954), "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'de Türkçe Beyit ve İbareler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 207-220.
- Mehmed Şükrü (1325), *Âsâr-ı Eslâftan Tezkire-i Sehî*, İstanbul.
- MERMER, Ahmet (2006), *Türkî-i Basit ve Aydınî Visâli'nin Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- SAFÂ, Zebihullâh (1366/1987), *Tarih-i Edebiyât Der-İran*, Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- SIDDÎK, Hüseyin Muhammedzâde (1380/2001), *Kara Mecmua*, Tahran.
- (1382/2003), *Divân-ı Garîbî ve Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm*, Tahran.
- TARLAN, A. Nihat (1997), *Necâtî Beg Divânı*, İstanbul: MEB Yay.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (1990), *Mevlid*, İstanbul: MEB Yay.
- TOLASA, Harun (2002), *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- TUMAN, Mehmed Nâil (1949), *Tuhfe-i Nâilî*, C. II, Ankara.

**An Unknown Tezkire, Entitled
“Tezkire-i Mecâlis-i Şu’arâ-yı Rûm”, on Ottoman Poets
Written in the 16th Century
Research Assist. İsrail BABACAN***

Abstract: One of the most prominent sources that inform us about Classical Turkish Literature is tezkires (biographies of poets). These works are very important as they reveal information about both biographies of the poets and assessments of poetry. Garibî’s tezkire, that my article is about, was written in the first half of the 16th century and most probably is the first tezkire about Ottoman poets in Turkish and it has been unknown until today. In the book, poets who lived between the period of the second half of the 13th century and the first half of the 16th century are introduced. As the writer of the book had migrated from Anatolia to Safevî region, had enough knowledge to assess literatures of the two countries, was familiar with the Ottoman poets of his era, the book became an important source for evaluation of the history of the Turkish literature. As a result, many assertions about Mevlânâ, Süleyman Çelebi, Necâtî and Revânî who have had great influence in our literature are found in this book. Also, claim of the author that he has collected mostly poets close to Mevlevî environments makes the work one of the most important resources about the sect of Mevlânâ and Mevlevî poets together with the Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye of the Esrar Dede.

Key Words: Poet tezkires, Garibî, Ottoman Poets, Persian Azerbaijan, 16th Century Ottoman Domains, Turkish Literature

*Gazi University, Institute of Social Sciences / ANKARA
babacan@gazi.edu.tr

Неизвестные Тезкире “Tezkire-i Mecâlis-i Şu’arâ-yı Rûm” написанные в 16 веке о поэтах Османской Империи

Исрафилъ Бабаджан*

Резюме: Одним из важных источников, дающих сведения о классической литературе являются Тезкире- биографии поэтов. Эти произведения очень важны и с точки зрения биографии поэтов и в деле оценки стихотворений. Целью нашего исследования являются Гариби Тезкереси, скорее всего было написано в первой половине 16 века, которое является первой биографией поэтов написанной на турецком языке и которое не известно в нашей стране. В произведении рассказывается о стихах второй половины 13 века- первой половины 16 века. Такие причины как переезд автора произведения из Анатолии в государство Сафевидов, владение сведениями и знаниями для анализа каждой из сторон, а также близкое знакомство с Османскими поэтами своего периода привели к тому, что в Тезкире имеются некоторые важные определения касающиеся нашей истории литературы. В связи с этим в Тезкире встречаются очень важные определения, касающиеся оставивших след в литературе, известных поэтов, таких как Мевлана, Сулейман Челеби, Неджати и Ревани. Кроме того автор своими высказываниями о том, что он собрал воедино поэтов близких к кругам Мевлеви, делает произведения важным источником сведений о Тезкире -и Шура- и Мевлиеси Эсрара Деде, а также Мевлеви и поэтах Мевлеви.

Ключевые Слова: Тезкире Биография поэтов, Гариби, поэты Османской Империи, Иранский Азербайджан, Турецкая Литература Османского периода в 16 веке

* Университет Гази Институт Социальных Знаний / Анкара
babacan@gazi.edu.tr

Gazete Reklamlarının Gençler Üzerindeki Etkisi

Doç.Dr. Belma GÜNERİ FIRLAR*

Yrd.Doç.Dr. İ.Pelin DÜNDAR**

Özet: Değişen ve yeniden yapılanan bugünün dünyasına baktığımızda, insanların ürün ve markaları sadece yaşamlarını devam ettirmek için satın almadıkları, ihtiyaç duymasalar da reklamı yapılan ürün ve markaları satın almak için davranışlarına yön vermekte oldukları görülmektedir. Ekonomiklik, yokluk ve ciddiyetin yerini var olmak adına tüketmenin aldığı böylesi bir ortamda hazırlanan mesajları taşıma işlevini yerine getiren kitle iletişim ortamlarının, yeni gelişmeler karşısındaki konumu dikkate alındığında da, gazetelere önemli görevler düştüğü gözlemlenmektedir.

Bütün bunlara bağlı olarak ve Türkiye'deki gazetelerin yapıları dikkate alınarak hazırlanan bu çalışma, tüketim kültürünü de düşünmek suretiyle gazete reklamlarının gençler üzerindeki etkisini hem teorik hem de pratik boyutuyla irdelemek amacıyla şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gazete, Reklamlar, Tüketim, Gençlik

Giriş:

Geçtiğimiz dönemde, Toys “R” Us’ın Türkiye temsilcilerinden biri olan Murat Beyazıt, ‘Dünya Çocuk Haftası’ nedeniyle gazetecilere birer hediye paketi göndermiş ve bunların üzerine bir de not eklemiştir. Notta; “Her yetişkin insanın içinde, ortaya çıkmak isteyen bir çocuk vardır. Ama gelin görün ki, içimizdeki çocuğu bastırarak olgun birer yetişkin olacağız diye gerçekte kendi neşemizi yok ettiğimizin farkında değiliz. Çocuklara büyüklük taslamak yerine onlarla gülmek, oynamak, eğlenmek, onların hem ellerinden hem de akıllarından tutmak ve onlara iyi birer örnek olmak...Belki içimizdeki çocuk bunları yapmamıza yardımcı olabilir (Milliyet 08/10/2003)” yazmaktadır. Yine 2003 tarihli Marketing Türkiye dergisindeki bir başka yazıda Gazanfer İbar, yaşamakta olduğumuz dönemi “Gençlik ve Güzelliğe Tapınma Çağı” olarak ifade etmektedir. Bu iki örnekten de anlaşılabileceği üzere, 2000’li yılların Türkiye’si’nde gençlik, pazarlama ve reklam yöneticilerinin veya ileti-

* Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Reklamcılık ve Tanıtım A.B.D / İZMİR
fbelma@hotmail.com

** Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği A.B.D / İZMİR
ismet.pelin.dundar@ege.edu.tr

şim uzmanlarının birincil hedefidir. Çünkü onlar gençtir, çünkü onlar pürüzsüz bir cilde ve bitmeyen bir enerjiye sahiptir, çünkü onların yaş faktörü nedeniyle gündeme gelebilecek çeşitli rahatsızlıklarla tanışmalarına daha uzun yıllar vardır. Öyleyse neden selülit kremleri, göz altı kırışık gidericiler, diyet ürünler üretilmektedir? ...Kanımızca ana hedef, orta yaş ve üstü gruba, bu ürünleri satarken aynı zamanda tüketim ideolojisini genç kesime enjekte ederek geleceği de garanti altına alabilmektir... Ve böylesi bir süreçte en önemli görev, tüketim toplumunun baş rol oyuncularını olan reklam ve medya endüstrisince icra edilmektedir.

Kimi yazarların pazarlama çılgınlığı olarak da ifade ettiği bu gelişmeler, Türkiye’de 1980’li yıllarda tüketim toplumuyla tanışılması suretiyle başlamış ve 2000’li yıllarda baş döndürücü bir hıza ulaşmıştır. İlgili dönemdeki söyleşilere ve yazılara bakıldığında, bunların kesişme noktasında “Gençliğin” yer aldığı görülür. Yani Türkiye’de gençlik, sanki 2000 yılında keşfedilmiş gibidir. Oysa her zaman olduğu gibi değişim ve oluşumları özümseyemeden yaşanan bir kaos söz konusudur. Ve bunun takibi ise, yazılı tarihi belgeler olan gazeteler ile bir toplumun aynası gibi dikkate alınması gereken reklamlarla mümkündür. İşte, çalışmanın değişkenleri bu bağlamda saptanmış ve başlangıç noktası da, tüketim toplumunun bireylere medya ve reklam gibi dışsal enformasyon kaynaklarıyla öğrettiği harcama alışkanlıkları doğrultusunda deformasyona uğratılan değer, inanç ve tutumların, toplumların geleceğini tehdit ettiği gerekçesiyle tüketim toplumu ve gençlik olarak belirlenmiştir. Söz konusu belirleme doğrultusunda da üniversite gençliğine yönelik bir alan araştırması yapılarak, yargıların doğruluğu test edilmiştir.

Tüketim, Reklam ve Gençlik:

Yaşamakta olduğumuz çağda insanlar sadece yaşamlarını sürdürebilmek için değil, reklamı yapılan malları satın alabilsinler diye çalışmaktadır. Dolayısıyla söz konusu mallar, bireylerin çalışmalarının hedefi ve sonucu olarak görülmektedir. Baudrillard’a göre bu durum, ücretli çalışan pek çok kişi için bir güdü gibidir. Çünkü tüketim ideolojisi, kapitalizmi yasallaştırmaya ve dolayısıyla insanları fantezilerinde olduğu kadar gerçekte de tüketici olarak motive etmeye dayanmaktadır.

Tüm bunların başlangıç noktasında, Marx ve Engels’ın da işaret etmekte oldukları Fordist ve Taylorist taktikler bulunmaktadır. Kendilerine göre, feodalizmden kapitalizme geçişte artı değerler oluşmuştur ve insanların tüketebileceğinden fazlasını üretmesi yani montaj hattı sisteminin hayatlarına girmesi de fazla malların pazarlarda belli bir kar marjıyla satılması gerekliliğini doğurmuştur. İşte bu gereklilik, kitlelerin tüketime, daha fazla tüketime özendirilmesini gündeme getirmiştir.

Açıklanacak olursa, 1910'da Henry Ford'un montaj hatlarını kurmasıyla öncelikle Amerikan sistemini büyük ölçüde etkileyen bu değişimle tüketim, bir özgürlük biçimi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin, geçmişte aristokrat sınıfın statü göstergeleri olan ve doğuştan servet sahibi olmanın getirdiği ayrıcalıklar şeklinde değerlendirilen davranış kalıpları, zevkler, estetik anlayış vb. farklılaştırıcı öğelerin yerini mesleki ve sınıfsal ayrımlar almıştır. Ve farklılaşmanın temel göstergesi de "Tüketim" olarak belirlenmiştir.

Amerikan rüyasının gerçeğe dönüştüğü bu dönemde "yokluk ve ciddiye" de-mode olurken "harcama", günün geçerli değeri olarak kabul görmeye başlamıştır. Dolayısıyla Raymond Williams'ın tanımıyla tüketim, "tahrip etmek", "harcamak", "israf etmek", "bitirmek" vb. kelimelerle anlam bulmuştur. Böylesi bir ortamda doğal olarak tüketici kitleler, gerçekte sahip olabileceklerinden çok daha fazlasını elde ettiklerinden çılgına dönmüşlerdir. Ve pazarlama taktiklerinin dahi tükenebileceğinin düşünüldüğü noktada, örgütlerin kurtarıcısı olarak reklamcılar devreye girmiştir. O güne kadar tüketicilerin kavramsal boyutlarına seslenen bu kişiler, gerek beyinlerinden gerekse pazardan bir pay daha kapabilmek adına bireylerin duygusal boyutlarına ulaşabilmek için psikolojik yaklaşımları kullanmaya başlamışlardır. Hedefin doyuma ulaşmak bilmeyen tüketicilerin yaratılması olduğu çabalar sonucunda da, Marksist yaklaşımı benimseyenlerin ifadesiyle, "değerlerini kaybetmiş, kendilerine yabancılaşmış ve sadece tüketmek için yaşayan, markalara tapan bireylerin oluşturduğu tüketim toplumu" yapılmıştır (Debord 1996: 29-30).

Özetle, Baudrillard'ın da belirtmekte olduğu üzere tüketim, "kodlar ve kurallarla düzenlenmiş göstergeler sistemi" olarak şekillenmiştir. Ve reklam, böylesi bir kültürün yaygınlaşmasında kelimenin tam anlamıyla "itici güç" işlevini üstlenmiştir. Farklı bir ifadeyle, kitlesel sanayi ürünlerinin miktar ve çeşitliliğinin artmasına paralel, reklam sektörü ile kitle iletişim araçları, her yeni ürünü ve markayı satın almaya hazır tüketiciler üretmek üzere yönlendirilmeye başlanmıştır. Gerçekleştirilen her yeni üretim bir yandan boş zamanı arttırırken diğer yandan da tüketim hırsını aşılamış ve sonuçta hırs savaşı dönüşmüştür. Çünkü boş zamanların doldurulması için bile başka ürünlerin satın alınması gündeme getirilmiş ve sıkıntıdan kurtulmanın reçetelerini sunan reklamlar, yeni ürünlerin prezantasyonuyla bir yandan üreticilere yeni pencereler açarken diğer yandan da tüketicileri, daha fazlasına sahip olabilmek adına daha fazla çalışmaya ya da kolay yoldan sahip olmanın yollarını aramaya yönelterek farklı tüketim alanları yaratmaya devam etmiştir. Örneğin; televizyon izlemek, VCD veya DVD seyretmek, kişisel bilgisayarlarla dünya çevresinde dolaşmak gibi etkinlikler, boş zaman ürünleri olarak gündeme getirilmiştir (Aydoğan 2004: 228-229). Buna bağlı olarak da tüketici bireyler, aynı anda dört kanalı izlemelerine olanak tanıyan yeni teknoloji

ürünü dev ekran televizyonlara, uydu sistemlerine, VCD ve DVD oynatıcılara, gelişmiş bilgisayarlara, yeni telefon hatlarına ihtiyaç duymaya başlamış yani yeni tüketim mallarına yönelmişlerdir.

İşin gerçeği; bilgi edinmek, haberdar olmak ya da estetik duygularımızı geliştirmek için insanoğlunun geçmişteki davranışları, tüketim kültürünün etkisiyle günümüzün boş zaman etkinliklerine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla haber ve enformasyon, bir ürün gibi değişim değeri esas alınarak değerlendirilmeye başlanmış ve böylesi bir gelişim nedeniyle de, kitle iletişim araçları, medya değer kaybına uğramıştır. Ve sonuçta medya, eğlence endüstrisinin bir parçası ve bilgi de haber formundan çıkarak tüketim nesnesi haline gelmiştir.

Farklılaşan tüketim biçimlerinin bireysel kimliklerin birer unsuru haline geldiği yeni çağda, görülebileceği üzere tüketilen ürünler veya şeylerle hayat tarzları da oluşturulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla güzelliğe önem veren, benlik duygusu gelişmiş, hazcı yanı ön plana çıkmış, kendisini tüketime adanmış hazır bir imaj yapılandırılarak bireylere enjekte edilmiştir. Sonuçta, satın alma, bireylerin odak noktası haline getirilmiş ve davranışın yönlendirilmesi sürecinde doğal olarak “Tüketicilerin Duygusal Tepkileri” yön belirlemeyiciler gibi dikkate alınmıştır. Tüm bunlara bağlı olarak pazarlamacılar-dan-reklamcılara kadar sayısız iletişim uzmanınca gerçekleştirilen her çalışma, gösterilen her çabayla farklı tüketim alanları şekillenmiştir. Ve mülkiyetçilik veya materyalist yönelimler belirginleşmiştir.

Geçmişte söz konusu yönelimler, öncelikle gelecek kaygısı nedeniyle orta yaş ve üstü gruba ait iken bugünün oluşumlarına baktığımızda, genç kesimin de benzer tepkiler vermekte olduğu izlenmektedir. Bugün ile geçmiş arasındaki en önemli farklılık ise, çalışma ve tutumluluk esas alınarak mülkiyet edinme duygusunun yerini kolay yoldan, kısa zamanda, fazla emek harcamadan zengin olmanın almış olmasıdır. Yani zahmetsizce kazanıp tüketmek esastır. İşte bu noktada yine reklamlar karşımıza çıkarak hangi kimliğe hangi markalarla sahip olunabileceğine, hiç zorlanmadan nasıl kimlik geliştirilebileceğine dair reçeteler sunmak suretiyle genç kesimi etkisi altına almaktadır. Farklı bir ifadeyle bugünün genç tüketicileri “göründükleri gibi olmak” yerine “olmak istedikleri gibi görünmelerini” sağlayacak ürün ve markaları tüketmek suretiyle hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır.

Genç kesimin böylesi bir tüketim tarzıyla yaşam stilini benimsemesi aslında kaçınılmazı mümkün olmayan bir sonun başlangıcı gibidir çünkü, tüketim toplumunun üyesi olma özellikleri daha aileden aşılınmaya başlanmakta ve gelişimini reklamlar aracılığıyla sürdürmektedir. Örneğin, Baudrillard’ın “simgesel değiş-tokuş” olarak adlandırdığı hediye alış veriş i aile içinde şekillenmekte ve reklamlarla daha da ileriye götürülerek “Hediye almanız için özel bir gün olması şart mı?” sorgusuyla ileriki noktalara taşınmaktadır. Geli-

şim bu anlamda çok hızlı yaşanmakta ve henüz anaokulu çağındaki bir çocuk bile anne veya babasından her iş dönüşlerinde ama bir sürpriz yumurta ama bir boyama kitabı isteyerek, onlar isteyken okulda uslu durduğu veya onu okula bıraksalar bile halen onu sevdiklerini göstermelerinin şartları olarak her gün yeni ürünler talep etmektedir. Sonuçta da, bir kırmızı gül olmadan sevgisini dile getiremeyen, kendine bile yabancılaşmış pasif varlıklar olarak gençlik, yeni tüketiciler gibi karşımıza çıkmaktadır. Ve söz konusu yeni tüketiciler, araştırmacılar tarafından hazırlanan tüketim haritalarında yeni bir renk olarak yerlerini almaktadır.

Türk Toplumunda Tüketim Kültürü ve Genç Kesim:

Zygmunt Bauman'ın da belirttiği gibi; tüketim kültürü düşüncesinin gücü, kitle- sel pazarlama ve onunla ilişkili reklamcılığa dayanmaktadır. Sanayi devrimiyle ortaya çıkarak kitle üretimiyle hızla gelişen pazarlama ve reklamcılık, öznelere, çağdaş ve güncel olabilmeleri için modayı izlemeleri gerektiğini söylemektedir. Ve reklam ile moda endüstrisi, yeni bir tüketim toplumunun üretilmesini, bireylerin bu topluma katılmalarını öngörmektedir (Yılmaz 1998: 286). Katılım ise; yeni bir hayat tarzı, ideoloji ve kimlik inşasıyla belirginleşmektedir. Süreçte; neyin sevilmesi, hangi rengin tercih edilmesi, nasıl davranılması, neyin iyi veya neyin kötü olduğuna ilişkin şekilsel enformasyon ise bireylere, kitle iletişim araçları vasıtasıyla aktarılmaktadır. Özetle, kapitalist ekonomide kitle iletişim araçları, özel bir takım üretimleri teşvik etmek, bazı ürün grupşarı için tüketim topluluklarının doğmasına yardımcı olmak ve genel anlamda tüketim ortamını güçlendirmek işlevlerini yerine getirmek adına saf bilgiyi aktarmak yerine imajları yansıtmaktadır (Lull 2001: 106-107). Reklam ise, bir yandan tüketimi doğallaştırarak yaygınlaşmasına öncülük ederken diğer yandan da medyanın en önemli gelir kaynaklarından biri olması nedeniyle kitle iletişim araçları yönlendirmektedir (Fairclough 1995: 12-14).

Türkiye'ye bakılacak olursa, genel tablonun ne Amerika'dan ne de diğer Avrupa ülkelerinden çok farklı olmadığı görülür. Aradaki en belirgin ayrışma ise, geçiş süreçlerinin yaşanmaksızın yani deneyim sahibi olmaksızın değişimlerin, Türk toplumunun tepesine inivermiş olmasıdır. Bir diğer ifadeyle Türk toplumunun zemini belirtilen hususlara hazır değilken, modern kültürle entegre olmak durumunda bırakılmıştır. Türk toplumunun hazırlıksız yakalandığı bu değişimler tarihsel süreç izlendiğinde de belirlenebilmektedir. Açıklanacak olursa; geçmişte halk, sadece ihtiyaçlarını karşılamak için tüketimde bulunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde, dışa açılma politikasının ilk adımı olarak dikkate alınan Tanzimat Fermanı'na kadar da bu tutum, davranış ve inanç böyle devam etmiştir. Tanzimat Fermanı ile sadece tüketime bakış açısı değişmemiş, aynı zamanda azınlıklar tarafından yayınlanmaya başlanan gazete ve dergiler aracılığıyla halk reklamlarıyla da tanışmıştır.

Dolayısıyla gecikmeli de olsa, ekonomik alanda yaşanan değişimlerle sınıflar artmış ve sınıflar arası farklılıklar belirginleşmiştir. Ancak Türk toplumunun tüketim kültürüyle tanışması “Çok Partili Siyasi Hayat” a geçişle gerçekleşmiştir. Bir diğer deyişle, devletin ekonomiye müdahaleleri ve politik arena-daki değişimler, Türk toplumunun tüketim yönelimlerini belirlemiştir.

Belirtilecek olursa, II. Dünya Savaşı sonrası, Batılı ülkelerle ilişkileri geliştirme arzusu, Türkiye’yi çok partili siyasal sisteme iterken yeni ekonomi politikalarının benimsenmesini de beraberinde getirmiştir. Ve özellikle Amerikalı gibi olma, yükselen değer olarak belirginleşmiştir. 1960 yılında yaşanan darbe ve askeri rejim uygulamaları, her ne kadar gelişim sürecini kesintiye uğratmış olsa dahi “İthalat ve İhracat” kelimeleri altında gelişim kontrollü olarak devam etmiştir. Yine de özellikle Amerika ve Batılı ülkelerin 1950’lerde yaşadığı kitlesel üretim değişimi ancak 1980’lerde Türkiye’ye IMF’ye borçlanmak suretiyle giriş yapabilmıştır. Bir diğer deyişle Türkiye, karma ekonomiden liberal ekonomik sisteme 1980’li yıllarda geçmiş ve “Refah Dönemi” veya bazı kişilerin ifadesiyle “Köşe Dönme Dönemi” başlamıştır. İlgili tarihe kadar Türk reklam sektörünün çıktıları, çoğunlukla bilgi verme, haberdar etme amacıyla oluşturulmuş iletiler görünümündeyken 1980 itibarıyla reklam sektörü de ivme kazanmıştır. Buna bağlı olarak da “Hanım...yazıktır beline, bir tane Hoover süpürge aliver evine” sloganlı çalışmalar, yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır.

Özetle 1980’ler, değişen toplumsal koşullar üstüne liberal ekonomi anlayışının yerleştiği ve Türkiye’de ekonomi toplumu oluşturma yolundaki çabaların yoğunlaştığı yıllar olmuştur. Türk insanı “homosocius”tan “homoeconomicus” a geçiş sürecini ilgili tarihte yaşamaya başlamıştır. Ve tabii ki, ekonominin devlet politikası denetiminden çıkarak özel sektöre geçtiği bu dönemde benimsenen “Dışa Açılma Politikası” doğrultusunda duvarların yok olmaya başlamasıyla çok sayıda yabancı ürün ve markayla birlikte yabancı reklam ajansları da Türk pazarına girmiştir. Bu doğrultuda da “Şirket Evlilikleri” adı altında birleşmeler yaşanmış olmakla birlikte, yönetimin %50’si veya daha fazla payının denetiminin yabancı ortaklara devredilmesi sonucunda, reklam çıktılarında da nitelik ve nicelik bağlamında değişimler gündeme gelmiştir. Global ve “Glo+cal” reklamlarla bir anda çevresi sarmalanan Türk toplumu, doğal olarak hemen her alanda olduğu gibi tüketim konusunda da deneyimler yaşamaksızın, enjekte edilen değerlere aniden maruz kalmıştır. Dolayısıyla kültür yumağının içinde yer almaya başlayan yeni değerlerin tüketilmesinde bile ekonomik ilişkilerin egemen olması nedeniyle haber ve bilgi de metalaşmıştır. Örnekle açıklanacak olursa, gazete veya televizyon kuruluşları, öncelikle kendi reklamlarını yayınlamak suretiyle hem kendi varlığına hem de okuyucusuna yeni fırsatlar yaratmak adına çabalar hale gelmiştir. Öte yandan varlığının devamını sağlayabilmek

için finans kaynağı olarak dikkate almak durumunda olduğu reklamlara daha fazla ağırlık vermeye başlamış ve kısır bir döngünün içine girmiştir (Topçuoğlu 1995: 138-139).

“Daha zengin bir yaşam için daha çok tüketim...” sloganlarının medyadaki reklamlarla tüketici kitlelere iletmeye çalışıldığı bu yeni çağda, başarının ölçütü zenginlikle ve dinamizmin gerekliliği de gençlikle eşleştirilmiştir. Dolayısıyla, gençliğe ve gençlere yönelik temalar hızla yoğunlaşmıştır. Daha çarpıcı, daha güzel, daha pürüzsüz bir görünüm ve bu görünümü sağlayacak ürün, markalara ilişkin reklamlar ve haber formatına sokulmuş tanıtımlar dört bir yanı sarmıştır. Medya ve kalıcı olması nedeniyle de özellikle gazeteler, reklam ve moda dünyasıyla işbirliğine girerek insanlara, sürekli olarak nasıl görülmeleri gerektiğini anlatmıştır.

Ve halen de tüm bunlar çılgınca bir hızla devam etmektedir... Zayıflama reçeteleri; nelerin, nerelerde, ne zaman ve neden yenilip içilmesi gerektiği tekrarlanıp durmaktadır. Aile içinde farklılaşan anne-baba rolleri ile tüketim alışkanlıkları doğrultusunda edinilen yeni değer ve yargılar, çocuklara da sanki ezberletilircesine öğretilmektedir. Medya ve reklam, bir yandan genç kesimi, çocukları yeni hedef kitleler olarak tanımlarken diğer yandan da gençliğe yükselen bir değer olarak aktarılmaktadır.

Tüketim ideolojisinin bir yandan gençliği ön plana çıkartıp yaşlanmayı küçümsermiş gibi görünen söyleminin gerçek isteğinin; kırışksız, yağsız, selülsiz, pürüzsüz yani genç görünen yetişkin bedeni olduğu da açıktır. Değilse sayısız kırışık giderici veya selülit önleyici kremlerin satış hedefi kimlerdir?... Böylesi bir yönelimin temelinde tabii ki, birincil hedef kitlenin tanımında orta yaş ve üstü grubun yer alması bulunmaktadır ve Türkiye’de de durum pek farklı değildir. Hatta Türkiye’nin sosyal yapısı ve değerleri, inançları, tutumları dikkate alındığında çizgilerin daha belirgin olduğu izlenir çünkü, Türkiye’de erişkinlik yaşı 18’dir. Genç birey, meslek sahibi olsa dahi evlenip kendi evini kurmadan- ahlaki olmaması nedeniyle- ayrı bir eve taşınmaz. Özellikle Amerika ve Batı ülkeleri ile Türkiye arasındaki ikilemin temelinde de söz konusu farklılıklar bulunur. İşte bu farklılıklar da, bugünün Türkiye’sinde genç kesimin bir hedef kitle olarak yeniden tanımlanmasını gündeme getirerek dışsal kaynaklı enformasyonların yapısının değiştirilmiş gibi aktarılması sonucunu açığa çıkartmaktadır.

Yaşanan ikilem Türkiye’deki örneklerle açıklanacak olursa; 2000’li yıllarda Türk medyasında yeralan çeşitli yazılardaki ana başlık “Gençlik keşfedildi” olmuştur. 2003 tarihli ‘Marketing Türkiye’ dergisindeki bir yazısında Gazanfer İbar ise, yaşamakta olduğumuz çağı “Gençlik ve Güzelliğe Tapınma Çağı” olarak tanımlamıştır (www.marketingturkiye.com). Kısacası, pazarlamacılar reklamcılara kadar herkes gençliği, tüketim çağıyla keşfetmiş gibi dav-

ranmaktadır. Oysa kanımızca hemen her şeyin metalaştığı günümüzde genç kesim, gerek ailesinin gerekse reklam gibi dış kaynaklı enformasyonların etkisiyle her geçen gün kendine daha da yabancılaşmakta, zihinsel zenginliğin yerine fiziksel zenginliği tercih etmekte ve tüketim tercihlerini de tüm bunlara bağlı olarak belirlemektedir. Çünkü, tüketim kültürü, modern bireylerin algılarını ve karar verme mekanizmalarını deforme etmektedir. Ve gençlik duyarsız bir kitle olarak karşımıza çıkarken sadece dünden farklı tepkiler verdiği için yenilikmiş gibi sunulmaktadır. Söz konusu yargı ise, Türk toplumunda yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik oluşumlar karşısında genç kesimin değişen rolleri ve pozisyonları bağlamında irdelendiğinde karşımıza çıkan ilginç tablo ile açıklanabilmektedir. Buna göre, 1923 yılında Türk gençliği savaştan çıkan ve varolma savaşı veren, Atatürkçü bir toplumun üyesi olarak modernleşmeci, yenilikçi ve devrimcidir. 1950'li yıllarda Türkiye'deki siyasi politikalara ve Atatürk'ün çizmiş olduğu yola bağlı olarak çoğulculuk ve demokrasiden yana bir gruptur. Türkiye için bir dönüm noktası olarak dikkate alınan çok partili döneme geçişi takiben 1960'lı yıllarda Türk gençliği; mevcut rejimi yozlaştırmaya çalışan siyasi iktidara karşı duran, devrimci ve cumhuriyet ideolojisiyle özleşmiş bir tepki topluluğudur. 1970'li yıllarda Türk gençliği, politize olmaya başlar ve söylemleri "Daha çok özgürlük, daha fazla ekmek, kalıcı barış..." gibi sloganlarla belirginleşir. İzlenebileceği üzere Türkiye'deki siyasal sistem, nasıl ki ekonomik yapıyı ve gelişimini etkilemişse toplumu oluşturan bireylerin de tepkilerini şekillendirmiştir (www.konrad.org.tr/index.php?id=487).

Doğal olarak 1980 yılında, liberal ekonomiye geçişle benimsenen siyasal politikalarıyla sular durgunlaşır ve Türk gençliği de depolitizasyon sürecine girer. Türkiye'nin tüketim toplumu özelliği kazanmaya başladığı bu dönemde; bireyselleşme ve toplumsal sorunlara karşı tepkisizleşme, katılımcılık eğiliminde körelme izlenir. Hatta devrimci şarkı sözlerinin yerini bile "Ben de isterim..." nakaratlılar alır (www.konrad.org.tr/index.php?id=488). Ve 1990'lara gelindiğinde Türk gençliği; apolitik, global yönelimli, gelecek kaygısını yüreğinde taşıyan ve kısa yoldan zengin olmayı ana hedef belirlemiş bir grup tüketici olarak karşımıza çıkar. Bugün Türkiye'de Atatürk'ün belirttiği üzere, genç nüfusun en önemli değer olduğu unutulmuş gibidir ve öncelikli suçlular da "Medya ve Reklam" olarak sunulmaktadır. Medya sektöründe televizyon, suçlular listesinin ilk sırasında yer almakta ve her ne kadar deformasyona uğrayan yapısı nedeniyle eleştirilere maruz kalsa da gazeteler ise, tüketim yoğunlukları dolayısıyla ikinci sıraya konumlandırılmaktadır. Reklamlar ise, hangi cepheden bakılırsa bakılsın yargısız infaz edilecekler listesinin başındadır... Böylesi bir yargının temelinde de, bireyleri etkileme güçleri bulunmaktadır. Peki gerçekte genç kesim, gazeteleri ve gazete reklamlarını ne kadar dikkate almaktadır?... Gazete reklamlarını nasıl ve neden

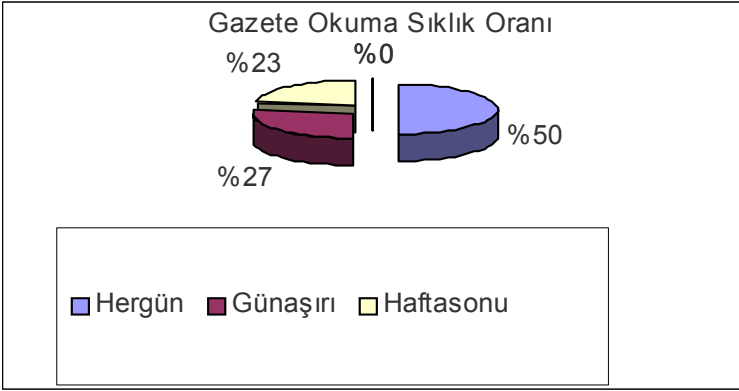
algılamaktadır?... Tercih ve algıları davranışlarının yönünü nasıl ve hangi düzeyde etkilemektedir?...

Tüketim Çağında Gazete Reklamlarının Türk Gençliği Üzerindeki Etkileri:

Günümüzde kapitalist üretim ve dolayısıyla tüketim kültürü, tüketici kitleler olarak kadınları, çocukları, gençleri, işçileri, memurları, dedeleri yani herkesi, tartışmasız kendilerine sunulan şeyleri kabul eden bireyler olarak şekillendirmektedir. Okul veya aile, temel değerlerin, inanç ve tutumların öğrenildiği kurumlar olmaktan yavaş yavaş uzaklaşmaktadır. Kişilik ve kimlik, imajlar ve bu imajları yaratmamıza yardımcı ürün ve markalarla belirlenmektedir. Hangi markaların neden, nasıl ve neye iyi geleceğinin reçeteleri ise, reklamlar ve özellikle de gazetelerdeki haberleştirilmiş reklam iletileri aracılığıyla kitlelere sunulmaktadır.

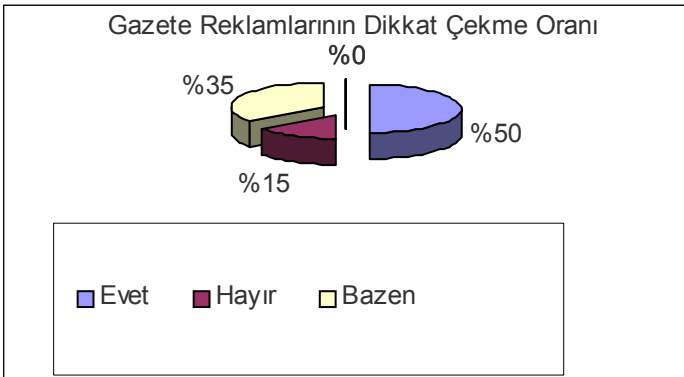
Bu bağlamda şekillenen harcama örüntülerinin toplumsal eşitsizliği yansıttığı ve yeniden ürettiği günümüzde, gençlerin gazete tüketim tercihlerinin ve bu tercihlerin şekillendirdiği gazete reklamlarına maruz kalma süreci doğrultusunda şekillenen algısal tepkilerin yönlendirdiği öngörülen tüketim tercihlerinin neden-nasıllarının belirlenmesi amacıyla Ege Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. İlgili araştırma, Ege Üniversitesi kampüsünde yer alan toplam 11 fakültede eğitim almakta olan 550 öğrenciye uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS'e aktarılarak değerlendirilmiş ve genel olarak araştırmada standart sapma 0.0.5'den küçük olarak tespit edilmiştir.

Araştırma, her fakültenin dikkate alınması suretiyle ve rastgele örnekleme modeli doğrultusunda belirlenen 19-27 ve üstü yaş diliminde yer alan öğrencilere yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Uygulamada, 11 fakültenin her birinden 50 öğrenciye ulaşılması hedeflenmiştir. Buna bağlı olarak da örnekleme 280 kız (%51.0) ve 269 (%49.0) erkek öğrenci katılmıştır. Söz konusu öğrencilerin yaş dağılımları, gençliği temsil bağlamında sorgulandığında %22.22'sinin 18-20, %54.09'unun 21-23, %20.21'inin 24-26 ve %3.46'sının da 27 ve üstü grupta yer aldıkları tespit edilmiştir. İlgili örneklemin gazete okuma alışkanlıkları denetlendiğinde ise, %95.08'i gazete okuduklarını belirtirken, %4.92'si okumadığını ifade etmiştir.

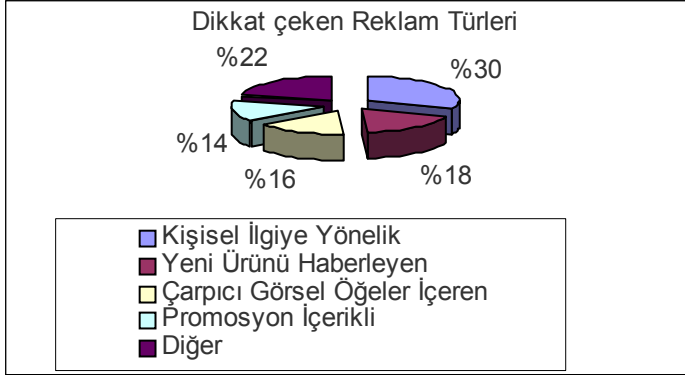
Tablo 1: Gençlerin Gazete Okuma Alışkanlık Düzeyi

Verilen yanıtta ki olumluluk oranı “2000’li Gençliğin Duyarsızlaştığı”na ilişkin yargıyı kırık nitelikte olmakla birlikte gazete okuma sıklıkları sorgulandığında %50’sinin her gün, %27’sinin gün aşırı ve %23’ünün de sadece hafta sonları tüketime yöneldikleri belirlenmiştir. Dolayısıyla günümüzde Türk gençliğinin farklı tüketim tercihleri nedeniyle gazeteleri de bir meta gibi tüketmekte oldukları yargısı doğrulanmıştır. Böylesi bir doğrulamanın temel gerekçesi ise, özellikle gazete içeriklerinin hafta sonlarında daha fazla haber niteliğindeki reklamlara yönelmesi şeklinde değerlendirilmiştir.

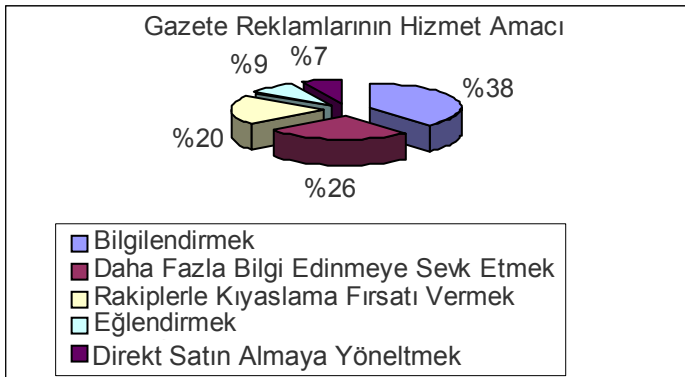
Tablo 2: Gazete Reklamlarının Gençlerin Dikkatini Çekme Düzeyi

Bu denetlemelerin yanı sıra gazete reklamlarının dikkat çekme özelliklerini belirlemek amacıyla yöneltilen soruya ankete katılan ve gazete tüketmekte olduklarını belirten toplam 522 öğrencinin %50'si “Evet”, %15'i “Hayır” ve %35'i de “Bazen” yanıtını vermiştir.

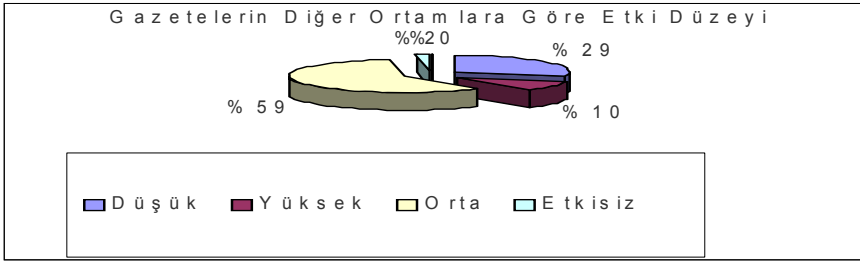
Tablo 3:Gençlerin Dikkatini Çeken Reklamlar

Gazete reklamlarının arasına da olsa, dikkatlerini çektiğini belirten öğrencilere (443 kişi) yönelik olarak reklam türleri sorgulandığında ise, kişisel ilgi alanına giren reklamlar %30 ile birinci sırada yer alırken, yeni bir ürünün varlığından haberdar edenler (%18) ikinci sıraya yerleşmiş ve bunları; çarpıcı görsel öğelerin yer aldığı reklamlar (%16) ile promosyon içerikli reklamlar (%14) takip etmiştir. %22'si de farklı gerekçeler öne sürmüştür. Ancak çıkan sonuç, açıktır ki, tüketici kitleler olarak bireylerin dikkatinin çekilmesi, tüketim toplumunun cazip tekliflerinin reklam çalışmasına konumlandırılmasına bağlıdır.

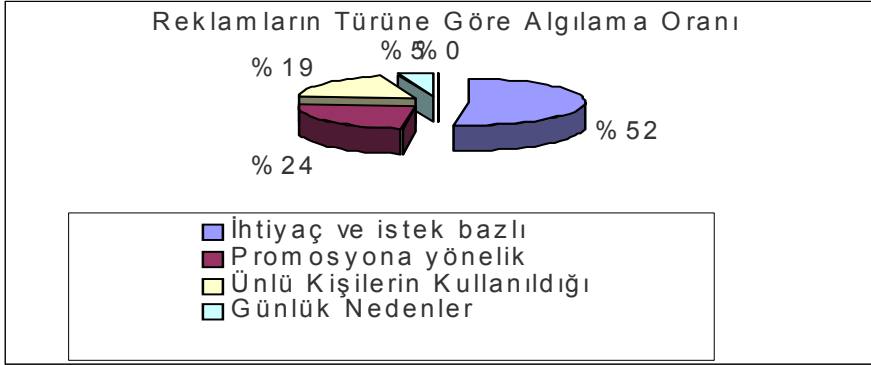
Tablo 4: Gençlerin Reklam Hizmetine İlişkin Yargıları

Gazete reklamlarının kendilerine hangi yönde hizmet verdiği veya kendilerinin hangi amaçla gazete reklamlarını tüketmekte oldukları sorgulandığında; %38'i bilgilendirdiğini, %26'sı daha fazla bilgi edinmeye sevk ettiğini, %20'si rakiplerle kıyaslama fırsatı verdiğini, %9'u eğlendirdiğini, %7'si de direkt satın almaya sevk ettiğini belirtmiştir. Söz konusu yargılar doğrultusunda ulaşılan nokta ise, Türk gençliğinin gazete reklamlarını tüketim davranışı bağlamında, birer bilgi kaynağı olarak dikkate aldığıdır. Çünkü tüketim çağındaki “Bilgi”nin nitelik ve niceliği dünden oldukça farklıdır. Bir diğer deyişle, bugünün bilgi kaynağıymış gibi değerlendirilen reklamlar, bize telefon veya ampulü kimin icat ettiğini, İstanbul’un ne zaman fethedildiğini öğretmemektedir.

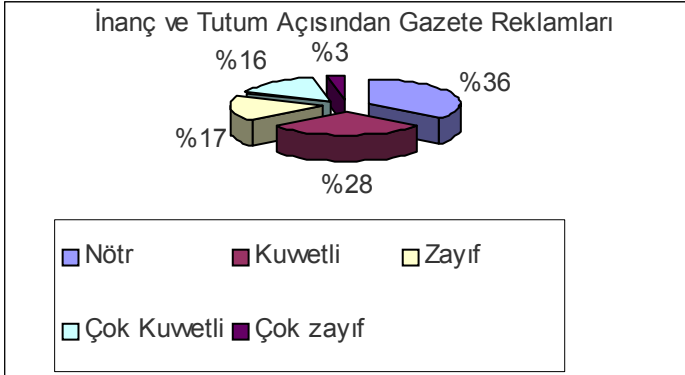
Tablo 5:Gençlerin Gazete Reklamlarından
Diğer Ortamlara Kıyasla Etkilenme Düzeyi

Araştırmaya katılan örnekleme diğer ortamlara kıyasla gazetelerin etki şiddeti sorgulandığında; %59'u orta, %29'u düşük, %10'u yüksek ve %2'si de hiç etkisi olmadığını belirtmiştir. Bu sonuç, bir anlamda tüketim çağının itici kuvveti olarak medya etkinlik sıralamasında basının neden ikinci sırada yer aldığını da açıklar niteliktedir. Çünkü tüketici kitleler olarak bugünün gençliğinin algısı mesajlarda yer alan öğelerin yaratıcılığına ve etkililiğine bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 6: Gençlerin Gazete Reklamlarını Algılama Düzeyleri

Araştırma sonuçlarına geri dönülecek olursa, ihtiyaç ve isteklere yanıt veren reklamlar %52.15 ile en yüksek algı değerine sahipken, promosyon vaatleri içeren reklamlar %24.37 ile ikinci sırada yer almakta ve bunları %18.97 ile ünlü kişilerin kullanımı, %4.51 ile de günlük nedenler izlemektedir. Neticede genç kesimin gazete reklamlarına ilişkin algısı, yine o günün tüketim gerekçeleri ve içeriği doğrultusunda şekillenmektedir. Değilse her gün ihtiyaç duyduğumuz ekmeği satın almak için gazete okumamızın veya genel olarak medyayı takip etmemizin şart olmadığı açıktır...

Tablo 7: Gençlerin Gazete Reklamlarına İlişkin İnanç ve Tutum Düzeyi

Gazete reklamlarına ilişkin inanç ve tutumların yönü sorgulandığında ise, üniversite öğrencilerinin %36.12'si nötr, %28.22'si kuvvetli, %16.70'i zayıf, %16.26 çok kuvvetli ve %2.70'inin de çok zayıf olduğu belirlenmiştir. Bu da göstermektedir ki, genç kesim gazeteleri gerçekte kişisel gerekçelerle tüketmektedir. Belki eve alındığından, belki dünyada ve Türkiye'de neler ol-

duğundan haberdar olmak adına ve belki de kişisel imajı için...Sonuçta yeni tüketimlere ulaşmak, bir yenisi doğmayacağı açık olan farklı hazlar ve doyumlar yaşayıp kendini ifade etmek için...

Sonuç:

Özetlenecek olursa, Türkiye 1980'lerde tanıştığı kapitalizm ve tüketim kültüründe epey yol almıştır. Söz konusu yolda ilerlerken Türk gençliğinin medya ve özellikle gazete tüketim alışkanlığı da farklılaşmıştır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki; Türk gençliği, tüketim kültürünü benimsemiştir ve buna bağlı olarak da, medya tüketim tercihi sıralamasında gazeteler, ikinci sırada yer almaktadır. Öte yandan reklam değişkeni bağlamında gazete tüketim alışkanlıkları ve gerekçeleri sorgulandığında ise, yine tüketim ideolojisinin esasları doğrultusunda reklamları dikkate almakta oldukları görülmektedir. Gazete reklamlarının tüketici kitleler olarak gençlerin tercihlerini belirleme etkisi ve şiddeti irdelendiğinde de, gazetelerin davranışlarının yönünün belirlenmesinde ortalama bir etkiye sahip olduğu izlenmektedir. Gazete reklamlarının tüketim sıklıkları ile dikkat çeken reklam türleri ve içerikler ilişkilendirildiğinde ise, reklamlar aracılığıyla üretilen yeni ihtiyaç, istek ve tabii ki ürünlerin farkında olmasalar bile, gençliğin ana hedefi haline getirildiği bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda ulaşılan noktadaki temel sorun, dün olduğu gibi bugün de değişimleri, oluşumları ara geçişleri yaşamadan yaşıyor gibi olmasıdır. Ve sonuçta karşımıza çıkan tabloda, geleceğimiz olan gençlerin, her geçen gün kendilerine, çevrelerine yabancılaşarak duyarsızlaştıkları, tepkisizleştiklerinin izlenmeksidir ki, böylesi bir gelişimin yarınların belki de en önemli tehdidi olduğu açıktır.

Kaynakça:

Kitaplar:

-, (Ağustos/1998), *Cumhuriyet Basını*, Ankara: Ankara Gazeteciler Cemiyeti&Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü
- AYDOĞAN, Filiz (2002), *Medya ve Popüler Kültür*, MediaCat Yayınları
- DEBORD, Guy (1996), *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev. A. Ekmekçi&O.Taşkent, İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- ERİNÇ, Orhan (Ekim/1996), *Medya ile Politika*, İstanbul: Çağdaş Yayınları
- FAIRCLOUGH, Norman (1995), *Media Discourse*, London:Arnold Publishers
- FEATHERSTONE, Mike (Temmuz/1996), *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev.Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- GÜNEŞ, Sadık (1995), *Medya ve Kültür-Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı*, Ankara: Vadi Yayınları
- LULL, James (2001), *Medya-İletişim Kültür*, Çev.N. Güngör, Ankara: Vadi Yayınları
- RİGEL, Nurdoğan (1993), *Medya Ninnileri*, İstanbul:Sistem Yayıncılık
- TOKGÖZ, Oya (1994), *Temel Gazetecilik*, İstanbul: İmge Kitabevi
- TOPÇUOĞLU, Nur (1995), *Basında Reklam ve Tüketim Olgusu*, Ankara: Vadi Yayınları

Makaleler:

- DAĞTAŞ, Banu (2002); *Kültürel Bir Metin Olarak Reklam*, Ankara: İletişim, Gazi Üniversitesi Fakültesi Dergisi, S.14
- YILMAZ, Ayhan (1998), *Tüketim Kültüründe İki Sunum Biçimi: Reklam ve Moda*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S: 8, İstanbul: İ.Ü. Basımevi

İnternet Erişimleri:

- İBAR, Gazanfer (2004), *Gençlik ve Güzelliğe Tapınma Çağı*, İstanbul: Marketing Türkiye, www.marketingturkiye.com • www.konrad.org.tr

Effects of Press Advertisements on Young People

Assoc.Prof.Dr. Belma GÜNERİ FIRLAR*
Assist.Prof.Dr. İ.Pelin DÜNDAR**

Abstract: When we look today's alternating and re-structuring world, we designated that peoples're buying products and brands not only to carry on their life but also advertisements. In this context, today peoples're not hand to mouth buying products and brands can be aducing. On the other hand, they're setting their behaviours for to buy advertised products and brands're viewing. Consuming displacing with economic activity, destitution and solemnity. Such an atmosphere, mass communication media which one of the function're carrying messages to peoples, taking new missions on employment because of changements all over the world and all structures.

Because of this designations and structures of press organizations at Turkey're accepted as variables of this study. And also from this perspective, we conducted with press ads and their influences on young people. First of all the variables're examined from consumption culture and after this theoretical analysis the study're completed with a research. As it's seen, we collected various datas about young people and their beliefs, attitude and values about press at the end of the research.

Key Words: Newspaper, Advertising, Consumption, Young peopleth

*Ege University, Communication Faculty, Department of Public Relation / İZMİR
fbelma@hotmail.com

**Ege University, Communication Faculty, Department of Journalism / İZMİR
ismet.pelin.dundar@ege.edu.tr

Влияние Рекламы в Газетах на Молодежь

Доцент Доктор Бельма Гюнери Фырлар*
Помощник Доцента Доктор И. Пелин Дюндар**

Резюме: При взгляде на сегодняшний измененный и заново созданный мир мы видим, что люди приобретают продукты и фирменные вещи не просто из-за того, чтобы продолжить свое существование, а их покупки направлены на то, чтобы приобретать товары, даже если они не испытывают в них потребности, марки которых были рекламированы. Если обратить внимание на средства массовой информации, которые выполняют функцию передачи послания приобретения товаров в обстановке экономичности, нехватки и серьезности, то можно заметить, что важная роль падает и на газеты.

В связи со всем этим и принимая во внимание структуру газет в Турции и подразумевая потребительскую культуру эта работа сформирована с целью изучения влияния газетной рекламы на молодежь как с практической так и с теоретической точки зрения.

Ключевые Слова: Газета, реклама, потребление, молодежь

* Эгейский Университет Факультет Коммуникаций, Основная Дисциплина Рекламное дело и Ознакомление / Измир
fbelma@hotmail.com

** Эгейский Университет Факультет Коммуникаций, Основная Дисциплина Экономика Прессы и Предпринимательства / Измир
ismet.pelin.dundar@ege.edu.tr

Mâverâünnehr’de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)

Dr. Ömer Soner HUNKAN*

Özet: Türk Hakanlığı (Karahanlılar) hanedanının bir mensubu olan Ali Tegin, 393/1002-1003’de Mâverâünnehr’de Sâmânîlerin ortadan kaldırılması olaylarında ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır. Bölgede kurnaz bir politikacı olarak tanınan Ali Tegin, 411/1020-1021’de Buhârâ’yı ele geçirdi. 1032 Yılı baharında Debûsiye’de Gazneli ordusunu yenilgiye uğratarak, Kutlug Ordu’da müstakil bir devlet kurmayı başardı. Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında bir denge unsuru olan Ali Tegin’in devleti, onun ölümünden sonra oğulları tarafından uzun süre yaşatılamadı. Böylece, Orta Asya’da dengeler birden bire bozuldu. Türk Hakanlığı, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Selçuklular Horasân’a geçmek zorunda kaldılar ve Gaznelileri buradan çıkararak, kısa sürede Akdeniz’e kadar uzanan Büyük Selçuklu devletini kurdular.

Anahtar Kelimeler: Mâverâünnehr, Karahanlılar, Ali Tegin, Buhârâ, Selçuklular, Gazneliler

Giriş

X.yüzyılın ortalarından itibaren muhtelif Türk boyları, siyasî şartlara bağlı olarak yavaş yavaş İslam’ın en doğusundaki, her yönden zengin bölgesi Mâverâünnehr¹e sızmaya başladılar. Aynı yüzyılın sonlarına doğru ise kalabalık Oğuz grupları, başta Semerkand ve Buhârâ çevresi olmak üzere Mâverâünnehr’e yerleşerek aktif roller üstlendi. Bu sırada Seyhûn ötesinde, İslam dairesinde siyasî birliğini tesis etmiş olan Türk Hakanlığı² (Karahanlılar), öteden beri elde etmeye çalıştığı Mâverâünnehr’i Sâmânîlerden almak için son bir teşebbüs daha gerçekleştirdi ve nihayet bölgeyi ele geçirerek Sâmânîlere son verdi (1005). Böylece Mâverâünnehr, birkaç asır sonra yeniden Türklerin nüfuzu altına girerken, buna bağlı demografik hareketlilikler sonucunda bölge, Utbî (ö.1036 veya 1040)’nin ifadesi ile, “Türk denizi” haline geldi. İşte bu çerçevede bizim yapmak istediğimiz, XI. yüzyılın başlarında kaynakların zekasına ve kurnazlıklarına sıkça vurgu yaptığı sıradışı bir tarihî şahsiyet olan Ali Tegin’in şeceresini, hayli dalgalı *Türk denizinde* oynadığı rolü, kurduğu devleti, ölümünün Orta Asya ve Orta Doğu’da

*Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / DENİZLİ
oshunkan@yahoo.com

meydana getirdiği önemli sonuçlarını ve bıraktığı mirasa sahip çıkmaya çalışan çocuklarının faaliyetlerini, İslamî metinler ve son nümizmatik veriler ışığında derinlemesine incelemeye çalışmaktan ibarettir.

Ali Tegin ve çocuklarına dair muasır kaynaklar arasında en geniş bilgiler, Gazneliler devrine ait güvenilir bir kaynak olan *Târîh-i Beyhakî*'de yer almaktadır. Eserin müellifi Ebu'l-Fazl Beyhakî (1077), Gazneli Sultan Mesûd'un tarihini ele alırken, onun, Ali Tegin ve oğulları ile ilişkilerini devlet arşivlerine dayanarak ayrıntılı olarak anlatır. Sultan Mesûd öncesine dair bazı önemli kayıtlar ise, *Zeynü'l-Ahbâr*'da bulunmaktadır. Gerdîzî'nin 1049-1053 yılları arasında yazdığı bu eserde, bilhassa Şaban 389/Haziran-Temmuz 999 tarihinden sonraki olaylara bizzat gözleri ile şahitlik ettiğini söylemesi çok önemlidir (Gerdîzî 1363: 379). Bu nedenle, Ali Tegin'in Horasân'ı istila teşebbüsleri ve Gazneli Mahmûd ile ilişkilerine dair kaydettiği bilgiler oldukça önemli olmaktadır. Horasân'ı istila teşebbüslerine dair ayrıntılı bilgiler ise, Utbî (ö. 1036 veya 1040)'nin *Kitâbü'l-Yemînî*'sinde kayıtlıdır. Muahhar kaynaklardan *Târîh-i Beyhak*'ın müellifi İbn Funduk (ö.1170)'un, İlig Han (Ali Tegin)'in vezirliğini yaptığını belirttiği eş-Şeyhü'r-Reis el-Vezîr Ebu'l-Abbâs el-Anberî hakkında verdiği bilgiler başka hiçbir kaynaktan yoktur (İbn Funduk 1361: 182). Ali Tegin'den bahseden muahhar kaynaklar, genellikle devrin muasır kaynaklarında yer alan bilgileri aynen ya da özetle kaydetmekle birlikte, bazen kısa orijinal kayıtlara da yer vermektedir. Bu çerçevede İbnü'l-Cevzî (ö. 1201), Fahrü'd-Dîn Râzî (ö.1210), İbnü'l-Esir (ö.1233), Cüzcanî (ö.1266'dan sonra), Reşîdü'd-Dîn (ö.1318), Zehebî (ö.1347), Şebânkârî (ö.1358), Tagrîberdî (ö.1470), Mirhond (ö.1498) ve Müneccimbaşî (ö.1702)'nı, Ali Tegin'den bahseden muahhar müellifler arasında saymak gerekir.

Ali Tegin, hem kurnaz politik kişiliği dolayısıyla hem de Türk Hakanlığı, Selçuklular, Hârizmşâhlar ve Gazneliler tarihinde oynadığı rolün önemine binaen bazı araştırmacılar tarafından özel bir ilgi görmüştür. Bu çerçevede O. Pritsak, "Karachaninidsche Streitfragen 1-4" (*Oriens*, III/2 1950: 209-228) adlı makalesinde yer alan "Wer war 'Ali Tegin? (Ali Tegin Kimdir?)" başlığı altında Ali Tegin'in şeceresi, isim ve unvan teşhisleri üzerinde durarak, İslam kaynakları ile mevcut nümizmatik verileri karşılaştırmış ve bazı görüşler ortaya atmıştır. Bu paralelde onun siyasî rolünü "Die Karachaniden" (*Der İslam*, XXX, 1952: 17-68)'de (Türkçesi, *İslam Ansiklopedisi* VI, İstanbul, MEB, 1953/1997: 251-273.) özetlemiştir. *İslam Ansiklopedisi* (İA, I, 1997: 358)'nde "Ali Tegin" maddesini V. V. Barthold kaleme almıştır. M. A. Köymen "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I" (*DTCF*, XV, sa.1-3, Ankara, 1957: 97-194.)'de Ali Tegin'e özel bir başlık ayırmıştır. Son yıllarda Ali Tegin hakkında yapılan araştırmalara Türk Hakanlığı nümizmatı B. D. Koçnev de katılmıştır. "Histoire d'Ali Tegin, souverain qaraghanide de

Boukhara (XI.siecle) vue a travers les monnaies” (Cahiers d'Asie Centrale n.5-6, Taşkent-Aix-en-Provence, 1998:19-36) adını taşıyan makalesinde yeni nümizmatik veriler ışığında Ali Tegin'in şeceresi ve unvanları üzerinde durarak, onun Mâverâünnehr'deki rolünü ele almıştır. Bu çalışmasını biraz daha genişleterek, “Maverannahr Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)” (*Özbekistan Maddi Medeniyeti Tarihi Dergisi*, sa. 31, Semerkand, 2000: 178-203.) adındaki makalesini yayınlamış ve burada Türk Hakanlığı'nın ikiye ayrılması öncesi olayları kapsamında Mâverâünnehr'de, Ali Tegin ve oğullarına ait nümizmatik verileri değerlendirmiştir.

Ali Tegin'in Şeceresi Meselesi

Beyhakî, 423/1031-1032 tarihinde Mâverâünnehr'in durumunu değerlendirmek üzere Gazneli veziri Ahmed Hasan el-Meymendî ile Sultan Mesûd arasında geçen diyalogda, vezirin şu sözünü nakleder: “Ali Tegin'e gelince, o, hilekar ve sahtekar biridir. Otuz yıldır da orada (Mâverâünnehr) bulunuyor (1982: 358).” Şu halde Ali Tegin 393/1002-1003'den beri Mâverâünnehr'de idi. Pritsak, tam bu tarihlerde Mâverâünnehr ve Horasan'daki faaliyetlerini kaynağın zikrettiği “İlig Nasr b. Ali'nin akrabası” Subaşı Tegin'in, Ali Tegin olabileceği ihtimaline değinmiştir (*İA* VI: 257). Bu tahmini destekleyen nümizmatik bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarda Ali Tegin hakkında verilen bilgiler değerlendirildiğinde, bunun isabetli bir tahmin olduğuna hükmedilebilir. Beyhakî, Ali Tegin'in, Kadir Han Yûsuf ile mücadele içinde olan Togan Han (Muhammed b. Hasan)'ın kardeşi olduğunu söylemektedir (1982: 93-94). İbnü'l-Esîr'in, 1043 tarihinde hanedanın doğu kolunda yapılan aile toplantısında Togan Han Muhammed b. Hasan'dan, Ali Tegin'in çocuklarının amcası diye bahsetmesi bunu doğrulamaktadır (İbnü'l-Esîr IX: 397). Cüzcânî ise, onun, Afrasyab hanlarından Buhârâ hakimi olduğunu kaydeder (Cüzcânî I 1363: 247). Fâhrü'd-Dîn Râzî' de onu Buhârâ valisi olarak zikreder (1346: 59). Diğer taraftan 414 tarihli Buhara paralarında Ali b. Hasan adına rastlanmaktadır (Koçnev 2000: 189, n.19). Bu durumda Kadir Han Yûsuf b. Harun/Hasan ve Togan Han Muhammed b. Harun/Hasan'ın Ali Tegin'in kardeş olduğu anlaşıyor. İslâmî adı Hasan olan babaları Buğra Han Hârûn, “Türk” unvanını taşıyordu (İşanhanov ve Koçnev 1979: 146). Yazılı metinlerde bu unvan ile Kadir Han Yûsuf gibi, Subaşı Tegin de zikredilmektedir (Cüzcânî II 1363: 230; Gerdizî 1363: 388). Buğra Han Hârûn/Hasan'a ait “Melikü'l-Maşrik (doğunun hükümdarı)” unvanı, hem Kadir Han Yûsuf'a hem de Togan Han Muhammed'e babalarından miras kaldığı gibi, “Türk” unvanı da Kadir Han Yûsuf'a ve Subaşı Tegin'e aynı şekilde intikal etmiş olmalıdır. Subaşı Tegin'den önce “Türk” unvanlı sadece Buğra Han Hârûn/Hasan'dan haberdar olunmaktadır. Öyleyse, kaynağın “Nasr b. Ali'nin akrabası” diye tavsif ettiği (Menîni II 1286: 76) Subaşı Tegin, hanedanın Hasan

kolunun baş mümessili Buğra Han Hârûn'un oğullarından biri olması mümkündür. Subaşı Tegin ve Ali Tegin'in faaliyetleri karşılaştırıldığında, aralarındaki ilişki daha da netleşmektedir. Kaynaklar Ali Tegin'in bilhassa iki yönüne vurgu yapmaktadır: Tecrübe sahibi olduğu ve Horasân'a her an saldırmaya hazır konumu ya da bölgeye olan tecavüzleri (Beyhakî 1982: 474; Gerdîzî 1363: 404). Şu halde Ali Tegin siyaset ve askerlikteki yüksek tecrübesini, İlig Nasr'ın Mâverâünnehr ve Horasân mücadelelerinde "Subaşı Tegin Türk" unvanı ile kazandı. 1006-1008 yılları arasında Horasân'ı işgali ve Gazneli ordusunun takibi karşısında şehir şehir dolaşarak Mâverâünnehr'e geri çekiliş macerası, bölgeyi iyice tanımaya fırsat verdi ve buradan edindiği kazanımları, hayatının sonuna kadar başarı ile kullandı.

Sonuç olarak Ali Tegin, kaynakların Afrâsyâb menşesine dayandırdığı Türk Hakanlığı hanedanının bir mensubu ve Buğra Han Harûn/Hasan b. Süleymân İlig b. Satuk'un oğlu idi. Buna göre, Buğra Han Hârûn'un diğer oğulları Togan Han Muhammed, Kadir Han Yûsuf, Süleymân ve Hüseyin onun kardeşleri olmaktadır.

Subaşı Tegin Türk (Ali Tegin)'ün Horasân'ı İstilas

Buhârâ'yı alarak Sâmanî devletine son veren Türk Hakanlığı, Sâmanîlerin Ceyhûn batısında kalan topraklarının da tek varisinin kendileri olduğunu ve buranın, daha önce davranan Gazneliler tarafından gasp edildiğini düşünüyordular. Bununla birlikte Türk Hakanlığı'nın batısını yöneten İlig Nasr, Sultan Mahmûd ile dost geçinmenin yolunu aradı ve Horasân'a sahip olmasından dolayı ona bir tebrik mektubu yazdı (Menîni II 1289: 26-27; Curfâdekânî 1374: 249; Reşideddîn II/4. 1999: 142). İlig Nasr tarafından gönderilen elçi, Gazneliler ile bir güven anlaşması yapmaya muvaffak oldu ve Ceyhûn nehri iki taraf arasında sınır kabul edildi (Cemâdiyelevvel 391/Mart 1001) (Gerdîzî 1363: 382; Râvendî I 1999: 86).

Tamamen görünüşe dayalı bu güven anlaşması, Sultan Mahmûd'un Hindîstân vilayetlerinden Multân'a, Bâtîniye mezhebine giren valiyi tedip için sefere çıktığı sırada bozuldu (396/1005-1006). Zira, Horasân, ileri gelen Gazneli komutanlardan mahrum kalmıştı ve Türk Hakanlığı'nın Ceyhûn'un batısına geçmesi için gerekli şartlar oluşmuştu. İlig Nasr bu fırsatı değerlendirmek için, 393/1002-1003'den beri Mâverâünnehr'de bulunan akrabası Subaşı Tegin Türk'ü Horasân bölgesine ve kardeşi Cafer Tegin'i büyük bir ordu ile Belh'e şahne olarak gönderdi. Böylece, Gazneliler ile dört-beş yıldır yürürlükte olan anlaşmayı ve dostluğu bozmuş oldu (Menîni II 1286: 76; Curfâdekânî 1374: 281; İbnü'l-Esir IX: 154; Reşideddîn II/4. 1999: 148; Kazvîni 1363: 393; Mirhond IV: 591). Cafer Tegin, itaate yanaşmayan Belh halkından bir çoğunu öldürdü. Şehri yağmalayıp haraca bağladı (Beyhakî 1982: 601). Sultan Mahmûd böyle bir saldırıyı bekliyor olacak ki, Tûs valisi

Arslan Câzib'e her hangi bir saldırı ya da iç karışıklıkta Gazne'ye çekilmesini ve orayı muhafaza etmesini emretmişti. Bu nedenle Arslan Câzib, Türk Hakanlığı ordu komutanı Subaşı Tegin Türk Horasân'a saldırıya geçtiğinde, bulunduğu Herât'tan Gazne'ye çekildi. Onun şehri terk etmesinden sonra Subaşı Tegin Türk kolaylıkla Herât'ı ele geçirdi. Sultan Mahmûd'dan bir haber alamayan Horasân ayanının bir çoğu Türk Hakanlığı tarafına geçti. Subaşı Tegin Türk, Horasân ayanından Hüseyin b. Nasr'ı vergi işlerinin idaresi, tahsili ve oranın düzeni için Nişâbûr'a sahib-i divan olarak gönderdi (Menîni II 1286: 76-77; Curfâdekânî 1374: 281; Gerdizi: 1363: 388; Reşîdeddîn II/4. 1999: 148-149; İbnü'l-Esîr IX: 154; Mirhond IV: 591). Ayrıca taraftarı çok olan ve Sultan Mahmûd yanlısı olduğundan şüphe edilen ulema sınıfından bazılarını bir mesele çıkarmamaları için tutuklatıp gözlem altına aldı.³ Horasân'ın artık Türk Hakanlığı hakimiyetine girdiğini göstermek için de, bu vilayetin idarî merkezleri Herât ve Nişâbûr'da, Nâsıru'l-Hakk Togan Han ve İlig Nasr adına altın (dinar) para darp ettirdi (396/1005-1006) (Fedorov ve Ilisch 1996: 26-28).⁴

Türk Hakanlığı'nın Horasân'ı ele geçirmesini önleyemeyen Gazne yönetimi, devletin merkezini korumak üzere bazı tedbirler aldı. Gazneli vezir Ebu'l-Abbâs Fazl b. Ahmed, Sultan Mahmûd'a durumu bildirmek için derhal süratli bir haberciyi Multân'a gönderdi. Sultan Mahmûd olanları öğrenince, mola vermeksizin hızla Gazne'ye döndü. Emrindeki bütün memûrlara hediyeler vererek onların gönlünü aldı. Halaç Türklerini yardıma çağırdı. Onlardan müteşekkil büyük bir ordu ile Belh'e hareket etti. Burada bulunan İlig Nasr'ın kardeşi Cafer Tegin, Sultan Mahmûd ile savaşmayı göze alamadı ve Ceyhûn'un doğu kıyısına, Tirmiz'e çekildi. Sultan Mahmûd, savaş yapmadan Belh'i tekrar elde etti ve şehre yerleşti. Onbin kişilik bir atlı birliği ile Arslan Câzib'i, çekilmekte olan diğer bir Türk Hakanlığı komutanı Subaşı Tegin Türk üzerine yolladı. Subaşı Tegin Türk, Mâverâünnehr'e dönmek için Ceyhûn kıyısına gelmişti ki, Arslan Câzib'in ordusu ile kendisine iyice yaklaştığını haber aldı. Bunun üzerine nehri geçmekten vazgeçti.⁵ Merv tarafına gitti. Böylece iki kuvvet arasında çetin bir kovalamacaya başladı. Yazın sıcağına, bütün su kuyularının doldurulmuş olmasına, yolun belirsizliğine ve elde etmiş oldukları ganimetin ağırlıklarına rağmen Subaşı Tegin Türk, Serahs'a yöneldi. Yol üzerinde karşılarına çıkan Oğuz Türklerinin emiri Mahas (Hasan) b. Tâk, onu yakalamak isteyince iki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu. Subaşı Tegin, Oğuzların reisini öldürmeye ve savaşı kazanmaya muvaffak oldu (Menîni II 1286: 77-79; Curfâdekânî 1374: 281-282; İbnü'l-Esîr IX: 155; Reşîdeddîn II/4. 1999: 150).

Arslan Câzib'in takibi devam ettiği için, oyalanmadan Ebîverd'e, oradan da Nesâ'ya geldi. Herât'ta iken elde ettiği para, silah, değerli eşyalar vb. ağır-

lıklarını taşımakta güçlük çektiğinden dolayı bunların bir kısmını burada bırakmak zorunda kaldı. Arslan Câzib, Nesâ'ya yaklaşınca, o da, Cürcân tarafına hareket etti. Hiç bilmediği dağlık, ormanlık ve dar geçitlerde pek çok zayıat verdi. Binek hayvanları kalmayan adamlarının bir kısmı Büveyhî Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Vaşmigîr'e iltica etti. Bu durumda Subaşı Tegin, çaresiz olarak Dehistân yolundan tekrar Nesâ'ya döndü. Ağırlıklarından ne varsa topladı. Bunları ve bitkin olan yayalarını, Hârizmşâh Ebu'l-Hüseyn Ali b. Memûn'a gönderdi. Ayrıca bir mektupla, bu ganimetlerin İlig Nasr'ın olduğunu ve bunları muhafaza ederek el sürmemesi yönünde onu uyardı. Oradan Merv'e hareket etti. Sultan Mahmûd, Arslan Câzib'den haber beklemek için Tûs'da ikamet etmekte idi. İlig Nasr da, Subaşı Tegin Türk'ü bu amansız takipten kurtarmak için kardeşi Cafer Tegin'i yaklaşık altı bin kişilik bir atlı birliği ile bir kez daha Belh'e gönderdi. Ancak, Sultan Mahmûd bu Türk Hakanlığı birliğine ehemmiyet vermedi. Subaşı Tegin Türk'ün çöl yolu ile Merv'e gitmekte olduğunu haber alınca, yolunu kesmek için derhal o tarafa yöneldi ise de, yetişemedi. Emrindeki bir Arap beyi Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhîm et-Tâî ve bazı komutanlarını takibe memur etti. Bu kuvvetler Subaşı Tegin Türk'e çölde yetişerek savaşa tutuştular. Subaşı Tegin Türk'ün kardeşi ve yedi yüz kişiyi esir aldılar. Esirler önce Sultan Mahmûd'a gönderildiler. Oradan teşhir için Gazne'ye nakledildiler. Subaşı Tegin Türk az bir kuvvetle Ceyhûn'u geçerek İlig Nasr'ın yanına dönmeye muvaffak oldu. Ancak, İlig Nasr, Subaşı Tegin Türk'ü ve "Bu fillere, silahlara, aletlere ve savaşçılara mukavemet edilemez (Gerdîzî 1363: 389)." diyen askerlerini, başarısızlıkları nedeniyle bir hayli azarladı. İlig Nasr'ın sonraki mühim savaşlarında Subaşı Tegin Türk'ün yer almadığına bakılırsa, ordu komutanlığı görevinden azledilmiş olmalıdır.

Bu ilk Horasân'ı istilâ teşebbüsünde, bu sırada Subaşı Tegin Türk adı ile zikredilen Ali Tegin, kısa bir süre için de olsa Herât ve Nişâbûr'a hakim olarak, Türk Hakanlığı'nı batıdaki en geniş sınırlarına ulaştırdı. Kendisi de Horasân macerasında oynadığı rol ile, sonraki yıllarda bundan fazlasıyla yararlanacağı önemli tecrübeler kazandı.

Mâverâünnehr'de Ali Tegin

Mâverâünnehr'de ve tarih sahnesinde ilk defa Şevvâl 393/Ağustos 1003'de "Subaşı Tegin" unvanı ile Sâmanî Muntasır ve müttelikleri Oğuzlara karşı Semerkand yakınlarındaki Kûhek'de yapılan savaşta görülen Ali Tegin (Menîni I, 1286: 336-337; Curfâdekânî 1377: 192-193; Gerdîzî 1363: 383) hakkında Pritsak, onun sikkelere göre en azından 405/1014-1015'de Buhârâ'ya ve 407/1016-1017'de Semerkand'a hakim olduğunu kesin gibi görmektedir (İA VI: 257). Ancak, Pritsak'ın M. Fraehn'i referans gösterdiği 405 tarihli Buhara fûlûsünde "Ali el-Ecell" yazısının (Pritsak 1950: 219) değil, Ahmed

b. Ali'ye ait "Han el-Ecell" yazısının yer aldığını tesbit eden Koçnev, 407 tarihli Semerkand fülüsünün ise, B. Dorn ve onun da F. Sore'yi referans alan kaynağının meçhul olup kontrol edilemediğini ve gerçekte böyle bir sikkenin bulunmadığını, Semerkand bölgesinde yer alan Köyçilitepin hazinesindeki 400-415/1019-1023 devresini içeren 1990 adet paradan tesbit edilen 407/1016-1017 tarihli 61 adet sikkenin 16 adedinin net okunabildiğini, ancak, bunlar arasında da F. Sore'nin tasvir ettiği Ali Tegin'e ait "Bahaü'd-Devle" lakaplı bir sikkeye rastlanmadığını ortaya koydu (2000: 180). Koçnev, 404/1013-1014 tarihli Şaş dirhemlerinde geçen "Ali" adı ile 410/1019-1020 tarihli Şaş paralarındaki "Tonga Ukâ" unvanının Ali Tegin'e ait olabileceğini, onun 421/1030 tarihli İştihan fülüsünde yer alan "Kılıç Ukâ" unvanına dayandırmaktadır (2000: 180). Buna göre, Ali Tegin 404-410/1013-1020 tarihleri arasında sadece Şâş'a sahipti.

Ali Tegin'in Buhârâ'ya Alması: Kutlug Ordu Devleti'nin İlk Kuruluş Devresi

Mâverâünnehr fatihi İlig Nasr b. Ali'nin 403/1012-1013 yılındaki ölümü, bölgede büyük bir otorite boşluğuna sebep oldu ve Türk Hakanlığı hanedan mensupları arasında iç siyasî çekişmeler birden bire hız kazandı. Buhârâ, Semerkand, Keş ve Hocend gibi önemli merkezlerde "İlig" unvanı, şimdiye kadar muhtemelen hapiste bulunan ve İlig Nasr'ın ölümü ile serbest kalan Mansûr b. Ali'ye geçti. Bu durum fazla sürmedi. Aynı yıl 403/1012-1013'de Togan Han Ahmed b. Ali üstün gelerek onu bölgelerinden mahrum etti ve bu yerler en geç 404/ 1013-1014'de "İlig" olan Muhammed b. Ali'ye geçti. Mücadeleyi bırakmayan Mansûr b. Ali güçlenerek 405/1014-1015'ten geç olmamak üzere Ahsiket, Hocend ve Tarâz'da kendini "Arslan Han" ilan etti (Koçnev 1993: 25).⁶ Ahmed b. Ali ve Mansûr b. Ali arasındaki mücadeleden en fazla yararlanan diğer bir kardeş, Muhammed b. Ali idi. İki büyük kardeşin mücadelesinde "İlig" unvanı ile, metbû olarak Ahmed b. Ali'yi tanımakta olduğu Tarâz (405), İlâk (406), Hocend (407), Uşrûsene (407) gibi merkezlerde metbûunu değiştirerek Mansûr b. Ali tarafına geçti.⁷ Arslan Han Mansûr b. Ali, Kadır Han Yûsuf tarafından idare edilen Kâşgar, Yarkend ve Hoten merkezlerini içine alan Doğu Türkistân dışında, ülkenin tamamında metbû olarak tanındı. Kadır Han Yûsuf'un, Arslan Han Mansûr b. Ali'nin hakanlığına sessiz kalması beklene-
mezdi. Zira o, 407/1016-1017 Uş (Uç) dirhemlerine göre Uş, Fergâna'nın merkezi Özkend'e hakim olarak iç mücadeleye çoktan karışmış bulunuyordu (Koçnev 1995: 137, n.463; Fedorov 2000: 48; Koçnev 1993. 26). Kadır Han Yûsuf, Gazneli Mahmûd'u Arslan Han Mansûr'a karşı yardım için Mâverâünnehr'e davet etti. Gazneli Mahmûd bu amaçla Ceyhûn'u geçti ise de, Arslan Han Mansûr'un kuvvetinden çekinerek bir süre sonra geri döndü. Hayal kırıklığına uğrayan Kadır Han Yûsuf, rakibi Arslan Han Mansûr ile anlaşmaya

vardı. Böylece dış müdahale, birden bire iç mücadelenin bir süre için ertelenmesine neden oldu. Anlaşmaya göre, Horasân'a saldırı gerçekleştirilecek ve alınan yerler aralarında paylaşılacaktı. Ancak, Türk Hakanlığı birleşik kuvvetleri Belh'de Gazneli Mahmûd tarafından hezimete uğratıldı (410/1019-1020) (İbnü'l-Esîr IX: 233).

İşte, bu olayların yaşandığı sırada "Tonga Ukâ" unvanı ile Şaş'da bulunduğu tahmin edilen Ali Tegin harekete geçti, ancak, 411/1020-1021'de Şaş'da "İlyas el-Haccâc" adında Türk Hakanlığı kökeninden gelmeyen bir yerel idarecinin Arslan Han Mansûr b. Ali'nin tâbii olduğuna bakılırsa, İbnü'l-Esîr'in kaydettiği Ali Tegin'in esareti, bu sıralarda gerçekleşti ve Şaş, elinden alındı (Koçnev 2000: 180). Bununla birlikte Ali Tegin, yine Belh yenilgisinin sebep olduğu hengameden yararlanmış olmalı ki, Arslan Han Mansûr'un hapsinden kaçarak Buhara'ya geldi ve şehri ele geçirdi. Selçuklu Arslan b. Selçuk ile ittifak yapan ve bunu Arslan Yabgu'nun kızını alarak sıhrî akrabalık ile de güçlendiren Ali Tegin (İbnü'l-Cevzî VIII 1358: 233; Tagrıberdî V: 29), Arslan Han Mansûr ve kardeşi İlig Muhammed b. Ali'ye karşı kendini koruyabildi. Bu gelişmeler karşısında İlig Muhammed b. Ali, Buhârâ'ya yürüdü. Ancak, Ali Tegin ve müttefiki Selçuklu Arslan, yapılan savaşta İlig'i mağlup ettiler ve böylece Ali Tegin, Buhârâ'ya iyice yerleşti (İbnü'l-Esîr IX: 362-363). Ali Tegin, 411/1020-1021 tarihli Buhârâ sikkesine göre⁸ metbû olarak Kadir Han Yûsuf'u tanıdı. Adına bastırdığı sikkelerde "Bahaü'd-Devle (devletin övüncü) Yanga/Yağan Tegin" unvanı taşıyan Ali Tegin, aynı yıl⁹ içinde Arslan Han Mansûr ile uzlaşmaya vardı (Koçnev 2000: 188). Böyle bir uzlaşmaya belki de, Ali Tegin'in müttefiki Selçuklulardan Kadir Han Yûsuf'un duyduğu rahatsızlık ve Arslan Han Mansûr'un İlig Muhammed'in gücünü kontrol etme arzusu neden oldu. Çünkü, artık Ali Tegin 411-415/1020-1025 yılları arasında yani Arslan Han Mansûr'un ölümüne kadar kesintisiz olarak onun metbûluk haklarını tanıdı ve hakimiyet sahasını genişleterek İlig Muhammed b. Ali'yi Buhârâ vahasındaki haklarından mahrum bıraktı (Koçnev 2000: 188).

Ali Tegin'in kardeşi Muhammed b. Hasan, 412/1021-1022 Semerkand fülüslerine göre,¹⁰ 401-404/1010-1014 yılları arasında sahip olduğu, ancak, İlig Muhammed'e kaptırdığı Semerkand'a "Yinal Tegin" unvanı ile tekrar hakim oldu. Diğer kardeş Ahmed b. Hasan 413-414/1022-1024'de Semerkand Soğd'unda yer alan Kuşânî'de¹¹ bulunuyordu. Bu tarihten sonra onun adına sikkelerde hiç rastlanmaması, ölmüş olabileceğini düşündürmektedir. Böylece Türk Hakanlığı ülkesinin en verimli ve ekonomik açıdan en gelişmiş bölgesi Zerefşân vadisi, Ali Tegin ve kardeşlerinin eline geçmiş oldu (Koçnev 2000: 188). Ali Tegin'in bir diğer kardeşi "Çağrı Tegin" unvanı ve "Adudu'd-Devle (devletin yardımcısı)" lakabı taşıyan Hüseyin b. Hasan, İlâk bölgesinin merkezi Tûnket'de¹²

404/1013-1014 tarihinden itibaren 407/1016-1017'e kadar Togan Han Ahmed b. Ali'yi, bu tarihten 415/1024-1025'e kadar Arslan Han Mansûr b. Ali'yi metbû olarak tanıdı ve buradaki hakimiyetini kesintisiz olarak devam ettirdi. Arslan Han Mansûr b. Ali ve kardeşi İlig Muhammed b. Ali sikkelere göre, aynı yıl içinde 415/1024-1025'de vefat etmiş olmalılar. Şimdi Hasan kolunun talihi büsbütün açıldı. Muhammed b. Hasan, Balâsâgûn'da tahta çıktı ve kendini "Togan Han¹³" ilan etti (Koçnev 1993: 27; Davidoviç 1998: 125). Kardeşi Ali Tegin (Ali b. Hasan) de hiyerarşide birkaç basamak yükselerek "Arslan İlig ve İlig" unvanı kullanmaya başladı. 415'e kadar Buhârâ ile sınırlı bölgesini, Semerkand, Tûnket, Şâş ve Hocend'i içine alacak şekilde genişletti.¹⁴ Böylece, Ali Tegin, Kutlug Ordu'da 1032 yılında "Kutbu'd-Devle Tamgaç Buğra Kara Hakan" unvanı kullanarak ilan ettiği devletin ilk kuruluş devresini başarıyla tamamlamış bulunuyordu.

Ali Tegin'in kardeşi Togan Han Muhammed'in metbû olarak zikredildiği 416'da Buhârâ, Semerkand, 415'de Hocend, 415, 417, 418'de Ahsiket, 415'de İlâk ve Hüseyin b. Hasan'dan alınan İlâk'ın merkezi Tûnket, 416'da Şâş, İsficâb, Balâsâgûn, 417'de Tarâz'da basılan sikkelerine bakılırsa, onun hakimiyet alanı, Yedisu bölgesi, İsficâb, Şâş, İlâk, Fergâna, Hocend ve merkezi Mâverâünnehr yani, Arslan Han Mansûr b. Ali'nin ölümü ile boşalan alanları kapsamakta idi (Koçnev 1983: 126-128). Togan Han Muhammed'i metbû tanımayan dördüncü kardeş Kadır Han Yûsuf'un elinde eskisi gibi Doğu Türkistân kaldı. Togan Han Muhammed, Ali Tegin ve Selçuklu dayanışması, İslam'ın doğusunda Mâverâünnehr ve Türkistân hariç bütün Müslüman ülkelerini itaat altına alan Gazneli Mahmûd'u harekete geçirdi. Öteden beri Türk Hakanlığı tahtına geçmeyi planlayan Kadır Han Yûsuf, pek istekli olmasa da onunla ortak hareket etmeye mecbur oldu. Şu halde, Türk Hakanlığı iç mücadelesinin boyutu, 415'ten itibaren Hasan kolunun mensupları arasında devam eden bir mücadele şekline ve bir tarafı Selçukluların, diğer tarafı ise Gaznelilerin desteklediği bölgesel bir meseleye dönüştü.

Ali Tegin'e Karşı Gazneli Sultan Mahmûd ve Kadır Han Yûsuf İttifakı: Semerkand Görüşmesi

Gerdîzî'nin rivayetinde Kadır Han Yûsuf ile Sultan Mahmûd arasında yapılan Semerkand görüşmesi ve ittifakının sebebi, 415/1024- 1025 yılına girildiğinde, kışı geçirmek üzere Belh'de bulunan Sultan Mahmûd'a, Mâverâünnehr tarafından gelen ve Ali Tegin'den zulüm gören bir grubun onun huzuruna çıkarak, Ali Tegin'in çok zulüm yaptığından, halkın ve barış ehlinin bundan rencide olduğundan dert yakınmaları ve zulüm şikayetlerinin artması üzerine Sultan Mahmûd'un, Müslümanları bu bela ve eziklikten kurtarmak istemesine bağlanmaktadır (Gerdîzî 1363: 404). Bu gelişmelere, Ali Tegin'in Gazneli ülkesi sınırındaki şehirlere saldırdığı ve aynı zamanda Kadır

Han ve Sultan Mahmûd arasında gelip giden elçilerin yolunu kestiği yönünde İbnü'l-Esîr'in kayıtları da ilave edilebilir (İbnü'l-Esîr IX: 363).

Muahhar tarihçilerden Mirhond, böyle bir ittifakın sebebini, Ali Tegin'den çekinmekte olan Kadir Han Yûsuf'un, etrafındakilere danıştıktan sonra Sultan Mahmûd'u Mâverâünnehr'e davet ederek, bu tehlikeden kurtulmayı düşünmesine bağlar. Mirhond versiyonu şöyledir; "İlig Han¹⁵" olarak meşhur olan Semerkand hakimi¹⁶ Ali Tegin, Türkistan hanları ile eşit soluklu, belki de daha üstün idi. Ondan çok daha güçlü olan Türkistan'ın diğer hanı Kadir Han'a etrafındaki danışmanları, Sultan Mahmûd ile ittifak yapılması halinde Ali Tegin'in saltanatının baki kalmayacağını tavsiye ettiler.¹⁷ Kadir Han da bir elçilik heyetini Sultan Mahmûd'a gönderdi. Elçiler ona, Kadir Han ve Ali Tegin'in arasının açıldığını, eğer Ali Tegin galip gelirse ihtimal ki, "Tûrân Memleketi"ni ele geçirir geçirmez "Îrân"'a doğru hareket edebileceğini söylediler. Ama, Sultan Mahmûd Semerkand'a gelirse Kadir Han da kendisine yönelir ve böylece Han ve Sultan'ın ittifakından korkan Ali Tegin'in yerlerine Kadir Han yerleşir, şeklinde tavsiyede bulunmaktan da geri kalmadılar. Bu sözler üzerine Sultan Mahmûd, bütün maiyeti ile Türkistân'a hareket etti. Onun Ceyhûn kıyısına ulaştığını haber alan Kadir Han da Semerkand'a geldi (Mirhond IV: 655-656).

Şebânkâreî rivayetinde Mâverâünnehr seferi ve iki önderin görüşmesi, Mirhond'un söylediklerinin tersine Kadir Han'ın daveti ile değil, Sultan Mahmûd'un arzusu üzerine gerçekleşmiştir. Buna göre, Sultan Mahmûd, Hindistân işlerinden eli boşalınca başka bir mesele kalmasın diye Türk memleketi ile ilgilenmeye başladı. Vezirleri ve nedimlerine danışarak Kadir Han'a elçiler gönderdi ve Mâverâünnehr'i gelip görmek istediğini, burayı zapt etme konusunda kendisi ile meşvereti arzu ettiğini bildirdi. Kadir Han ileri görüşlü biri idi. Baktı ki, Sultan Mahmûd kararlı, çekinerek şöyle enteresan bir cevap verdi: "Bizim aramızda özel bir dostluk vardır ki, sen Türk aslındansın, yabancı değilsin. Bütün memleket senden rahatsız değildir. Ama, senin gelmen zahmet olur. Bir nâip gönder." Bu teklifi kabul etmeyen Sultan Mahmûd, hazırlıklara girişti ve büyük bir ordu ile Semerkand'a geldi (Şebânkâreî 1376: 57).

Sultan Mahmûd'un Semerkand'a gelme kararlılığı karşısında Kadir Han Yûsuf, Kâşgar'dan harekete geçerek 416/1025-1026'da Özkend'i ele geçirdi. Şehrin idaresini tâbi sıfatı ile kardeşi Süleymân b. Hârûn (Şihâbü'd-Devle)'a verdi. Aynı yıl Soğd'da Togan Han Muhammed'e üstünlüğünü kabul ettirdi (Koçnev 1995: 249). Semerkand kapısında Sultan Mahmûd ile görüşen Kadir Han Yûsuf, üç meselede onun yardımını talep etti. Bunlardan ilki, Ali Tegin'in Mâverâünnehr'den uzaklaştırılması ve buranın, "Yağan Tegin" unvanını taşıyan, ancak, o vakit "Buğra Han" ismi ile anılan oğlu Muhammed b. Yûsuf'a verilmesi idi (Beyhakî 1982: 571). Bu gelişmeleri haber alan Ali Tegin, Buhârâ'yı terk ederek süratle çöle çekildi. Sultan Mahmûd casusları vasıtası ile Ali

Tegin'i takip etmekte idi. Onun, haremi, mal ve mülkünü de çöle nakledeceğini haber alır almaz, bunları ele geçirmek üzere Hâcib Bilge Tegin'i görevlendirdi. Bilge Tegin bir takım hilelerle Ali Tegin'in karısını, kızlarını, mal ve mülkünü elde ederek bunları Sultan Mahmûd'a getirdi (416/1025-1026). Ancak, devrin kaynağı, bizzat Ali Tegin'in yakalanması için her hangi bir girişimde bulunulduğundan bahsetmiyor (Gerdizî 1363: 410). Yalnız, İbn Funduk, aslen Sebzvâr'dan olan ve bir çok eser yazan vezir eş-Şeyhü'r-Reis Ebu'l-Abbâs İsmâil b. Ali el-Anberî'nin Mâverâünnehr'de yıllarca İlig Han'ın vezirliğini yaptığını ve sonra istifa ederek, Sultân Mahmûd ile birlikte Horasân'a geldiğini söyler ki, şu halde, burada adı geçen İlig Han, İlig Nasr olabilir, ancak, olayların çerçevesine göre, Ali Tegin olma olasılığı daha büyüktür. Ali Tegin'in veziri Horasân'a geldiğinde Sultân Mahmûd onu kendi veziri yapmak istediye de bu görevi kabul etmedi. Bunun üzerine hapsedildi ve burada zehirlenerek öldürüldü (İbn Funduk 1361: 182).

Diğer taraftan Kadir Han Yûsuf'un, adına kesilen 417/1026-1027'de Balâsâgûn (Kuz Ordu), ilâk'da yer alan Dahket ve aynı yıl içinde birkaç kez el değiştiren 417-418/1026-1028 Ahsiket paraları, Togan Han Muhammed'in hakim olduğu yerleri birer birer ele geçirdiğini ve onu tahtından indirdiğini göstermektedir (Koçnev 1983: 128-129; Koçnev 1995: 250). Nitekim, Beyhakî'nin, Kadir Han Yûsuf'un Türkistân'da konumunun sağlamlaşmasında ve Togan Han Muhammed'in Balâsâgûn'dan uzaklaştırılmasında, Sultan Mahmûd'un ne denli zorluklar ve büyük harcamalara katlanarak önemli fedakarlıklarda bulunduğu yönünde verdiği bilgiler, artık Togan Han Muhammed'in tahttan hal edildiğini ispatlamaktadır (Beyhakî 1982: 93-94).¹⁸ Bundan sonra bir süre adına sikkelerde rastlanmaması, rakibi tarafından esir alındığı ihtimalini akla getirmektedir.

Bütün bunlara rağmen Sultan Mahmûd, Ali Tegin gâilesini tamamen ortadan kaldırmak istememiş ve Gazne ülkesi ile Türk Hakanlığı arasında denge unsuru olacak tampon bir devletin varlığına göz yummuştur. Nitekim, 416/1025-1026'da Sultan Mahmûd Mâverâünnehr'den geri çekildiğinde, Ali Tegin, aynı yıl ya da en geç 417'ye kadar tekrar Buhârâ'ya sahip oldu. Hakimiyet alanını yaymak için hareketine devam ederek 418/1027-1028 tarihinde Keş'i ve Kaşka Derya havzasını ele geçirdi. 419/1028'de hala Kadir Han Yûsuf'un elinde olan Semerkand ve Soğd'u topraklarına kattı. Bu başarılarını, 421/1030 yılından itibaren adına kestirdiği paralarda "Tarkan Padişâ el-Melik el-Muzaffer" ve 420-421/1029-1030 Semerkand fülüslerinde "feth" yazıları ile ilan etti (Koçnev 2000: 184, n.86; 189, 191-192). 419/1028'den sonra 423/1031-1032'ye yani Kadir Han Yûsuf'un ölümüne kadar geçen devrede iç mücadelenin şimdilik sona erdiği, tarafların statüleri ve bölgelerinin belirginleştiğine şahit olunmaktadır. Buna göre, Ali Tegin merkezî Mâverâünnehr'e, Kadir Han Yûsuf ise Türk

Hakanlığı'nın diğer bütün bölgelerine sahip oldu ve metbû olarak tanındı. "İlig" unvanını koruyan Ali Tegin statü olarak ona tabii olmakla birlikte, onun metbû haklarını kabul etmedi. Bu nedenle bastırmakta olduğu gümüş dirhemler yerine, Kadir Han Yûsuf'un vefatına kadar kendi adına bakır fûlûsler bastır-
dı ve bu paralarda Kadir Han Yûsuf'un adına yer vermeyerek, onu metbû tanımadığını gösterdi (Koçnev 2000: 192).

Hem Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında denge unsuru tampon bir devletin Mâverâünnehr'de kurulmasına göz yumulması, hem de Sultan Mahmûd'un, Kadir Han Yûsuf'un oğlu Buğra Han Muhammed'e kızı Hürre Zeyneb'in nikahlanması işini askıya alması¹⁹, Türk Hakanlığı iç mücadelesi-
nin devamına yeşil ışık yakıldığını da göstermektedir.²⁰ Sultan Mahmûd ve Kadir Han Yûsuf ilişkilerinde iki eşit hükümdar statüsü geçerliliğini korudu. Ancak, Mâverâünnehr'de varlığı tanınan Ali Tegin daha alt statüde görülüyordu ki, Sultan Mahmûd artık ona "oğlum" diye hitap etmektedir (Beyhakî 1982: 371). Sonuçta Ali Tegin, güçlü Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında Mâverâünnehr'de varlığını kabul ettirmeyi başarırken, Kutlug Ordu'da müs-
takil devletini tesis için şartların olgunlaşmasını beklemeye başlamıştır.

Ali Tegin ve Selçuklular

Selçuk'un "Yabgu" unvanı taşıyan büyük oğlu Arslan, kendine tabi olanlarla Buhârâ yakınlarında bulunuyordu. İlig Nasr b. Ali zamanında yıldızının parlamasına rağmen, kaynağımız onun hikayesini, Mâverâünnehr'de tutunmaya çalışan Ali Tegin ile 1020 yılında yaptığı ittifaktan itibaren ayrıntılı olarak ele alıyor (İbnü'l-Esir IX: 362-363). Mirhond'da göre, yapılan ittifakla Buhârâ'da tutunmayı başaran Ali Tegin, Türkistan hanları ile eşit soluklu hatta daha üstün bir konuma erişirken (Mirhond IV: 655), Arslan Yabgu da Nûr-u Buhârâ ve Soğd-u Semerkand bölgesindeki Selçuklular nezdinde konumunu yükselterek bölge siyasetinde dikkate alınması gereken askerî bir güç haline gelir (İbnül Esir IX: 362). 416/1025-1026'daki Semerkand görüşmesinden sonra Ali Tegin'in müttefiki Arslan Yabgu Oğuzları eski güçlerini kaybederken, yerine Musâ Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beylere bağlı Oğuz grubu Mâverâünnehr'de önemli bir güç haline gelir.

Cend havalisini Şâh Melik'e kaptıran bu grup, zorunlu olarak, Buhara ve Cend arasındaki çizginin kuzeyinde kalan çöl mıntıkasında hayat sürmekte idiler. Onların hikayesi *Meliknâme*'de, İlig Han ve Buğra Han ile birlikte zikredilmektedir. *Meliknâme* rivayetinin başında geçen İlig Han'ın, yine aynı rivayetin sonundaki, Semerkand hakimi diye bahsedilen Ali Tegin olacağı açıktır. Buna göre kendilerinden dehşete düşen İlig Han, ülkesinin ileri gelenleri ile istişare yaparak bir çok asker topladı. Bu haber Selçuk'un evlatlarına ulaşınca, askerleri, etrafa ve çölün iki yakasına dağıttılar. İlig Han'ın ülkesinden dışarı çıkarak Buğra Han'a iltica etmeyi yararlı gördüler. Nihayet,

Tarâz ve İsficâb hakimi Buğra Han Muhammed b. Yûsuf tarafından da uzaklaştırılan Tuğrul ve Çağrı Beyler oradan tekrar Semerkand²¹ tarafına gittiler. İlig Han olarak meşhur olan Semerkand hakimi Ali Tegin, Âl-i Selçuk'un kovulması için Türkistân emirlerinden yardım istedi. Kalabalık bir ordu hazırladı. Her iki kardeş bu haberin manasından korktular. Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e "sen çöllere git ve bana izin ver ki, Rûmlar ile savaşılmaya gideyim. Tâ ki, düşmanların eli bizden kısa olsun." dedi. Tuğrul Bey dolambaçlı yollarla çöllere giderken, Çağrı Bey de otuz²² bin atlı ile Horasan'a ve oradan da Rum'a gitti (Mirhond IV: 654-655). Gerek Beyhakî, İbnü'l-Esîr, Urfalı Mateos ve Ebu'l-Fecec gibi ortaçağ müelliflerinin verdiği bilgilere, gerekse nümizmatik verilere göre 1029-1035 yılları arasında gerçekleşmiş olması gereken Çağrı Bey'in Anadolu seferi, şu halde, Ali Tegin'in onları bölgede taziyetmesi ile başlamış bir siyasî sonuç idi.

Ali Tegin, *Mâverâünnehr*'de sağlam bir şekilde tutunabilmenin yolunun, Selçukluların desteğini almaktan geçtiğini biliyordu. Gönderdiği elçiler vasıtası ile, bu kez de Tuğrul ve Çağrı Beylere ortak hareket etmeyi salık veren bir ittifak teklifinde bulundu (İbnü'l-Esîr IX: 363; Mirhond IV: 656). Kaynağa göre bu teşebbüs, Âl-i Selçuk'u avucunun içine almayı amaçlayan Ali Tegin'in bir hilesi idi ki, Tuğrul ve Çağrı Beyler onun sözlerine ve vaatlerine kanmadılar (Mirhond IV: 656). Bunun üzerine Ali Tegin ülkedeki bütün Türkmenlerin başkanlığına iki kardeşin amcazadesi Yûsuf b. Musa b. Selçuk'u getirdi. Ona "Emîr İnanç Yabgu" unvanı vererek, bir çok hediyeler ile birlikte iktalar tevcih etti. Yusuf vasıtası ile, hem bütün Oğuzları kendine bağlayacak, hem de birlik ve beraberliklerini bozarak bir tehlike olmalarını önleyecekti. Ali Tegin'in bu siyasetinin ne anlama geldiğini anlayan Tuğrul ve Çağrı Beyler, Yusuf'un hiçbir emrini yerine getirmemekle birlikte, ona karşı askerî harekate da girişmediler. Hatta, Tuğrul Bey'in Yûsuf'a karşı yürüme isteği kardeşi Çağrı tarafından engellendi. Ali Tegin baktı ki, oku hedefini bulmadı, adamlarından korkusuz Alp Kara Berânî'yi²³ Âl-i Selçuk üzerine göndererek Yusuf'un öldürülmesi emrini verdi (İbnü'l-Esîr IX: 363; Mirhond IV: 656). Alp Kara bir gece ansızın Selçuklular üzerine saldırıya geçti. Yûsuf'u ve Türkmenlerden bir grubu kılıçtan geçirdi. Ancak, savaştan sağ kurtulmayı başaran Tuğrul ve Çağrı Beylere bu yenilgi çok ağır geldi. Yusuf'un intikamını almak için her taraftan asker topladılar. Ali Tegin de aynı şekilde asker topladı ve Selçuklular üzerine sevk etti. Bu kez, savaşı Ali Tegin'in gönderdiği ordu kaybetti (1 Muharrem 420/20 Ocak 1029). Ertesi yıl Tuğrul ve Çağrı Beyler, Alp Kara Berânî üzerine yürüyerek onu öldürdüler (İbnü'l-Esîr IX: 364; Mirhond IV: 657) Bundan başka Ali Tegin'e bir darbe daha vurarak adamlarından bin kadarını katlettiler (421/1030). Ne denli ciddi bir tehdit ile karşı karşıya olduğunu anlayan Ali Tegin, çocukları dahil olmak üzere ülkesinde eli silah tutan herkesi topladı ve Selçuklular üzerine tekrar yürüdü. Her taraftan kuşatılan Selçuklulara ağır bir darbe indirildi. Selçuklu askerlerinden bir çoğu

öldürüldü, malları ele geçirildi ve çocukları esir alındı (İbnü'l-Esir IX: 364). Herhalde Selçuklular, perişan bir şekilde Ali Tegin'in kuzeydeki rakibi ve Mâverâünnehr'de öteden beri emellerinin olduğunu bildiğimiz Taraz ve İsficab hakimi Buğra Han Muhammed'in bölgesine sığındılar.

Kaynağa göre, zeki ve tecrübeli olan Ali Tegin, iki tarafı nasıl idare edeceğini bilir, tatlı söz ve para (gümüş) ile Selçukluları ve Türkmenleri gözetir, yarıdıklarını alırdı. Zira, onların kendisinden uzaklaşması halinde merkezinin zayıflayacağını bilirdi (Beyhakî 1982:474). Nitekim, çok geçmeden Selçukluları tekrar Ali Tegin'in hizmetinde görüyoruz. Sultan Mesûd'un 16 Zilkade 422/5 Kasım 1031 tarihinde kışı geçirmek üzere Belh'e gelmesinin sebebi, Selçuklular ile ittifak yapan Ali Tegin'in, Huttal, Çağâniyân ve Tirmiz'e saldırma ihtimalinin kendisine haber verilmesi idi (Beyhakî 1982: 311, 313). 1032 Debûsiye savaşında Selçuklular yine, Ali Tegin tarafında yer aldılar (Beyhakî 1982: 364). Gaznelilere karşı kurulan Ali Tegin ve Hârizmşah Harun ittifakına Selçuklular da katıldı. Bu sayede yazın konakladıkları Nûr-u Buhârâ'dan kışı geçirmek üzere Harizm'e gelme imtiyazı aldılar (Beyhakî 1982: 748-749; Cüzcanî I 1363: 247).

Tuğrul ve Çağrı Beyler, Ali Tegin'e verdikleri bütün bu yardımlara rağmen, Ali Tegin nezdinde, amcaları Yabgu Musa b. Selçuk ve oğlu Yûsuf kadar imtiyazlara sahip olamadılar. Buhârâ ve Semerkand arasındaki Kermine, 415/1024-1025, 417 /1026-1027 ve 419-420/1028-1029 tarihli sikkelere göre Musa b. Selçuk ve oğlu Yûsuf'a verilmişti. Şehrin gelirinin onlara tahsis edilmesinin yanı sıra para basma ayrıcalığı almaları önemli idi (Koçnev 2000: 183, n.26; 184, n.58, 69, 75). Hatta, Yûsuf'a parasında üst hakimnin adını zikretmeme hakkının da verilmesi, bu ayrıcalığın ne kadar büyük olduğuna hükmetmek için yeterlidir (Koçnev 2000: 193). Ancak Yûsuf'un 1029'da öldürülmesinden sonra Kermine'de sadece Ali Tegin adına kesilen paralara rastlanması, artık Kerimine'den Selçukluların çıkarıldıkları ve buradaki haklarını kaybettikleri anlamına gelmektedir (Koçnev 2000: 194). Tuğrul ve Çağrı Beyler adına Mâverâünnehr'de basılan bir paraya rastlanmıyor. Şayet, Şehâbeddin Mercânî tarafından Muhammed b. Mikâil şeklinde okunan Tuğrul Bey'e ait 415/1024-1025 Ahsiket parasını doğrulamak mümkün olsaydı, farklı sonuçlara ulaşabilirdik (Mecânî 1864: 34). Ancak, Türk Hakanlığı nümizmatlarının Mâverâünnehr'de Musâ ve oğlu Yusuf'un dışında adlarına para kesildiğini tesbit ettikleri iki Selçuklu üyesinden biri 420/1029 tarihinde Kerimine'de Cebraîl b. Muhammed, diğeri Seyfû'd-Devle lakaplı İbrahim Yınal idi (Koçnev 2000: 184, n.75, 69). Bununla birlikte, Yabgu (Beygu), Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından temsil edilen Selçukluların Ali Tegin ile ilişkileri, aralarında olup biten her şeye rağmen, kendi ifadelerine göre²⁴, saygı, sevgi ve dostluğa dayanmakta idi (Beyhakî 1982: 503).

Hârizmşah Hârûn tarafından Hârizm hududuna yerleştirilen Selçuklular, kadim düşmanları Cend hakimi Şâh Melik'in ani baskını sonucu katliama tabi tutularak malları ve sürüleri yağmalanmıştı (Zilhicce 425/Ekim-Kasım 1034) (Beyhakî 1982: 749; Cüzcanî I 1363: 247; İbnü'l-Esîr IX: 364; Mirhond IV: 657). Üstelik, Mâverâünnehr'de Ali Tegin (18 Nisan 1035 öncesi) ve Hârizm'de Hârûn'un (14 Mayıs 1035) peşi sıra ölümleri, onları tam bir çaresizlik içinde bıraktı. Zira, Ali Tegin'in ordu komutanı Konuş ile Selçukluların arası iyi değildi. Konuş'un, Ali Tegin'in yerine geçen küçük yaştaki oğlu Arslan İlig Yûsuf'u nüfuzu altına alması, onların Buhârâ'ya gitmelerini engelliyordu. Hârizm'de de kalamazlardı. Horasan ise Sultan Mesûd'un kontrolü altında idi. Bölgeden dışlanan ve yurtsuz kalan Selçuklular, zorunlu olarak Horasân'a geçtiler (Beyhakî 503; İbnü'l-Esîr IX: 364).

Sonuçta, Türk Hakanlığı ve Hârizmşahlar tarafından Mâverâünnehr ve Hârizm'den kovulan Selçukluların yeni bir yurt edinme amacı ile zorunlu olarak Horasân'a geçmeleri ile başlayan siyasî hareketliliğin, bir taraftan Selçukluların askerî desteğinden mahrum kalan Ali Tegin oğullarının Mâverâünnehr'de hakimiyetlerini kaybetmeleri ile, Türk Hakanlığı'nın ikiye ayrılmasına, diğer taraftan da Türk Hakanlığı ve Selçuklular arasında sıkışık kalan Gaznelilerin Horasân'dan çekilmelerine sebep olarak, Orta Asya ve Orta Doğu'da büyük siyasî değişikliklere başlangıç teşkil etmiştir.

Debûsiye Savaşı ve Kutlug Ordu Devleti'nin Kuruluşu

Ali Tegin, Türkmenler ve Selçuklular ile yaptığı anlaşmalar sayesinde Mâverâünnehr'de önemli bir güç haline gelmişti (Beyhakî 1982: 311). Bu nedenle Sultan Mesûd, babasının ölümü ile boşalan Gazne tahtına oturabilmek için kardeşi Muhammed ile giriştiği mücadele sırasında, Ebu'l-Kâsım er-Rehhâl adlı bir elçiyi Ali Tegin'e göndererek, "Kardeşimize karşı sefere hazırlanmaktayız. Ali Tegin bu konuda bize yardımcı olur, kendisi ya da oğullarından birini tam donanımlı bir ordu ile yollar ve ilgilendiğimiz bu meseleyi çözersek, Ali Tegin'in oğullarından birine bu bölgede büyük bir vilayet (Huttâl) vereceğimizi bildiririz." şeklinde bir öneride bulunmuştu (Beyhakî 1982: 68). Ancak, Mesûd'un etrafındaki ileri gelen devlet adamları, bu girişimin hayli tehlikeli olduğunu ona uzun uzadıya anlatmışlardı. Zira onlara göre, tahtın ele geçirilmesinden sonra Ali Tegin'in kendisine verilecek bu bölge ile yetinmesi imkansızdı (Beyhakî 1982: 68). Ayrıca bu vilayet verilmez ise, Sultan Mahmûd döneminde durulmuş olan ilişkiler yeniden dalgalanabilirdi. Nitekim, Mesûd, Ali Tegin'in yardımına ihtiyaç kalmadan kardeşini mağlup ederek tahtı ele geçirmiş (4 Ekim 1030) ve Ali Tegin'e vaat edilen topraklar verilmemişti.

Ali Tegin, kendisine vaat edilen toprakları ele geçirmeye yarayacak fırsatları değerlendirmek üzere Selçukluların da dahil olduğu kalabalık bir ordu ile Belh

yakınlarına geldi. Çağaniyan, Tirmiz ve Huttal'a saldırması an meselesi idi (Beyhakî 1982: 311). Hatta Ali Tegin, Gazneli ülkesinin sınır boylarına saldırıya geçerek, bazı yerleri yağmalamıştı (İbnü'l-Esîr IX: 385). Beyhakî'ye göre, Ali Tegin iki sebepten dolayı bu derece çılgına dönmüştü. Birincisi, eski Sultan Mahmûd, Kadir Han Yûsuf'a yakınlık göstererek sıcak ilişkiler kurmuş, bu da Ali Tegin'in Türkistân'daki konumunun ve prestijinin sarsılmasına yol açmıştı. İkincisi, Sultan Mesûd'un işleri istikrara kavuşmadan önce Ali Tegin'e, yapacağı yardım karşılığında çocuklarından birine bir vilayet ihsan edileceğine dair ümit verilmesi idi (Beyhakî 1982: 357). Sultan Mesûd, bu gelişmeler karşısında veziri Hâce Ahmed Hasan el-Meymendî'nin tavsiyesi üzerine Hind seferine çıkma kararından vazgeçti. Meymendî'nin düşündüğü tedbire göre, Sultan Mesûd, Belh'e giderek kışı orada geçirmeli ve Ali Tegin meselesi barış ya da savaştan biriyle sonuçlandırılmalıydı (Beyhakî 1982: 311).

Ali Tegin'in ne kadar tehlikeli bir düşman olduğunu bilen Sultan Mesûd, bu meseleyi babası zamanında sıhrî akrabalık kurdukları Yûsuf Kadir Han'ın oğulları ile işbirliği yaparak, olmazsa Hârizmşâh Altûntâş'ı Ali Tegin üzerine göndererek çözmekten yana idi. Buna göre, Yûsuf Kadir Han'ın büyük oğlu Buğra Tegin Süleymân'ın Mâverâünnehr'e gelmesi istenecek ve onun gelmesiyle Sultan Mesûd kız kardeşini onunla evlendirerek, bölgede sükun sağlanacaktı (Beyhakî 1982: 358). Bu birinci plan gerçekleşmedi. Zira, böyle bir girişim Türk Hakanlığı'nda iç mücadeleyi daha da şiddetlendirebilirdi. Mâverâünnehr, iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmalara göre, Kadir Han Yûsuf'un diğer oğlu Yağan Tegin Muhammed'e vaat edilmişti.

Şu halde, ikinci planı devreye sokmaktan başka çare yoktu. Zaten, Sultan Mesûd'un danışmanları da ikinci planı tercih etmekte idiler. Ancak, bu planı yürütecek olan Hârizmşâh Altûntâş ile Gazne yönetimi arasında önemli sorunlar vardı. Sultan Mahmûd zamanında Gazne devleti topraklarına katılan Hârizm'in valisi olan Altûntâş görünüşte Gaznelilere tabi, fakat Hârizm'in coğrafi durumu dolayısıyla hakikatte bağımsızdı. Buna rağmen Altûntâş tahta oturmak üzere Gazne'ye gitmekte olan Mesûd'un davetini kabul ederek Herât'a gelmiş, verdiği nasihatler Gazne'deki devlet büyüklerinin Mesûd lehine birleşmesinde önemli rol oynamıştı. Ancak diğer bazı devlet adamları gibi Altûntâş da, Sultan Mesûd'a güvenmemekte ve bir an önce ülkesine dönmek istemekteydi. Nihayet, ülkesine dönebilmek için müsaade alarak, gece yarısı adeta kaçarak Hârizm'e gidebildi (Barthold 1990: 316; Merçil 1989: 54). Bununla birlikte, Altûntâş'ın Ebû Sehl Zevzenî gibi Gaznelilerin ileri gelen bazı devlet adamları ile de arası iyi değildi. Onların, Sultan Mesûd'u aleyhinde kışkırtmaları neticesinde, bir suikast ile öldürülmesine karar verildi. Ancak bu durum açığa çıkınca Altûntâş gerekli tedbirlerini alırken, Sultan Mesûd ve ileri gelen devlet adamları endişeye kapıldılar (Merçil

1989: 58). Onun, Ali Tegin ile birleşerek Gazne devletinin başına bela olmasından korktular (Beyhakî 1982: 343). Sultan Mesûd, Altûntâş'a mektup göndererek aleyhinde bulunanların cezalandırılacağını bildirdi ve özür diledi (Beyhakî 1982: 347-349). Böylece, Altûntâş ile Ali Tegin'in Gaznelilere karşı muhtemel bir ittifakı önlenmiş oldu. Şimdi, Gazne yönetimi, Ali Tegin'in ortadan kaldırılmasını Altûntâş'a havale ederek, hem onun kendilerine olan bağlılığını denemek, hem de gerçekte itimat etmedikleri Altûntâş ile Ali Tegin'i birbirine vurdurarak zayıflatmayı veya en azından düşmanın birinden kurtulmayı siyasetlerine uygun görmekteydiler (Beyhakî 1982: 358).

Mâverâünnehr'den gelen Gazneli casusların, Ali Tegin hakkında getirdikleri haberler üzerine Sultan Mesûd, Kethüdâ Abdüssamed'i Altûntâş'a gönderek, Ali Tegin üzerine yürümesini emretti. Altûntâş, Sultan'ın çevresinde kendi aleyhinde gelişen hadiselerden haberdar olduğundan, bu emre itaat etmekten başka çaresi olmadığı düşüncesi ile, bu sefere çıkmaya mecbur oldu. Kethüdâ Abdüssamed, Sultan'a gönderdiği haberde, Hârizmşâh'ın, Hârizm'den Ceyhûn ortalarına doğru hareket ettiğini ve kendisini huzuruna kabul ederek verilen görevi üstlendiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Sultan, Altûntâş'ın ordusuna katılmak için hazırlanan süvarilerden ve çok sayıda seçkin piyadelerden oluşan ordusunun teftişini yaptı. Rivayete göre, ordunun sayısı onbeşbin kadardı. Askerin yürüyüşü bittikten sonra Sultan Mesûd, Bey Tegin Çövganî ve Mesûdiye Ahırları komutanı Bîrî ile diğer komutanlara; akıllı ve uyanık olmalarını, Altûntâş'ın ordusuna katıldıklarında görevlerini en iyi şekilde yapmalarını ve ona hiçbir şekilde muhalefet etmemelerini emretti. Emirek Beyhakî de bu orduya posta sorumlusu olarak tayin edildi (Beyhakî 1982: 362; İbnü'l-Esîr IX: 385). Horasân'da da herhangi bir karışa çıkmaması için tedbirler alındı (Beyhakî 1982: 363).

Hârizmşâh Altûntâş, Sultan'ın gönderdiği yardımcı kuvvetleri gördüğünde bu orduyu, Ali Tegin'in öncü kuvvetleri sandı. Büyük bir korkuya kapıldı ve hemen tertibatını aldı. Ceyhûn'un ortalarından gemilerini geri çekti. Gelenlerin Gazneli kuvvetleri olduğundan emin olana kadar büyük bir tedirginlik yaşadı. Bu sırada bir haberci, kuşluk vakti elinde mühürlü ve kapalı bir mektup olduğu halde geldi. Mektupta, Ali Tegin'in Hârizmşâh'ın Ceyhûn'u geçtiğini öğrendiğini ve Buhârâ'yı Mâverâünnehr guzâtı askerlerine teslim edip, hazinesini alarak savaşmak üzere Debûsiye'ye gittiği ve bundan önce seçmiş olduğu yüzelli köleye Buhârâ kalesini korumalarını emrettiğini yazıyordu (Beyhakî 1982: 363; İbnü'l-Esîr IX: 385). Şuhalde Ali Tegin, daha önce birkaç kez yaptığı gibi, istilalara açık bir konumu olan Buhârâ'dan çekilerek, savaşı, daha stratejik ve savunmaya müsait, Buhârâ ile Semerkand'ın yaklaşıklık olarak ortasında yer alan Debûsiye'de kabul etmek niyetinde idi. Kaynağa göre, zengin ağaçları ve akarsuları olan Debûsiye, Çağâniyân'a da

sınırdı. Hârizmşah bu haber üzerine süvari askerlerinden on kişiyi seçerek acele olarak Buhârâ'ya gitmelerini ve şehri teslim almalarını emretti. Kendisi de ordu ile ilgilendi. Savaş planında bir eksiklik olmaması için Buhârâ'ya giden yolların sağında ve solundaki bütün yolları ele geçirdi. Hârizmşah'ın askerleri Buhârâ'ya ulaştıklarında, Ali Tegin'in şihnesi de Debûsiye'ye doğru çekildi. Hârizmşah'ın askerleri şehre girince Buhârâ halkı ve Mâverâünnehr guzâtı itaatlerini "Uzun süredir, büyük İslam sultanı Şihabü'd-Devle'nin tabilerinden olmak istiyorduk." diye bildirince Hârizmşah onlara iyi davrandı (Beyhakî 1982: 363). Buhârâ kalesi ele geçirildi ve en iyi kölelerden yetmişî esir edilerek Sultan'ın huzuruna çıkarıldı. Kaledeki mallar müsadere edildi. Birçok ganimete ve hayvana el konuldu (Beyhakî 1982: 364).

Ali Tegin, Selçuklulardan, Türkmenlerden ve haşriyeden aldığı askeri yardım ile büyük bir ordu meydana getirmişti. Altûntâş ise, Hârizm valiliğine tayin edilince civardaki göçebelere meydana gelen bazı birlikleri hizmetine almış ve bundan başka, hassa birliklerine çok sayıda gulam satın almıştı. Bunun sayısı ise, eski sultan Mahmûd'u bile endişeye düşürmüştü (Barthold 1990: 316). Bu bakımdan Hârizm ordusunun en az Sultan Mesûd'un gönderdiği on beş bin kişilik yardımcı kuvvetler kadar olduğu kabul edilirse, Altûntâş'ın idaresindeki ordunun otuz ile kırk bin kişi civarında olduğu kabul edilebilir. Ali Tegin ordusunun esasını teşkil eden Selçukluların çokluğu, Sultan Mahmud ile Arslan Yabgu arasındaki mülakattan da anlaşılmaktadır (Râvendî I 1999: 87-89; Reşideddîn I 1999: 8-10; Aksarayî 1943: 106-108). Bu nedenle, her iki tarafın eşit kuvvetlere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Altuntaş, ertesi gün Debûsiye'ye yöneldi. Bu arada casuslar, Ali Tegin'in Selçuklular'dan ve Türkmenlerden oluşan büyük bir ordu hazırladığı haberini getirdiler. Zira, bu nazik durumda Ali Tegin, Selçukluları ve Türkmenleri "tatlı söz ve gümüş" ile tutup kendisine yardımcı yapmıştı (Beyhakî 1982: 474). Sultan Mesûd'un Belh'e gelerek ordugâh kurduğu sırada, Hârizmşah'a yardım için gönderilen orduda posta görevlisi olarak bulunan Emirek Beyhakî'den gelen bir mektup, savaşın bütün ayrıntılarını içermektedir (Beyhakî 1982: 365).

Altuntaş, Debûsiye'ye yaklaştığı zaman, Ali Tegin'in öncü kuvvetleri ile karşılaştı. Bunun üzerine davulların ve savaş borularının çalınmasını emretti. Ordugâh büyük bir nehre (Soğd) bakıyor ve arkasından korunaklı bir kale ile destekleniyordu. Öncü birlikleri akşama kadar küçük çarpışmalara girdikten sonra ordugahlarına döndüler. Altûntâş bir tepe üzerine çıkarak ordusunu şevklendiren bir konuşma yaptı. Savaş için gerekli bütün hazırlığın yapıldığını, herhangi bir olayın vuku bulması durumunda endişeye kapılmamalarını, çünkü savaşın kendi kontrollerinde cereyan edeceğini söyleyerek, askerlerin, ertesi gün yapılacak savaş için bu gece dikkatli bir şekilde olayları

takip etmelerini söyledi. Altûntâş ertesi gün, öncü kuvvetlerinin dört taraftan ilerlemesini emretti. Ali Tegin'in öncü kuvvetleri gün boyunca hücum ettiler. Akşama kadar çarpışmalar devam etti. Neticede, bu ilk çarpışmalar Ali Tegin'in kuvvetlerinin yenilgiyle sonuçlandı (Beyhakî 1982: 365-366). Buna rağmen Ali Tegin'in gücünü ve durumun vahametini gören Altûntâş, ordusunu yüreklendirmek üzere bir konuşma yaptıktan sonra ordunun merkezindeki yerini aldı. En güçlü askerlerini yanına aldı. Bu askerler gerektiğinde sağ ve sol kanatları destekleyeceklerdi. Beytegin Çövgânî ve Âhûrsâlâr Bîrî'yi seçkin bir kuvvetle sağ kanada; Salâr Tâş'ı Gazne ordusundan bir miktar askerle sol kanada yerleştirdi. Beş büyük komutanını da bir miktar seçme askerle beraber savaştan kaçanları takip etmekle görevlendirdi. Ayrıca öncü birliklerini tecrübeli süvarilerle takviye etti (Beyhakî 1982: 366).

Gün doğduğunda savaş davulları ve boruları çalınarak ordu bir fersah ilerideki nehri geçebilecek bir mevkie geldiğinde, öncü kuvvetlerinden bazı süvariler hızla gelerek Ali Tegin'in hareketi hakkında bilgi getirdiler. Bu bilgilere göre, Ali Tegin nehri geçmiş, sık ağaçlıklı ve nehir tarafındaki geniş bir sahrada yerini almıştı. Bundan başka, orduları uzun bir mesafeye yayılmış, Hârizmşâh'ın ordusunun iâşe yolunda üç ayrı yerde tuzak kurulmuştu. Ayrıca, Hârizmşâh'ın ordusunu, nehir tarafından çıkarak arkadan saracağı da gelen haberler arasındaydı. Ali Tegin'in kendisi de, bir tepeye kurdurduğu kırmızı sancaklı bir otağda ikamet ediyordu. Hârizmşâh Altûntâş, kethüdası idaresindeki kuvvetleri bin atlı, bin yaya asker ile takviye ederek Ali Tegin'in hazırladığı pusuya karşı tedbirler aldı ve iki ordunun karşılaşmasından önce, durumu izlemesi ve görgü şahidi olması için posta sorumlusu Emirek Beyhakî'yi yanına alarak bir tepe üzerinde yerini aldı (Beyhakî 1982: 366-367).

Öğle vaktinde Ali Tegin'in sağ kanat kuvvetlerinin, Hârizmşâh'ın sol kanattaki kuvvetlerine karşı şiddetli bir saldırısı ile savaş başladı. Hârizmşâh, bu ani ve şiddetli hücum karşısında ordusunun sol kanadının yenilmesi üzerine, merkezden takviye birlikler gönderdi ise de duruma hakim olunamadı. Bu kuvvetlerin komutanı Taş ile geride kalan ikiyüz kadar adamı, kaçarlarken nehirde telef oldular. Bu durumda Hârizmşâh sağ kanadını Ali Tegin'in sol kanadı üzerine sevk etti. İki taraftan da büyük kayıplar verilmesine ve ordularının bitkin düşmesine rağmen, Ali Tegin'in kuvvetleri büyük bir mukavemet gösterdi. Bunun üzerine Hârizmşâh'ın sağ kanat ordusu geri dönerken, Bey Tegin Çövgânî ve Âhûrsâlâr Bîrî yanlarında beşyüz kişilik süvari birliği ile savaşa devam ediyorlardı. Ali Tegin'in sevk ettiği büyük bir birlik, onları her tarafından kuşattı. Öyle ki, Hârizmşâh, onların tamamen yok olacağından endişeye düştü. Kendisinin kumanda ettiği merkez kuvvetlerinin bir kısmı ile onlara yardım etmek üzere harekete geçti. Bu arada kaçan askerler de geri döndü. Ali Tegin merkez ve sol kanat kuvvetleriyle birlikte savaş meydanına hücum etti. Hârizmşâh da bizzat

bir mızrak alarak ilerledi. İki ordu birbirine yaklaşıp alametleri göründükten sonra, Emirek Beyhakî'nin tasvirine göre, ordular adetâ "iki demir dağ gibi" birbirlerine girdiler. İki taraftan o kadar çok sayıda kişi öldü ki, süvarilerin meydana yürümeleri güçleşmişti. İki ordu bu mûsamahasız savaşa akşama kadar devam ettiler. Daha sonra taraflar savaşı bırakmaksızın mevzilerine döndüler. Emirek Beyhakî'nin ifadesi ile, eğer Hârizmşâh, savaş meydanına atılarak, bu cesur planını tatbik etmese idi, ordusunun tamamen yok olması işten bile değildi (Beyhakî 1982: 367-368).

Altûntâş, bu savaşta daha önce Hindistân'da bir kalenin kuşatılması sırasında, bir taşla yaralanmış olan sol ayağından bir ok yarası aldı (Beyhakî 1982: 368; İbnü'l-Esîr IX: 385). Ancak savaşın bütün şiddeti ile devam ettiği sırada bu acıya tahammül ederek, durumunu ordusundan gizledi. Kölesine bu oku çıkarmasını ve yarayı sarmasını emretti. Hârizmşâh'ın Emirek Beyhakî'ye anlattığına göre, kendisi böyle amansız bir savaşı hayatı boyunca hatırlamıyordu (Beyhakî 1982: 367). Altuntaş, daha sonra ordugâha döndü. Ümitsizliğe kapılan askerlerini cesaretlendirerek görev yerlerine gönderdi. Bu arada Kethüdâ Abdüssamed ve emrindekiler Ali Tegin'in tuzak kurması ihtimaline karşı tedbirler aldılar. Hârizmşâh ordu yetkililerini kabul ederek yarasını onlardan da gizledi. Savaşta kusuru olanları azarladıktan sonra, onları affetti ve ertesi gün yeniden başlayacak savaş için yerlerini almalarını emretti (Beyhakî 1982: 368).

Bu aşamadan sonra Hârizmşâh'ın, ordusunun tamamen dağılmasını önlemek için psikolojik savaş verdiği görülmektedir. Nitekim ona göre, Ali Tegin'in ordusu yenilmek üzereydi ve akşam olmasa idi kesinlikle savaş kazanılacaktı. Ancak daha sonra Kethüdâ Abdüssamed ve Emirek Beyhakî'ye aldığı ok yarasını haber verdi. Kethüdâ ona, yaralı olarak savaşa devam etmesinin uygun olmayacağını ve bundan sonra Ali Tegin'in ne yapacağını beklemek gerektiğini söyledi. Aynı zamanda, karşı tarafa casuslar gönderdiğini ve gece yarısı geleceklerini Harizmşâh'a bildirdi. Dinlenmiş askerlerden de öncü birlikleri oluşturdu. Seher vaktinde dönen casuslar, Ali Tegin'in cephesinde de durumun daha iyi olmadığını, ordusunun dağıldığını ve ne yapacağını bilmez durumda olduğunu, hattâ sulh girişiminde bulunabileceğini bildirdiler (Beyhakî 1982: 368-369).

Harizmşâh, durumun Ali Tegin'e saldırmak için uygun olduğunu düşünüyordu. İleri gelenlerle istişare ederek, Ali Tegin'e savaşamayacakları intibainı vermek maksadıyla haber gönderilmesini, böylelikle ordunun hazırlanması ve Hârizmşâh'ın dinlenmesi için zaman kazanılması kararlaştırıldı. Bu hazırlıklar sırasında yeni bir kaza geçiren Hârizmşâh, hazırlık işlerini Kethüdâ Abdüssamed ve Emirek'e havale etti. Kethüdâ, savaş hazırlıklarını yürütmekle birlikte, Ali Tegin'den gelecek tepkiye göre hareket etmeyi uygun görmekteydi. Ancak Hârizm ordusunun daha fazla kayıp vermesini önlemek için

Hârizmşâh'ın bilgisi dışında Ali Tegin'e elçi göndererek anlaşma yolunu seçti. Ali Tegin'in kethüdasına bu mealde bir mesaj gönderdi. Ali Tegin ve kethüdası bu mesajı fırsat bilerek derhal o gece Semerkand ileri gelenlerinden bir kişiyi elçi olarak Hârizmşâh'a gönderdiler. Kethüda Abdüssamed, Altuntaş'a gizli sulh teşebbüsünden bahsetti. Ordunun savaş için hazırlık yaptığı sırada, Ali Tegin'in elçileri geldi. Yaraları sebebiyle bitkin düşen ve muhtemelen öleceğini tahmin eden Hârizmşâh Altûntâş, barışı kabul etmeye meyyal olmakla birlikte, Ali Tegin ile anlaştığı için Sultan Mesûd'un oğullarına zarar vermesinden korkuyor, bunun için tedbirler almaya çalışıyordu. Ancak, Kethüdâ Abdüssamed, Emirek vasıtasıyla olayların gerçek yüzünün Sultan'a iletileceğini ve endişe etmemesini söyledi (Beyhakî 1982: 369-370).

Ali Tegin'in elçileri tarafından hastalığının anlaşılmaması için gerekenleri yapan Hârizmşâh, görüşmelerin yapılacağı otağda elçileri kabul etti. Ali Tegin'in elçileri şunları söylediler: "Ali Tegin diyor ki, önceki Sultan (Mahmûd), Ali Tegin'i "oğlu" olarak isimlendiriyordu. Kardeşi kendisine doğru Gazne'ye yöneldiği zaman bu Sultan'a (Mesûd'a) Ali Tegin, oğlunu ve ordusunu gönderdi. Bütün bunların karşılığı bu mu olmalıydı? Bugün devletin büyüğü Hârizmşâh'tır. Hârizmşâh'ın da efendiniz Sultan'ın huzurunda şefaathçi olması ve (Ali Tegin'in) kabahatinin bağışlanması dilenmektedir. Böylece, önceki Sultan zamanında olduğu gibi, her şey yoluna girer ve kan dökülmesi önlenir." Altûntâş, elçilerin bu teklifini memnuniyetle karşıladı, onlara savaşın sona erdiğini, barış için gerekeni yapacağını, şimdi Ceyhûn'a doğru gidebileceklerini bildirdi. Daha sonra Bey Tegin, Âhûrsâlâr Bîrî ve diğer ileri gelenleri çağırarak onların görüşlerini aldı. Onlar da, Sultan Mesûd'un kendilerini Hârizmşâh'a mutlak itaat etmekle ve emirlerini uygulamakla görevlendirdiğini beyan ettiler. Ordunun bir kanadının ağır bir yenilgiye uğradığını, şayet Hârizmşâh yardıma gelmemiş olsa idi, tafisi mümkün olmayan zararlara uğrayabileceklerini söylediler. Altûntâş buna rağmen, Ali Tegin'in tuzak kurması ihtimaline karşı ordusunu hazırlayıp takviye etti. Hastalığının iyice artması üzerine Kethüdâ Abdüssamed'i çağırarak, Ali Tegin'in elçilerinin derhal getirilmesini ve anlaşmanın sağlığında yapılıp bitirilmesini emretti. Nihai görüşmelerin yapılacağı büyük otağa geçildi. Ali Tegin'in elçisine hil'at giydirilerek lütufta bulunuldu. Yapılan anlaşmaya göre, Hârizmşâh'ın elçilik heyeti, Ali Tegin'in elçileri ile birlikte gidecek, Ali Tegin hemen bulunduğu yerden bir menzil geri çekilecek, daha sonra ise bu elçilerin geriye dönmesine müsaade edilecekti. Hârizmşâh da, aynı şekilde Ceyhûn'a doğru bir menzil çekilecekti. Ali Tegin çekildikten sonra Hârizmşâh elçileri serbest bırakılacaktı (Beyhakî 1982: 371).

Şu halde, Altûntâş ölüm döşeginde olmasına rağmen olağanüstü gayretle ordusunun durumunu gizleyerek Ali Tegin'in elçilerini tam anlamıyla aldatmıştı.

Öleceğini anlayan Hârizmşâh Altuntaş, Kethüdâ Abdüssamed'i yerine vekil tayin ederek ölümünün, çekilme sırasında saklanmasını, zira, Ali Tegin'in haber alması halinde baskın yapabileceğini söyledi. Emirek'in de Sultan Mesûd'a yaptığı hizmetleri anlatmasını ve oğullarının hukukunun korunmasını istedi. Kethüdâ Abdüssamed, büyük otağda ileri gelenlerle bir toplantı yaptı. Onlardan, askerlerine Ali Tegin ile barışın sağlandığını, onun Semerkand'a doğru bir menzil gerilediğinin duyurularak, dönüş hazırlıklarına başlanmasını, bununla birlikte tedbirli olunmasını emretti (Beyhakî 1982: 372).

Hazırlıklar sürerken Hârizmşâh Altüntaş da vefat etti.²⁵ Kethüdâ Abdüssamed, Hârizmşâh'ı sağlığında ondan aldığı bir mektup ile yine ordunun ileri gelenlerini huzuruna davet ederek onlara, Hârizmşâh'ın öldüğünü, ancak, bundan önce Ali Tegin ile barış yapıldığını ve diğer bütün olanları bildirdi. Endişelenmemeleri için de Ali Tegin'in durumunun ters yüz olarak ordusunun dağıldığını, şu anda yirmi fersah uzakta bulunduğunu ve Ali Tegin'e ölüm haberi ulaşmadan Ceyhûn'u geçeceklerini bildirdi. Kethüdâ Abdüssamed, Hârizmşâh'ın ordusundaki Gazneli ileri gelenlerinin itaatlerini sağladıktan sonra, Hârizmşâh'ın komutanlarını davet ederek onlara da Hârizmşâh'ın ölüm haberini verdi ve kendisine itaat edeceklerine dair söz aldı (Beyhakî 1982: 373-374).

Ceyhûn nehrinin geçilmesini takiben Kethüdâ Abdüssamed, Emirek Beyhakî'ye, bu büyük ordunun emniyetle döndüğünü söyledikten sonra, kendisinin Belh'e Sultan'ın huzuruna gitmek istediğini, ancak, bunun Hârizmşâh'ın ölümü sebebiyle Hârizm'de büyük karışıklıklara sebep olabileceğini belirtti ve ondan şahit olduğu bütün hadiseleri ve Hârizmşâh'ın oğullarının haklarının korunması gerektiğini Sultan'a söylemesini istedi (Beyhakî 1982: 374-375). Nitekim Debûsiye savaşı ile ilgili bütün ayrıntılar, Emirek Beyhaki tarafından 18 Cemâdiü'l-Evvel 423/1 Mayıs 1032 tarihli mektupla Sultan Mesud'a bildirildi (Beyhakî 1982: 364).

Mektubun okunmasından sonra Belh'de bulunan Gazneli devlet adamları bu yeni duruma göre bazı tedbirler almak üzere, sınır bölgelerindeki vilayetlere mektuplar gönderdiler ve gelişmeler hakkında onları bilgilendirdiler. Çağâniyân emiri, gelinen son durum çerçevesinde uyanık olması hususunda uyarıldı. Ali Tegin'den kendilerine bir elçi geleceği, yeni bir fesat çıkmaması için onun bu sulh müracaatının kabul edileceği bildirildi (Beyhakî 1982: 375-376).

Debûsiye savaşının sonuçları hakkında kısaca bir değerlendirme yapacak olursak; Gazneli sultanların hizmetinde çalışan tarihçi Beyhakî, iki tarafın da savaştan kesin bir netice alamadığını hikaye etse de, Ali Tegin'in, bölgede Gaznelilere kaptırmış olduğu üstünlük ve prestij kaybını telafi ederek önemli bir başarı kazandığı söylenebilir.²⁶ Savaşta yenilgiye uğrayan ya da en azından çekilmek zorunda kalan Hârizmşâh Altuntaş'ın ölümü, Hârizm'de meydana

gelecek karışıklıkların ve belki de tarihinde ilk kez yenilgiyi tadan Gazneli devletinin küçülme sürecinin başladığının habercisi idi. Diğer taraftan Ali Tegin'in, Sultan Mahmûd devrinde tamamen Türk Hakanlığı'ndan koparılan Mâverâünnehr'in güney vilayetlerini, hatta, Horasan tarafında Belh'i ele geçirme iştiyakı iyice arttı. Ali Tegin kazandığı bu zaferin ardından stratejik bir konumda olan Debûsiye yakınlarındaki Kutluk Ordu'da kendini "Kutbu'd-Devle ve Nasru'l-Mille Tabgaç Buğra Kara Hakan (Koçnev 2000: 185; Federov 2000; 48; Stephen Album 1998: 76) ilan etti. Böylece, hem Mâverâünnehr'in hakani, hem de Balâsâğûn, Tarâz ve Doğu Türkîstân'da metbu haklarının bulunduğunu iddia ederek hedefini büyüttü. Bir anlamda talih de Ali Tegin'in böyle bir iddiada bulunmasına fırsat veriyordu. Zira, Gazneli Mahmûd (ö.1030), Halife Kâdir Billah (ö.1031), Kadir Han Yûsuf (ö.1031/1032) ve son olarak Hârizmşâh Altûntâş (ö.1032) gibi uzun süre iktidarda kalmış bölgenin deneyimli ve bir o kadar da güçlü liderleri bir biri ardına vefat etmiş ve yerlerini deneyimsiz haleflerine bırakmışlardı. Ali Tegin'in merkezi Kutlug Ordu olması, aynı zamanda onun, Çağâniyân, Tirmiz, Belh ve Huttâl'ı ele geçirmesini kolaylaştıracak stratejik hedeflerine de uygundu. Bu hedeflere paralel olarak Semerkand'ın önemi artarken, Debûsiye savaşından itibaren, Buhârâ siyasî önemini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Böylece, Ali Tegin 1003 yılından beri faaliyet gösterdiği Mâverâünnehr'de nihayet müstakil olarak Kutlug Ordu²⁷ devletini kurmayı başardı (1032).

Ali Tegin ve Gaznelilere Karşı Hârizmşâh Hârûn ile İttifakı: Ali Tegin'in Ölümü

Debûsiye savaşında yaralanan Hârizmşâh, ölmeden önce posta sorumlusu Emirek Beyhakî'ye, hizmetlerinin ve Gazne devletine olan sadakatinin karşılığı olarak, ölümünden sonra Hârizm'de oğullarının hukukunun korunması ve birinin kendisi yerine tayin edilmesi yönünde Sultan Mesûd'a bilgi vermesini emretmişti. Sultan Mesûd istemeyerek de olsa Hârizmşâh Altûntâş'ın oğlu Hârûn'u, her an isyan bayrağını çekebilecek özel bir konuma sahip olan Hârizm'e tayin etmek zorunda kaldı. Ancak, kuvvetini zayıflatacak bazı tedbirleri almayı da ihmal etmedi. "Hârizmşâh" unvanını kendi oğlu Saîd'e verdi. Hârûn ise Hârizm'de sadece hükümdarın vekili (Halîfetü'd-Dâr) olarak bulunacaktı (8 Cemâdiü'l-Evvel 423/22 Nisan 1032 Perşembe). Vezir Abdüssamed de Hârûn'un kethüdası olacaktı. Hârizmşâh Altuntaş'ın diğer oğlu Sittî, Hârizm'e babasının yerine tayin edileceği ümidiyle Gazne sarayında bulunuyordu (Beyhakî 1982: 376). Ancak, Sittî bir gün Sultan Mesûd'un sarayında haddinden fazla içmiş ve hava almak için çıktığı damdan düşerek ölmüştü. Sultan Mesûd ile Hârûn'un arasını açmak isteyen bazı devlet adamları, Hârûn'a mektup yazarak, kardeşini Sultan Mesûd'un öldürttüğünü ve Altûntâş'ın diğer oğullarını da teker teker ortadan kaldırma

amacında olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Hârûn, Gazne sarayına yakınlığı ile bilinen Kethûdası Abdüssamed ve oğlu Abdülcabbâr'dan büsbütün endişelenmeye başladı (Beyhakî 1982: 467). Bu yüzden Abdülcabbâr, Hârizm'den kaçmak zorunda kaldı (Beyhakî 1982: 748).

Hârûn, Hârizm'de istiklalini ilan etmek üzere hazırlıklara başladı. Ordusunu takviye için çok sayıda gulam ve at satın aldı. Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Yınallılardan müteşekkil Selçuklular kalabalık askerleri, çadırları, sürüleri ve bütün maiyetleri ile Hârûn'a yardım için, Mâverâünnehr'den Hârizm hududuna geldiler. Hârûn, onlara bir çok hediyeler gönderdi ve otlaklar vererek Rîbât-ı Mâşe ve Şerâhân'a yerleştirdi (Beyhakî 1982: 748-749; Cüzânî I 1363: 247). 17 Şevval 425/4 Eylül 1034 Perşembe günü Büst'e bulunan Sultan Mesûd'a, Horasân divan reisi Ebu'l-Fazl Sûrî'den gelen mektupta, Ali Tegin'in gizlice desteklediği Türkmenlerin Merv, Serahs, Bâdgis ve Bâverd'e gelerek huzursuzluk çıkardıkları, ayrıca Ali Tegin ve Hârûn arasında yine gizli olarak bir ittifak yapıldığı, buna göre, Ali Tegin'in, Tirmiz ve Belh'e, Hârûn'un da Merv'e yürüyerek iki tarafın Horasân'da buluşacağı bildiriliyordu (Beyhakî 1982: 460). Bu zor durumda ne yapacağını bilemez hale gelen Sultan Mesûd, Belh ve Toharîstân'da güçlü ordularının bulunmasından dolayı Ali Tegin'in saldırıya geçebileceğine ihtimal vermiyordu (Beyhakî 1982: 472). Hârûn'a ise mektuplar yazdırarak nasihatlerde bulundu. Ancak, nasihatler bir işe yaramayınca, Gazneli vezir Abdüssamed'in Hârûn'u öldürmek üzere hazırlattığı suikast planı ele alındı (Beyhakî 1982: 499). Bu arada mütefrikler harekete geçmeye hazırlanırken, Ali Tegin'in öldüğüne dair haberler etrafa yayılmaya başladı (Beyhakî 1982: 474). 6 Cemaziüssânî 626/18 Nisan 1035 Cuma günü, Belh'den gelen bir mektuba göre, Ali Tegin'in öldüğü²⁸ ve hakimiyeti altındaki topraklarda yerine, çocuk yaştaki iki oğlundan büyüğü Arslan İlig Yûsuf'un geçtiği bilgisi, Cürân'a gitmekte olan Sultan Mesûd'a Amûl'da ulaştı (Beyhakî 1982: 496).

Ali Tegin'in Oğulları Devri (1035-1043)

Ali Tegin'in yerine "Arslan İlig" mevkiine yükselen, küçük yaştaki iki oğlundan büyük olan "Arslan Tegin ve Şemsü'd-Devle" Yûsuf geçti (Koçnev 2000: 195). Ancak o da, diğer liderlerin halefleri gibi, deneyimli liderlerin birden bire tarih sahnesinden çekilerek boşalttığı alanı doldurabilecek yeteneğe ve deneyime sahip değildi. Şu halde, iç ve dış dengelerin sarsılarak yeni oluşumların kaçınılmaz olduğu bölgede, Arslan İlig Yûsuf'u büyük zorluklar bekliyordu. Beyhakî'ye göre, Arslan İlig Yûsuf taziye ve tebrikleri Buhârâ'da kabul etti (Beyhakî 1982: 496). Onun 427/1035-1036 Kutlug Ordu sikkelerinde "el-Melikü'l-Muzaffer Arslan İlig" yazıları vardır (Koçnev 1995: 259; Fedorov 2000: 48).

Ali Tegin oğlu Arslan İlig Yûsuf, babasının Hârûn ile yaptığı anlaşmaya sadık kaldı. Sultan Mesûd'un Buhârâ'ya gönderdiği taziye ve tebrikten pek hoşnut

olmadı. Zira, kendisine “el-Emîr el-Fâzıl el-Veled (erdemli çocuk (oğul) emîr)” şeklinde hitap olunmakta idi. Şüphesiz ki, bu tarz bir hitabın “yılanın oğluna” olumlu tesir etmesi beklenemezdi (Beyhakî 1982: 496-497). Arslan İlig Yûsuf, Hârûn ile eski anlaşmayı yeniledi. Buna göre, Hârûn, Merv’e gelecek, Ali Tegin oğulları da Çağâniyân ve Tirmiz’e saldırarak, buraları yağmaladıktan sonra Kubâdiyân yolundan Endehûd’a yürüyecekler ve o civarda Hârûn’a iltihak edeceklerdi. Arslan İlig Yûsuf ve kardeşi birlikte Çağâniyân’a saldırdılar. Çağâniyân valisi damat Ebû'l-Kâsım kaçarak Kumicilere sığındı. Çağâniyân’ı yağmaladıktan sonra Dârzeni yolu üzerinden Tirmiz’e geldiler. Tirmiz kalesini kolaylıkla ele geçireceklerine emindiler. Evkâr (اوكرار) adında ileri gelen adamlarından birinin komutasında üç yüz kişilik bir atlı birliği, barışla olmazsa savaşla kaleyi teslim almaları için gönderdiler. Ancak, kaledekiler teslim olmayı ret ettikleri gibi, Evkar’ı da esir aldılar. Bunun üzerine Ordu komutanı Konuş, kaleye bir kaç kez taarruz etmesine rağmen, kale ele geçirilemedi (Beyhakî 1982: 497-498). Bu arada, Arslan İlig Yûsuf’un müttefiki Hârûn’un bir suikast sonucu Gazneliler tarafından öldürüldüğü haberi geldi (3 Recep 426/14 Mayıs 1035) (Beyhakî 1982: 499). Diğer taraftan, Ali Dâye komutasındaki Gazneli ordusunun Belh’e gelmesi ile, Arslan İlig Yûsuf ve kardeşi, Tirmiz kalesi kuşatmasını kaldırarak Demir Kapı yolundan Semerkand’a dönmeye mecbur oldular (Beyhakî 1982: 498).

Arslan İlig Yûsuf henüz küçük yaşta olması nedeni ile babasının iç ve dış büyük siyasî emellerini gerçekleştirebilecek bir yeteneğe sahip değildi. Bu nedenle daha tahta geçer geçmez, babasının ordu komutanı Konuş, onu ve kardeşini etkisi altına alarak ordu içinde nüfuzunu artırmıştı. Bundan başka, Ali Tegin’in “tatlı söz ve gümüş” ile her zaman kendisine yardımcı yaptığı Selçuklularla geçinemeyerek, onların askeri yardımından Arslan İlig Yûsuf’u mahrum bırakmıştı. Dolayısı ile Selçukluların yardımı olmadan yapılan Çağâniyân ve Tirmiz seferinin başarısızlıkla sonuçlanması tabii idi (Beyhakî 1982: 474, 503).

Ali Tegin ile başlayan ve oğlu Arslan İlig Yûsuf ile devam eden Hârizmşâh Hârûn ittifakı, başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte, yeni bir meseleyi yani Selçuklu meselesini gündeme getirdi. Selçukluların, Hârizmşâh Hârûn tarafından Hârizm hududuna yerleştirildiğini casusları vasıtası ile öğrenen kadim düşmanları Cend hakimi Şâh Melik, ani bir baskın sonucu onları katliama tabi tutarak, mallarını ve sürülerini yağmalamıştı²⁹ (Zilhicce 425/Ekim-Kasım 1034) (Beyhakî 1982: 749). Şimdi ise, bahar ve yaz aylarını Nur-u Buhârâ’da geçirmelerine izin veren müttefikleri Ali Tegin (18 Nisan 1035 öncesi) ve kışın konakladıkları Hârizm’de Hârûn (14 Mayıs 1035) ölmüşlerdi. Can düşmanları Şâh Melik dolayısıyla Hârizm’de güven içinde olmadıkları gibi, Ali Tegin oğulları ile araları açık olduğu için Buhârâ’ya da dönemiyorlardı

(Beyhakî 1982: 749). Sultan Mesûd, Cürcân'a ulaştığı zaman (19 Mayıs 1035), Horasân divan reisi Ebu'l-Fazl Sûrî'ye mektup yazarak, Horasan'a yerleşmeleri hususunda yardım istediler (Beyhakî 1982: 503-504; Cüzcanî I 1363: 248). Bu isteğin reddedilmesi üzerine vuku bulan Nesâ savaşını Gazneliler kaybetti Şaban 426/Haziran-Temmuz 1035 (Beyhakî 1982: 518; Gerdîzî 1364: 429-430; Cüzcanî I 1363: 248-249; İbnü'l-Esîr IX: 364).

Gaznelilerin Selçuklulara mağlup olduğunu haber alan Arslan İlig Yûsuf ikinci kez Çağâniyân ve Tirmiz'e hücumla teşebbüs etti. Çağâniyân valisinin Kumiciler'den takviye kuvvetler alması ve Gazneli Sipasâlâr Ali'nin de büyük bir ordu ile Belh'e gelmesi, Semerkand'dan üç fersah ilerlemiş olan Arslan İlig Yûsuf'un, seferden vazgeçerek geri dönmesine sebep oldu (Beyhakî 1982: 528-529). Böylece, Yûsuf'un Gaznelilere karşı giriştiği ikinci taarruz teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Diğer taraftan Sultan Mesûd'un, Yûsuf'un bu teşebbüsüne karşı Çağâniyân valisini tam destekleyerek o taraftan gelebilecek bir tehlikeyi önlemeye çalıştığı, hattâ gerekirse birlikte Ali Tegin'in oğullarına karşı bir sefer yapmayı tasarladığı anlaşılmaktadır (Beyhakî 1982: 532).

Arslan İlig Yûsuf ve Sultan Mesûd Arasında Diplomatik Gelişmeler

Arslan İlig Yûsuf, başarısız Çağâniyân ve Tirmiz saldırılarından sonra, Belh'e gelmiş bulunan Sultan Mesûd'un muhtemel bir Mâverâünnehr seferini önlemek için Gazneliler ile anlaşma yolunu tercih etti. Bu amaçla, Ukâ lakaplı Musa Tegin ve Semerkand fakihlerinden bir fakih başkanlığında bir elçilik heyetini Belh'e gönderdi. 3 Safer 427/7 Aralık 1035 Pazar günü Belh'e gelen elçiler, saray görevlileri tarafından kendilerine yakışır şekilde karşılanmalarına rağmen, Sultan Mesûd, Ali Tegin oğullarına kızgınlığını göstermek için üç gün onları huzuruna kabul etmeyerek bekletti (Beyhakî 1982: 533). Bu arada müzakereleri veziri yürüttü³⁰. Gazneli devlet adamları Sultan Mesûd'a, ülkede yeterince kargaşa ve meseleler bulunduğunu, hiç olmazsa Ali Tegin oğullarının mesele olmaktan çıkarılmalarının yararını tavsiye ettiler. Bunun üzerine Arslan İlig Yûsuf'un gönderdiği mektup³¹ değerlendirilmeye alındı ve babaları zamanında olduğu gibi bir anlaşmanın yapılması uygun bulundu. Taraflar arasındaki anlaşmanın kendisini yakından ilgilendirmesi dolayısıyla Çağâniyân valisi de görüşmelerde hazır bulundu. Vezirlerden Ebû Muhammed Mesûdî, Ali Tegin oğullarına gönderilmek üzere elçi tayin edildi (Beyhakî 533-534).

Türk Hakanlığı ailesi içindeki gelişmeler, Arslan İlig Yûsuf'u Gaznelilere daha çok yakınlaşmaya sevk etti. Mâverâünnehr fatihi İlig Nasr b. Ali'nin oğlu "Aynü'd-Devle" Muhammed b. Nasr 425-426/1033-1035'de Özkend'de bulunuyordu ve kardeşi Böri Tegin Ebû İshâk İbrahim b. Nasr, Mâverâünnehr'in gerçek fatihi babasının mirasını ele geçirmek üzere Arslan İlig Yûsuf'a, yani Ali Tegin oğullarına karşı harekete geçti (428/1036-1037). Aynı yıl Hocend'i ele

geçirdi. Ancak bu mücadeleler sırasında Ali Tegin oğullarına esir düştü (Beyhakî 1982: 596; Koçnev 2000: 195). Bu arada, Arslan İlig Yûsuf'un Kadir Han Yûsuf'un oğulları Arslan Han Süleymân ve Buğra Han Muhammed ile de arası iyi değildi. Diğer taraftan Selçukluların Mâverâünnehr'i terk etmiş olmaları, rakipleri karşısında onu askeri açıdan hayli zayıf düşürmüştü. Bu durumda çareyi Gaznelilere müracaat etmekte ve onlara daha çok yakınlaşmakta buldu. Sultan Mesûd'un desteğini almak üzere Alp Tegin ve Buhârâ hatibi Abdullah Fârisî başkanlığında bir elçilik heyetini Belh'e gönderdi. Elçiler 17 Safer 428/10 Aralık 1036 Çarşamba günü Belh'e gelerek, merasimle Sultan Mesûd huzuruna çıktılar (Beyhakî 1982: 548-549).

Sultan Mesûd'un, elçilere "Kardeşimiz İlig Han nasıl?" şeklinde yönelttiği sorudan anlaşılıyor ki, daha önce "erdemli oğul emîr" unvanı ile hitap ederek küçümsemiş olduğu Arslan İlig Yûsuf'u, şimdi, iki eşit hükümdar statüsünde taltif etmektedir (Beyhakî 1982: 549). Arslan İlig Yûsuf mektupta³², karşılıklı evlilikler yolu ile iki hanedan arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesi, başta amca oğulları Süleymân Arslan Han ve diğer Türkistân hanları ile aralarındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için Sultan Mesûd'un tavassutta bulunmasını rica ediyor, buna karşılık, Gazneli ülkesine göz dikmeyeceklerini ve istenmesi halinde askeri yardımlarda bulunabileceğini vaat ediyordu (Beyhakî 1982: 550).

Arslan İlig Yûsuf'un önerileri, bilhassa Selçuklular ve diğer Türkmenlerin faaliyetleri nedeniyle bir hayli zor anlar yaşayan Sultan Mesûd tarafından, en azından Ali Tegin oğullarından emin olmak ve onların kalabalık askerlerinden yararlanma ümidi ile, kabul gördü. Belh divan reisi Abdüsselâm'a mektuplar ve müşâfeheler verilerek, Arslan İlig Yûsuf'un elçileri ile Mâverâünnehr'e 23 Safer 428/15 Aralık 1036 Salı günü gönderildi. Buna göre, Arslan İlig Yûsuf, Sultan Mesûd'un amcası Nasr'ın kızı ile, Arslan İlig Yûsuf'un kızı Sultan Mesûd oğlu Saîd ile nikahlanacaktı (Beyhakî 1982: 551). Anlaşmanın pratikte ne kadar tatbik edildiği ve buna ne kadar sadık kalındığı konusunda kaynaklarda başka bir bilgiye rastlanmıyor. Yalnız, sonraki Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasındaki ilişkilerin seyrine bakarak, Mâverâünnehr'de Ali Tegin oğulları ve Horasan'da Gaznelilerin rakipleri karşısında başarısız olmaları, iki taraf arasında gerçekleşen bu son münasebetin pek bir yarar getirmediğini göstermektedir.

Kutlug Ordu Devletinin Sonu

Arslan İlig nezdinde temsil edilen Ali Tegin oğullarının, bilhassa Selçuklu desteğinden yoksun kalmaları ile Mâverâünnehr'deki konumları oldukça zayıfladı. Bu arada ellerinde esir bulunan İlig Nasr b. Ali'nin oğlu Böri Tegin İbrâhîm b. Nasr da esaretten kurtulmayı başararak, Mâverâünnehr'in güneyinde Kumiçî Türkleri ve Selçukluların desteğini kazanmış bulunuyordu. Bu şartlarda 417/1026-1027'de Balâsâgûn tahtından uzaklaştırıldıktan sonra, Kadir Han Yûsuf oğulları elinde esir bulunan Togan Han Muhammed b. Hasan, Kadir Han Yûsuf'un

oğulları tarafından serbest bırakılarak yeniden iç mücadelelerde rol almaya başladı. Bu şartlarda Arslan İlig Yûsuf'un, 429-430/1037-1039 Buhârâ ve Semerkand sikkelerine göre, Fergâna'yı ele geçirmiş olan amcası Muhammed b. Hasan'ı kısa bir süre için de olsa metbû olarak tanıdığına şahit olunmaktadır (Koçnev 2000: 195-196). Zira, Böri Tegin İbrahim b. Nasr, Arslan İlig Yûsuf'un hapsinden kurtularak, bir guruh atlı ile Özkend'e kaçtı ve buradan gönderdiği mektuplarla Gazneliler nezdinde mücadelesine destek aradı (429/1037-1038). Gazne yönetimi, istediği desteğin Ali Tegin oğulları tarafından öğrenilmesinden endişe duyduğu için, ona gereği gibi yardım etmedi.

Beyhakî'ye göre, Böri Tegin İbrahim b. Nasr, Özkend'de Aynü'd-Devle Muhammed b. Nasr'ın yanında da barınmadı. Bu nedenle Gaznelilerin nüfuzu altındaki Mâverâünnehr'in güneyinde yer alan ve diğer bölgelere göre savunmasız Huttal ve Vahş bölgesine geldi. Burada Kumuci Türklerinden üç bin kişilik atlı birliği ile Hulbuk'a yöneldi. Huttal bölgesinde her yeri yağmaladı. Sözde, ordusu ile Sultan Mesud'a yardıma gelmişti. Gazneli vezirlerin, bu meselenin çözümünü yani Böri Tegin ile mücadeleyi, anlaşma içinde oldukları Ali Tegin oğullarına ve Çağâniyân valisine havale etmenin daha yararlı olacağını tavsiye etmesine rağmen, Sultan Mesûd, Böri Tegin'i ve Ali Tegin oğullarını Türkmenlerden daha büyük tehlike addetmekte olduğundan, Mâverâünnehr'e bizzat sefere çıkmaya karar verdi (Beyhakî 1982: 608-611). Tirmiz kalesi komutanı Beytegin tarafından Ceyhûn üzerine kurulan köprüden geçen Gazne ordusu, bir süre Böri Tegin'i takip etti ise de Selçuklu Çağrı Bey Davûd'un güçlü bir ordu ile Ceyhûn'a gelerek buradaki dönüş köprüsünü yıkacağı haberi üzerine Sultan Mesûd geri dönmeye mecbur oldu. Çekilmekte olan Gazne ordusunun ağırlıklarını yağmalayan Böri Tegin, Çağâniyân valisinin geride halef bırakmadan genç yaşta ölmesi üzerine Kumicelere yardıma Çağâniyân'a gitti. Böylece, konumu iyice güçlenen Böri Tegin, Ali Tegin oğullarına komşu oldu. Gazneliler de politikalarında değişiklik yaparak, her iki Türk Hakanlığı mensubu arasındaki mücadelenin sonucunu "köpekler ineğe saldırırsın" kabilinden beklemeyi münasip gördüler (430/1038-1039) (Beyhakî 1982: 623).

Beyhakî 431/1039-1040 yılı olaylarına, Böri Tegin'in, Ali Tegin oğullarına karşı kazandığı başarıları anlatarak başlar. Buna göre, her taraftan birçok düşman (Selçuklular, Kumici Türkleri ve Türkmenler) hazırlık yapıyor ve Böri Tegin'e, Ali Tegin oğulları ile giriştiği çatışmalarda ona yardımcı olmaları için adamlarını gönderiyorlardı. Böri Tegin ve müttefikleri galip gelmiş ve Mâverâünnehr bölgesinin Ali Tegin oğullarından alınmasına ramak kalmıştı (Beyhakî 1982: 654). 431/1039-1040'de Keş ve Semerkand'da Böri Tegin adına kesilen paralar, Beyhakî'nin verdiği bilgileri desteklemektedir (Koçnev 1997: 248, n.861-862). Bununla birlikte, kaynağın da ifade ettiği gibi, Ali Tegin oğulları henüz

Mâverâünnehr'den sökülüp atılamadı. Arslan İlig Yûsuf, bu tarihte Buhârâ'da mevkiini korudu. Nitekim, Mayıs 1040 tarihinde Dandanakan savaşını kazanan Selçuklular, Türkistan hanlarına ve ayanına, Aynü'd-Devle Muhammed b. Nasr ve Ali Tegin oğullarına ayrı ayrı zafer mektupları göndermeleri, bunu kanıtlamaktadır (Beyhakî 1982: 694). Buhârâ ve çevresine sıkıştırılan Ali Tegin oğulları, direnişlerini birkaç yıl daha sürdürebildiler. Sikkelere göre, Böri Tegin 432/1040-1041'de Buhara'ya girdi. Bu tarihte Buhârâ'da adına kestirdiği dirhemlerde "Nâsıru'l-Hakk (Hakk'ın zaferi, hakkın yardımcısı) Müeyyidü'l-Adl (adaletin destekçisi) Hakan İbrahim" yazıları dikkat çekicidir (Koçnev 1997: 248, n.864). Daha önce babasının kullandığı "Müeyyidü'l-Adl" lakabını alarak, Mâverâünnehr'i almakla babasının mirasına sahip çıktığını, "Nâsıru'l-Hakk" lakabı ile hakanlığını ilan etmekte ve böylece "Böri Tegin" mevkii üstünde yer alan basamakları birden bire atlayıp, piramidin en üstüne çıkarak "Hakan" mevkiiine yükseldiğini göstermektedir. Şüphesiz ki bu, hanedan mensupları arasında ülkenin pay edildiği, atlı çobanlardan müteşekkil fetihçi bozkır milletlerinin devlet yapısında her ne kadar sıkı hiyerarşi kuralları bulunsun da, hanedan mensubunun, siyasi şartlar ile paralellik arz eden gücü ve başarıları ölçüsünde çoğu zaman bunu dikkate almadığını gösteren enteresan bir gelişmedir.

Ali Tegin oğulları mücadeleyi bırakmadı. Arslan İlig Yûsuf, 433/1041-1042'de Buhârâ'ya tekrar sahip olmayı başardı (Koçnev 2000: 199). Ancak, Böri Tegin İbrahim b. Nasr, aynı yıl Ali Tegin oğullarını Buhârâ'dan tamamen uzaklaştırdı ve kendisini "Tafgaç Buğra Kara Hakan" ilan etti (Koçnev 1997: 248, n.870). Böri Tegin İbrahim b. Nasr, bu unvanları kendine vererek, daha önce aynı unvanları alan Ali Tegin'in, hem merkezini ele geçirdiğini hem de onun, sadece Mâverâünnehr'de değil, bütün ülkede metbû haklarının olduğu iddiasını da sahiplendiğini ilan etmektedir. Şu halde, Ali Tegin'in uzun yıllar verdiği mücadeleler sonucunda kurmayı başardığı Kutlug Ordu devleti, oğullarının tecrubesizliği ve hataları sonucunda pek fazla yaşamadan kısa sürede yıkılmıştır. Bununla birlikte, Böri Tegin'in kullandığı hayli iddialı unvanlar, Türk Hakanlığı ülkesinde iç mücadelenin bir süre daha devam edeceğini göstermektedir.

Ali Tegin'in oğullarını Mâverâünnehr'den çıkaran Böri Tegin İbrâhîm b. Nasr nezdinde Batı Türk Hakanlığı kurularak Kutlug Ordu devletinin yerini alırken, Türk Hakanlığı'nın doğusunu elinde bulunduran Kadir Han Yûsuf'un oğulları Arslan Han Süleymân nezdinde bir araya gelerek, yaptıkları aile toplantısı sonucunda Doğu Türk Hakanlığı'nı kurdular. Kendilerine sığınan akrabaları Ali Tegin'in oğullarına, aile içi yapılan idarî taksimatda Buhârâ ve Semerkand bölgesi verildi (İbnü'l-Esir IX: 397). Halbuki, 435/1043-1044'de Buhârâ ve Semerkand, Tamgaç Han İbrahim b. Nasr'ın elinde idi. Buna rağmen Arslan Han Süleymân tarafından Ali Tegin oğluna Buhârâ ve Semerkand'ın verilmesi,

kaybedilen yerlerin yeniden ele geçirilmesini amaçladıklarını göstermektedir. Nitekim, kısa süreli de olsa, bunda kısmen başarılı olunmuştur. Ali Tegin'in küçük oğlu olması muhtemel Hârûn b. Ali, 443/1051-1052'de Fergâna'da yer alan Kubâ ve Mergînân'ı ele geçirmeyi başarmıştır (Koçnev 2000: 201).

Sonuç olarak, Türk Hakanlığı'nın Mâverâünnehr'i ele geçirerek, Ceyhûn boylarına dayanması, eski Tûrân-İrân savaşlarını yeniden canlandırmıştır. Türklerin Ceyhûn'un batısında hakimiyet tesis etmeleri bir zamanlar nasıl Sâsânî engelene takılmış ise, şimdi, bu görevi Gazneliler üstlenmiştir. Türk Hakanlığı'nın Ali Tegin'in komutasında Horasân'a yaptığı taarruzlar Gazneliler tarafından başarı ile püskürtülmüştür. Bu arada Mâveraünnehr'de potansiyel bir tehlike addedilen ilk Oğuz grupları Horasân'a geçerek Anadolu'ya kadar varan ilk akınların faileri olmuşlardır. Bunu, Ali Tegin ile anlaşılamayan Çağrı Bey'in seferi takip etmiştir. Bu şartlarda genişlemesini tamamlayan Türk Hakanlığı, iç siyasî çatışmalara sürüklenmiştir. Mâverâünnehr'de Ali Tegin nezdinde kurulan "devlet içindeki devlet (Kutlug Ordu)" bir süre bölgede istikrarı sağlamaya ve iki büyük devlet Türk Hakanlığı ve Gazneliler arasında denge unsuru olmaya muvaffak olmuştur. Ali Tegin'in ölümünden sonra oğulları, Selçukluları Mâveraünnehr'den Horasân tarafına uzaklaştırarak askerî anlamda zayıflamışlar ve babalarının kurmayı başardığı devleti pek fazla yaşatamamışlardır. Kutlu Ordu devletinin yıkılmasının hem Orta Asya'da hem de Orta Doğu'nun siyasî düzeninde yeni şekillenmelere yol açan önemli sonuçları olmuştur. Türk Hakanlığı, hanedanın iki ana kolu tarafından "Doğu" ve "Batı" olmak üzere ikiye ayrılmış ve siyasî çöküşü başlamıştır. Mâverâünnehr'den kovulan Oğuzlar ise, Gaznelileri Horasân'dan çıkararak, kuzey Afganistân'a itmişler ve kısa sürede Akdeniz'e kadar genişleyen Büyük Selçuklu devletini kurmuşlardır.

Not: Ali Tegin ve Oğullarına ait Mâverâünnehr'de basılan paralar, B. D. Koçnev tarafından tablolar halinde "Histoire d'Ali Tegin, souverain qarakhanide de Boukhara (XI.siecle) vue a travers les monnaies" (*Cahiers d'Asie Centrale* n.5-6, Taşkent-Aix-en-Provence, 1998:19-36.) ve "Maverannahr Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)" (*Özbekistan Maddî Medeniyeti Tarihi Dergisi*, sa. 31, Semerkand, 2000: 178-203.)'de Latin ve Rus alfabesine göre hazırlanarak yayınlanmıştır. Ancak, aynı yazarın "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura, Çast 1" (*vostochnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vipusk 4*, Moskova, 1995: 201-278.)'de tek hakanlık dönemini içeren tabloda yer alan bilgiler paraların Arapça aslına daha uygun olduğu için, aşağıdaki Tablo 1., buradaki verilerden seçilerek hazırlanmıştır.

Tablo 1. MÁVERÁÚNNEHR'DE ALİ TEGİN VE OĞULLARINA AİT PARALAR

No	Tür	Tarih	Yer	Ön Yüz	Arka Yüz	Çevre
1	D	410	Şaş	على	نور الدولة ابو المظفر ارسلان خان وكا	-
2	D	410	Şaş	-	نور الدولة ابو المظفر ارسلان خان طنغا وكا	-
3	D	410	Şaş	-	نور الدولة ارسلان خان طنغا وكا	-
4	D	411-412	Buhârâ	المعراقى	ارسلان خان بادشا بها الدولة ينغا تكيون	-
5	D	411	Buhârâ	-	ملك المشرق قدر خان بها الدولة ينغا تكيون	-
6	F	412-413	Buhârâ	-	بها الدولة ينغا تكيون	-
7	D	413	Buhârâ	-	ارسلان خان الامير الاجل يقاتنكيون	-
8	D	413-415	Buhârâ	بها الدولة	ارسلان خان الامير الاجل يقاتنكيون	-
9	F	413	Buhârâ	بها الدولة	ارسلان خان الامير الاجل يقاتنكيون	-
10	F	414-415	Buhârâ	بها الدولة	ينغا تكيون	-
11	D	414?	Debûsiye?	ينغا تكيون \ المعراقى	ارسلان خان بها الدولة	-
12	F	415	Buhârâ	بها الدولة ارسلان ايلك	تكا خان	-
13	F	415	Kuşaniye	الامير الاجل بها الدولة	ارسلان ايلك	-
14	F	415	Semerikand	خان	ايلك	-
15	D	415	Tünket, Şaş	-	ناصر الحق ايلك العادل على بن الحسن	-
16	D	415	Hocend	-	طلغان خان بها الدولة ايلك	-
17	D	415	Şaş	يزدادى	ناصر الحق ايلك العادل على بن الحسن	-
18	D	415	Şaş	بها(الدولة)	ناصر الحق ايلك العادل على بن الحسن	-
19	D	415	Şaş	يزدادى	ناصر الحق ايلك العادل بها الدولة	-
20	F	416	Buhârâ, Kuşaniye	ايلك \ ايلك	ايلك	-
21	D	416	Şaş	بها الدولة	الملك العادل طغان خان ايلك	-
22	F	417	Buhârâ	ايلك	ايلك	-
23	F	417-418	Buhârâ	Tegin \ ايلك	ملك	-
24	F	418-419 422, 432	Buhârâ	-	يوسف بن على	-
25	F	419-420	İştihan	ارسلان ايلك	قلج وكا	-
26	F	419, 421, 427 431	Semerikand Buhârâ	ارسلان	ايلك	-

27	F	419, 422	Soğd	بادشا	الملك المظفر ايلك	-
28	F	420	Debüsiye Kermine	ايلك	بادشا	-
29	F	420	Kermine	بها(؟) الدولة جبرئيل بن محمد	-	-
30	F	420	Semerikand	بادشا عادل	ايلك	-
31	F	420-421	Semerikand	ارسلان ايلك	ملك	-
32	F	421	Buhârâ	ايلك	ترخان	-
33	F	421, 423	Buhârâ	-	ايلك	شمس الدولة ارسلان تكين
34	F	421	İstihan	ملك ارسلان ايلك	فلج اوکا ايلك	-
35	F	421	İstihan?	-	فلج اوکا(؟) بادشا(؟)	-
36	F	421	Semerikand	بادشا ايلك	ملك	-
37	F	421	Soğd	ايلك	فلج اوركا بادشا	?
38	F	421	Soğd	يلك	تركان بادشا	الملك المظفر ابو الحسن على بن الحسنمولى الخ
39	F	42(1?)	Soğd	-	تركان	الملك المظفر على بن الحسن مولى الخ
40	F	422, 424	Buhârâ	شمس الدولة ارسلان تكين	ايلك	-
41	F	423, 426	Buhârâ	شمس الدولة	ارسلان تكين	-
42	F	423	Semerikand	تركان	ايلك	-
43	F	423	Semerikand	-	ايلك	الامير الجليل السيد المظفر...
44	F	423	Soğd	-	ارسلان ايلك	الامير الجليل السيد المظفر...
45	D	423-424	Kutlug Ordu	العدل \ على بن الحسن	طبعاج بغرا قرا خاقان على خان الاجل قطب الدولة و نصر الملة و عد(الدين)	-
46	D	423	Kutlug Ordu	العدل \ على بن الحسن	طبعاج بغرا قرا خاقان على بن الحسن	-
47	F	424	Buhârâ	طمعاج خان	طمعاج خان	-
48	F	424-425	Buhârâ	شمس الدولة	طمعاج خان	-
49	F	424-426	Buhârâ	الدولة	طفغاج خان شمس	-
50	F	424	Debüsiye	-	-	خان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طبعاج بغرا قرا خاقان
51	F	424	Debüsiye?	طفغاج	بغرا قرا خاقان	خان الاجل قطب الدولة
52	F	424	Kutlug Ordu ed- Debüsiye	على الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة و عد(الدين) فغاج(ال) بغرا قرا خاقان	اسمبل بن محمود	-

53	F	424	Semerikand	قطب الدولة طغفاج بغرا خان	-	الخان الاجل السيد المالك المظفر مولى الخ
54	F	424	Semerikand	خان	طغفاج بغرا خان	الخان الاجل السيد المالك المظفر قطب (1)
55	F	424	Semerikand	خان	طغفاج بغرا خاقان	الخان الاجل السيد المالك المظفر قطب الدولة (1)
56	F	425	Buhārā	شمس الدولة	طغفاج خان شمس	-
57	F	425	Buhārā	شمس الدولة	طغفاج خان ارسلان تكيين شمس	-
58	F	425	Debūsiye	-	علي بن حسن	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طغفاج بغرا فرا خاقان
59	F	425	Debūsiye	-	قان علي بن الحسن	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طغفاج بغرا فرا خا (1)
60	F	425	Debūsiye	-	فرا خاقان	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طغفاج بغرا
61	F	425	Debūsiye	-	طغفاج علي بن ال (حسن)	-
62	F	425	İşthihān	سوينج (4) اوکا	طغفاج بغرا فرا خاقان	-
63	D	425	Kutlug Ordu	العدل \ علي	طغفاج بغرا فرا خاقان علي	-
64	D	425	Kutlug Ordu	العدل \ علي	طغفاج بغرا فرا خاقان علي بن الحسن	-
65	D	425-426	Kutlug Ordu	العدل \ سهل	Alym	-
66	F	425	Kutlug Ordu	علي بن محمد المتولي...	بغرا فرا خاقان علي بن الحسن	الخان الاجل قطب الدولة (1) نصر الملة طغفاج بغرا
67	F	425	Kutlug Ordu	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة...	-	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طغفاج خان
68	F	425	Semerikand	-	طغفاج بغرا خان	خان الاجل قطب الدولة و نصر...
69	F	425	Semerikand	خان الاجل	طغفاج بغرا خاقان	خان الاجل قطب الدولة و نصر الملة خان
70	F	425	Semerikand	خان الاجل	طغفاج بغرا خان	الملك السيد المظفر قطب الدولة خان
71	F	425	Semerikand	طغفاج	خان	-
72	F	(42)5	Semerikand	-	طغفاج خان	-
73	F	425?	Hocend	علي بن الحسن	طغفاج خان	الامير الجليل...
74	F	426	Buhārā	شمس الدولة	طغفاج بغرا فرا خاقان	-
75	D	426	Buhārā	يوسف	الموید العادل ارسلان ايلك	-
76	D	426	Semerikand	سهل	طغفاج (بغرا) فرا خاقان	-
77	F	426	Semerikand	-	بغرا فرا خاقان	الخان الاجل قطب الدولة و نصر الملة طغفاج
78	F	427	Buhārā	شمس الدولة	ارسلان ايلك ايلك	-

79	F	427	Buhârâ	ايك	ارسلان ايك يوسف	-
80	F	427-428	Buhârâ	-	ارسلان ايك يوسف	-
81	F	427	Kutlug Ordu	يوسف بن علي	ايك	الملك المظفر ارسلان
82	F	427	Kutlug Ordu	يوسف بن علي	ايك	الملك المظفر ارسلان ايك
83	F	428, 430	Buhârâ	-	ارسلان ايك	-
84	F	428, 430	Buhârâ	ارسلان ايك	يوسف	-
85	D	428 429 42	Kutlug Ordu Keş Semerkand	-	الملك المظفر ارسلان ايك يوسف بن علي	-
86	D	428,	Semerkand	بادشاه	يوسف بن علي	الامير الاجل السيد الملك المظفر ارسلان
87	F	429	Buhârâ	-	طغتن خان	-
88	F	429	Semerkand	ارسلان ايك	-	الامير السيد الملك المظفر يوسف بن طغتناج (٩)
89	F	429	Semerkand	ارسلان ايك	-	الامير السيد الملك المظفر يوسف
90	F	429	Semerkand	-	يوسف بن علي ايك	-
91	F	430?	Semerkand	ايك	يوسف بن علي	الملك المظفر قطب الدولة
92	F	431	Buhârâ	شمس الدولة	ايك	-
93	F	431	Buhârâ	شمس الدولة	يوسف	-
94	F	433	Buhârâ	ايك يوسف بن علي	-	-

Açıklamalar

1. Mâverâünnehr (مأوراءالنهر), “nehir ötesi ya da çay ötesi” anlamında Arapça bir terkip olup, konumuz açısından İslam kaynaklarında Ceyhûn Nehri’nin ötesinde (doğusunda) kalan bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.
2. Rus bilgin V.V. Grigorev 1874’de nümizmatik veriler çerçevesinde devletin batı kolunun tarihini ele aldı. Burada, hakan unvanlarından yola çıkarak bu devlet için kullandığı suni “Karahanlılar” adı, bilim çevresinde geniş bir kabul gördü ve bu güne kadar kullanıla geldi. Ancak, Nümizmatik verilerde kendilerine “Türk” adı ve unvanı vererek, Türk sülalesinden geldiğini vurgulayan hanedanın kurduğu devleti, İbnü’l-Esîr’in “el-Haniyyetü’l-Etrâk (Türk hanlığı)” (İbnü’l-Esîr IX 1995: 320) şeklinde kaydettiği gibi, diğer İslamî metinlerdeki kayıtlara göre, devletin adının, “el-Hakaniyyetü’t-Türk” yani, “Türk Hakanlığı” şeklinde olduğunu düşünmek mümkündür. Devletin adı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ö. S. Hunkan, *Orta Asya’da İlk Müslüman Türk Devleti Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme-Çöküş*, HÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.
3. Bu ulemanın en meşhuru, “Kerrâmiye mezhebi” imamlarından Ebû Bekr Muhammed b. İshâk Mehmeşâd idi ki, Türk hakanlığı Mâverâünnehr’e çekilirken onu da yanlarına alarak götürcekler, ancak bir fırsatını bulup Türkistân’dan kaçarak Gazne’ye gelecektir. Türk hakanlığı yerine Gaznelileri tercih etmesi, Sultan Mahmûd nazarında mevkiini ve saygınlığı arttıracaktır (Menîni II 1286: 310; Curfâdekânî 1374: 393).
4. 396/1005-1006 Nişâbûr dinarı: Arka tarafda; Pâdişâ/Muhammed Resûl Allah/el-Kâdir Billah/Nâsıru’l-Hakk Han/el-Müeyyidü’l-Adl İlig Nasr yazıları vardır. Herât dinarı da aynıdır (Fedorov ve Ilisch 1996: 26-28). Buradaki “Nâsıru’l-Hakk Han” unvanı, İlig Nasr’ın kardeşi Türk hakanlığı hakanı Togan Han Ahmed’e aittir (Koçnev 1993: 21; Album 1998: 75). Bu, İlig Nasr’ın Togan Han Ahmed’e bağlı olduğunu ve ülkenin batısındaki fetihleri Türk hakanlığı hakanı adına yaptığını göstermesi açısından önemlidir.
5. Mîrhond’a göre Subaşı Tegin, nehir taşkın olduğu için karşıya geçememişti (Mîrhond IV 1373: 591).
6. 405/1014-1015 Tarâz: (Koçnev 1995: 231; Fedorov: 2000: 51), Ahsiket: (Koçnev 1995: 227, n.333; Fedorov 2000: 42), Hocend: (Koçnev 1995: 232; Fedorov: 2000: 43).
7. 405/1014-1015 Tarâz: (Koçnev 1995: 231; Fedorov 2000: 51), 406/1015-1016 İlâk: (Koçnev 1995: 233; Fedorov 2001a: 17), 407/1016-1017 Hocend: (Koçnev 1995: 234; Fedorov: 2000: 42).
8. 411/1020-1021 Buhârâ: (Koçnev 2000; 189, n.5).
9. 411/1020-1021 Buhârâ: (Koçnev 2000; 189, n.6; Markov 1896: 243, n.332)
10. 412/1021-1022 Semerkand: (Koçnev 2000; 189, n.11).
11. 413-414/1022-1024 Kuşânî: (Koçnev 2000; 189, n.18,21).
12. 404- 407/1013-1017 ve 407-415/1016-1025 Tûnket: (Fedorov 2001a: 18).
13. “Togan Han” unvanının, daha önce hanedanın Ali koluna mensup Ahmed b. Ali tarafından kullanıldığını biliyoruz. Şimdi, bu unvanın, ikinci kez Hasan koluna mensup Muhammed b. Hasan tarafından kullanıldığına şahit oluyoruz. Pritsak,

- “Togan Han” unvanının Ahmed b. Hasan’a ait olduğunu belirlemiş ve bir çok araştırmacı da bunu öylece kabul etmişti (Pritasak İA VI: 254). Ancak, Koçnev, 416/1025-1026 tarihli Soğd’da basılan ve yayınlanmamış olan bir fülûse dayanarak II. Togan Han unvanının Muhammed b. Hasan’a ait olduğunu ortaya koydu (Koçnev 1983: 125).
14. 415/1024-1025 Semerkand: (Koçnev 2000: 183, n.29), Tûnket: (Koçnev 2000: 183, n.31), Şâş: (Koçnev 2000: 183, n.31), Hocend: (Koçnev 2000: 183, n.32)
 15. Mâverâünnehr fatihi ve hakimi İlig Nasr, sikkelerde “İlig”, yazılı metinlerde ise “İlig Han” diye meşhur olduğundan, Mirhond, Mâverâünnehr hakimi Ali Tegin’i de “İlig Han” olarak tavsif etmiştir. Halbuki Ali Tegin 1032’de kendini “Tamgaç Buğra Kara Hakan” ilan etmeden önce sikkelerde genellikle sadece “İlig” ya da “Arslan İlig” unvanları ile zikredilmekte idi.
 16. Böri Tegin İbrahim b. Nasr Mâverâünnehr’i Ali Tegin oğullarından aldıktan sonra kendini “Tamgaç Han” ilan etmiş ve Batı Türk hakanlığının merkezini Semerkand yapmıştı (1043). Bu nedenle çoğu muahhar kaynak, Türk hakanlığının ikiye ayrılardan önceki Mâverâünnehr’in başkentini de Semerkand olarak kaydetmişler ve dolayısıyla “Semerkand hakimi” ya da “Semerkand Han’ı” gibi tavsiflerde bulunmuşlardır.
 17. Zehebî’ye göre Ali Tegin (nüshada yanlış olarak Ali ibn Tegin kaydedilmektedir) Buhârâ’ya saldırarak Kadir Han’ı tazyik etmektedir (Zehebî XVII 1413: 492).
 18. Zehebî de artık, Kadir Han Yûsuf’tan Balâsâgûn ve Mâverâünnehr hakimi olarak bahsetmektedir (Zehebî XVII 1415: 494-496).
 19. Yağan Tegin (Buğra Han) Muhammed, Hürre Zeyneb ile evlenmek ve bu sayede Gaznelilerin desteğini elde ederek Ali Tegin’den Semerkand ve Buhârâ’yı almak için Belh’e geldi. Ancak kendisine olumlu cevap verilmedi. Somnat seferi (416 /1025-1026) ile meşgul olduklarını, seferden dönüşüne kadar “Siz de “Türkistân Hanlığı” nı ele geçirirsiniz ve o vakit bir tedbir düşünürüz.”, şeklinde politik bir ret cevabı verilerek geri dönmesi istendi (Beyhakî 1982: 571).
 20. Nitekim, Kadir Han Yûsuf’un ölümünden sonra Beyhakî’ye göre, Arslan Han Süleymân b. Yûsuf, kardeşi Buğra Han Muhammed’in Mâverâünnehr’e hakim olarak, kendisi ile Gazneliler arasındaki bağının kesilmesini istememiş, bundan yararlanan “İlig, Arslan İlig, Kılıç Ukâ ve Tarkan” unvanlarını taşıyan Ali Tegin de, aynı yılda Ustruşene ve muhtemelen Hocend’i ele geçirerek iç mücadeleyi yeniden alevlendirmiştir (Koçnev 2000: 192).
 21. İbnü’l-Esir rivayetinde Semerkand’a değil, Buhara yakınlarındaki Cend’e giderek orada ikamet ettikleri kaydedilmiştir (İbnü’l-Esir IX: 362).
 22. Mirhond’un eserinde olduğu gibi, Hondmîr’in eserinde de Çağrı Bey’in otuz atlı ile Horasân’a gittiği kaydedilmiştir (Hondmîr II 1333: 481). İ. Kafesoğlu bunun üç bin kişi olabileceğini söylemektedir (Kafesoğlu 1953: 263). Yararlandığımız Mirhond’un eserini hazırlayan naşir de bu sayıyı otuz bin olarak düzeltmiştir (Mirhond IV: 655).
 23. F. Sümer, Alp Kara’nın, Ali Tegin’in ordu komutanı Konuş olabileceğini söylemektedir (Sümer 1992: 76). Ancak, bu mümkün değil, 1030’da Alp Kara Berâni öldürülmüştü, Konuş ise, 1035’lerde hala hayatta idi.

24. Yabgu (Beygu), Tuğrul ve Çağrı Beyler, Mayıs 1035'de Ebu'l-Fazl Sûrî'ye yolladıkları bu mektupta; "...Ali Tegin hayatta iken onunla ilişkımız, saygı, sevgi ve dostluk ilişkisiydi. Bugün ise Ali Tegin ölmüştür (Beyhakî 1982: 503)." demektedirler.
25. İbnü'l-Esîr, Hârizmşâh'ın Hârizm'e döndükten sonra, aldığı yaradan dolayı hastalanarak vefat ettiğini söyler (İbnü'l-Esîr IX: 385).
26. İbnü'l-Esîr'e göre, Debûsiye savaşı bir kale muhasarası şeklinde cereyan etmiş, Ali Tegin'in merhamet dilemesi ile Hârizmşâh Altûntaş, kuşatmayı kaldırarak Hârizm'e dönmüştü (İbnü'l-Esîr IX: 385). Ancak, savaşın bu şekilde gelişmediği Beyhakî'nin naklettiği rapordan açıkca anlaşılmaktadır.
27. O. Turan, Ali Tegin'in Buhârâ'yı almasından sonra burada müstakil bir beylik kurduğunu söylemektedir (1993: 89-91). M. A. Köymen de bu yönde görüşünü belirtmiştir (Köymen 1957: 145). Ancak, nüvizmatik veriler, Ali Tegin'in bu sırada "İlig ve Arslan İlig" unvanları ile Türk hakanlığına tâbi olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle onun müstakil bir devlet kurması, devletin merkezi olan Kutlug Ordu'da bastırıldığı paralarda "Tamgaç Buğra Kara Hakan ve Kutbu'd-Devle" unvanlarını kullanması ile mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Ali Tegin'in Buhârâ'yı ele geçirdiği 1020 yılından itibaren Mâverâünnehr'deki faaliyetlerini Kutlug Ordu devletinin kuruluş aşamaları olarak görmek gerekir. Buhârâ ve Semerkand yolunun tam ortasında bulunan Debûsiye yakınlarında stratejik bir yerde bulunan Kutlug Ordu, muhtemelen başlangıçtan itibaren Ali Tegin'in askerî merkezi idi. Zira, Ali Tegin Buhârâ'da az miktarda asker bulundurmakta ve kendisine yönelen saldırıları Debûsiye tarafında yani Kutlug Ordu'da karşılamakta idi. Bu, eski Türk geleneğine de uygun düşmekte idi. Nitekim, Şemsü'l-Mülk Nasr b. İbrâhîm gibi, Türk hakanları Buhârâ gibi önemli bir ticaret ve bilim merkezinde ordugah kurmadıkları gibi, askerlerin şehre girişlerini de sınırlamışlardı. İslamî metinlerde Kutlug Ordu (ختلج اردو/قتلج اردو) adına rastlanmamaktadır. Sadece, Ali Tegin ve oğullarının paralarında rastlanan Kutlug Ordu adının muhtelif yazılışları vardır. Bu yazılışlar ve değerlendirmeler hakkında bkz. (Koçnev 1990: 207-209; Federov 2001: 48).
28. Beyhakî'nin, Hârizm tarihini özetlediği eserinin son bölümünde Ali Tegin'in ölümünü, Cend hakimi Şah Melik'in, Hârizm hududuna yerleştirilmiş olan Selçukluları katliama tabi tuttuğu Zilhicce 425/Ekim-Kasım 1034 tarihinden önce vuku bulan bir olaymış gibi hikaye etmesi, bir çok araştırma eserinde Ali Tegin'in 1034 yılı içinde (yani Ekim-Kasım 1034 öncesi, 1034 kışı ya da 1034 yılının son ayı) öldüğü ve bu sebeple, Selçukluların bundan sonra Hârizm'e gittiği şeklinde yorumlanmıştır (Beyhakî 1982: 749). Bize göre, Ali Tegin'in ölümü en azından 1035 yılının ilk üç ayı içinde vuku buldu ve Selçukluların katliama uğradığı tarihte Ali Tegin sağdı. Zira, Ali Tegin'in öldüğü haberi, Belh'den gelen bir mektup ile, Amûl'da bulunan Sultan Mesûd'a 18 Nisan 1035'de ulaştığına göre, bu tarih ile Selçukluların katliam tarihi arasında en az altı aylık bir süre vardır ki, hızlı atlılardan müteşekkil posta teşkilatına ve güçlü bir istihbarata sahip olan Gaznelilerin, en büyük düşman kabul ettikleri ve gün be gün izledikleri komşuları Ali Tegin'in ölümünü altı ay sonra öğrenmiş olmaları imkansızdır. Kaldı ki, Ali Tegin hayatının son zamanlarında ele geçirmeyi düşündüğü Çağaniyân, Tirmiz ve

Belh yakınlarında oyalanarak, fırsat kolluyordu. Herhalde onun ölümü Belh'de Ali Tegin'in muhtemel saldırılarını önlemek için görevli Gazne ordusu komutanı Ali Dâye tarafından Amul'daki Sultan Mesûd'a bildirildi (Beyhakî 1982: 472, 496). Bunun ise, belki en fazla bir aylık bir süreyi gerektirdiği düşünülürse Ali Tegin'in Mart 1035'de öldüğüne hükmedilebilir. Nitekim suikast sonucu öldürülen Hârizmşâh Hârûn'un ölüm haberi de Amul'daki Sultan Mesûd'a çok kısa bir süre içinde (üç hafta) bildirilmişti (Beyhakî 1982: 499). Beyhakî, Ali Tegin'in 18 Nisan 1035 tarihli ölüm haberini, kronolojiyi esas alarak anlattığı bölümde 426/1034-1035 yılı olaylarında vermektedir (Beyhakî 1982: 474). Halbuki, Hârizm bahsi 432/1040-1041 yılı olaylarında ele alınmış olduğundan, Beyhakî, burada Selçukluların içinde bulunduğu çaresizliği izah etmek için, Ali Tegin'in de ölmüş olduğunu belirterek Selçukluların Hârizm'deki trajedisini kronoloji kaygısı taşımadan ele almıştır. Zaten, Selçukluların çaresizlik içinde Gazneli Horasan divan reisi Ebu'l-Fazl Suri'ye yazdıkları mektup, Ali Tegin ve Hârizmşâh Hârûn'un ölümü sonrasında Recep 426/Mayıs 1035 tarihinde idi. Ali Tegin'e ait 426 /1034-1035 tarihli sikkeler çerçevesinde Türk hakanlığı numizmatı Koçnev de, Ali Tegin'in 1034 yılı sonunda ölmüş olması gerektiğini ifade ederek, Beyhakî'nin hatalı olduğu kanaatindedir. Ancak onun da kast ettiği hata, Beyhakî'nin son bölümde verdiği bilgiler olup, Koçnev, Beyhakî'nin kronoloji dayalı anlattığı 426 yılı olayları içinde Ali Tegin'in öldüğü haberinin verildiği 18 Nisan 1035 tarihinden habersizdi. Bunun sebebi, herhalde, Barthold ve Pritsak gibi tarihçilerin Beyhakî'den aktardığı bilgilerle yetinmesi ve ancak bu bilgileri kritize etmesinden kaynaklanmakta idi (Koçnev 2000: 195).

29. Bazı kaynaklara göre, Selçukluların kadim düşmanları Cend hakimi Şah Melik'in baskınına maruz kalmaları, Hârizmşâh Hârûn'un ihanetinin bir sonucu idi (Cüzcânî I 1363: 247; İbnü'l-Esîr IX: 364; Mirhond IV: 657).
30. Müzakere sırasında Gazneli vezirin, elçilere, "Bu emirlere nasıl kefil oldunuz?" sorusuna, Ukâ bir cevap veremezken, diğer elçi ortaya atılarak, "Biz, Sultan'a özür beyan etmek için gönderildik. Çünkü, emirlerimiz henüz gençliğinin baharında. Onları sahtekarlar hile ile fesada yöneltti." şeklinde verdiği cevaba Vezir, "Ameller niyete göredir" diyerek hoşnutsuzluğunu gösterdi (Beyhakî 1982: 533).
31. Arslan İlig'in mektubu, birçok özür ve tevazu ibaresi ile dolu idi. Özellikle de Çağâniyân ve Tirmiz olayları için özür beyan edilerek; "Olanlar, hata sonucu olmuştur. Bizi yanıltanlar, gerekli cezayı almışlardır. Şayet yüce Sultan uygun görürse, bizi affetsin ve eski dostluğumuz yenilensin." denilmekteydi (Beyhakî 1982: 533-534).
32. Vezirlerin divanında okunan Arslan İlig Yûsuf'un mektubunda şunlar yazılıydı: "İhmalimizden kaynaklanan şeylerden nasıl özür dileyeceğimizi bilmiyoruz. Bununla birlikte sadakat ve dostluk bağları bu dereceye ulaşınca Sultan bizi himaye etti. Bu iki elçiyi göndermemize bizi teşvik eden üç amaç vardır. Bu amaçlar karşılandığı ve iki taraf arasında anlaşmalar yapıldığı vakit istediğimiz her şeye ulaşmış olacağız. Bunlardan ilki; Sultan'ın hanedan kızlarından birini bizden biri ile evlendirerek bizi şerefliendirmesi, ikincisi; oğullarından birini bizim kızlarımızdan biri ile evlendirme cömertliğini göstermesi ile, Sultan'ın ülkesine yönelik arzular sona erecektir, üçüncüsü; Türkistân Han'ı Arslan Han ve Türkistân'ın emirleri ile bizim aramızda güven ve anlaşmaların sağlanmasında

Sultan Mesûd'un aracı olmasıdır. Böylece Sultan, bizim (Hanlar) aramızda bir anlaşmazlık olmadığını ve evlerin tek bir ev olduğunu, düşmanlık ve husumetlerin ortadan kalktığını anlayacaktır. Bu, bizim iki elçiye verdiğimiz mektuplar ve müşâfehelerdir. Bizim için gerekli olan bu amaçlara, yüce Sultan'ın önem vereceği umulur. Bizim de, Sultanın isteklerini yaptığımıza şahit olması için iki elçimiz ile birlikte bir elçisini göndermesi beklenir. Bu üç amaca cevap verilmesinden sonra, ordumuz Ceyhûn nehrini geçerek Sultan'ın ordusu ile birleşecek ve fitnenin bastırılması için çalışacaktır. Bu konuda Sultan'ın emirlerine riayet edeceğiz ve her alanda yapılması gerekeni vaat ediyoruz.”

Kaynakça

- AKSARAYÎ, Kerîmü'd-Dîn Mahmûd (1943), *Müsâmeretü'l-Ahyâr* (Selçuklu Devletleri Tarihi), (Trc. M. N. Gencosman), Ankara.
- ALBUM, Stephen (1998), *A Checklist of Islamic Coins*, Santa Roca: 74-79.
- BARTHOLD, V. V. (1997), “Ali Tegin”, *İA*, I, Eskişehir: 358.
- (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (H. D. Yıldız), Ankara, TTK Yayınları,.
- BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed (1982), *Târihü'l-Beyhakî* (Arp. Trc. Y. Haşşâb ve S. Neşet), Beyrut: Dârü'l-Nehdati'l-Arabiyye.
- BOSWORTH, C. E. (1977), “The Imperial Policy of the Early Ghaznavids”, *The Medieval History of Iran Afghanistan and Central Asia*, London: 49-82.
- “İlig-Khans or Karakhanids”, *EP*, III: 1113–1117.
- CURFÂDEKÂNÎ, Ebu's-Şeref Nâsih. (1374) *Tercüme-i Târih-i Yemîni*, (Nşr. C. Şiâr), Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- CÜZCÂNÎ, Minhâc Sirâc (1363) *Tabakât-ı Nâsirî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), I-II, Tahran, Dünyâ-yı Kitâb.
- DAVİDOVİÇ E. A. (1998), “The Karakhanids”, (Ed. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth), *History Of Civilizations of Central Asia*, IV, Unesco, Paris: 119-143.
- FEDOROV M. ve L. ILISCH (1417/1996), “Qarakhanid Gold Coins of the 11th Century AD”, *YN*, VIII, Yarmouk: 25-36.
- (2000) “Notes on the Qarâkhânids and Their Coinage”, *Supplement to ONS Newsletter*, 165: 1-52.
- (2001), “Notes on the Qarâkhânids and Their Coinage-II”, *Supplement to ONS Newsletter*, 168: 1-45.
- (2001a) “Qarâkhânid Coins as a Source for the History of İlâq, *ONS Newsletter*, 169: 10-21.
- GERDİZÎ, Ebû Saîd Abdü'l-Hay (1363), *Târih-i Gerdîzî*, (Nşr. Abdü'l-Hay Habîbî), Tahran: Dünyâ-yı Kitâb.
- HONDMÎR, Gıyâsü'd-Dîn (1333), *Târihü Habîbî's-Siyer fî Ahbân Efrâdi Beşer*, (Mukaddime C. Hemâî), I- IV, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Hayyâm.

- İBN FUNDUK, Ebu'l-Hasan Beyhakî (1361), *Târîh-i Beyhak*, (Nşr. A. Behmenyâr ve Mukd. Mirza Muhammed Kazvînî), Kitâbfuruşî Furugî.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec (1358/1939-1940), *El-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-X, Beyrut: Dârü Sâdır,
- İBNÜ'L-ESİR (1991), *El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, (Ed. M. Tulum), I-XII, İstanbul: Bahar Yayınları, (ofset).
- İŞANHANOV, C. ve B. D. KOÇNEV (1979), "Drevneyşie Karahanidskie Monety", *İMKU*, Vıpusk 15, Taşkent: 142-152.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1953), "Doğu Anadoluya ilk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: DTCF Yayınları.
- KAZVÎNÎ, Hamdullah Mustevfî (1364), *Târîh-i Güzide*, Tahran, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr,.
- KOÇNEV, B. D. (1998), "Histoire d'Ali Tegin, souverain qarakhanide de Boukhara (XI.siecle) vue a travers les monnaies", *Cahiers d'Asie Centrale* n.5-6, Taşkent-Aix-en-Provence:19-36.
- (2000), "Maverannahr Nakanune Sozdaniye Zapadnogo Karahanidskogo Kaganata (V Svete Numuzmatiki)", *Özbekistan Maddî Medeniyeti Tarihi Der-gisi*, sa. 31, Semerkand: 178-203.
- (1995), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 1)" *vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 4*, Moskova: 201-278.
- (1997), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)" *vostoçnoe İstoriçeskoe İstoriçnikovedenne i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 5*, Moskova: 245-314.
- (1993), *Karahanidskie Monety: İstoçnikovedçeskoe i İstoriçeskoe İssledovanie*, Moskova.
- (1983), "Zametki po Srednevekovoy Numizmatike Sredney Azii Çast 2 (Karahanidi)", *İMKU*, sa.15, Almaata: 120-138.
- (1990), "Zametki po Srednevekovay nümizmatike Sredney Aziyi", *İMKU*, XXIV, Taşkent.
- KÖYMEN, M. A. (1957), "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I", *DTCF*, XV, sa.1-3, Ankara: 97-194.
- MARKOV, A. (1896), *İnventarniy Katalog Musulmanskih Monet İmperatorskago Ermitaja*, Petersburg: 192-294.
- MENÎNÎ, Şeyh (1286), *eş-Şerhü'l-Yemîni el-Müsemma bi'l-Fethi'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*, I-II, Kahire.
- MERCÂNÎ, Şehâbü'd-Dîn (1864), *Gurfetü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn*, Kazân: (1941'de yazılan yazma nüshası: Taşkent El-Bîrûnî Şarkşinaslık Ens. Ktp. No: P.N. 5741).

- MERÇİL, Erdoğan. (1989), *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.
- MÎRHOND, Muhammed b. Hondşâh Belhî. *Ravzatü's-Safâ*, (Nşr. ve Telhis. A. Zeryâb), I- VI, Tahran: İntişârât-ı İlmî.
- MÜNECCİMBAŞI, Şeyh Ahmed (1940), *Câmiü'd-Düvel (Karahanlılar Fasikülü)*, (Trc. N. Lugal), İstanbul.
- PRİTSAK, Omeljan (1952), "Die Karachaniden", *Der İslam*, XXX, Berlin: 17-68.
- (1950), "Karachanidische Streitfragen 1-4", *Oriens*, 3: 209-228.
- (1997), "Karahanlılar" *İA*, VI: 251-273.
- RÂZÎ, Fahrü'd-Dîn (1346), *Câmi'ü'l-Ulûm*, Tahran, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Esedî.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali (1999), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*, (Trc. A. Ateş), I-II, Ankara: TTK Yayınları.
- REŞİDÜ'D-DÎN, Fazlullah Hemedânî (1999), *Câmiü't-Tevârih*, (Nşr. A. Ateş), *Sultan Mahmûd ve Devrinin Tarihi*, II/4, Ankara: TTK Yayınları.
- (1999), *Câmiü't-Tevârih*, (Nşr. A. Ateş), *Selçuklular Tarihi*, II/5, Ankara: TTK Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1992), *Oğuzlar*, İstanbul, TDA Vakfı Yayınları.
- ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali (1376), *Mecmau'l-Ensâb*, (Nşr. M. H. Muhaddis), Tahran: İntişârât-ı Emîr-i Kebir.
- TAGRÎBERDÎ, Ebu'l-Abbâs. *Nücümü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır: el-Müessesetü'l-Mısıriye el-Âmme.
- TURAN, Osman (1993), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ZEHEBÎ, Ebu Abdullah (1413), *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâi* (Nşr. Ş. Arnavûtî ve M. N. Araksûsî), I-XXIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Sons of Ali Tegin in Transoxania: The Kutlug Ordu State (1020-1041)

Dr. Ömer Soner HUNKAN*

Abstract: Ali Tegin, a member of Turkish Hakanids (Qarakhanids), stepped in the historical stage on the removal of Samanids in Transoxania. In 411/1020-1021 Ali Tegin, known in the region as a cunning politician, took over Bukhara. Defeating Ghaznavid Army in Debûsiye, in the spring of 1032, he managed to establish an independent state in Kutlug Ordu. An element of balance between the Hakanids and Ghaznavids, the state of by Ali Tegin was not maintained by hmis sons, after his death. Thus, the balance of power in Central Asia changed abruptly. Turkish Hakanids was divided into two parts as East and West Hakanids. Seljukids had to move to Khurasan and by driving the Ghaznavids out of Khurasan out in a short time, founded the Great Seljukids State reaching to the Mediterranean.

Key Words: Transoxania, Qarakhanids, Ali Tegin, Bukhara, Seljukids, Ghaznavids

*Pamukkale University, Faculty of Science and Letters, Department of History / DENİZLİ
oshunkan@yahoo.com

Сыновья Али Тегина в Маверанахре: Государство Кутлуг Орду (1020-1041)

Доктор Омер Сонер Хункан*

Резюме: Али Тегин, являющийся одним из династии Тюркского Ханства (Караханидов) впервые вышел на историческую арену с событиями изгнания Саманидов в Маверанахре в 393/ 1002-1003 годах. Али Тегин, известный в регионе как хитрый политик, в 411/ 1020-1021 году захватил Бухару. Весной 1032 года одержав победу над войском Газнели в Дебусие, он создал самостоятельное государство в Кутлуг Орду. Государство Али Тегина, выступавшего элементом равновесия между Газнеидами и Тюркским Ханством, после смерти Али Тегина под властью его сыновей долгое время не могло устоять на ногах. Таким образом, в Средней Азии было утеряно равновесие. Тюркское Ханство разделилось на две части: Восточное и Западное. Сельджуки были вынуждены перейти в Хорасан и, выселив Газнеидов, в короткий срок создали Большое Государство Сельджуков, простиравшееся до Средиземного моря.

Ключевые Слова: Маверанахр, Караханиды, Али Тегин, Бухара, Сельджуки, Газнеиды

* Университет Памуккале, Факультет Естествознания и Литературы, Отделение Истории / Денизли
oshunkan@yahoo.com

Safahat'taki İsyanı “Arbede” Başlığı Altında Okumak

Dr. Ahmet Cüneyt ISSI*

Özet: Makale, Mehmet Âkif'in Safahat'ta yer alan bazı şiirlerinin “arbede” kavramı altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini ele alıyor. Makalede öncelikle tasavvufi bir anlatım biçimi olan “arbede” tarif edilmiş, ardından, da Mehmet Âkif'in sözü edilen şiirlerinin bu kavram etrafında okunup okunamayacağı tartışılmıştır. Sonuç kısmında ise Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemâl ve Yahya Kemâl'in Âkif'in şiirleriyle benzerlik gösteren şiirlerine kısaca temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, “arbede”, “şat-hiye”, isyan

Giriş

Nazım olsun nesir olsun, edebiyat eserlerinin kendilerini esas itibarıyla iki büyük çerçeveden biri içinde ortaya koydukları söylenebilir. Bunlardan birincisi, kendisine geniş zümreye seslenmeyi hedef seçmiş olan toplumcu sanat çerçevesi iken, ikincisi birinciye göre daha mahdut bir zümreye hitap etmek pahasına estetik dikkatleri öne çıkaran ve diğerine göre daha bireysel olan estetik sanat çerçevesidir. Bu ilk bakışta sanki birbirinden ayrılmış gibi görünen iki temel çizginin, birleştikleri esaslı bir nokta elbette bulunabilir. O da, her iki endişenin ürünü olan sanat eserlerinin, değişen düzeylerde ve farklı amaçlarla da olsa ideal bir düşünce ya da idealmiş gibi algılanan bir hedefe kilitlenmiş arayış nüvesini içlerinde barındırıyor olmalarıdır. Denebilir ki, edebiyat eserlerini çözümlemek için ortaya konmuş olan bütün eleştiri metodları da, -ister metne, ister yazara ya da dış dünyaya dönük olsun- belli bir sistem çerçevesinde yapılandırılmış olan eserdeki bu nüveye, yani onunla sunulmaya çalışılan ideal dünya'ya ulaşmayı, hiç olmazsa buna yaklaşabilmeyi ister. Sözün tam da burasında, estetik'in bile varlığını nihayet bir ideal yaşantı (estetik yaşantı) etrafında ortaya koymaya çalıştığı belirtilmelidir. O hâlde, şu rahatlıkla söylenebilir: Edebiyat eseri, bir şey/olgu ya da karakter etrafında ideal bir dünya/hayat/insan tasarımının veya ideal bir dünya/hayat/insan'da olmaması gerekenlerin ifade edilişiyle, her türden okunuşunda benzer çabanın 'kelimelerle görünürlük kazandırılmaya çalışıldığı yer'dir.

* Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / MUĞLA
issi@mu.edu.tr

Edebiyat eserlerine, yukarıda sözü edilen bu oldukça genel iki pencereden bakıldığında, modern Türk edebiyatının Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemâl gibi Tanzimat'ın ilk devresindeki sanatçılarda siyasal gelişmelere bağlı olarak birtakım toplumcu kaygıların öne çıktığı söylenmelidir. Dolayısıyla, bu adların ortaya koymuş oldukları ürünlerde bireysel ve estetik endişeler, yerini, genellikle belli bir modelden (bu, batılı bir modeldir) esinlenilerek ortaya konmuş olan 'cemiyetin mutluluğu' gibi bir idealin şekillendiriciliğine/belirleyiciliğine bırakmıştır. Bu bakımdan, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarını, Namık Kemâl'in bilhassa tiyatro oyunlarını, Ziya Paşa ve Şinasi'nın çoğu şiirlerini bu çerçevede içerisinde yorumlamak, bize oldukça doğal/doğru görünmektedir.

Bu yazı, modern Türk edebiyatının kuruluşundan itibaren ortaya çıkan ve esaslarını çeşitli düşünce akımlarının belirlediği toplumcu sanatı şiirle sınırlandırarak, mes'ûliyet duygusu aşırı gelişmiş, vatan ve millet sevgisini iman seviyesinde idrak etmiş bir şâir olan Mehmet Âkif'in vatani, milleti, dini için Allah'la tartıştığı bazı şiirlerini, "arbede" kavramı etrafında okumayı hedefliyor.¹ Sonuç kısmında ise, buhranlı dönemlerde Allah'a karşı onunla benzeşen tavırlar sergilemiş olan modern Türk edebiyatının kimi şâirlerinin şiirleriyle, Mehmet Âkif'inkiler arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinilecektir.

Bir Şairin Allah'la Arbede'si

Tasavvufî bir terim olan *arbede*, klâsik edebiyatta **şathiye** başlığı altında yer alan bir anlatım biçimidir. IX. ve X. yüzyıllardan itibaren tasavvufî bir terim olarak anlam kazanan **şathiye** kelimesinin kökü, "şath"tır ve şöyle tarif edilmektedir:

"Bazı mutasavvıfların vecd ve istiğrak halinde kendi irâdeleri dışında, manâsını düşünmeden söyledikleri, içinde bir iddia ve akla aykırı bir taraf bulunan ve dıştan, şeriata muhâlif gibi görünen aşırı derecede söz olup, bu söz kabul veya reddedilemediği gibi, onu söyleyen de bundan dolayı muâheze edilemez. Çünkü şath, bir arbede yahut sûfinin Tanrı'ya nâzıdır." (Kurnaz vd. 2001: 7). İşte bu tarif içerisinde yer alan arbede'nin kelime anlamı ise "savaşmak, kavga etmek"tir. Süleyman Uludağ, kelimenin tasavvufta "cezbeli sâliklerin ve galebe hâlindeki bazı sûfilerin Hak ile tartışmaları, çekişmeleri ve kavga etmeleri" anlamına geldiğini, buna "müşâcere" yahut "muhâseme" de dendiğini söyler. Ona göre arbede "bir nâz ve samimiyet halidir (Baklı, age., s. 180). Hz. İbrahim Allah'la tartışmıştı (bk. Hud, 11/74) Hz. Musa Allah'a: "Bu senin fitnendir". (A'raf, 7/155) demişti. En güzel arbede Hz. Berhiya ile ilgilidir: Hz. Musa kavmi ile yağmur duasına çıkınca, Cenâb-ı Hak, Berhiya isimli kulu dua etmedikçe o günahkâr kavme yağmur vermeyeceğini söylemiş, Hz. Musa gidip onu bulmuş, almış, duâ etmesini rica etmiş, Berhiya Allah'a hitâben şöyle demiş: "Bu yaptığın şey ne senin fiiline ne de hilmine

yaraşır! Ne gördün de rahmetini kestini! Yoksa rüzgârlar mı emrini dinlemiyor, ya da rahmetin mi tükendi veya günahkârlara gazabın mı şiddetlendi! Bu günahkârları yaratmadan önce affedici değil miydin? Rahmeti yarattın, şefkâtlı olmayı emrettin, ama sen böyle yapıyorsun! Yoksa rahmetini bizden esirgiyor veya bizi elinden kaçıracağından korktuğun için, hemen cezalandırmak mı istiyorsun?” Berhiya Allah’a böyle nice sözler söyledi. Sözü biter bitmez semâda bulutlar peydah oldu, sicim gibi yağmur yağmaya başladı. Hz. Musa, Berhiya’nın bu sözlerine çok öfkelenmişti. Allah ise ona: “Ya Musa! Berhiya beni her gün üç defa güldürür.” demişti. (Gazalî, İhya, IV, 331). Yunus’un şiirlerinde de bu türlü çekişmeli dizeler var.

Sen temâşa kılasın ben hod yanam

Hâşâ lillah senden ey Rabbu'l-Enâm!” (Uludağ 1999: 51, 52).

Sâlike Tanrı’yla çekişebilme, tartışabilme, ona sitemde bulunabilme cesaretini veren şey, Tanrı’yla arasında var olan samimiyet ve yakınlıktır. Yakınlık, Arapça’da “kurb” kelimesiyle karşılır ve bu da tasavvufta a) Allah’ın ibadet ve tâatına yakın olmak. b) Hakk’ın tevfikine ve inâyetine yakın olmak. c) Kul ile Hakk’ın arasında araçların bulunmaması veya az olması, demektir (Uludağ 1999: 323).

Zâhir uleması, *-oldukça samîmi bir dille yazıldıklarından-* arbedeleri genel olarak edebe aykırı bularak reddetmişlerdir. Gerçekten de, ilk bakışta acz içindeki insanın Tanrı’ya nerdeyse isyan sayılabilecek serzeniş dolu sözleri demek olan arbedeleri, inançsızlığın değil, belki de tersine kuvvetli bir imanın göstergesi ya da “Allah’ı yanı başında hissettiren kurbîyetin eseri” olarak okumak gerekir (Uludağ 1991: 347, 348).

*

* *

Bilindiği üzere Mehmet Âkif, zamanının yüceltilen bir değeri olan akılcı felsefe doğrultusunda eğitim veren bir okuldan; Halkalı Baytar Mektebi’nden mezun olmuştur. Şüphesiz, orada almış olduğu eğitim, onun düşünme biçimini, olay ve durumlara yaklaşım tarzını da etkilemiştir. Bu sebeple, hayatının diğer sahalarında olduğu gibi din ve sanat anlayışında da genel olarak akılcı bir bakışın; kendi deyişiyle “asrın idrâki”nin hakim olduğu söylenmelidir (Ersoy 1986: 418). Ondaki akılcılık, özellikle Safahat’ın ilk iki kitabında yer alan ve muhtelif insan ve toplum manzaralarının çizildiği şiirlerde sosyal gerçekçi bir sanatçı yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Âkif’in akılcı yaklaşımın en açık ifadesini “İnmemiştir hele Kur’an, bunu hakkıyla bilin/Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için” (Ersoy 1986: 170) dizelerinde görmek mümkündür.

Ancak, Safahat'ın Üçüncü Kitab'ından (Hakkın Sesleri) itibaren bazı şiirleri, onun bu yaklaşımında yer yer esnemelerin (genleşmeler de denebilir) olduğunu bize göstermektedir. Dua ve arbede nitelikli bu lirik şiirleri, şairin yakın bir dostuna söylemiş olduğu “Benim asıl vâdim bu idi.” (Doğan 1998: 30) cümlesinin içini dolduran şiirlerdir. Esasen Âkif'in şiir macerasındaki bu belirgin tavır değişikliğinin gerçek sebebi, bazı olan bitenlere/*realitelere* akılla çözüm bulamayışıdır. Elbette, aklın problemleri çözme noktasında iflâs ettiği anlarda, dua ve arbedenin anlatım imkânlarından istifade etmek, bunların bulunduğu genişlik, samimiyet ve rahatlığı kullanmak, şairin hem kendi varlığına olan inancını muhafaza etmesi, hem de ümitsizliğe direnebilmesi için iyi bir yoldur. Bununla birlikte, Safahat'ta yer alan arbede tarzında yazılmış şiirlerde, Allah'a yine “akıl” kaynaklı sorular yönelten, aklın verileri doğrultusunda onu suçlayan, ona sinirlenen ya da –“ağzım kurusun” demiş olsa da– neredeyse onun adaletine isyan edecek seviyeye çıkan bir insanın varlığı hissedilmektedir. Mehmet Âkif, en çok da bu duyuşla yazdığı şiirlerinde şiirin sesini yakalamış bir şair gibi görünmektedir.

Sanatını toplumun emrine sunmuş biri olan Mehmet Âkif, kimi şiirleriyle modern Türk edebiyatında arbedenin “en güzel örneklerini vermiş” bir şairdir (Uludağ 1991: 347, 348). Akılcı açıdan yazılmış şiirlerinde olduğu gibi, bunların da ortaya çıkışında ahlâkçılığının, cemiyetçiliğinin, cemiyetin dertleriyle dertlenen diğergam mizacının ve idealizminin yegâne sebepler olduğu söylenmelidir. Ondaki cemiyet sorumluluğunu Hasan Basri Çantay'a söylemiş olduğu, “Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim.” (Gür 1997: 92) cümlesi, net bir biçimde ortaya koyar. Âkif'in kendisini milletin huzurunda gördüğü an, devletin içte ve dışta çeşitli düşman ve sorunlarla uğraştığı netâmeli bir döneme denk gelir. Âkif, bir şiirinde, o dönemi ve o dönemin vatan-millet manzarasını anlattıktan sonra şairliğinin ve poetikasının da sınırlarını çizer. Bu sınır, ‘bir âşiyandan bin yetimin nâlesi yükselirken, bülbül sesi dinlememek’ ahlâkî prensibi ve toplumcu endişesi çerçevesinde belirlenmiştir:

“Aşinalık yok, hayâlin konsa en bildik yere,
Yâd ayaklar çiğniyor: Düşmüş vatan yâd ellere
Başka ses bilmem, muhitimden enîn eyler hurûş
Beklerim dinsin bu matem, beklerim, olmaz hâmûş!
Ah! Tek bir âşiyandan bin yetimin nâlesi
Yükselirken, dinleyen insan mıdır bülbül sesi!” (Ersoy 1986: 230)

İnsan olmanın ölçüsünü, toplumun dertleriyle ilgilenmek ya da ilgilenmemek seçeneklerinde tespit eden Mehmet Âkif, bu keskin ve net tavrıyla hemen hemen onunla aynı dönemde ürünlerini veren erken dönem Türkçü şiirin

önemli ismi Mehmet Emin Yurdakul'a benzer. Yurdakul, "Benim Şiirlerim" başlıklı şiirinde Âkîf'e benzer biçimde şunları söylemektedir:

"Evet, benim her şi'rimde yılan dişli diken var;
Sizler gidin, bal verecek yeni açmış gül bulun.
Belki benim acı sesim kulakları tırmalar,
Sizler gidin, genç kızların türküsüyle şen olun!" (Yurdakul 1989: 47).

Mehmet Âkîf'e göre toplumun içine düştüğü bu acılı durumu sırf düşmanın gücüyle ve acımasızlığıyla izah etmek belki doğru, ancak buna direnç geliştirilebilmesi, çözüm bulunması noktasında yetersiz bir izahtır. Asıl araştırılması, bulunması gereken, milletin düşmana yenilme sebepleri ve bu sebeplerin ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlerdir. Bir şiirinde "viranelerin yasçısı baykuş" (Ersoy 1986: 568) benzetmesini yaparak şairliğini *baykuş*, şiirlerini yas olarak nitelendirse bile, esasında onun şiirleri, realiteler üzerinde düşünen, milletin, vatanın ve dinin içinde bulunduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çözümler üreten, dertlere çare bulmaya çabalayan *hizmet* şiirleridir. Her söz ve fiilini 'vatan, millet ve din yararı fikri' etrafında ören Mehmet Âkîf, şiirini de bu fikrin *aracı*'larından biri olarak görür ve değerlendirir. Ancak, her idealist gibi o da söylediklerinin ya da yaptıklarının tam olarak söylemek ya da yapmak istedikleri olup olmadığı, yapmak istediklerini bütünüyle başariyle başaramadığı konusunda eksiksiz bir tatmin duygusunu yaşayamaz. Sonuç itibarıyla o, büyük bir tevâzu göstererek "sanatkâr" olmadığını söyler ve şiirleri için de "aczin giryesi" (Ersoy 1986: 3) tamlamasını kullanır. Oysa şair, hem ortaya koyduğu şiirleri, hem de siyasal, sosyal ya da diğer sahalarda yapmış olduğu çalışmalarıyla acz içindeki bir insanı değil, bilakis bir aksiyoneri, kuvvetli bir fikir adamını işaretlemektedir.

Safahat'ta yer alan ve özellikle din ve devletin varlık - yokluk mücadelesini verdiği olağanüstü dönemlerde yazılmış olan şiirler, safha safha takip edildiğinde Mehmet Âkîf'in önce dertleri/*problemleri* tespit etmeye çalıştığı, devlet, millet ve dinin içinde bulunduğu felâketli dönemi atlatabilmesi için neler yapılması, hangi alanlarda çalışılması, nereye müracaat edilmesi gerekiyorsa bu yolların hepsini kullanarak, hepsine müracaat ederek sonuç almaya çalıştığı fark edilir. Bu maksatla, kimi zaman kendisini, kimi zaman da o devrin sözü geçen din adamlarını, cami kürsülerinde konuşmalar yapan vâiz kılığına sokar ve onlar insanlara ülkenin, dünya Müslümanlarının içinde bulunduğu ümitsiz durumdan, bundan kurtulmak için nelerin yapılması gerektiğinden, bir zamanlar bizim durumumuza benzer dönemleri yaşamış milletlerin hangi enstrümanları kullanarak, hangi iç dinamikleri yeniden ateşlemek suretiyle kurtulduklarından söz ettirir. Yine bu vâizler, karşılarındaki topluluğa insanlarımızı Avrupa uygarlığından geride bırakan yanlış İslâm ve bu yanlışla paralel olarak üretilen yanlış hayat-ilim anlayışından, hurâfelerden, batıl inançlardan

temizlenmiş, gerçek İslâm'dan bahsetmektedirler. Ancak bu sözlü açıklama ve uyarılar sonuç vermeyince, yani bu *ilticâgâh*ından bir cevap alamayınca şair, şikayetin dilini kullanmaya başlamış, kafalarını deve kuşu misâli kuma gömmüş, utanma duygularını kaybetmiş 'diri' dindaş ve milletdaşlarını bu din ve bu vatan/*millet* için kendilerini yok eden İslâm ve vatan şehidi atalarına; babasının da aralarında olduğu artık bu dünyada olmayan İslâm büyüklerine/*atalar ruhu*'na şikayet etmiştir:

“Ey, bu toprakta birer na’ş-ı perişan bırakıp,
Yükselen, mevkî-i ervah! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: Şevk-i şehâdetle coşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdarımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark’ın, tükürün!” (Ersoy 1986: 199).

“Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak nasıl doğranıyor? Kalk baba, kabrinden kalk!
Diriler koşmadı imdadına, bâri sen yetiş...

(...)

Söyle, Meşhed, öpeyim secde edip toprağını:

Yok mudur sende Murad’ın iki üç damla kanı?” (Ersoy 1986: 203, 204).

Ancak, bu adeta feryada benzeyen, kurtuluş için kapı kapı dolaşan, kalabalıkların önüne geçerek onları içinde bulundukları gaflet uykusundan uyandırmak için nefesini, idrak ve imânını son kertesine kadar kullanan insan, bunca duyarsızlık, sağırlık, körlük ve ‘yaşayan ölümler’ olma durumu (*millet-i merhume*) karşısında zaman zaman ümitsizliğe kapılmamış da değildir. Söz gelimi, Safahat’ın üçüncü kitabı olan “Hakkın Sesleri”ndeki kimi şiirlerde ve “Gölgeler”in (Yedinci Kitap) “Hüsrân” başlıklı şiirinde yer alan şu dizelerde okur, bir şiiri değil de sanki artık *kurtuluş*’a, İslâm dünyasının mutlu geleceğine kuvvetle inanmış bir adamın bu inancını yitirişini, her fırsatta insanları sakınmaları için uyardığı *ye’s* ve *bedbinlik* tuzağına kendisinin yakalanışını izlemektedir:

“Ben böyle bakıp durmayacaktım dili bağlı,
İslâm’ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür imanlı beyinler coşar ancak,
Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime lakin? Hani sahipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;
Feryadımı artık boğarak, na’şımı tuttum,

Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vadiyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
İnler "Safahat"ımdaki hüsrân bile sessiz!" (Ersoy 1986: 447).
"Vefasız yurt! Öz evladın için olsun, vefa yok mu?
Neden kalbin kararmış? Bin ocaktan bir ziya yok mu?
İlâhî, kimsesizlikten bunaldım, âşına yok mu?
Vatansız, hânümansız bir garibim... Mültecâ yok mu?
Bütün yokluk mu her yer? Bâri bir "Yok!" der sadâ yok mu?" (Ersoy 1986: 197).

İltica ettiği her kapıda vurdumduymazlık duvarına çarptığında, yani sesine ses veren bir mültecâ bulamadığında artık dinin gerçek sahiplerine yönelip onları göreve çağırmaktan başka çaresi kalmamıştır. Anlaşıldığı gibi Mehmet Âkif, din ve vatanın selâmeti için müracaat ettiği kapıları belli bir hiyerarşiye göre tespit etmekte, bu sıraya göre onları ziyaret etmekte, dertleri bu sıraya riayetle belli mercilere iletmektedir. Bu hiyerarşi, aşağıdan yukarı, insandan Allah'a doğrudur. Sosyal hayatta nasıl her mercide kullanılacak olan dil bel-liyse, şair de şiirlerinde seslendiği mevkiye/*gruba* uygun bir dil/söylem ve ton belirlemeye özellikle dikkat etmektedir. Söz gelimi Mehmet Âkif, Hz. Muhammed'e iltica ettiği "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" başlıklı şiirinde, seslendiği kişinin temsil ettiği makama uygun olarak dua tonunu kullanmaktadır.

"Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,
Aylar bize hep muharrem oldu!
Akşam ne güneşli bir geceydi...
Eyvah, o da leyl-i mâtem oldu!
Âlem bugün üç yüz elli milyon
Mazluma yaman bir âlem oldu:
Çiğnendi harîm-i pâki şer'in;
Namusa yabancı mahrem oldu!
Beyninde öten çanın sesinden
Binlerce minare ebkem oldu.
Allah için, ey Nebiyy-i masum,
İslâm'ı bırakma böyle bîkes,
İslâm'ı bırakma böyle malum." (Ersoy 1986: 231).

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed'e dua biçimindeki bu hitabında, ona, İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu, dinin kutsallık taşıyan birtakım sembollerinin şimdi ne hallere düştüğünü söyleyerek rapor etmeye çalışmaktadır.

Son iki dizede ise sanki dinin selâmetini ve Müslümanları, peygamberden daha fazla düşünen biriymiş gibi ondan “Allah için” yardım talep etmektedir. Bu, dışarıdan bakıldığında, bizlere Müslüman edebine pek de yakışmayan bir söylem gibi görünmektedir. Elbette Peygamber, ümmetinin içinde bulunduğu durumu sıradan kullardan daha iyi bilebilecek, görebilecek ve herkesten daha fazla bu durumla ilgilenecek bir yeteneğe/*duyarlılığa* sahip olmalıdır. Bununla birlikte Âkif’in şiirinde sergilemiş olduğu bu tavrını, uzun yıllar geçmesine rağmen müslümanların hâlâ hayatlarını bir “muharrem” sıkıntısında yaşıyor olmaları gerçeğine ve bunun daha fazla uzaması endişesinden doğan acelecilik ve heyecanına bağlamak gerekir, düşüncesindeyiz. Bu endişeli/*buhranlı* döneminde sergilediği tavrını Âkif’in “hikmet” konusunu atlayışının bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkün gibi görünse bile, tüm bu hata gibi algılanabilecek söyleminin söyleniş maksadı dikkate alındığında ve Âkif’in müslümanların sıkıntısını, esasen Allah’ın dininin sıkıntısı gibi düşündüğü ve bu düşüncesindeki samimiyetine güvenildiğinde, herhalde onu mazur görmek gerekecektir. Onun gibi dini bütün bir Müslüman, muhtemelen, fiil ve sözlerindeki samimiyete kuvvetli bir biçimde inandığından, peygamberle bu şekilde konuşma cesaretini kendinde bulabilmektedir.

Bu yazının arbede kavramı altında asıl üzerinde duracağı ve Âkif’in yardımını talep için iltica ettiği hiyerarşik düzlemdeki en üst ve son makam olan Allah’la konuştuğu, neredeyse ona isyan gibi algılanabilecek şiirlerle, yukarıdaki şiir kıyaslandığında, içerik ve ton itibarıyla bu şiirin oldukça masum durduğu da söylenmelidir.

Bütün hayat ve faaliyetlerini inananların daimî bir Asr-ı Saâdet atmosferi içinde yaşamaları ideali etrafında kurgulayan Mehmet Âkif, bu ideale “Leyla” adını vermiştir. Âkif’in Leyla’sı ile Mecnun’un uğruna canını seve seve vermek istediği Leyla, yüklendikleri anlam ve değer bakımlarından karşılaştırıldıklarında birbirlerine denk kıymetleri haizdirler. O, müşahhas bir varlıkmiş gibi hasbihal ettiği, kendisi ve müslümanlar için ne demek olduğunu “O aydınlıkki sönmek bilmeyen ümmid-i işrâki/“Vücûdundan peşîman, ölmek ister” sandığın Şark’ı,/Füsûnkâr iltimâ’atıyla döndürmüş de şeydâya; / Sürükler, bunca yıllardır, o sevdâdan bu sevdâya.” (Ersoy 1986: 475) dizeleleriyle ifade ettiği “Leyla” başlıklı şiirinde, sözünü/*şikayetlerini* esasen bu aşkı inananların kalbine koymuş olan’a; yani Allah’a duyurmak ister gibi görüldüğünden, bu şiirini, Allah’ın kapısına bir adım kala, ona bir perde (Leyla perdesi) arkasından söylenmiş cümleler gibi değerlendirmek mümkündür:

“Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânân, uzaklaşma!
 Senin derdinle canlardan geçen Mecnûn’la uğraşma
 Düşün: biçârenin en kahraman, en gürbüz evlâdı,
 Kimin uğrunda kurbandır ki, doğrandıkça doğrandı?”

Şu yüz binlerce sönmüş yurda yangınlar veren kimdi?
Şu milyonlarca öksüz, dul kimin boynundadır şimdi?
Kimin boynundadır serden geçip berdâr olan canlar?
Kimin uğrundadır, Leylâ, o makteller, o zindanlar?
Helâl olsun o kurbanlar, o kanlar, tek sen ey Leylâ,
Görün bir kerecik, ye's etmeden Mecnûn'u istilâ.

Niçin hilkat zemininden henüz yüksekte pervâzın?
Şu topraklarda, şayet, yoksa hiç imkân-ı i'zâzın,
Şafaklar, ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır;
Hilâlîm, göklerin kalbinde yer tutmuş otağındır;
Ezanlar nevbetindir: inletir eb'âdî haşyetten;
Cihâzındır âlemler, kubbeler, inmiş meşiyetten;
Cemaatler kölendir. Kâbe'ler haclen.... Gel ey Leylâ,
Gel ey candan yakın cânân ki gâiplerdesin hâlâl!
Bu nâzın elverir, Leylâ, in artık in ki bâlâdan,
Müebbed bir bahar insin şu yanmış yurda, Mevlâ'dan." (Ersoy 1986: 475, 476).

Gerek bir Mevlid gecesi İslâm peygamberine yalvarışlarından, gerekse kişi-
leştirmek suretiyle kendisiyle dertleştiği, sitem tonunda ondan bazı dileklerde
bulunduğu Leyla'dan sonra müslümanların içinde bulundukları durumda
hâlen herhangi bir iyileşme göremeyen Âkif, artık müracaat edeceği bir ma-
kam kalmayınca hissettiği sahipsizlik, yalnızlık ve çaresizlik duygusunun etki
ve heyecanıyla, belki öfkesiyle, aracısız ve perdesiz olarak son makam olan
Allah'a; yani dinin gerçek sahibine yönelir. Orhan Okay'ın Âkif'in "asıl sa-
natkâr ve şair mizacını" (Okay 1988: 97, 98) bulabileceğimizi ifade ettiği bu
tarz şiirlerinde şair sitem, isyan ve şikayet gibi karışık duygular içerisinde,
yüksek ve hatta sitemkâr bir ses tonuyla Allah'a şunları söyler:

"Nur istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
"Yandık!" diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
(...)
Mâdâm ki ey Adl-i İlâhî yakacaktın...
Yaksaydın a mel'unları... Tuttun bizi yaktın!
Küfrün o fakir elleri âyâtını sildi:
Binlerce cevâmî' yıkılıp hâke serildi!
Kalmışsa eğer bir iki ma'bed, o da mürted:
Göğsündeki haç, küfrüne fetvâ-yı müeyyed!
Dul kaldı kadınlar, babasız kaldı çocuklar,
Bir giryede bin ailenin matemi çağlar!

En kanlı şenâatle kovulmuş vatanından,
Milyonla hayatın yûreğinden gidiyor kan!
İslâm'ı elinden tutacak, kaldıracak yok...
Nâ-hak yere feryâd ediyor: Âcize hak yok!" (Ersoy 1986: 213, 214).
"Ey bunca zamandır bizi te'dib eden Allah;
Ey âlem-i İslâm'ı ezen, inleten Allah!
Bizler ki senin va'd-i İlahine inandık;
Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık;
Bizler ki beşer bir sürü ma'buda taparken,
Yıktık o yaman şirki, devirdik ebediyyen;
Bizler ki birer hamlede evhâmı bitirdik,
Ma'bedlere ma'bud-ı hakîkiyi getirdik;
(...)
Ömrün daha en canlı, harâretli çağında,
Çalkanmadayız ye's ile hırman batağında!
Kâm aldı cihan, biz yine ferdâlara kaldık...
Artık bize göster ki o ferdâyı: Bunaldık!
Bir emrine ecdâdı da ahfâdı da kurban...
Olmaz mı bu millet daha te'yidine şâyân?
Husran yine bîçârenin âmâlini sardı;
Atisi nigâhında karardıkça karardı.
Balkan'daki yangın daha kül bağlamamışken,
Bir başka cehennem çıkıversin... Bu ne erken! (Ersoy 1986: 301, 302).

İslâm, vatan ve millet aşkını çok iyi bildiğimiz Mehmet Âkif'e değil de bir başkasına ait olsa, isyan ve inkâr gibi okunabilecek bu dizelerin arasında "lâ yüs'el olmasına rağmen" adeta kudretini, varlığını hesaba çekercesine Allah'a bir takım sualler sormaktan kendini alamadığını ortaya koyan dizeler de mevcuttur (Okay 1988: 97, 98):

"Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir emr-i sükûn inmeyecek mi?
Her an ediyorsun bizi makhûr-ı celâlin,
Kurban olayım, nerde senin, nerde cemâlin?
Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhi,
Kimden kime feryâd edelim, söyle İlâhî!
La yüs'ele binlerce sual olsa da kurban,
İnsan bu muammalara dehşetle nigh-bân.
Bir şahsa esir olmayı bir koskoca millet,
Mekrinle mi, yâ Rab, sanıyor kendine devlet?"

Dünyayı yakıp yıkmaya bir seyf-i teaddî,
Emrinle mi, yâ Rab, ediyor böyle tesaddî?
Zâlimlere kahrın o kadar verdi ki meydan:
“Yok Âdil-i Mutlak” diyecek ye’s ile vicdan!” (Ersoy 1986: 18-20).
“Bin üç yüz otuz beş senedir, arz-ı Hicaz’ın
Ateşli muhitindeki sûzişli niyâzın
Emvâcî hurûş-âver olurken melekûta;
Çan sesleri boğsun da gömülsün mü sükûta?
Sönsün de, İlahî, şu yanan meş’al-i vahdet,
Telsis ile çöksün mü bütün âleme zulmet?
Üç yüz bu kadar milyonu canlandıran iman
Olsun mu beş on sersemin ilhâdına kurban?
Enfâs-ı habîsiyle beş on rûh-ı leîmin,
Solsun mu o parlak yüzü Kur’ân-ı Hakîm’in?
İslâm ayak altında sürünsün mü nihâyet?
Yâ Rab, bu ne hüsrandır, İlahî, bu ne zillet?
Mazlûmu nedir ezmede, ezdirmede mânâ?
Zâlimleri adlin, hani öldürmedi hâlâ!
Câni geziyor dipdiri... Can vermede ma’sûm!
Suç başkasınıdır da niçin başkası mahkûm?
(...)
Yetmez musâb olduğumuz bunca devâhi?
Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i İlahî!” (Ersoy 1986: 213, 214).
“Tecellî etmedin bir kere, Allah’ım, cemâlinle!
Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celâlinle!
Oturmuş eğlenirlerken Senin -hâşâ- zevâlinle,
Nedir ilhâdî imhâlin o sâmit infiâlinle?
Nedir İslâm’ı tenkilin bu müsta’cel nekâlinle?” (Ersoy 1986: 193, 194).
“Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık...
Gördükse mükafatını ya Rab, yeter artık!
Çektirmediğin hangi elem, hangi ezâdır?
(...)
Bir yıldız, İlahî! Bu ne zulmet, bu ne zindan?
Hâlâ mı semâmızda geçen leyle-i memdûd?
Hâlâ mı görünmez o seher-pâre-i mev’ûd?” (Ersoy 1986: 301, 302).

Esasında Mehmet Âkif’in bu sorularını Allah’tan istedikleri, dini ve vatani için Allah’a ettiği bir dua gibi yorumlamak da mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse, yukarıda alıntılarladığımız “Hâlâ mı görünmez o seher-pâre-i

mev'ûd?" şeklindeki son dize, neden "Allah'ım, bize vaad ettiğin o aydınlığı göster" şeklinde okunmasın ve diğer soru dizeleri de benzer biçimde düşünlmesin? Bizim düşündüğümüzü zaten bir şiirinde şairin kendisi uygulamalı bir biçimde –*sitemlerini dua kılıfında saklayarak*- yapmaktadır:

"(...)

İkinci oldu mu yahu? Nedir bu "salli" sesi?

Evet... İkinci... Gelin bari bir dua edelim!

Kabul eder diyelim... Hakk'a iltica edelim:

Ya Rab, bizi kahretme, helâk eyleme...

-Âmin!

Ta ibret olup kalmayalım âleme...

-Âmin!

Yetmez mi celâlinle göründüklerin artık?

Kurban olayım, biz bu tecelliden usandık!

Bir fecr-i ümid etmeli ferdâları te'min...

Göster bize, ya Rab, o güzel günleri...

-Âmin!

Ferdâlara kaldıksa eğer... Nerde o ferdâ?

Hâlâ mı bu İslâm'ı ezen mâtem-i yeldâ?

Hâlâ mı bu âfâka çöken perde-i hûnîn?

Nârın yetişir... Bekliyoruz nûrunu...

-Âmin!

Müstakbel için sîne-i millette emel yok!

Sensin edecek "var!" diye vicdanları tatmîn.

Çok görme, İlâhi, bize nefhanı...

-Âmin!

Kur'an ayak altında sürünsün mü, İlâhi?

Ayâtının üstünde yürünsün mü İlâhi?

Çöksün mü nihayet yıkılıp koskoca bir din?

Çektirme, İlâhi, bu kadar zilleti...

-Âmin!

Ve'lhamdû lillahi Rabbi'l-âlemîn..." (Ersoy 1986: 295, 296)

Gerçekten, şiirde yer alan "Gelin bâri dua edelim", "Kabul eder diyelim Hakk'a iltica edelim", "Yetmez mi celâlinle göründüklerin artık?", "Kurban olayım biz bu tecelliden usandık!", "Ferdalara kaldıksa eğer... Nerde o ferdâ?", "Hâlâ mı bu İslâm'ı ezen mâtem-i yeldâ?", "Hâlâ mı bu âfâka çöken perde-i hûnîn? "Nârın yetişir..." gibi dize ve ibârelerde yer alan "bâri, kabul

eder diyelim, yetmez mi, usandık, artık, hâlâ, yetişir" gibi ifadeler, bize bu şiirin sitemlerin dua kılıfında gizlenişi olduğunu düşündürmektedir.

Böyle bir mantık yürüterek Âkif'i özellikle soru ifadeli dizelerinde anlamak mümkün gibi görünse de Allah'ın gücünü, adaletini sorguladığı dizelerinin, onu anlamada okura aynı kolaylığı sağlamadığı açıktır. Bu sebeple biz, hem soru ifadeli olanlarında, hem de diğerlerinde, Mehmet Âkif'in şiirlerini ya Süleyman Uludağ ve Orhan Okay'ın belirttikleri gibi "vecd ve istiğrak"² halinde söylenmiş sözler olarak; yani tasavvuf edebiyatının bir ifade biçimi olan arbede başlığı altında, ya da Nurettin Topçu'nun ifade ettiği gibi "Allah'ın bizde hareketi" denebilecek bir isyan" (Topçu 1998: 84, 85) şeklinde düşünmenin doğru olacağına inanıyoruz. Başka türlü düşünmek bize imkânsız görünmektedir. Zira Mehmet Âkif, Safahat'ta yer alan pek çok şiirinde ya ima yoluyla yahut da aşağıda vereceğimiz şiirindeki gibi hakkın, mutluluk ve zaferin ancak ve ancak çalışan, gayret eden insanlara ait bir şey olduğunu, aslında dua denilen şeyin de bunlar olduğunu, Allah'ın miskin kula, velev o kul müslüman dahi olsa, yardım etmeyeceğini çok açık bir biçimde ifade eder; çaresizlik ve ye'sten doğan öfke ve heyecanı ne derse desin, vicdan ve imanının sesini bastıramayarak sonunda "Sus ey divâne" demek suretiyle adeta kendini azarlar:

"Sus ey divane! Durmaz kâinatın seyr-i mu'tadı.

Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.

Cihan kânûn-ı sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkâtı'!

Ne yaptın? "Leyse lil-insani illa mâ-se'â" vardı!..." (Ersoy 1986: 194).

Sonuç

Bilindiği gibi Âkif Paşa'nın "Adem Kasidesi" ve Sadullah Paşa'nın "Ondokuzuncu Asır" başlıklı manzumeleriyle varlığını o sıralar Batı'nın hakim bir düşünme biçimi olan akılcılık ilkesi doğrultusunda kurgulamaya çalıştığını hissettiğimiz yeni edebiyat arayışı, işe Allah, kader ve bunlara bağlı olarak Allah'ın adaleti, kudreti konusunda tartışma kapısını aralayarak başlar. Bu manada, Tanzimat edebiyatının ilk temsilcileri diyeceğimiz Şinasi'nin "Münacât"ı ile Ziya Paşa'nın "Tercî-i Bend"ini de bu aralıktan sızan ışıktı oynayan şiirler olarak değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte, hem Şinasi ve hem de Ziya Paşa'nın adı geçen şiirlerinde akılcılıklarına rağmen yine de Allah fikri karşısında kararsız, emniyetsiz bir duruş sergileyen şairlerin varlığı hemen dikkati çekiyor. Söz gelimi Şinasi, bu hâlini "Ya Rab neden bu dehrde her merd-i zû-fünûn-Olmuş belâ-yı akl ile ârâmdan mâsun / Nûr-ı rahmet niye güldürmeye rûy-i siyehim-Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü

günehim / Bî-nihâye keremi âleme şâmil mi değil-Yoksa âlemde kulu âleme dâhil mi değil / Kulunun za'fına nisbet çoğ ise noksanı-Ya anın kahrına gâlib mi değil ihsânı” diyerek, adeta onun iradesini sorgular gibi ifade ettikten hemen sonra, “Ne dedim, tövbeler olsun, bu da bir fi'l-i şerdir” dizesiyle ifşa ederken (Ekiz 1985:76), diğeri, tövbe anlamına gelen “Subhane men tahayyere fî sun'ihî'l-ukûl-Subhane men bikudretihi ya'cüzü'l fuhûl” (Göçgün 1987: 52) beytini, adeta Allah'tan özür dilercesine ikide bir diğer beyitlerinin arasına -bir tür emniyet subabı gibi- kondurur. Öte yandan, bu örneklerde tasavvufî anlamda bir arbede özelliği de göremeyiz. Şinasi'nin bu tavrının altında yatan sebep konusunda Şerif Aktaş'ın ifade ettiği gerekçe oldukça isabetlidir ve bu gerekçe Ziya Paşa'ya da teşmil edilebilir: “Bu düşünce adamının hareket noktası iman ve ilham değil, akıldır.” (Aktaş 1996: 34). Ahmet Hamdi Tanpınar, Ziya Paşa'nın “Zâlimleri adlin ne zaman hâk edecektir / Mazlumların çıkmadadır göklere âhı” dizeleriyle “Sensin eden idlâl nice ehl-i tarîkı / Sensin eden ihdâ nice gümgeşte-i râhı” dizelerini aslında bir insan kıpırdanışı olarak okumak, bu fikrin arkasında “mes'uliyet” fikrine giden insanı yakalamak gerektiğini söyler (Tanpınar 1982: 323, 324). Aktaş'ın ifade ettiği hususu dikkate almazsak söz gelimi Ziya Paşa'daki mes'uliyet fikrine örnek olabilecek “Zalimleri adlin ne zaman hâk edecektir / Mazlumların çıkmadadır göklere âhı” (Ziya Paşa, “Terkib-i Bend”) dizeleri ile Âkîf'in “Cânî geziyor dipdiri... Can vermede ma'sûm! / Suç başkasındır da niçin başkası mahkûm?” dizeleri, iki idealist insanın ses tonlarının ve hitap biçimlerinin ne kadar da birbirine benzediğini ortaya koymaktadır. Âkîf'in son iltica kapısında din ve vatan için Allah'tan yardım dilerken dillendirdiği unsurlar/*semboller* ve bunları ifade ederken kullandığı dil ile iki vatansever şairimiz olan Namık Kemâl ve Yahya Kemâl'in aşağıdaki parçaları da aynı soydan şairlere işaret etmektedir:

Vaveyla

(...)

Nevha 4

De ki: “ya Rab, bu Hüseyin'indir!

“Şu mübarek Habib-i zi-şanın.

“Şu kefensiz yatan şehidanın

“Kimi Bedr'in, kimi Huneyn'indir.

“Tazelensin mi kanlı yareleri?

“Mey dökülsün mü kabir-i Ashab'a?

“Yakışır mı sanem şu mihraba?

“Haç mı konsun bedel şu mîzâba?

“Dininin kalmasın mı bir eseri?

"Adem evladı birtakım canî..."

"Senden alsın mı sâr-i şeytanî?" (Ertem 1957: 187).

26 Ağustos 1922

Şu kopan fırtına Türk ordusudur ya Rabbî

Senin uğrunda ölen ordu budur ya Rabbî

Ta ki yükselsin ezanlarla mü'eyyed nâmın

Gâlib et çünkü bu son ordusudur İslâm'ın"³ (Beyatlı 1970: 4).

"Arbede", yukarıda da işaret edildiği gibi "vecd, istiğrak" hâlindeyken mutasavvıfın ağzından Allah'a karşı dökülen isyana yakın, imânî mercekten bakıldığında ise akıl dışı diye nitelendirilebilecek sözlerdir. Oysa gerek Şinasi ve gerekse Ziya Paşa'nın şiirlerinde Allah'ın varlığını, adaletini, kaza ve kader gibi konuları kuşkuyla bir biçimde görme eğilimi daha çok Batı kaynaklı akılcı düşünüş biçimiyle, iman'a ilişkin olarak ruhlarına işlemiş olan eski bilgileri arasındaki çatışmalardan; bir de siyasal/toplumsal ya da kişisel plânda maruz kaldıkları birtakım haksız muamelelerden doğmuştur, denebilir. Halbuki, Mehmet Âkîf'in arbede kavramı altında ele alınan şiirlerine bakıldığında, bunların çok daha farklı kaygılarla yazıldığı, onun Allah'la cedelleşmelerinin çok farklı konu ve tonlarda ortaya çıktığı görülür. Âkîf, bu tarz şiirlerinde Allah'la tartışma, hatta ona sitem etme hakkını yine ondan, yani ilâhî bir kaynaktan alır. Bir başka deyişle O, Allah'la onun dininin selâmeti noktasında tartışmaktadır.

Safahat'ın pek çok yerinde müslümanları ye's batağına düşmemeleri konusunda sıkı sıkı tembihleyen Âkîf, şiirlerinde de görüldüğü gibi, zaman zaman bu batağa saplanmaktan kendini kurtaramamıştır. İşte bu anlarında adeta öfkeden kendini kaybeden biri gibi Allah'a sitem eden, hatta güç ve kudretini sorgulayan, dini korumanın asıl ona ait görev olduğunu hatırlatan bir tavır ve ses tonuyla onunla cedelleşebilmiştir. Allah'la tartıştığı, onu eleştirdiği bu tarz şiirleri dolayısıyla, zahire göre hüküm vermekte ısrar eden bazı çevreler, Mehmet Âkîf'i eleştirmişlerdir. Oysa bu şiirlerin, tasavvuf şiirindeki arbede terimi altında düşünür ve bu terimin "cezbeli sâliklerin ve galebe hâlindeki bazı sûfilerin Hak ile tartışmaları, çekişmeleri ve kavga etmeleri" anlamına geldiğini, "bir nâz ve samimiyet hâli" (Uludağ 1999: 51, 52) olduğunu hatırlarsak, şairi bu biçimde eleştirmenin insafsızlık olacağını da hemen teslim etmek gerekir. Nurettin Topçu ise Âkîf'in 'şiirine adeta sonsuzluğa tırmanacak kadar kuvvet kazandıran' isyanına⁴ tasavvuf terminolojisiyle değil, isyan'ın ahlâkî cephesinden yaklaşır ve zaman zaman "nebilerle velîlerden başlayarak ruh dünyasının bütün kahramanları"nda görülen ve içinde ferdî hiçbir "menfaat, kin ve kibir olmayan" (Topçu 1998: 84, 85) isyan ile şairin isyanı arasında ahlâk açısından benzerlikler bulur. O sebeple de Âkîf'i, nebî ve velî duyarlılığına sahip bir soyun mensubu olarak değerlendirir.

Açıklamalar

1. Mehmet Âkif'in sanatından söz eden hemen herkes, onun bu tarz şiirlerini, -onu "manzumeci" diyerek küçümseyenlere de adeta bir cevap/savunma olmak üzere- güçlü lirizmleri bakımından ele alırlar. Vakıa şiir/lirizm gerekliliğinden söz edildiğinde hem bunlar hem de Safahat'ta yer alan dua karakterindeki diğer şiirler, şairin, şiirin sesini yakaladığı metinlerdir. (Bkz. Orhan Okay, *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 97, 98). Nurettin Topçu ise Mehmet Âkif'in bu çerçevede yer alan şiirlerini onlardaki lirizmden çok sergilenen ahlâk bakımından ele alarak bu ahlâkı "isyan ahlâkı" başlığı altında değerlendirir. (Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif*, Dergâh Yayınları, 2. basım, İstanbul 1998, s. 81, 82). Bunların dışında Âkif'in bu tarz şiirlerini "arbede" başlığı altında düşünen, bir ilahiyat profesörü olan Süleyman Uludağ'dır. (TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 3, İstanbul 1991, s. 347, 348). Ancak, o da bu belirlemeyi sadece bir tespit olarak yapmıştır.
2. Orhan Okay, Âkif'in bu tip şiirlerinin "vecd ve istiğrak" halinde söylenmiş olduklarını belirlemekle beraber bunun "arbede" şeklinde adlandırıldığının altını çizmiyor. Orhan Okay, *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 99.
3. Mehmet Âkif ve Yahya Kemal arasındaki tasavvufi bakımdan var olan benzerlikler konusunda bkz. Mehmet Demirci, *Yahya Kemâl ve Mehmet Âkif'te Tasavvuf*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.
4. Orhan Okay, Âkif'in bilhassa bu anlatım biçimiyle yazılmış şiirlerinde "lirik bir ifade" bulunduğunu belirtmektedir. Orhan Okay, *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 98.

Kaynakça

- AKTAŞ, Şerif (1996), *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- BEYATLI, Yahya Kemâl (1970), *Eğil Dağlar*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DEMİRCİ, Mehmet (1993), *Yahya Kemâl ve Mehmet Âkif'te Tasavvuf*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- DOĞAN, D. Mehmet (1998), *Câmideki Şair, Mehmed Âkif*, İstanbul: İz Yayınları.
- EKİZ, Osman Nuri (1985), *Şinasi, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- ERSOY, Mehmet Âkif (1986), *Safahat*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- GÖÇGÜN, Önder (1987), *Ziya Paşa*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÜR, Muhammet (1997), "Mehmet Âkif Ersoy'un Edebiyat Anlayışı", *Vefatının 60. Yılında Mehmet Âkif Sempozyumu Bildirileri*, 30 Aralık 1996, İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR).
- KURNAZ, Cemâl – TATÇI, Mustafa (2001), *Türk Edebiyatında Şathiye*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri I, Şiirler* (1989), (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Namık Kemâl'in Şiirleri*, (Haz. Ali Ertem), (1957), İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- OKAY, Orhan (1988), *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1982), *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991), "Arbede Maddesi" *TDVİA*, (C. 3), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1999), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II* (1978), 1865-1876 (Haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

To Read The Safahats’ Rebellion on the Term of the “Arbede”

Dr. Ahmet Cüneyt ISSI*

Abstract: This article tries to argue if some of Mehmet Âkif Ersoy’s poems could be examined under the term of the “arbede” (the mystic rebellion) or not. At first, the term of arbede was described and then the poems were discussed to see if they were related with the arbede. At the end, these poems were compared with some other poets’ poems in the westernisation period in the Turkish literature; like Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemâl and Yahya Kemâl Beyatlı.

Key Words: Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, “arbede”, “şathiye”, rebellion

* Muğla University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / MUĞLA
issi@mu.edu.tr

Чтение о мятеже в Сафахат под заголовком "Побоище"

Доктор Ахмет Джунейт Ыссы*

Резюме: В статье рассматривается возможность или невозможность оценки некоторых стихотворений в Сафахате Мехмета Акифа под пониманием "побоища". В статье вначале описывается "побоище" имеющее мистическую форму толкования, вслед за этим ведется спор о возможности или невозможности чтения вышеназванных стихотворений Мехмета Акифа в данном контексте. В заключительной части же вкратце говорится о связи стихотворений Мехмета Акифа со стихотворениями Зия Паши, Намыка Кемаля и Яхья Кемаля.

Ключевые Слова: Мехмет Акиф Эрсой, Сафахат, "побоище", "сатира", мятеж

* Университет Мула Факультет Естественных Наук Отделение Турецкого Языка и Литературы / Мула
issi@mu.edu.tr

Osmanlı Sûfilğinde İbnü'l-Arabî Etkisi: XVII. Yüzyıldan Üç Sûfî

Yard.Doç.Dr. Rüya KILIÇ*

Özet: İslâm dünyasındaki sınırlar ya da sert muhalefet İbnü'l-Arabî'nin ünü ve fikirlerinin yayılmasına engel olamadı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi, genişliği ve derinliği ile dikkat çeker. Bu sebeple, İbnü'l-Arabî'nin Osmanlı sûfilığı üzerindeki etkisinin incelenmesi Osmanlı sosyal tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. İbnü'l-Arabî'ye veya onun hakkındaki eleştirilerin yoğunlaştığı *vahdet-i vucûda* taraftar olmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman idam veya sürgün anlamına gelmiyordu. Yönetimin ve ulemanın tepkisini çeken daha ziyade *vahdet-i mevcûda* kayan ifadeler ve bunun siyasî iddialarla birleşmesiydi. Ancak XVII. yüzyılda İbnü'l-Arabî'nin muhalifleri ile sûfiler arasındaki polemik yeniden alevlendi. Bu dönemde Niyazî-i Mısırî, Karabaş Veli ve Osman Fazlı, İbnü'l-Arabî'ye ilgi duyan isimler arasındaydı. Gerek bu ilgileri gerekse tasavvufî yorumları ile ulema ve yönetimi tedirgin ettiler. Her üçünün sürgününde bu tedirginlik kadar yönetim çevreleriyle olan ilişkileri de etkili olacaktı.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Arabî, XVII. yüzyıl, Osmanlı, Sufilik, *Vahdet-i vucûd*

İslâm düşünce tarihinde çok az, kişi İbnü'l-Arabî (ö. 1240) kadar geniş bir alanda ve sürekli etkili olabilmıştır. Ancak İslâm dünyasının en tartışmalı isimlerinin başında gelen İbnü'l-Arabî hakkında yapılan ciddi incelemelerin sayısının, artan ilgiye rağmen hak ettiği ölçüde olduğunu söylemek zordur.¹ Aslında bu çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü, İbnü'l-Arabî, velûd ve anlaşılması güç bir yazardır. Eserleri halk için yazılmamıştır. Okurlarının tasavvufu sadece bilfiil yaşamaları değil, aynı zamanda başta tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve felsefe olmak üzere pek çok alanda bilgi sahibi olmaları beklenir (Chittick 1994: 71-72). Bununla birlikte *Ekberî* irfanın damgası sadece “entelektüel” tasavvuf ile sınırlı kalmamış, toplumun çok farklı kültür seviyelerini içeren bir tarikatlar aleminde de izlenebilmiştir (Chodkiewicz 2003: 19).

Bu çalışmanın amacı ise onun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisini anlamaya çalışma yönünde sadece bir denemedir. İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine rastlamadan, Osmanlı sûfilik tarihini incelemenin ne kadar zor olduğu göz önü-

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / ANKARA
ruya@hacettepe.edu.tr

ne alınacak olursa meselenin önemi kendiliğinden açıklık kazacaktır. Bazı metinlerde İbnü'l-Arabî'nin adı açıkça zikredilir. Ancak bazılarında adı verilmese de görüşlerinin izi takip edilebilir: Bu sessizlik, tedbir veya kendisi ile fikirlerinin ilk kaynağı arasına çok fazla aracı girdiği için yazarın bilmeden *Ekberî* olması ile açıklanabilir (Chodkiewicz 2005: 91). Bunun anlamı, çok boyutlu ve kapsamlı bir konu ile karşı karşıya olduğumuzdur. Bakış açısı oldukça daraltılarak belli bir dönem veya çok karakteristik bir tarikat ile sınırlansa dahi, seçilen kişilerin hayat hikayeleri, ilişkileri ve düşüncelerinin analiz edilmesi gerekliliği hatırlandığında, İbnü'l-Arabî etkisinin, araştırmacıların önüne ne denli engin ve derinlikli bir manzara sunduğunu tasavvur edebiliriz² Bu geniş manzarayı ulema ve sufi çevreler olmak üzere iki grup ile de sınırlayabiliriz. Bunlar, bazen birbiriyle örtüşen bazen de zıt anlayış ve yorumlar ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla, İbnü'l-Arabî etkisinin mahiyetini ve rolünü anlayabilmek için öncelikle ulema ile sufi çevrelerin bakış ve yorumlarını ayrı ayrı değerlendirmek yararlı olacaktır. Bunu yaparken de bu kesimlerin birbirleriyle kopuk olduğunu varsayarak değil, aksine, birbiri ile ilişkileri düşünülerek hareket etmek gerekecektir.

Burada konunun sınırları, sufi kesimden Atpazarî Osman Fazlı (ö. 1691), Karabaş Veli (ö. 1686) ve Niyazî-i Mısırî (ö. 1694) olmak üzere üç isim ile oldukça daraltılmıştır. Tabii ki, isimlerin belirlenmesi tesadüfi değildir. İlk sebep, bunların İbnü'l-Arabî'nin etkisinde en çok kalan sufiler arasında sunulmalarıdır. İkinci olarak, toplumun farklı çevrelerinden gelen eleştirilere maruz kalmaları ve hattâ devlet tarafından sürülmeleridir. Acaba sürgünlerde mahkum olan İbnü'l-Arabî miydi? Yoksa sufilerin yönetim ile olan ilişkileri, siyasî tavırları ve bireysel tercihleri gibi farklı unsurların da dikkate alınması gereken, çok daha karmaşık bir ilişkiler ağı mı söz konusuydu? Her üç şeyhin diğer bir ortak noktaları ise XVII. yüzyılda yaşamış olmalarıdır. Bu yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, sosyal ve ekonomik alanda önemli kırılmaların, değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Zihniyet dünyasına damgasını vuracak olan tartışmayı başlatan Kadızâdeliler hareketi ise dönemin özel şartları içinde yerini bulacaktır. Bilindiği gibi, onların sert eleştirilerini yönelttiği meseleler arasında İbnü'l-Arabî de yer almaktaydı. Bu sebeple diyebiliriz ki, XVII. yüzyılda İbnü'l-Arabî taraftarı olmak hiç de kolay değildi. Şunu hemen belirtelim ki, burada böyle zor ve bir o kadar da karmaşık ve çok yönlü bir konuyu bütün boyutlarıyla çözüme kavuşturmak gibi bir iddiamız yoktur. Sadece bu önemli meseleye dikkat çekmeye ve tarihi bir perspektiften yaklaşmaya çalışacağız.

Karabaş Veli - Niyazî-i - Mısırî - Atpazarî - Osman Fazlı

Halvetiyye tarikatının Karabaşıyye kolunun kurucusu Karabaş Veli, Arapkir ve Çankırı'da başladığı eğitimine İstanbul'da devam etti. Bu dönemde tasavvufa duyduğu ilgi sebebiyle medreseden ayrılarak Kastamonu'ya gitti ve

Şeyh Şaban-ı Veli Dergâhı postnişini İsmail Çorumî'ye (ö. 1647) intisap etti. Ancak şeyhinin ölümü üzerine tasavvuf eğitimini, yerine geçen oğlu Mustafa Muslihiddin Efendi'nin yanında tamamladı.³ Bir süre Arap ülkelerinde dolaştıktan sonra 1670-1671 (1081)'de Üsküdar'a yerleşti (Karabaş Veli:1b). Rum Mehmed Paşa Camii'nde çekildiği inzivanın ardından da Vâlîde-i Atik Camii Zâviyesi şeyhi olarak irşâda başladı (Hüseyin Vassaf, IV: 13; Harîrizâde, III: 57b). O, etkili bir vaizdir ve çok geçmeden ünü saraya kadar ulaşır. Hattâ Cuma selamlıklarını Vâlîde-i Atik Camii'ne aldirmaya başlayan Sultan Mehmed'in, Şeyh Efendi'nin vaazından, İbrahim Edhem gibi taht ve tacı bırakıp dağlara düşecek kadar etkilendiğini söylediği anlatılır (Hüseyin Vassaf, IV: 16). Nitekim İbrahim Has, sürülmesinin bir sebebinin de padişahın bu sözü olduğuna inanmaktadır (İbrahim Has: 11a-11b).

Diğer Halvetî Şeyhi Niyazî-i Mısırî, 1618'de Malatya'da doğdu. 1638'de ilim tahsili amacıyla çıktığı seyahatteki durakları Diyarbakır, Mardin ve Mısır'dır. Mısır'da bir Kadirî şeyhinin yanında geçirdiği üç senenin ardından bir süre Anadolu ve Arabistan'da dolaşır. 1646'da İstanbul'a, daha sonra Bursa'ya geçer. Şeyhini aramak için çıktığı yolculukta Şeyh Mehmed'e ve onun vasıtasıyla Şeyh Ümmi Sinan'a bağlanır. Hayatında önemli bir mekan olacak olan Bursa'ya dönüşü 1661'dir (1971: 39-40; İbrahim Rakım: 2-8, 11-15).⁴ Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın dâvetinden sonra ikinci defa gittiği Edirne'deki sözleri ise, onun için sürgünler silsilesinin başlaması anlamına gelir (Şeyhî 1989, II-III: 93).

1632 tarihinde Şumnu'da doğan Atpazarî Osman Fazlı ise, ilk tahsilini tamamlamasının ardından Edirne'de Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye, daha sonra İstanbul'da Celvetî şeyhi Zâkirzâde Şeyh Abdullah'a intisap etti. Sekiz yıl kadar burada kaldı ve zahîrî ilimlerle ilgili derslere devam etti. Halife olarak gönderildiği Aydos'tan şeyhinin ölümünden sonra ayrılarak Filibe'ye gitti (1657-1658). Çeşitli vesilerle bulunduğu İstanbul'a sonunda yerleşmeye karar verdi ve Atpazarı'nda Manisalı Mehmed Paşa Camii'nin içinde kurduğu tekkedeki faaliyetleri dışında, haftanın belirli günlerinde Vefa ile Süleymaniye camilerinde vaaz verdi. 1683 Avusturya seferine gösterdiği muhalefet ise Osmanlı yönetici çevreleriyle arasını açmakta gecikmedi (Yıldız 1991, IV:83-84).⁵

XVII. Yüzyılda İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Taraftarı Olmak

XVII. yüzyıl klasik Osmanlı devlet ve toplum düzeninde çözülme yaşandığı ve Kadızâdeliler ile sufilerin karşı karşıya geldiği bir dönemdi. İki grup arasındaki tartışmada ilginç olan, İbnü'l-Arabî'nin sanki hayattaymış gibi hâlâ tartışmaların odağında olmasıdır (Mehmed Murad 1332, VII: 59; Naima 1280, VI: 220). Bu, onun ismi ve görüşlerinin etkisi yanında, İslâm dünyasındaki köklü tartışmanın Osmanlı topraklarındaki yansımaları göstermesi açısından ol-

dukça önemlidir. Aslında Osmanlı'dan önce İslâm toplumlarında İbnü'l-Arabî yandaşları ve muhalifleri, pek çok kez karşı karşıya gelmişlerdi. Her iki tarafın başlıca aktörleri ve tezleri, çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Çalışmanın sınırlarını aşacağından bunların tam bir dökümünü vermek niyetinde değiliz.⁶ Bununla beraber, XVII. yüzyılda Osmanlı dünyasının kalbinde yaşanan çatışmanın oturduğu temel anlaşılabilmesi için kısa bir hatırlatma yapmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

XIII. asırdan itibaren İbnü'l-Arabî'ye karşı yazılmış eserlerin tedkiki, ona ve etkisinden bahsedilen hemen herkese yöneltilen alışılmış suçlamaların zındıklık ve ibahiliğin yanı sıra, daima Kur'an'ın manasını saptırmak olduğunu açığa çıkaracaktır. Bu suçlama, İbnü'l-Arabî karşıtı polemiğin fiili kurucusu olan ve sonraki bütün saldırıların ana hatlarını tayin eden İbn Teymiyye'de (ö. 1328) bulunmaktadır (Chodkiewicz 2003: 42). Onun ardılları ile sufiler arasındaki polemikler devam etti. Suçlamaların temel dayanakları birkaç ufak değişikliklerle daha önce İbn Teymiyye'nin ortaya attığı hususlardı ve büyük ölçüde bağlamlarından soyutlanmış olan aynı alıntılara dayanıyordu. Tabii ki eleştirilerin başında *vahdet-i vücûd* geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda da uzun süre tartışılan bir başka tema, Firavun'un öldükten sonraki durumu ile ilgiliydi. Muhalifler için Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili öğretisi, özellikle *hakikat-ı Muhammediyye*, *insan-ı kâmil* ve *hâtemü'l-evliyâ* kavramları da metafizik anlayışından daha az "sapkın" değildi (Chodkiewicz 2005: 94, 95).⁷

İbn Teymiyye mektebinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilcisi ve devamı, Birgivi mektebiydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Osmanlı topraklarında eskiden beri etkili olan Râzî mektebinden farklı ve Osmanlı zihniyet tarihi boyunca sanıldığından daha önemli olan bu mektep, Birgivi Mehmed Efendi (ö. 1573) tarafından tesis edilmiş bulunup, Osmanlı tarihinde devletin temsil ettiği İslâm anlayışına ilk karşı çıkış hareketidir. Birgivi'nin, siyasette ve yönetimde gördüğü, kendince sapma olarak değerlendirilen durumlardan ve toplum hayatında müşahade ettiği çözülmelerden etkilendiği ve İbn Teymiyye ile öğrencilerinin fikirlerine sığındığı görünüyor (Ocak 1985: 34).⁸ XVII. yüzyılda bu mektebin sözcülüğünü Kadızâdeliler üstlenecekti.

Kadızâdeliler ve sufilerle olan mücadeleleri çeşitli araştırmalara konu olduğundan burada sadece konumuz için ne anlama geldiğine dikkat çekmekle yetineceğiz.⁹ Kadızâde Mehmed (ö. 1635) adındaki bir vâizden adını alan Kadızâdeliler, Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. yüzyılda etkili olan bir dinde tasfiye hareketidir. Bu hareket, uygun ortamdan faydalanan tasfiyeciliğin ardında bazı dinî çevrelerin nüfuz ve iktidar mücadelesine katılarak menfaat sağlaması şeklinde de yorumlanabilir (Ocak 1983: 208, 225). Kadızâde Mehmed'ten sonra hareketin ikinci dalgasının lideri, Üstüvanî Mehmed Efen-

di oldu. Siyasi otoritenin sarsılmasından yararlanan Üstüvanî Mehmed, sarayda kendine iyi bir çevre edinerek buradan aldığı güçle tasavvuf çevrelerine sataşmalarını arttırıp, halkı tahrik etti (Ocak 1983: 222). Kadızâdeliler'in İstanbul ve çevresindeki tekkeleri yıkmak, şeyh ve dervişleri "tecdid-i iman"a davet ederek kabul etmeyenleri öldürmek ve ne kadar "bid'at" varsa kaldırmak amacıyla harekete geçmeleri üzerine Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1661), ilmiyenin önde gelenleriyle bir toplantı yaptı. Toplantı sonunda Kadızâdeliler aleyhine alınan fetva ile Üstüvanî ve önde gelen taraftarları Kıbrıs'a sürüldüler (Naima 1280, VI: 225-226). Vani Mehmed Efendi'nin (ö. 1685) hem Sultan ile hem de sadrazam Fazıl Ahmed Paşa (ö. 1676) ile olan yakınlığı ise yeni bir Kadızâdeli hareketine sebep oldu. Vani Efendi'nin etkisi İstanbul'da yoğun bir biçimde hissedildi ancak 1683'ten sonra gözden düştü (Zilfi 1999: 74-76). Vani'nin sûfiler arasındaki sert muhalifi, Mısırlı idi.¹⁰ Nitekim, şu dizeleri, onun vaizler grubuna bakışının güzel bir ifadesidir:

Bu gün bir meclise vardum oturmuş pend ider vâ'iz
İki bölmüş cihân halkın birini cennete salmış
Eliyle kürsiden birin tamuya sarkıdur vâ'iz
Çıkar ağzından ateşler yakar şeytan-ı mel'unu
Sanasın yidi tamunun azâbı kendidür vâ'iz (Erdoğan 1993: 218).

Yine, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe*'de (63b), sûfilerin bazı sözlerinin halk ve âlimler tarafından yanlış anlaşıldığını ve bunların batıl mezheplerden zannedildikleri için bu eseri kaleme aldığını ileri sürer.

İbnü'l-Arabî'nin güçlü muhaliflerinin bulunduğu bu dönemde Atpazarî Osman Fazlı, Karabaş Veli ve Niyazî-i Mısırlı, Şeyh-i Ekber'e duydukları ilgiyi dile getirmekten çekinmezler. Örneğin, Osman Fazlı, daha tasavvuf eğitimi esnasında, içine doğan duyguları kaleme alıp Zâkirzâde'ye gösterdiğinde, şeyhi ona, sözlerinde "Şeyh-i Ekber" zevki bulunduğunu söyler (Muslu 1994: 70; Namlı 1994: 12). Bundan başka, iki önemli eserinin İbnü'l-Arabî'nin önde gelen takipçisi Sadreddin Konevî (ö. 1274)'nin eserlerine yazılan şerh ve haşiye olması yanında, *Tecelliyât-ı Berkıyye* adlı eserinin İbnü'l-Arabî'nin bir kasidesinin şerhi olması son derece dikkat çekicidir (Yıldız 1991, IV: 84). Diğer taraftan, Mısırlı'nın İbnü'l-Arabî ve Şeyh Bedreddin hayranlığını en iyi şu dizeleri özetler:

Muhyiddîn u Bedreddîn itdiler ihyâ-yı dîn
Deryâ Niyâzî Füsûs enhâridur Vâridât (Erdoğan 1993: 156).

Karabaş Veli'nin, İbnü'l-Arabî ilgisinin en belirgin delili ise, onun tartışmalı eseri *Fusûsü'l-Hikem*'e, *Kâşifü'l-Esrâr* olarak da bilinen Arapça bir şerh kaleme almasıdır. Ayrıca *Fusûs*'un her faslında hangi ilimlerden bahsedildiğini ele alan *Câmi'u Esrârü'l-Fusûs* adlı bir eseri ile İbnü'l-Arabî'nin *Kaside-i Aşkıyye*'sine bir şerhi mevcuttur (Kara 2003: 127, 148).

İbnü'l-Arabî'ye yöneltilen eleştirilerin başında vahdet-i vücûdun geldiği sıklıkla tekrarlanır. İbnü'l-Arabî, çoğunlukla *vahdet-i vücûd* doktrininin kurucusu olarak bilinir ve İslâmî düşünce içinde bu ifade, İbnü'l-Arabî'den sonra gelen takipçilerini ifade etmek için kullanılır. Oysaki eserlerinde bir terim olarak *vahdet-i vücûd* kullanımına rastlanmaz. Şeyh, eserlerinde kullanmasa da yazdıkları bu ifadeye uygundur (Chittick 2003: 29-30).¹¹ Eğer sübjektif tecrübe olarak “vücûd” dışarıda bırakılırsa, İbnü'l-Arabî'nin, *vücûd* terimini iki temel anlamda kullandığı ileri sürülebilir. İlk olarak terim, Gerçek Varlık (*el-vücûdu'l-hakk*) olan Allah'a veya olmaması düşünülemeyen Zorunlu Varlığa (Vâcibü'l-Vücûd) işaret eder. İkinci olarak, âleme ve içindeki şeylere de işaret edebilir. Ancak, İbnü'l-Arabî'nin “Allah'tan başka olan”ın vücûdundan bahsederken “vücûd” terimini kullanması, mecazi anlamdadır. Zira, Gazali ve diğerlerine benzer şekilde, “vücûd”un yalnız Allah'a ait olduğunu iddia eder. Allah'tan başka şeyler var görünüyorsa, bu, güneşin yeryüzündeki şeylere ışığı ödünç verdiği gibi, Allah'ın vücûdunu onlara ödünç vermesindendir (Chittick 1994: 75). Bu sebeple, kendisinden sonraki İslâmî gelenek, İbnü'l-Arabî'yi *vahdet-i vücûd* kavramıyla ilişkilendirmekte haklıdır (Chittick 2003: 31).

İşte Niyazî-i Mısırî, çok genel hatlarıyla vermeye çalıştığımız bu *vahdet-i vücûd*cu sufi gelenek içine yerleştirilebilecek bir isimdir. *Risâle-i Vahdet-i Vücûd* adıyla bir risâle de kaleme alan Mısırî'nin, vahdet-i vücûda dayanan tasavvuf anlayışını çeşitli eserlerinde izlemek mümkündür. Örneğin, “Evvel, Ahir, Zahir, Bâtın O'dur” (57/3) âyetini, vahdet-i vücûd anlayışına uygun biçimde yorumlar. “Evvel”, Allah'ın bütün âlem yaratılmadan önce varolduğuna, “Ahir”, bütün âlem yok olduktan sonra Allah'ın varlığının devam edeceğine işaretler ve “Zahir”liği cihandır ve cism-i insandır” (*Risâle-i Vahdet-i Vücûd*: 4). Hattâ bir gün “Fakirlik tamam olduğu zaman o, Allah'tır” sözü üzerinde düşünürken, Allah tarafından kendisine ilham yoluyla hakiki manasının doğduğunu iddia eder. Allah ona açıkça göstermiştir ki, Allah'ın dışında hiçbir varlığın gerçek varlığı yoktur (Mısırî 1971: 8). Zikre sayan şu dizelerde ise Mısırî'nin vahdet-i vücûd neşvesini görebiliriz:

*Zihî deryâ-yı vahdet kim kesilmez hergiz emvâcî
Bu kesret âlemi andan doğup nâçar olur peydâ*

.....

Alan lezzâtı birlikten halâs olur ikilikten

Niyazî kande baksa ol heman dîdâr olur peydâ (Kara 2004: 197, 199).

Osman Fazlî'nin halife olarak gönderildiği Aydos (Edirne) kasabasındaki tecrübesi, vahdet-i vücûd yorumu hakkında önemli bir ipucudur. Buna göre, orada vaaz, tedris ve tevhid zikri ile meşgul olurken, “vahdetin yüzünden kesret hicâbının kalkması ve vahdet nûrunun âfâkta zuhuru” diye tarif ettiği

bir tecelliye nâil olmuştu (Namlı 1994: 14). Karabaş Veli ise vücûda ait meselelerde gölge ve ayna sembolizmini tercih eder. Onun *Fusûs* şârihi olduğu hatırlanacak olursa, tercihi şaşırtıcı değildir. Gerek “vücûd”da ayniyet ve gayriyet, gerekse vücûdun mertebeleri bahsinde sıklıkla kullanılan ayna ve aynadaki görüntü örneğidir. Nitekim, *Fusûsu'l-Hikem* ve şerhlerinde ayna sembolizmi çeşitli vesilelerle kullanılır (Tahralı 2002, II: 33-34).¹² Aslında sûfinin yaşadığı mistik birlik halinin ifadesi olarak daha önce Gazâlî (ö. 1111)'nin kullandığı ayna sembolizmi, İbnü'l-Arabî'de detaylandırılmıştır (Uluç 2006: 158, 159).¹³ Karabaş Veli'nin, Ömer Nesefî'nin *Akaid*'ine yazdığı şerhte ayna sembolizmi, şu şekilde ifadesini bulur;

Mezâhir olmasaydı zâhir olan şeyler zuhur etmezdi. Zuhur eden şeyler zâhir olunca mahzarlar da helâk olucu (hâlike) oldu. Ayna gibi meselâ, aynada bir kişiyi gördüğünde aynayı gördüğün söylenemez. Aynada bir sûret gördüğünde aynayı görmeğe muktedir olamazsın. Ancak orada bir sûret görmeyen aynayı görebilir. Aynadaki sûret ise ayniyettir ve o aynadan münezzehtir. Çünkü aynaya bakan kişinin sûretinin izhârı için bir vâsıtaadır. Görülen zâtı itibâriyle bakanın aynadır, letâfeti ve kesâfeti itibâriyle ise ayniyettir ve o aynadan münezzehtir (Kara 2003: 526-527).

Gölge (zill) sembolizmi de vücûd ve vücûd mertebeleri konusunda aynaya çok yakın durum ve mânâlarda kullanılır (Tahralı 2002, II: 35).¹⁴ Yine *Akaid* şerhine göre;

O'nun vücûdu vâcib bizâtihidir. Bizim vücûdumuz kendi nefsimizle değil, O'nunla vâcibtir. Gölge ile sahibi gibi. Gölgeyi gören, o gölgenin sâhibini, mâhiyetini ve nev'ini hayal eder; ayakta olduğu, oturduğu, yattığı, hareketli, hareketsiz olduğu hususlarında bir fikri olur. Bu takdirde o gölge sâhibinin gayrı olur. Gölgenin sâhibi görüldüğünde gölge, sâhibinde helâk olur. Onda helâk olduğu için o şahsın aynı olur (Kara 2003: 540).

Vahdet-i vücûd ile doğrudan alâkalı bir mesele de *merâtib-i vücûddur*. Vücûdun mertebeleri çok sayıdadır. Ancak bu mertebeler genel olarak dört, beş, yedi şeklinde tasnif edilmiştir. Aslında sayıdan ziyade önemli olan, her mertebedeki varlığın, ilk mertebeden, yani Allah'ın zâtından sudûr ve zuhûr etmesi, Hakk'ın varlığının yansıma ve görüntüleri olmalarıdır (Tahralı 1999, I: 45; Uludağ 1995:119). Niyazî-i Mısırî dörtlü tasnifi kullanır (Aşkar 2004: 237-238). Karabaş Veli'nin *Mi'yâru't-Tarika*'sında da âlemin vücûd-ı Hak'ın taayyünâtı ve zuhûru olduğu dile getirilerek aynı tasnife yer verilir: 1-Âlem-i Lâhût 2-Âlem-i Ceberût 3-Âlem-i Melekût 4-Âlem-i Nâsût. *İnsan-ı kâmil* ise bu âlemlerin cümlesini câmidir.¹⁵ İşte burada karşımıza *Ekberî* düşüncenin önemli konularından biri olan *insan-ı kâmil* çıkar.

İnsan-ı Kamil - Hakikat-ı Muhammediye - Hâtemu'l - Evliyâ

İbnü'l-Arabî ile netleşen ve Abdülkerim Cîlî'nin (ö. 1417) *el-İnsânü'l-Kâmil* adlı eseriyle kemâle ulaşan insan-ı kâmil anlayışı şu şekilde özetlenebilir: Allah'ın halifesi olan insan, Allah'ın zat, sıfat ve fiilleriyle en mükemmel şekilde tecellî ettiği varlıktır (Kara 2005: 205). Ferdi şahıs düzeyinde “insan-ı kâmil”i temsil edenler Veli, Nebi ve Resûl'dür. Bu üçü de yeryüzündeki en mükemmel ve eksiksiz tecelligahları olmak hasebiyle, Hakk'ın halifeleridir. Onlar *hakikat-ı Muhammediye*'nin müşahhas tecellileridir. İbnü'l-Arabî iki çeşit halife arasında kesin bir fark gözetmektedir: 1- Allah'ın Halifesi (Halîfetullah), ve 2- Resûl'ün halifesi. İnsan-ı kâmil anlamındaki halife (yani Halîfetullah) İslâm ümmetinin siyasi başı olan ve aynı ismi taşıyan halifeden (Halîfetu'r-Resûl'den) farklıdır (Izutsu 1999: 352). Tasavvufta çok sık kullanılan “Kutb” ve “gavs” da, insan-ı kâmil için çeşitli devirlerde kullanılan ıstılahlardanır (Kara 2005: 211).

Ekberî düşünceye göre Hakikat-ı Muhammediye, Hz. Peygamber'in şahsında en kâmil ve külli zuhuru erişinceye kadar nesiller boyunca seyretmiştir. Hz. Peygamber'in irtihaliyle “şariat getiren nübüvvet” kesin olarak mühürlendiğinden, *Hakikat-ı Muhammediye*, zaman içinde seyretmeye hâlâ açık olan velâyet vasıtasıyla devam edecektir (Addas 2003: 93, 94). Tıpkı Hz. Muhammed'in şahsında “resullerin hâtemi”nin zuhur etmiş olması gibi, velilerin de bir hâtemi olmalıdır. Bu vazife İbnü'l-Arabî'ye göre üç şahsiyet arasında paylaşılmaktadır. Birincisi, Muhammedî velâyetin hâtemidir ve doğrudan doğruya Hz. Muhammed'in varisi olan veliler silsilesini mühürler. Muhammedî hâtemin vefatıyla Hz. Muhammed'in doğrudan veraseti kapanmakla beraber, *nübüvvet-i amme* derecesi açık kalacaktır. Nübüvvet-i amme kapısının kapanması ancak “umumi velâyetin hâtemi”nin zuhuruyla olacaktır. Üçüncü hâtemin zuhuruyla velâyet, mutlak olarak mühürlenir. İbnü'l-Arabî külliyyatında bilindiği kadarıyla bu üçüncü hâteme dair açık bir tanım-lama bulunmamaktadır (Addas 2003: 94-95).

Geriye Muhammedî ve umumî velayetlerin hâtemlerini teşhis etmek kalıyor. Umumî velâyetin hâtemi konusunda İbnü'l-Arabî kesin konuşur: O, Hz. İsa'dır. İbnü'l-Arabî ise Muhammedî velâyetin hâtemidir. Ancak İbnü'l-Arabî, iddiasında yalnız kalmayacak ve kendisinden sonra çeşitli sufiler bu rütbede hak iddia edecektir (Addas 2003: 95). İşte bunlardan biri Niyazî-i Mısıri'dir. O, *hâtem*, konusunda hiç bir şüphe göstermez. Bütün velâyetin kaynağı olan en yüksek *hâtem* kendisinden başkası değildir. *Mecmua* (Mısıri :6a)'sında bunu şu şekilde açıklar: “Her vakitte hatmü'l-evliya birdir. Bu vakitte Allâh Subhanehu ve Teâlâ, hatemü'l-evliyâ olmağı Mısıri'ye verdi” ve devam eder “Benim istediğim, Allah'ın isteğidir”. Niyazî-i Mısıri'nin karakteristik nitelikteki *hâtemu'l-evliyâ* tabirini kullanması, *Ekberî* velâyet mefhumunu tanıdığı anla-

mına geliyor. Çünkü hâtemü'l-evliya, feyz-i akdes, feyz-i mukaddes gibi bazı ıstılahlar, İbnü'l-Arabî etkisine dair genellikle yanıltıcı olmayan göstergelerdir (Chodkiewicz 2003: 22-23).

Hâtemü'l-evliyâlık ile İbnü'l-Arabî tarafından müjdelene iddiası arasında da ilginç bir ilişki kurulur. Rivâyete göre, Karabaş Veli'ye İbnü'l-Arabî tarafından işaret edilmiştir ve kullandığı kelimeler Şeyh'e dair bir takım rakam ve tarihleri ifade etmektedir (İbrahim Has: 12a-14a; Senayi: 10b-11a; Bursalı Mehmed Tahir 1333, I: 149). İddialar bununla kalmaz ve ibare Karabaş Veli'nin *hâtem-i velâyet-i Muhammedî* olduğunun işareti olarak yorumlanır (İbrahim Has: 13b-14a; Senayi: 11a). Benzer şekilde Mısır'nin de İbnü'l-Arabî tarafından keşfen işaret edildiği ileri sürülür (Safayî II: 283/352; Gölpinarlı 1972, VII: 213, 219-220). Aslında, iddia edilen işaretin gerçek olup olmadığından ziyade dikkate değer olan neden buna ihtiyaç duyulduğudur? Herhalde böylece İbnü'l-Arabî ile manevî bir irtibat kuruluyor ve hâtemü'l-evliyâ iddiası için meşruiyet sağlanıyordu. Nitekim Karabaş Veli adı etrafındaki İbnü'l-Arabî yorumu kendisine kadar ulaşan Mısırî, Şeyh-i Ekber'i rüyasında gördüğü ve yazısının yanlış yorumlandığını bildirmesi ile ancak huzur bulabildiğini açıklama ihtiyacı duyuyordu (Mecmua: 97a).

Sürgünler

Karabaş Velî, 1679 yılında Limni adasına sürgüne gönderildi. Sürgünü “kıskaçlık ve düşmanlıkla” açıklamak mümkün değildir. Nitekim Şeyhî, “kendisine ba'zı nâ-sezâ kelimât isnâdî” (1989: 581) olduğunu bildirir. Ne yazık ki ayrıntıları vermez. Râşid'e göre ise, Şeyh Efendi'nin vaazlarında tasavvufî ıstılahâtın sırlarından bahsetmesi, zâhir uleması arasında dedikodulara sebep olur ve cahil sufi takımı arasında bazı sözler dolaşır. Bunun üzerine Karabaş Veli sürgüne gönderilir ve zâhir uleması hoşnut edilir (1282, I: 357). Şüphesiz tasavvufa dair ne tür münakaşalar olduğunu bilmek ilginç olurdu. Ancak Şeyh'in İbnü'l-Arabî'ye olan yakınlığı düşünülürken, içeriklerini ve neden ulemanın tepkisini çektiğini tahmin etmek o kadar güç değildir.

Sürgün gerekçesi olarak gösterilen çok ciddi suçlama ise, bir risâlesinde “Herkeste fındık kadar tanrı bulunur” dediği iddiasıdır. Vassaf, bu isnadı mutlaka bir “garazkârın” ortaya attığını ileri sürer. Burada, Karabaş Veli hakkındaki ifadeler oldukça ağırdır: O dönemde Üsküdar'da Karabaş Ali Efendi olarak tanınan bir mülhid Türkçe risâlesinde “herkeste fındık kadar tanrı vardır” demiştir. Yazara göre, bu sözlerin tevîli mümkün değildir. Tevîl olunsa bile bâtıldır (Hüseyin Vassaf, IV: 15-16),¹⁶ Her ne kadar iddianın gerçekliği doğrulanamıyorsa da reddetmeden önce Karabaş Veli'yi sürgüne götürmenin, tasavvufa ait bazı sözleri olduğunun hatırlanması ve özellikle vahdet-i vucûda dair yorumlarının halk arasında yayılırken böyle bir cümle ile ifade bulmuş olabileceğini düşünmekte fayda vardır. Ayrıca, “ve bizim zamanımız-

da yine Bursa'da Şeyh Mısrî nâmında bir müfsid zuhûr edüp nübüvvet-i Haseneyn'e kail olup, nice bin âdemi derece-i ilhâda ve belki mertebe-i küfre" erîştirmekle suçlanan diğer ismin Niyazî-i Mısrî olması ise bizim için oldukça manidardır. Nitekim, dönemin mülhidleri olarak anılan iki şeyhin yolları, Limni'de kesişecekti.¹⁷

Mısrî'nin ilk sürgün yeri 1674 veya 1672'de Rodos'tur. Kendisi bunu "habsin ibtidası 1085 Cemaziyelâhiri" şeklinde ifade eder (Mecmua: 79a; Terzioğlu 1999: 141). İbrahim Rakım da Edirne'de yöneticileri rahatsız edecek "meselâ Sultan Mehmed gitti, filân şehzâdeyi tiz yetiştirin" gibi sözlerinden dolayı 1674 (1085)'de Rodos'a sürüldüğünü iddia eder (İbrahim Rakım: 27-28). Oysa Şeyhî'ye göre, 1672 (1083) yılında gittiği Edirne'de vaaz esnasında bir takım cifre dair sözler sarf etmesi üzerine yönetime ihbar edilmiş ve olay sürgün ile sonuçlanmıştır (1989, II-III: 93). İkinci sürgünü Bursa'ya döndükten sonra 1677 yılındadır. Şeyhî, bunu yine vaazında cifre ait sözlerden bahsetmesine bağlar (1989, II-III: 93). Diğer taraftan, Abdurrahman Abdi çok fazla açıklamadan "hilâf-ı zâhir ba'zı kelâm" demekle yetinir (Abdurrahman Abdi: 210b). Râşid'e göre de söylediği bazı hakikat sözleri, zahir ulemasının dedikodusuna sebep olmuş ve taassub ehlinin sözlerini teskin için Limni'ye gönderilmiştir (1282, I: 339). Affedildikten sonra Limni'de kalmaya devam eden Şeyh, ancak yönetimin emriyle 1692'de Bursa'ya dönecektir (İbrahim Rakım: 31). Fakat bu son değildir. Yönetimin uyarılarına rağmen 1693'deki Avusturya seferine müridleriyle beraber katılmak konusundaki ısrarı, onu yeniden Limni'ye sürgüne gönderecektir (Râşid 1282, II: 217-218; İbrahim Rakım: 31-32).

Vassaf, Mısrî'nin sürgününe dair beş sebep ileri sürer: 1-Bursa'ya dönüşünde Mısrî'yi karşılamaya çok sayıda kişinin gitmesi ve bunun yönetimin dikkatini çekmesi, 2-Hak sözü söylemesi gerektiğinde, padişah ya da devlet erkânından bile çekinmeden söylemesi, 3- Vahdet-i vücûda ve bazı hakikat mertebelerine dair sözleri, ehl-i zâhirin havsalasına sığmaması ve mugayir-i din olmakla suçlanması, 4- Onun şöhretini çekemeyenlerin bulunması, 5- Celâlinin cemâline galip olması (Hüseyin Vassaf V: 85-86). Bizim için burada vahdet-i vücûd bahsi diğerlerine göre daha ağır basmaktadır. Şüphesiz, hemen bütün sürgüne gönderilen şeyhler için kullanılan kıskançlık maddesini bir yana bırakırsak, son sürgününde olduğu gibi yönetimle uyuşma yönünde hiç de istekli olmayan kişiliği ve denetimleri dışındaki herhangi bir harekete karşı son derece hassas oldukları bir dönemde taraftar kitlesinin, yöneticilerin dikkatini çekme ihtimali tamamen göz ardı edilemez. Diğer taraftan gerek Rodos gerekse ilk Limni sürgününde, ayrıntılar bilinmese de, mevcut ifadelerden, çevre tarafından kolay kolay kabul edilemeyecek tasavvufi yorumlarının etkili olduğunu düşünebiliriz.

Mısır'ya karşı tepkilerin yoğunlaştığı bir diğer önemli alan, Hz. Hasan ve Hüseyin'in peygamberliklerine dair görüşüydü. Mısırî, *Mevâidü'l-İrfân*'da bunu inkâr etmenin cehâlet, inat ve haset eseri olduğunu belirtir (1971: 143). *Risâle-i Hasaneyn*'de ise “kabul eden etsin etmeyen kendi bilir” şeklinde nisbeten daha yumuşaktır¹⁸. Mısırî'nin sözlerini açıklamaya çalışan sûfiler olmakla birlikte muhalifleri de eksik değildi. Şüphesiz bunlardan en iyi bilinen, bir başka Halvetî şeyhi, Nazmi Efendi (ö. 1701)'dir. Nazmi Efendi, Mısırî'nin Şeyh-i Ekber'in kelimâtının esrârını tamamen fehm ettiğini fakat deliliğe kadar vardığını ve cifr kitapları okuyarak kendisini bazen İsa bazen de Mehdi sanmakla cifr, *Anka al-Mugrib* ve *Fûtûhât*'tan iddiasını ispata çalıştığını ileri sürer. Hattâ Mehdi ve İsa olduğuna kendisinden de şehâdet etmesini istemiştir (Nazmi Efendi: 143b). Yine,

Halk-ı âlem dediler 'İsa'ya 'Mısır' bir zaman

Dahi bundan özge 'mâ evhâ' dedi Kur'an bana

şeklindeki dizeleri zâhir ehlinin bakış açısından açıklamak o kadar kolay değildir (Mısırî, *Mecmua*: 84a). Kimi zaman âdetâ peygamberlik iddiasına kalkışan (Karahan 1980, XIX: 94) Mısırî, Osmanlı hanedanını eleştirmekten çekinmez ve sürgün yıllarının ardından eleştirileri daha da sertleşir. Ona göre, taht mutlaka Tatar'a, Kırım hanedanına verilmelidir (*Mecmua*: 2b; Gölpınarlı 1972, VII: 217).

Diğer taraftan Osman Fazlı, yönetimin emriyle sürülmeden önce daha Filibe'de iken çevresinden gördüğü tepkiler sebebi ile zor durumda kalmış ve göç etmesi yönünde baskılarla karşılaşmıştı. İstanbul'a yerleştiğinde de ulemanın eleştirilerinden kurtulamadı (Yıldız 1991, IV: 84; Namlı 1994: 15-16). Özellikle *Fusûsu'l-Hikem*'i bazı dostlarıyla müzâkere ettiği duyulunca İbnü'l-Arabî muhaliflerinin tepkisini çektiği, bunun üzerine kendini gizleme yolunu seçtiği ve zâhirî ilimlerle ilgili eserler yazıp ders verdiği (Namlı 1994: 19) rivâyeti son derece önemlidir. Zira bu, o dönemde İbnü'l-Arabî hakkında İstanbul'da hiç de göz ardı edilemeyecek muhalif bir çevre olduğu anlamına gelmektedir.

1683 Avusturya seferinin Osmanlının hayrına olmadığı, barış yapılması gerektiğine inanan Şeyh, bozgundan sonra IV. Mehmed tarafından sohbet için çağrıldığı Edirne'de de konu ile ilgili düşüncelerini padişaha arzettiğinde Sadrazam Kara Kethûda İbrahim Paşa'nın tezviratı neticesinde Şumnu'ya sürgün edildi. Üç ay sonra yeni sadrazam Bosnevî Süleyman'ın daveti üzerine Osman Fazlı Edirne'ye döndü. Ancak 1690'da, Sultan Selim Camii vaizi iken eşkiyaya yardım ettiği gerekçesiyle Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa tarafından Magosa'ya sürüldü (Muslu 1994: 72). 1687'de Süleyman Paşa'nın savaş alanından ağır bir yenilgi ile kaçması üzerine Osman Efendi, “Eğer malım olsa Hindistan'a hicret ederdim. Zira gayreti olmayan bir sultanın yanın-

da vakit zâyî etmekte fayda yoktur” diyecek kadar Osmanlı padişahı hakkında sert eleştirilerde bulunacaktı (Muslu 1994: 60).

Nitekim Atpazarî Osman Fazlı’ya intisâb eden ve 1675’de halife olarak Üsküb’e gönderilen İsmail Hakkı Bursevî’nin (ö. 1725) (Namlı 2001, XXIII: 102), *Kitâbü’n-Netîce* adlı eserinde “ma’rifet-i nefis ve Rabb hâsıl oluncaya” kadar pek çok sıkıntı çektiğinden bahsetmesi ve bunlardan birinin Üsküb’ten ihrâcı olduğunu bildirmesi, şeyhine dair yapılacak değerlendirmeler için önemli bir veridir. Zira Bursevî kendi hikayesini anlatırken, şeyhinin de başına bu tür olayların geldiğini ve bazı vüzerânın garazıyla Magosa’ya gönderildiğini ilâve etmeyi ihmal etmez (1997, II: 338-340)¹⁹. Burada, İsmail Hakkı ve şeyhi arasındaki ilişkiyi vurgulaması açısından, Edirne’de şeyhinin gözetiminde *Fusûs* okuduğu, İbnü’l-Arabî’ye duyduğu sevgi sebebiyle Şam’a gittiği ve 1720’de Şam dönüşü yerleştiği Üsküdar’da vaazlarında *vahdet-i vücûd*tan bahsettiği ve İslâm akidesine muhalif sözler söylediği iddiasıyla hakkında takibat açıldığını da ayrıca hatırlatmayı gerekli görüyoruz (Namlı 2001, XXII: 103).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İbnü’l-Arabî’nin Osmanlı sûfiligindeki etkisi, genişliği yanında derinliği ile de dikkati çeker. Hemen belirtelim ki, İbnü’l-Arabî’ye veya onun hakkındaki eleştirilerin yoğunlaştığı *vahdet-i vücûd* taraftar olmak, bu topraklarda her zaman idam veya sürgün anlamına gelmiyordu. Osmanlı’da Şeyh-i Ekber’e duydukları hayranlığı gizlemeyen çok sayıda saygın ulema ve sûfiye rastlamak hiç de zor değildir. Yönetimin ve sûfilerin deyimiyile ehl-i zâhirin tepkisini çeken daha ziyade *vahdet-i mevcûd*da kayan ifadeler, toplumda yarattığı kargaşa ve bunun siyasî iddialarla birleşmesiydi. Ancak XVII. yüzyılın hassaslaşan ortamında İbnü’l-Arabî’nin muhalifleri ile sûfiler arasındaki polemik yeniden alevleniyordu. İşte böyle bir ortamda Niyazî-i Mısırî, Karabaş Veli ve Osman Fazlı, İbnü’l-Arabî’ye duydukları ilgi ile öne çıkan isimler arasındaydı. Gerek bu ilgileri gerekse tasavvufî yorumları ile ulema ve yönetim çevrelerini tedirgin ettiler. Her üçünün sürgününde bu tedirginlik kadar yönetimle olan ilişkileri de etkili olacaktı. Zira onlar siyasî, sosyal ve ekonomik alandaki çözülmeye etkileniyor ve buna bir çözüm bulmakta kendilerini sorumlu hissediyorlardı. Çözümleri ise kimi zaman keşif ehline mahsus tasavvufî ifadeler kimi zaman da bununla sınırlı kalmayarak mevcut yöneticilere doğrudan bir eleştiri ve tavır olarak ortaya çıkmaktaydı.

Açıklamalar

1. Burada İbnü'l-Arabî'nin hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında mevcut literatürü vermek, konunun amaç ve kapsamını aşacağından sadece birkaç isim vermekle iktifa edeceğiz; Corbin (1981), Izutsu (1999), Afifi (1999; 2002), Addas (2003); Chittick (1989; 1994: 70-111; 2003), Chodkiewicz (1991, IX: 36-57; 2003), Nasr (2003: 103-148), Hirtenstein (1999), Keklik (1966, 1990), Uludağ (1995), Kılıç (1999, XX: 413-516).
2. Mustafa Tahrallı, “Muhyiddin İbn Arabî ve Türkiye’ye Tesirleri” (1994: 26-35) adlı makalesinde, İbn Arabî etkisinde kalan 25 isim vermiştir. Tahrallı, bunlardan üçü dışındaki isimlerin Bursalı Mehmed Tahir Bey’in *Osmanlı Müellifleri*’nden tesbit edildiğini, ancak aynı esere pek çok ilave yapmanın mümkün olduğunu sözlerine eklerken, İbn Arabî’nin Türkiye’deki tesirlerini incelemenin çok geniş ve uzun bir araştırma gerektirdiğine dikkat çeker. Diğer taraftan yazarın esasen bu makalesine dayanan “A General Outline of the Influence of Ibn ‘Arabi on the Ottoman Era” (1999, XXVI: 43-54) isimli makalesinde ise sufi sayısı 31’dir. İbnü'l-Arabî'nin Osmanlı Devleti'ndeki etkisinin henüz çok genel bir çerçevede ele alınabileceğini vurgulayan Michel Chodkiewicz'in “İbn Arabî'nin Öğretisinin Osmanlı Dünyasında Karşılığı”, (2005: 89- 111) adlı yeni bir makalesi ise bu konuda yapılacak araştırmalar için önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca İbnü'l-Arabî ve Melâmilere dair bkz. Holbrook (1991, IX:18-35; 1992, XII:15-31) ve XVI. yüzyılda İbnü'l-Arabî'nin etkisindeki bir grup sufi sıralaması için bkz. (Öngören 2000: 384-385).
3. Karabaş Veli'nin hayatı eserleri ve görüşleri hakkında bkz. Senâyi: 10b-11a; İbrahim Has; Hüseyin Vassaf, IV: 12-16; Harîrîzâde, III: 57b-58b; Şeyhi 1989: 581; Kara 2003.
4. Burada özetlenen Mısırî'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında ilk bakılacak yer, şüphesiz kendi ifadeleridir. Özellikle, Mısırî'ye ait bir çeşit hatırat niteliğindeki *Mecmua'sı* (BEEK, Orhan Bölümü, Nr. 690/Mili Kütüphane, MFA (A) 1693) son derece önemli bir eserdir. Arapça kaleme aldığı *Mevâidü'l- İrfan*'ı ise farklı nüshalar karşılaştırılarak Süleyman Ateş tarafından (1971) çevrilmiştir. *Divan*'ı için bkz. Erdoğan (1993). Bir diğer önemli eser İbrahim Rakım (ö. 1750)'a ait olan *Vâkıât-ı Mısırî*'dir. Ayrıca, Mısırî hakkında Gölpinarlı'nın “Niyazi-i Mısırî” (1972, VII: 183-226) adlı makalesi dışında Kara (1994), Aşkar (2004) ve Terzioğlu'na ait (1999) iki çalışmayı da zikretmemiz gerekiyor.
5. Osman Fazlı hakkındaki bilgiler esasen İsmail Hakkı Bursevî'nin, *Tamâmü'l-Feyz* (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Nr. 244)'ine dayanmakta olup eserin edisyon kritiği Ramazan Muslu ve Ali Namlı (1994) tarafından yapılmıştır.
6. İbnü'l-Arabî'ye ve özellikle Fusûs'a yöneltilen eleştiri ve müdafaa için bkz. Chodkiewicz (2005: 96-97); Kılıç (1996, XIII: 234-236).
7. Kara (2005:183) İbn Teymiye'nin İbn Arabî'ye yönelttiği tenkitleri altı ana başlıkta toplar: Vahdet-i vücûd, hâtemü'l-evliyâ, ricâlu'l- gayb, Firavun'un imanı, putlara ibadet, gaybdan haber verme ve Hurûflilik.

8. Fikrî alanda Kadızâdelilere öncülük eden Birgivî Efendi'ye dair XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri adlı kapsamlı bir biyografi çalışması için bkz. Lekesiz 1997.
9. Bu konuda bkz. Naima (1280, VI: 218-226; V:53-59), Katip Çelebi (1306: 125-132), Mehmed Murad (1332, VII: 56-62). Ayrıca konu ile ilgili araştırmalar arasında örnek olarak şunlar verilebilir; Ocak 1983: 208-225; Çavuşoğlu 1990; Zilfi (1999:65-79); Dina Le Gall (1992: 167-174).
10. Mısır'ın Vani'ye eleştirileri konusunda bkz. Terzioğlu (1999: 314-346).
11. *Vahdet-i vücûd* teriminin tarihini inceleyen bir çalışma için bkz. Chittick 1994: 70-111. Ayrıca İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücûda dair bkz. Erdem (1990: 34-79).
12. *Fusûs ve Şerhi'ndeki* ayna sembolizmine dair örnekler için bkz. A. Avni Konuk *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayanlar M. Tahralı-S. Eraydın), 1999, I: 205-207, 240-242).
13. Uluç'un "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm" adını taşıyan makalesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Felsefesi Bilim Dalı'na 2005 tarihinde sunulan aynı adlı doktora tezinin özeti mahiyetindedir.
14. *Fusûs'da* gölge sembolizmi hakkında bkz. A. Avni Konuk *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayanlar M. Tahralı-S. Eraydın), 1999, II: 234, 239-240, 241-242. Ayrıca bkz. İzutsu 1999:129-139.
15. Karabaş Veli'nin tarikat âdâbıyla ilgili bu Arapça risâlesi Şeyh Nureddin Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olup söz konusu tasnif için bkz. 134a-134b.
16. Vassaf, Bursalı İsmail Hakkı'nın kendi hatlarıyla muharrer bir mecmuada gördüğü yazının sûretini verdiğini ve bunu İsmail Hakkı'nın henüz talebelik döneminde yazdığını kaydeder (Hüseyn Vassaf, IV: 15-16). Gölpınarlı (1972, VII: 219) da, kimliği bilinmeyen ancak 1126/1714'de hayatta olduğuna göre Karabaş ve Mısırî ile çağdaş olduğu bilinen Hakkı demek suretiyle kanaatini belirtmiştir. Kara ise Hakkı adlı kişinin, İsmail Hakkı Bursevî değil, Kadızâdelilere mensup bir zâhir uleması olduğuna inanmaktadır (2003: 87).
17. Karabaş Veli, 1683'de İstanbul'a döndükten sonra Hac niyetiyle başkentten tekrar ayrılır. Bu ayrılıştaki Padişahın yeniden ona yakınlık göstermesinden rahatsız olan Kara Mustafa Paşa'nın harekete geçmesinin sebep olduğu ileri sürülür (Hüseyn Vassaf IV: 14, 16).
18. Milli Kütüphâne (Yz. A 3036/1: 1b-12a)'da *Risâle-i Hüseyiniyye* adıyla kayıtlıdır.
19. Bursevî'ye göre sebep "zâhirde erbâb-ı inkârın hased ve garazlarıdır". Bâtında ise "sebeb-i ibtilâ mâ-sivâdan tahlîs ve tecliye-i âyine-i dildir" (1997, II: 340).

Kaynakça

- Abdurrahman Abdi, *Vekâyînâme-i Abdi Paşa*, TTK Kütüphanesi, Yazma Eserler, Nr. 44.
- Addas, Claude (2003), *İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, (Çev. Atilla Ataman), İstanbul: Gelenek.
- Affî, Ebu'l-Alâ (1999), *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Çeviren Mehmed Dağ), İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- (2002), *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, (Türkçesi Ekrem Demirli), İstanbul: İz.
- Aşkar, Mustafa (2004), *Niyazî-i Mısri Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul.
- Chittick, C. William (1989), *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*, Albany: SUNY Pres,
- (1994), "Rumi and *wahdat al-wujud*", *Poetry and Mysticism in Islam: The Heritage of Rumi*, (Ed. A. Banani, R. Hovannisian and G. Sabagh), Cambridge.
- (2003), *Hayal Âlemleri İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, (Türkçesi Mehmet Demirkaya), İstanbul: Kaknüs.
- Chodkiewicz, Michel (1991), "The Diffusion of Ibn 'Arabi's Doctrine", *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, IX: 36-57.
- (2005), "İbn Arabî'nin Öğretisinin Osmanlı Dünyasında Karşılığı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Hazırlayan A. Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yayınları.
- (2003), *Sahilsiz Bir Umman-Hakikat, Şeriat ve İbn Arabî-*, (Çeviren Atilla Ataman), İstanbul: Gelenek.
- Corbin, Henry (1981), *Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabi* (Translated from the French by R. Manheim), Princeton.
- Çavuşoğlu, Semiramis (1990), *The Kadizâdeli Movement: An Attempt of Şerî'at-Minded Reform in the Ottoman Empire*, Princeton University.
- Erdem, Hüsameddin (1990), *Bir Tanrı-Âlem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vücûd*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Erdoğan, Kenan (1993), *Niyazî-i Mısri Hayatı, Edebî Kişliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Erzurum.
- Le Gall, Dina (1992), *The Ottoman Naqshbandiyya in the Pre-Mujaddidi Phase: A Study in Islamic Religious Culture and its Transmission*, Princeton University.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1972), "Niyazî-i Mısri", *Şarkiyat Mecmuası*, VII: 183-226.
- Harîrîzâde, (Kemaleddin), *Tibyânu Vesâilî'l-Hakâ'ik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, Fatih Nr. 432/Milli Ktp. MFA C 441, III.

- Hirtenstein, Stephen (1999), *The Unlimited Mercifier The Spiritual Life and Thought of Ibn Arabi*, Oxford.
- Holbrook, Victoria Rowe (1991), "İbn 'Arabi and Ottoman Dervish Traditions: The Melâmî Supra Order", *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, IX:18-35.
- (1992), "İbn 'Arabi and Ottoman Dervish Traditions: The Melâmî Supra Order", *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, XII: 15-33.
- Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başışlar IV-V.
- İbrahim Has, *Menâkıb-ı Hazret-i Şeyh Hasan Ünsî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nr. 4607.
- İbrahim Rakım, *Vâkıât-ı Mısırî*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, Nr. 790.
- İsmail Hakkı Bursevî (1997), *Kitâbü'n-Netîce*, (Hazırlayanlar Ali Namlı-İmdat Yavaş), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Izutsu, Toshihiko (1999), *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, (Türkçesi A. Yüksel Özemre), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kara, Kerim (2003), *Karabaş Velî Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kara, Mustafa (1994), *Niyazi-i Mısri*, Ankara: TDV
- (2005), *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (2004), *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yayıncılık.
- Karabaş Velî, *Şerh-i Fusûsu'l-Hikem*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nr. 2225.
- Karahan, Abdülkadir (1980), "Kendi Elyazısı Hâtıratına Göre Niyazî-i Mısırî'nin Bâzı Mistik Görüşleri", *Türkiyat Mecmuası*, XIX: 93-98.
- Katip Çelebi (1309), *Mizânü'l-Hakk fî ihtiyârî'l-Ehakk*, İstanbul.
- Keklik, Nihat (1966), *Muhyiddîn İbn'ül-Arabî: Hayatı ve Çevresi*, İstanbul.
- (1990), *İbn'ül-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları için Misdak Olarak el-Fûtûhât el-Mekkiyye*, Ankara: Kültür Bakanlığı
- Kılıç, M. Erol (1996), "Fusûsu'l-Hikem", *TDVİA*, XIII: 230-237.
- (1999), "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *TDVİA*, XX: 493-516.
- Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa (2001), *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara: Akçağ.
- Lekesiz, Hulusi (1997), XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Ankara.
- Mehmed Murad (1332), *Tarih-i Ebu'l-Faruk*, İstanbul.
- Muslu, Ramazan (1994), *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri (Birinci Kısım)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens.
- Naima (1280), *Tarih-i Naima*, V-VI, İstanbul.

- Namlı, Ali (1994) *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-Feyz Adlı Eseri (İkinci Kısım)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens.
- (2001), "İsmail Hakkı Bursevî", *TDVİA*, XXIII: 102-106.
- Nasr, Seyyid Hüseyin (2003), *Üç Müslüman Bilge*, (Çev. Ali Ünal), İstanbul: İnsan.
- Nazmi Efendi, *Hediyetü'l-İhvan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, Nr. 495 (Milli Ktp. MFA 1525).
- Niyazî-i Mısırî, *Risâle-i Vahdet-i Vücûd*, Milli Kütüphane, Yz. A 4409..
- , *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe-i Mutasavvifâne*, Milli Kütüphane, Yz. A 2482/4.
- , *Mecmua*, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Orhan Bölümü, Nr. 690 (Milli Kütüphane, MFA -A- 1693).
- (1971), *Mevâidü'l-İrfan*, (Notlarla Çeviren Süleyman Ateş), Ankara: Emel Matbaası.
- , *Risâle-i Hüseyniye*, Milli Kütüphane, Yz. A 3036/1.
- Nureddin Efendi, *Mi'yâru't-Tarika Tercümesi*, Milli Kütüphane, Yz. A. 5535/3.
- Ocak, A. Yaşar (1985), "İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu*, 26-29 Haziran 1985 Tokat.
- (1983), "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları* (Prof. Dr. Kadri Timurtaş'ın Hatırasına Armağan), XVII-XXI/1-2, 1979-1983: 208-225.
- Öngören, Reşat (2000), *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz.
- Raşid (1282), *Tarih-i Raşid*, I, İstanbul.
- Safayi, *Tezkire-i Safayi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2549 (Mikrofilm Arşivi 769), II.
- Senayi, *Menâkıb-ı Hazret-i Şeyh Nasuhî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4573/1, Milli Ktp. MFA 1224.
- Şeyhi Mehmed Efendi (1989), *Vekayü'l- Fudalâ*, (Neşre Hazırlayan Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları
- Tahrallı, Mustafa (1994), "Muhyiddin İbn Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri" *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sayı 1, Ocak, 26-35.
- (1999), "A General Outline of the Influence of Ibn 'Arabi on the Ottoman Era", *Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, XXVI, 43-54.
- (2002), *Ahmed Avni Konuk Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayanlar Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın), II, İstanbul.
- Terzioğlu, Derin (1999), *Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazi-i Mısri (1618-1694)*, Harvard University (Dok. Tez.)

- Uludağ, Süleyman (1995), *İbn Arabî*, Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uluç, Tahir (2006), “İbn Arabî’de Mistik Sembolizm”, *Tasavvuf*, Ocak-Haziran, sy. 16, 151-190.
- Yıldız, Sâkıb (1991), “Atpazarî Osman Fazlı”, *TDVİA*, IV, 83-85.
- Zilfi, Madeline C. (1999), “Kadıẓâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbulu’nda Dinde İhya Hareketleri”, (Çev. M. Hulusi Lekesiz), *Türkiye Günlüğü*, 58/Kasım-Aralık: 65-79.

The Impact of Ibn al-Arabi on the Ottoman Sufism: Three Sufis from the 17th Century

Assist.Prof.Dr. Rüya KILIÇ*

Abstract: Boundaries or severe opposition against Ibn al-Arabi in the Islamic world were not impediments for the expansion of his fame and his thoughts. His influence in Ottoman territories attracts attention especially by, its scope and depth. Therefore, the study of Ibn al-Arabi's influence on the Ottoman Sufism is of great importance in Ottoman social historiography. Being on the side of Ibn al-Arabi or his views namely wahdat al-wujud about, which criticism on him was intense, did not always mean execution or exile in the Ottoman Empire. The what caused reactions from the administrations or ulema was rather statements bordering the nations of "Wahdat al-wujud" and their connections to current politics expressions directing towards wahdat al-mevcut and their mixture with political claims took reaction of the administration and ulema. However, polemics between opponents of Ibn al-Arabi and sufis intensified in the 17th century. In this period, Niyazi-i Misri, Karabaş Veli and Osman Fazlı among those who had an interest in Ibn al-Arabi. Both this interest and their understanding of sufism worried the administration of the time and the ulema. Their relations with administrative circles and the aforementioned uneasiness were to cause on their exile.

Key Words: Ibn al-Arabi, 17th century, Ottoman, Sufism, Wahdat al-wujud

*Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of History / ANKARA
ruya@hacettepe.edu.tr

Влияние Ибну-Л Араби В Суфизме Османской Империи: Три Суфия 17. Века

Помощник Доцента Доктор Руя Кылыч*

Резюме: Ограничения в исламском мире или жесткая оппозиция не смогли препятствовать распространению идей и знаменитости Ибну-Л Араби. В особенности во влиянии в Османской Империи внимание привлекают своей широтой и глубиной. По этой причине анализ влияния Ибну-Л Араби в суфизме Османской Империи играет большое значение с точки зрения истории общества Османской Империи. Быть сторонником Ибну-л Араби или "вандет-и вуджуд" (единство бытия), где была сосредоточена его критика в Османской Империи не всегда означало смертную казнь или ссылку. Негодование властьдержавных и общины больше вызывало высказывания, склонные к "вахдет-и вуджуд" (единство бытия) и их влияние с политическими суждениями. Однако в 17 веке между прротивниками Ибну-Л Араби и суфиями полемика разгорелась с новой силой. В этот период интерес к Ибну-Л Араби стали испытывать такие личности как Ниязи, Мысри, Карабаш Вели и Осман Фазлы. Этим своим интересом и мистическими суждениями насторожили и властьдержавных и общину. В ссылке этих трех суфиев наряду с этой настороженностью играли свою роль и их связи с руководящими кругами.

Ключевые Слова: Ибну-Л Араби, 17 век, Османская Империя

* Университет Хаджеттепе, Отделение История / Анкара
ruya@hacettepe.edu.tr

İlköğretim Düzeyinde Kariyer Eğitimi ve Danışmanlığı

Doç.Dr. Gaye ÖZDEMİR YAYLACI*

Özet: İlköğretim düzeyindeki çocukların ilgi ve yeteneklerini keşfederek mesleki gelişimlerinde doğru yönlendirilmelerinde, günümüzde rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin öneminin arttığı görülmektedir. Eğitim kurumlarında rehberlik ve danışmanlık hizmetleri okuldan yaşama geçişi sağlayan süreçte köprü görevini üstlenerek, öğrencilerin bedensel, zihinsel ve sosyal kapasitesini, potansiyelini en ileri bir seviyede geliştirmek üzere uygulanan planlı, programlı biçimde yardım etme çabalarını kapsamaktadır. Kariyer danışmanlık hizmetleri çocukların yetenekleri ve ilgi alanları doğrultusunda doğru meslek seçimi ve ileriki yaşamında başarılı olmasında öncelikle kendisini tanımasına, daha sonra ise aile ve öğretmenin çocuğu tanımasına aracılık ederek, yönlendirici bir fonksiyonu üstlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yeni bir uygulama ve kariyer alanı olan kariyer eğitimi ve danışmanlığının çocuğun iletişimsel ve mesleki gelişimine olan etkilerini sunmaktır. Ayrıca çalışmada Türkiye ve dünyadaki rehberlik hizmetleri ile örnek uygulamalardan bir kaçına yer verilerek, Türkiye'deki ilköğretimde kariyer eğitimi ve hizmetlerine ilişkin öneriler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelime: Kariyer gelişimi, kariyer danışmanlığı, ilkokul çağı, çocuk gelişimi, aile çocuk iletişimi

Giriş

21. yüzyıl, teknolojik gelişim ve küreselleşmeye bağlı olarak sosyal, bireysel, siyasal ve ekonomik alanlarda büyük ve hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bireylerin bu değişimlere uyum sağlayıp, rekabeti yönetmeleri ve değişimleri kariyerlerinde avantaj haline dönüştürebilmeleri giderek zorlaşmaktadır. Yetişkin birey düzeyinde yaşanan bu çaba düşünüldüğünde, çocuklar ve gençlerin bu değişimlere uyum sağlayıp, yaşama dair sağlıklı ve üretken kararlar alabilmeleri, aile-okul-devlet birlikteliği ile profesyonel düzeyde kariyer eğitim ve danışmanlık hizmetlerini daha da zorunlu kılmaktadır.

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü / İZMİR
ozdemir@iletisim.ege.edu.tr

Ekonomik, sosyal ve teknolojik açılardan yaşanan değişimler, eğitim kurumlarının, çocukların ve gençlerin başarılı biçimde okuldan iş yaşamına geçişlerini ve bu geçiş sürecindeki taleplerini sağlamaya zorlamaktadır. Dolayısıyla yeni dünya düzeninde eğitim kurumlarının, ilköğretim aşamasından itibaren, programlarını çocukları ve gençleri gerçek yaşamla tanıştıracak içerikte ve okuldan iş yaşamına başarılı geçişi sağlayacak üretken bir eğitim ortamı yaratmak yönünde kurgulamaları gereklidir.

Ülkemizde konuyla ilgili literatür ile uygulamalara bakıldığında, kariyer eğitimi ve danışmanlık konusu, daha çok lise düzeyinde ve üniversite sınavlarıyla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Bireyin yaşamının en önemli kararlarından biri olan kariyer seçimi konusunun ilköğretimden itibaren değerlendirilmesi gerekliliğine ilişkin görüşler ise sınırlı düzeyde olup, yakın zamana denk düşmektedir. Dolayısıyla bu görüşlerin yaygınlaşması ve konunun daha akademik düzeyde ele alınması gereklidir. Bununla birlikte bu konuda ülkemizde ilköğretim rehberlik ve danışmanlık hizmetleri merkezinin aldığı kararlar ve çerçeve programının başlatılması gibi gelişmeler de sevindirici niteliktedir. Bu çalışmanın amacı, çocukların geleceğe ait planlarını oluşturmalarında kariyer eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin ilköğretimden itibaren başlatılmasının önemine ışık tutmaktır. Çalışmada ilköğretim düzeyindeki kariyer danışmanlık hizmetlerini etkileyen etmenler, çocuğun kişisel gelişimi ile kariyer gelişim süreci, kariyer danışmanlık uygulamaları ile kariyer danışmanlık sürecinin kısa ve uzun vadeli sonuçları bir model çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışma, ilköğretim düzeyindeki kariyer danışmanlığı hizmetlerinin etkinliğine ilişkin önerilerle tamamlanmaktadır.

1. İlköğretimde Kariyer Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri

Eğitim kurumlarında rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, okuldan yaşama geçişi sağlayan süreçte köprü görevini üstlenerek, öğrencilerin bedensel, zihinsel ve sosyal kapasitesini, potansiyelini en ileri bir seviyede geliştirmek üzere uygulanan planlı, programlı biçimde yardım etme çabalarını kapsamaktadır. Kariyer danışmanlığı ise bu hizmetlerde önemli bir sahayı oluşturmakta ve çocukların yetenekleri ve ilgi alanları doğrultusunda doğru meslek seçimi ve ileriki yaşamında başarılı olmasında öncelikle kendisini, daha sonra ise aile ve öğretmeninin çocuğu tanımasına aracılık ederek, yönlendirici bir fonksiyonu üstlenmektedir.

Kariyer danışmanlığı, okul danışmanlığının önemli bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Basit bir tanımla kariyer danışmanlığı, *“bireylerin kariyer gelişim sorunlarına rehberlik etmek üzere tasarlanan kişilerarası süreç”* tir (Osborn ve Baggerly, 2004: 46). Amerikan Okul Danışmanları Kuruluşu (ASCA, 1997), kariyer gelişimini, kapsamlı rehberlik programları içinde temel bir hizmet alanı olarak tanımlamıştır; çünkü bu tür hizmetler, okuldan

kariyer yaşamına başarılı bir geçiş süreci için öğrencilere beceri, tutum ve bilgi edinimlerini artıran bir alt yapı sağlamaktadır.

(<http://www.schoolcounselor.org>, 14.05.2005) Konumuzla örtüşen bir başka tanımda ise kariyer danışmanlığı şöyle tanımlanmaktadır (Herr ve Cramer 1996: 357):

“Danışmanın çeşitli teknik veya süreçlerden oluşan bir repertuar içinde çalışarak, bireylerin hedeflerini tanımlama ve uygulamaya odaklandığı, kendi faaliyetlerinden sorumlu bireylere karar verme, kendini ve davranışsal seçenekleri tanıma konusunda yardımcı olduğu ve bireylerle bir arada dinamik ve işbirliğine dayalı ilişkiler içinde gerçekleştiren ve büyük ölçüde sözlü iletişime dayanan süreçtir.”

Eğitim kurumlarında kariyer danışmanlığı, önemli bir çalışma sahasını oluşturmaktadır. Eğitimde kariyer gelişimi, öğrencinin boş zamanını etkin kullanma, ilgi alanları, sorumluluklar, farklı meslekleri tanıma, verimli öğrenme, derste öğrendikleri ile gelecekteki çalışma yaşamı arasındaki ilişkiyi kurabilme, ders müfredatı ve çalışmayla ilişkisi, benlik gelişimi gibi değişkenlerle ilişkilidir. Amerikan Okul Danışmanları Kuruluşu (ASCA), ilkokullardaki kariyer danışmanlığını şöyle tanımlamaktadır (Herr ve Cramer 1996: 359):

“Eğitim felsefesiyle tutarlı biçimde ilkokul danışmanlığı çocuğun potansiyelini en üst düzeye çıkartacak biçimde gelişimsel süreçleriyle ilgilenir. İlkokul danışmanı eğitimsel altyapı ile çocuğun kimlik kazandığı ve topluma ve kendisine faydalı birey olmak için seçim ve tercihlerini belirlemeyi öğrendiği çevre alanı içinde çalışır.”

İngiltere’de ilköğretim düzeyinde danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, bir uzmanlık alanı olarak, ilk kez 1960’larda ortaya çıktığı görülmektedir. Reading Üniversitesi’nde (1967) ilköğretime yönelik öğretmen yetiştiren danışmanlık programı / kursu ile rehberlik enformasyonu ve danışmanlık becerileri, bu yaş grubu için gerekli ölçütler arasında değerlendirilmeye başlanmıştır. Programda çocukların okul ve toplum içinde zihinsel, fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimini olumsuz etkileyen veya engelleyen çevresel faktörler üzerine odaklanılmıştır. (Avent 1983: 476)

Kariyer eğitiminin orta öğretimde başlamasına ilişkin görüş ve uygulamalara rağmen, günümüzde kariyer eğitimine ilköğretimde başlanması gerektiğine dair anlayışın giderek geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte kariyer eğitiminin yapılanmasıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre kariyer eğitim programı, müfredattan ayrı bir bölüm olarak, ders saatleri dışında ve danışmanlık boyutuyla değerlendirilirken; bir başka görüşe göre ise kariyer eğitimi programı, müfredat programında ve ders saatleri içinde bir eğitim aracı olarak yer alan bütünüleyici bir yaklaşım içinde olmalıdır. Bu

konudaki modern anlayışın ise eğitim ile kariyer danışmanlık hizmetlerinin birarada yürütülmesinin çocuğun daha bilinçli tercihler yapmasına katkı sağlayacağı yönünde olduğu ifade edilebilir. Avrupa Topluluğu'nun "Eğitim ve Meslek Danışmanlığı" adlı raporu, eğitim ve kariyer danışmanlığının unsurları olarak dokuz faaliyet alanı tanımlamaktadır (<http://www.insankaynaklari.com>, 22.03.2005):

Bilgi sağlama: Objektif ve gerçekçi veri sağlama. (Örneğin, mevcut alan seçenekleri, ders konuları, eğitim programları, ya da iş olanakları vb. hakkında)

Değerlendirme: Formel ve informal teknikleri (testler, sınavlar, görüşmeler) kullanarak, bireyin belirli bir seçenek için uygunluğu konusunda doğru teşhis koyan değerlendirmenin yapılması.

Öneri sunma: Danışmanın kendi bilgi ve deneyimine dayanarak önerilerde bulunması.

Rehberlik etme: Bireylere kendi durumları, açık olan olanaklar, seçimlerinin yaklaşık sonuçları hakkındaki kendi düşünce ve duygularını keşfetmelerinde yardımcı olma.

Kariyer eğitimi: Bireylerin uygun kariyer tercihlerini yapabilmelerini sağlayabilecek beceri, kavram ve bilgileri geliştirmek üzere planlanan deneyimlerin bir programını sunma. (Özgeçmiş yazma üzerine tartışmalar, çalışma atölyeleri; iş görüşmeleri hakkında küçük sınavlar, rol oynama, görüşme egzersizleri; yerli ve yabancı firmaların ziyaretleri, stajlar veya çalışma gözlemleri)

Yerleştirme: Adayların belirli bir işe, eğitim veya yetiştirmenin belirli bir dersine, çalışma gözlemlerine veya stajlara girmelerine yardımcı olma.

Savunma: Belirli bireylerin lehine kurumlarla doğrudan müzakere etme (Özellikle belirli bir eğitime veya işe girmede tecrübe engellerine takılan, ya da kabul edilmeme riski bulunan adaylar için).

Geribildirim: İşverenler ve bireyler tarafından gereksinim duyulan, fakat halihazırda sunulmayan, kurs çeşitleri ve eğitim programları hakkında eğitim kurumlarını ve diğer hizmet sağlayıcıları bilgilendirme.

Takip etme mentorluk: Daha önce hizmet verdikleri bireylerin son durumunu görmek için onlarla iletişim kurma ve gerekiyorsa yardım sağlama.

Görüldüğü gibi kariyer yönetimi, rehberlik ve psikolojik danışmanlık ile eğitim alanları aslında insanı temel çalışma alanı olarak değerlendiren benzer alanlar olsa da, bu konuda disiplinlerarası araştırma ve uygulamaların eksikliği karşımıza çıkmaktadır. Bu uzmanlık dalında yaşanan diğer sorunlar ise; konuyla ilgili ulusal düzeyde politika ve kaynak eksikliği, bütünsellik ve vizyon eksikliği, meslekle ilgili genel bir eşgüdüm ve yapılanma eksikliği vb. olarak sıralanabilir

Betz'e göre çocukların kariyer gelişimi ile ilgili eğitimin önemi yeterince anlaşılamamaktadır. (Betz, 1993: 674) Bu konuda Avustralya'da, Avustralya Eğitim Konseyi tarafından kariyer eğitimine gereken değeri vermek amacıyla, ders müfredat programı çatısı altında gelişimsel kariyer eğitimi geliştirilmiştir. Bu çalışmada kariyer eğitiminin müfredat programı ile entegrasyonunu, tüm öğrenciler için – ilkokuldan, lise son dahil olması gerekliliği önerilmektedir. (Australian Education Council 1992; 12.) Bu şekilde öğrenciler, öğrendiklerini gerçek yaşamdaki kariyer alanlarıyla ilişkilendirebilecek, bireysel kariyer planlamalarını daha bilinçli biçimde yapabilecekleri gibi, öğretmenler de, gerçek iş yaşamının dinamiklerinden ve taleplerinden uzak olmayan bir eğitim anlayışı içine yönelebilirler.

Çocuklar; kendileri, diğer bireyler ve yaşam hakkında zihinsel, duygusal imajlar ve izlenimleri keşfetmek için fırsatlara ve zihinlerinde kendileri ve mesleklerle ilgili kimlikleri gerçekliğe dönüştürebilmek konusunda desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Rehberlik ve kariyer danışmanlık programlarının çocuk ve gençlere yönelik hizmetlerinde öncelikli amaçlarının, onların zeka ve yetenekleri ile ve çevrelerini en iyi biçimde yönetme ve geliştirme yoluyla potansiyellerini en üst düzeye çıkartacak biçimde yeterlilik kazanmalarını sağlamak olmalıdır. Bu tür rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, uyguladıkları programlar yoluyla, çocukların kendini tanıma ve kişilerarası iletişim becerilerini geliştirme, yaşam ve kariyer planlama yetkinliğini kazanma, öğrenci yerleştirme kaynaklarını tanımlama ve kullanma ve şu an ve gelecekteki olası yaşam rollerine hazırlanma ve aile, iş, eğitim ve aktivitelerle ilgili düzenlemeler gibi konularda destek vermelidir.

İlköğretimde kariyer eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin etkili biçimde sürdürülmesi konusunda gerekli prensipler şöyle sıralanabilir:

- * Bireyin kariyeri, yaşam boyunca süren ve her türlü etkiye açık bir süreçtir. Dolayısıyla bu konudaki çabaların bilinçli, sistematik ve uzun dönemli programlara dönüştürülmesi gereklidir.
- * Her öğrenci kendi yaşam ve kariyer sorumluluğunu üstlenmesi konusunda eğitilmeli, bunun için gerekli enformasyon ve çevre desteği yaratılmalıdır.
- * Tüm öğrenciler eşit düzeyde kariyer danışmanlık hizmetlerinden yararlanabilmelidir.
- * Kariyer gelişim ve planlama sorumluluğu okul, öğrenci, aile, danışman, iş çevreleri tarafından paylaşılmalıdır. Özellikle aile ve iş çevrelerinin sürece katılımı eğitimsel ve kariyer planlama çabalarına zenginlik katar.
- * Kariyer planlaması kısa bir dönemlik çabadan çok, geniş bir zaman dilimini içeren uzun soluklu bir alandır.

Bireylerin kendilerini kariyer yaşamına hazırlayan eğitim süresince başarılı olabilmeleri ve doğru seçimler yapabilmeleri için erken yaşlardan itibaren kariyer planlama ve gelişim hizmetlerinin başlatılması, önemli bir konudur. Okulların konuyla ilgili hizmetleri ve etkinliği incelendiğinde ise bir çoğunun yapılandırılmış, bilinçli ve uzun dönemli çabalardan çok; rastgele, programsız ve kısa vadeli çözümlerle bu hizmetleri yürüttükleri görülmektedir. Bu durum ise mikro düzeyde bireysel yaşamın daha etkin kullanılması kadar, makro boyutta eğitime ayrılan bütçe ve kaynakların da tasarrufunu da etkilemektedir.

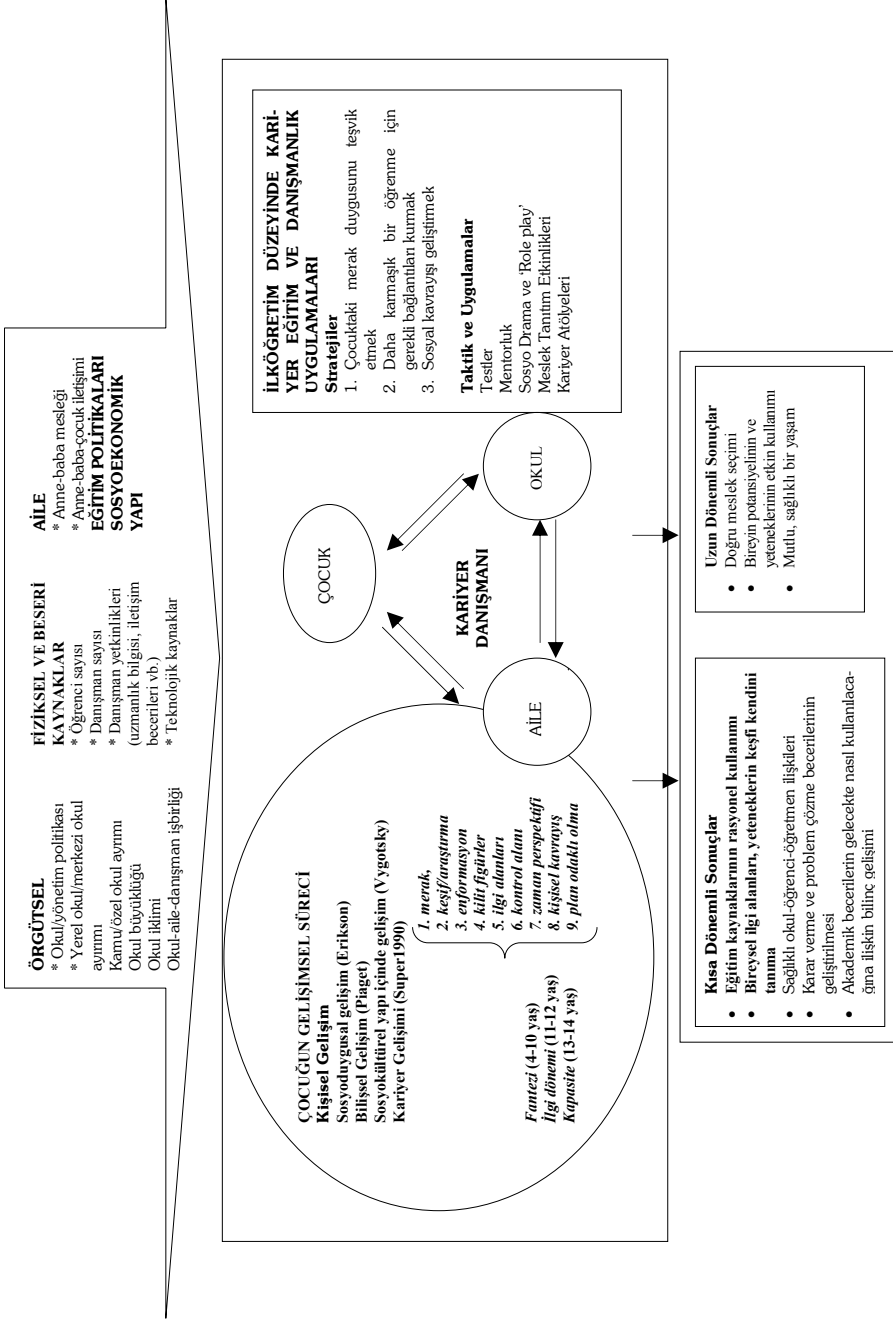
Aşağıda ilkokul düzeyinde kariyer eğitimi ve danışmanlığına ilişkin geliştirilen özgün bir model önerilmektedir. Bu modelde süreci etkileyen girdiler, çocuğun kişisel ve kariyer gelişimi ile okulaile danışman işbirliği üçgeninde geliştirilen strateji, uygulamalar ve sürecin çıktıları değerlendirilmektedir. (Bkz. Şekil 1)

Kariyer danışmanlık hizmetlerinin etkinliğinde örgütsel, fiziksel ve beşeri, aile, sosyoekonomik yapı, yasal gelişimler süreci etkileyen girdiler olarak sıralanabilir. Örgütsel faktörler, okulun konuyla ilgili yönetim politikası, yerel / merkezi okul olması, kamu veya özel okul ayrımı, okulun büyüklüğü, aile işbirliği ile okul iklimi vb.dir. Ülkemizde eğitim kurumlarında, rehberlik ve psikolojik hizmetleri konusunda çoğunlukla ABD'deki uygulamaların model alındığı görülmektedir. Bu hizmetlerin etkinliğinde ise birimin yapılandırılmasında özel / devlet okulu ayrımı ile okulun yönetim politikaları ve genel yapısının büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Özel okullarda bu tür hizmetler daha yoğun biçimde kullanılmakla birlikte, yerel ve devlet okullarındaki hizmet sıklığı ve kalitesinin aynı düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu hizmetlerin içeriği incelendiğinde ise kariyer danışmanlık hizmetlerinin 9-10-11. sınıflarda yoğunlaştığı ve daha çok üniversiteye hazırlık süreci olarak algılandığı görülmektedir. Benzer biçimde özel okullarda kariyer eğitimi ve danışmanlığı için ayrılan fiziksel ve beşeri düzenlemeler de, öğrencilerin sayısı ile her öğrenciye düşen danışman sayısı, danışmanların etkinliği, teknolojik alt yapı gibi sürecin başarısını etkilemektedir.

Ailenin kariyere bakışı ve aile ile ilgili faktörler de kariyer gelişim süreciyle yakından ilişkilidir. DeRidder, örneğin düşük eğitim düzeyinde olan ailelerin, çocukların kariyer gelişimini geciktirdiğini vurgulamaktadır. DeRidder'e göre sınırlı gelir ve eğitim düzeyi olan ailelerin çocuklarının eğitim imkânları sınırlanmakta ve böylece çocuklar ileriki aşamalara geldiklerinde profesyonel kariyer hedeflerine ulaşma ve mesleki seçimler yapma konularında zorlanmaktadırlar. (DeRidder 1990: 30) Ailenin yapısı, iletişim şekli de çocuğun kariyer gelişim sürecini etkilemektedir. Tek ebeveynli aileler, çift evli aileler gibi yeni aile yapıları içinde çocuğun kişisel ve kariyer gelişimi de etkilenmektedir.

Kariyer eğitimi ve danışmanlık hizmetleri, sadece örgütsel veya fiziksel ve beşeri kaynaklar değil, aynı zamanda makro boyutta sosyoekonomik ve yasal alanlardaki gelişimlerden de etkilenmektedir. Ulusal düzeyde kariyer planlamaya bakış açısı, gözde olan meslekler, mesleklere ilişkin inanç ve algılar ile konuyla ilgili eğitsel politika ve anlayışlar, mikro boyutta okul kariyer danışmanlık uygulamalarının yönünü etkilemektedir. Dolayısıyla okul yönetimlerinin konuyla ilgili çabalarının yanı sıra konunun ulusal ve yasal düzeyde de gerekli düzenlemelerle desteklenmesi önemlidir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, modelde görüleceği gibi, kariyer eğitim ve danışmanlık sürecinde çocuğun kişisel ve kariyer gelişimi, okul-aile-danışman işbirliği ile kariyer eğitim ve danışmanlık uygulamaları boyutunda değerlendirilme ve çalışma, ideal kariyer eğitim ve danışmanlık hizmetlerine ilişkin önerilerle tamamlanmaktadır

Şekil (1). İlköğretim düzeyinde Kariyer Eğitim ve Danışmanlık Sürecine İlişkin Model Önerisi
Figure (1) A model of career education and development model in elementary level

II. Çocukların Kişisel Kariyer Gelişim Süreci İlişkisi

Kariyer gelişimi, karmaşık ve bireyin yaşamının tüm boyutlarını içeren çok yönlü bir süreçtir. (Hall 1996: 8) Bu süreci; tutumlar, ilgi alanları, davranışlar, çevre, kaynaklar, sınırlılıklar, gereksimler ve fırsatlar etkilemektedir. Böylece mesleki seçimi ve bireysel kariyer planlaması, geniş ve bütünsel bir perspektiften ve bireyin yaşamı boyunca devam eden bir süreç olarak algılanmalıdır (Gysberg vd., 1998: 15) Şekil 1’de görüleceği gibi, çocukların kariyer tercihleri ise kendi yaşam deneyimleri ile bireylerin –öğretmenler, aileler gibi- çeşitli meslekler hakkındaki görüşlerinden elde ettikleri bilgilerle şekillenmektedir. Okul ise bu süreci öğrenciye aktarma ve yönünü etkilemede önemli faktörlerden birisidir.

İlkokul düzeyindeki çocukların aktif alıcılar olarak, çevrelerinden gelen her türlü uyarı ve davranış modlarıyla etkileşime büyük ölçüde açık oldukları belirtilebilir. Bu merak ve coşku dönemlerinde henüz büyüklerinin algılarını, tercihlerini değiştirmeye çalıştıkları veya zorladıkları sosyal gerçeklikler ve kalıplar dönemiyle mücadele etme evresine geçmemişlerdir. Tersine bu dönemde, savunmasız bir biçimde çevresel faktörlerden gelen her türlü açık veya gizli mesajların etkisi altında kalarak, yaşam hakkında tutum ve algıları sürekli olarak geliştirmekte ve değiştirmektedirler.

Erikson, Piaget ve Vygotsky’nin çocuk gelişimiyle ilgili teorileri, çocukların çevre uyaranlarını nasıl içselleştirdikleri ve hangi süreçlerden geçtiklerini açıklamaktadır. Bu teoriler aynı zamanda çocuğun kariyer gelişimi evrelerine ışık tutması bakımından da önemlidir. Buna göre Erikson, yaşamdaki psikososyal gelişime işaret etmekte ve her bir bireyin büyüme ve gelişiminin çeşitli sosyo-duygusal gelişim aşamalarından oluştuğunu varsaymaktadır. İlkokul aşamasına gelen çocuk, detayları keşfetme ve yeni şeyler öğrenme konusunda isteklidirler. Erikson’a göre çocuklar, yaptıkları keşiflerle, yaşadıkları deneyimler (başarı veya başarısızlık gibi) doğrultusunda, kendi yetenekleri hakkında karar vermektedirler. Gelişen çocuk, okul yaşamı içinde zamanla kendine güvenmeme ve aşağılık duygusu gibi sinyalleri vermeye ve kendi yetenekleri konusunda şüphe duymaya başlayabilir. Eğer bu dönemlerinde kendilerini tanımaya yönelik keşiflerinde desteklenmezlerse, meslekleri ve gerçek yaşamı algılama konusunda sorunlar yaşamaya başlayacaklardır. Dolayısıyla Erikson’a göre çocukların kendileri, gerçek yaşam, iş rolleri ve kariyerlerle ilişki kurmalarında gelişimsel süreçlerinin büyük etkisi olmaktadır (Erickson 1963: 27)

Çocukların düşünme yeteneğinin önemine işaret eden ‘bilişsel teori’ adlı çalışmasında Piaget ise, ilkökul çağına gelen bir çocuğun, bu dönemde somut işlemler ve nesnelerin sınıflandırılması gibi zihinsel faaliyetlerini geliştirdikle-

rini savunmaktadır. Dolayısıyla Piaget'in işaret ettiği gibi, çocuğun bu dönemde sergilediği keşfetme ve merak duygusunun teşvik edilmesi, aslında onu kariyer ve yaşamı planlamasının ilk adımına (*kendini tanıma, meslek alanlarını araştırma*) yöneltmektedir (Piaget 1990: 15). Günümüzde bile pek çok okul öncesi ve ilköğretim döneminin, Piaget'in yapısal öğrenme temeline dayalı yaklaşımı modellenerek yapılandırıldığını görmek mümkündür.

Vygotsky, çocuğun öğrenme sürecini, sosyal yapı içinde açıklamaya çalıştığı kuramında, çocukların dünyayı algılamaları sürecinde diğerlerinin yardımını araştırdıklarını belirtmiştir. Bu dönemlerinde yetişkinlere sıklıkla yönelttikleri “*bu ne, neden, niye*” sorusu ise bu destek arayışının güzel bir örneğidir. Vygotsky'e göre sözlü etkileşimler (çocuğun kendi içinde ve diğerleriyle olan iletişimleri) kavrayışı, öğrenmeyi onaylama fırsatını yaratmaktadır (Vygotsky 1962: 8) Bu dönemde çocuğa yönelik mentorluk-danışmanlık eksikliği ise onun dilkonuşma becerisi ve bilişsel gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bir başka ifadeyle çocuklar, kariyerler hakkında bilgi “*duymazlar ise*”, kariyerleri “*öğrenemezler*”. (Magnuson ve Starr 2000: 96)

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu kuramların sonuçlarını özetlemek gerekirse, kariyer ve yaşam planlaması için ilköğretim aşamasının çok da erken olmadığı, tersine çocuğun kendisi ve yaşama ilişkin fikir edindiği bu erken dönemlerinde, asıl kariyer planlaması sürecinin başladığını belirtmek mümkündür.

Çocuğun kişisel gelişimiyle, kariyer gelişimi arasındaki ilişkiyi yansıtmak bakımından kariyer gelişim teorilerini sunmak, yararlı olacaktır. Bu konuda Super'in geliştirdiği ve doğumdan başlayıp yaşam boyunca devam eden kariyer gelişimine dair bir mesleki yaşam dönemleri modeli (vocational life stage model) kişisel kariyer gelişim ilişkisini yansıtmaları bakımından önemlidir (Super 1953: 185) Modele göre, ilkokul dönemini de içinde barındıran büyüme evresi (doğum 14 yaş) 3 alt evreden oluşmaktadır ki bunlar (Schultheiss 2005: 190):

- *Fantezi* (4-10 yaş; ihtiyaçların ön planda olduğu ve model almanın önemli olduğu dönem)
- *İlgi dönemi* (11-12 yaş; isteklerin ve faaliyetlerin en büyük belirleyicisi ilgi ve beğeni alanlarıdır.)
- *Kapasite* (13-14 yaş; yetenekler, eğitim ve iş alanları netleşmeye başlar.)

Yukarıda sıralanan bu 3 alt evre boyunca dört kariyer gelişim görevinin gerçekleştiği belirtilmektedir: Gelecek hakkında merak ve ilgi duyma, bireyin kendi yaşamı hakkında kişisel kontrol çabasının artması, iş ve okul başarısının önemi hakkında bilinç geliştirme ve mesleki davranış ve tutum yetkinliklerini geliştirmek. Böylece, çocukların kariyer kararlarını oldukça erken yaş-

larda formüle etmeye başladıkları belirtilebilir. Buna göre çocuklar, ailede ve çevrelerindeki çalışanlarla ilgili geliştirdikleri izlenimlerine dayanarak, kendilerine uygun olan ve olmayan meslekleri zihinlerinde belirlemektedirler. (Herr ve Stanley 1996: 349)

Super, sonraki çalışmalarında, çocuklukta kariyer gelişimine ilişkin daha detaylı bir teorik model geliştirmiştir. İlköğretimde eğitim ve kariyer danışmanlık hizmetlerinin kullanılmasında fayda sağlayacak bu model, 9 boyuttan oluşmaktadır. Etkili problem çözme ve karar vermede etkili bu boyutlar, şöyle sıralanabilir (Super 1990: 198):

(1) merak, (2) keşif/araştırma (merak ihtiyacını gidermek için bireyin kendisi veya çevresiyle ilgili bilgi sağlamaya yönelik araştırma ve test etme amaçlı faaliyetler), (3) enformasyon (farkındalığın önemi veya mesleki enformasyonun kullanımı ve bireyin bu bilgileri hangi kaynaklardan elde edeceği), (4) kilit figürler (bireyin yaşamında anlamlı bir role sahip rolmodel, ilgi çekici veya yardımcı bireyler, (5) ilgi alanları (bireyin yapmaktan hoşlandığı ve hoşlanmadığı alanlar), (6) kontrol alanı (bireyin şu an ve geleceği yönetme yönelik sağduyusunu hissetme derecesi), (7) zaman perspektifi (geleceği öngörmek için geçmiş, şu an ve geleceğin nasıl planlanacağına ilişkin farkındalık), (8) kişisel kavrayış (ilişki ağları içinde veya bir fonksiyonu yerine getirirken sergilediği bazı rol, durum veya pozisyonlara ilişkin bilinç düzeyi) ve (9) plan odaklı olma (planlamanın önemine ilişkin farkındalık)

Super'in modelinden da anlaşılabacağı gibi çocuğun kariyer gelişimi ve sağlıklı yaşam / kariyer planlaması için öğrenmeyi teşvik eden merak duygusunun uyarılması ve işlenmesi ve kişisel kavrayışı için beceri, ilgi alanlarının doğru kaynaklar (testler, örnek olay çalışmaları, dinleme, gözlem, mentor vb.) yoluyla tanımlanması gereklidir.

III. Çocuğun İletişim ve Mesleki Gelişiminde Aile-Okul-Danışman İşbirliği

İlköğretim düzeyindeki çocuğun kariyer gelişimi ile ilgili araştırmalarda, 5-10 yaş grubu çocukların kariyer gelişiminde aile dinamiklerinin rolleri ile ilgili olarak, pozitif aile ortamındaki çocukların, kendi ailelerinin faaliyetleri hakkında bilgi edinme eğiliminde oldukları ve daha çok cesaretlendirildikleri tespit edilmiştir. Bu faktörler, çocuğun kariyer gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Konuyla ilgili araştırmalar ışığında, aynı zamanda çocukların babalarına ilişkin güçlü, önemli, çekici, ulaşılabilir ve içten olma şeklindeki algılarının da onların geleceğe ilişkin hedeflerin belirlenmesi sürecinde etkili olduğunu saptanmıştır. (Herr ve Cramer 1996: 355) Çocukların güç ve hakimiyetten etkilendikleri bu dönemde aileler, rolmodel olmakta ve özellikle

babanın yaşam tarzı, mesleği ile baba-çocuk ilişkisi, çocuğun kariyer gelişimi ve planlamasını önemli ölçüde biçimlendirmektedir.

Çoğu öğrencinin mesleki yönelimini çevrenin, anne-babanın çocuğu için uygun gördüğü seçenekler oluşturmaktadır. Burada ailenin, çocuğun gelecekle ilgili planları ve tercihleri noktasındaki rolü oldukça önemlidir. Aile bu rolü çocuğu yönetmek veya zorlamaktan çok, yönlendirici ve ona gerekli destekleri (ilgi, enformasyon, araştırma vb.) sağlamak yönünde kullanmalıdır. Aile üyeleri eşit düzeyde çocuklarının eğitim yaşamına başlamasından itibaren onların gelişimsel sorumluluğunu paylaşmalıdırlar. Ailelerin kariyer danışmanlığı sürecinde yapacağı katkılar ise şöyle özetlenebilir: (Herr ve Cramer 1996: 364-365):

- * *Aileler, çocuklarına kendi ilgi alanlarını, becerilerini ve sınırlarını analiz etmelerinde destek ve cesaretlendirici olmalıdırlar*
- * *Aileler, iş değerleri ve kendi deneyimleri ile sonuçları hakkında çocuklarıyla tartışabilirler.*
- * *Ailenin ekonomik durumu doğrultusunda çocuğun gelecek planında hangi eğitimleri alması gerekliliği ve engelleri hakkında tartışmalıdırlar.*
- * *Aileler, okul kariyer danışmanlık hizmetlerinin, çocukların ihtiyaçlarını daha iyi biçimde karşılayabilmeleri için gerekli olan okul-aile işbirliği için açık iletişim desteğini sağlamalıdır.*

Okul-aile-danışman üçgeninde kariyer danışmanları, çocuğun kariyer gelişimindeki etkileri, rolleri, kariyer kararlarının değişken olması, çeşitli eğitim fırsatları, konuyla ilgili çeşitli başvuru kaynakları, gözde meslekler ve ücret durumları, çocuğun yetenekleri ve ilgi alanları, kariyer planlama aşamaları, kariyer gelişimi önündeki engeller, aile-çocuk iletişimini güçlendirme amaçlı yöntem ve beceriler gibi konularda ailelere gerekli enformasyonu sağlamalıdır.

Okulda 'sınıf öğretmeni'de, kariyer eğitim programının temel taşlarından birisidir. Bunun sebebi ise, çocuklarla birebir iletişim içinde olması ve öğrencileri daha fazla oranda izleme ve tanıma şansına sahip olmasıdır. Dolayısıyla ilköğretimde kariyer eğitim sürecinde sınıf öğretmeni kariyer danışmanı ile birarada çalışarak, çocuğun kariyer gelişim sürecine gözleme, dinleme, mentorluk gibi yöntemlerle önemli düzeyde destek vermelidir.

Plowden Komitesi'nin "İlköğretim Düzeyindeki Çocuklar" başlıklı raporunda (1967), ilköğretim eğitiminde çocukların gelişimini engelleyen bu faktörleri ortadan kaldırmak için okul-aile işbirliğinin artırılması gereğine işaret etmiştir (Plowden Report 1967. 23) Böylece 1920'lerde başlayan çocuk alanındaki çalışmalarda artışın da etkisiyle, ilköğretimde danışmanlık uygu-

lamalarının, aile ve ilgili diğer kuruluşların destek ve işbirliğine daha çok başvurmaya başladıkları görülmektedir. Bu destekle amaçlanan ise ailelerin, gelişimsel ilköğretim eğitimi için ders müfredat ve yöntemlerine ilişkin değişiklikleri algılamalarını sağlamak ve bu kapsamda kendi çocuklarının gelişimine yönelik yapacakları katkılarının önemini aşılamaştır. Bu amaçla programda aile ziyaretleri, okul ortamında profesyoneller arasında yapılan konferanslar ve farklı kurumların okullara yönelik sosyal faaliyet destekleri gibi uygulamalar yürütülmektedir (*Avent 1983: 476*).

IV. Kariyer Eğitimi ve Danışmanlığı Uygulamaları

İlkokul düzeyinde kariyer eğitimi ve danışmanlığı, konuyla ilgili geleneksel olmayan rolmodelleri, uzman söyleşileri, fotoğraf ve filmler, sunumlar, tartışma toplantıları, kitaplar vb. teknik ve yöntemleri içermelidir. Bu süreçte kariyer danışmanlığının rolü ise çocuğu erken seçimler belirlemeye zorlamaktan çok, tersine erken tercih yapmalarını önlemek olmalıdır.

Bu bölümde, ülkemizde rehberlik hizmetlerine ilişkin çabalara profesyonel ve bütünsel bir bakış açısı getirebilecek, çocukların iletişimsel ve mesleki gelişiminde etkili olabilecek ve başarılı sonuçlar getirmiş uygulama örneklerinden bazılarına yer verilmiştir:

K12 rehberlik programı (K12 Guidance Program), önemli bir gelişimsel program olarak değerlendirilmektedir. Duyarlı ve interaktif eğitim anlayışını ifade eden ve evrensel düzeyde uygulanan K eğitim projesi, okul reformu ve eğitim sisteminin modernizasyonu hakkında çok sayıda proje, araştırma ve eğitim materyallerini barındıran bir program olarak karşımıza çıkmaktadır. K 12 rehberlik programı, pek çok ülkede yer alan eğitim ofisleri tarafından yürütülmektedir. Programın misyonu olarak da öğrencilerin kendi kişisel, eğitimsel, mesleki ve sosyal potansiyelini ortaya çıkarmak ve yönlendirmek olarak tanımlanmaktadır. Bu da profesyonel danışman rehberliğinde kişisel farkındalık, hedef belirleme ve etkili karar vermeyi bütünleştiren dinamik bir ilişki ile gerçekleşebilmektedir. (<http://www.k12.com>, 23.03.2005) Gysbers & Henderson tarafından geliştirilen bu program modeli, 3 aşamadan oluşmaktadır; İçerik, örgütsel çatı ve kaynaklar. Programın içeriğinde öğrencilerin ilgi alanları yoluyla gruplandırıldığı yetkinlikler yer almaktadır. Örgütsel çatı ise yapısal bileşenler (tanım, temel ve varsayımlar) ile program bileşenlerini (rehberlik müfredat programı, bireysel planlama, bireye yanıt veren hizmetler ve sistem desteği) kapsamaktadır. Son olarak kaynaklar ise insan gücü, finansal ve politik kategoriler altında gruplandırılmaktadır (Gysbers ve Henderson 1994: 88)

K12 Rehberlik Müfredat Programı, öğrenciler için sınıf ve büyük grup toplantıları yoluyla sistematik ve aşamalı olarak hazırlanan yapısal ve gelişimsel

faaliyetleri içermektedir. Bireysel planlama ise ikinci bir gelişimsel bileşen olarak, tüm öğrencilerin kendi kişisel ve kariyer gelişimini olduğu gibi öğrenme süreçlerini de planlama, izleme ve yönetmelerine yardımcı olması amacıyla, aşamalı biçimde organize edilmiş faaliyet ve deneyimleri içermektedir. Bu iki programın bileşenlerinin en büyük temel kavramı ise, sosyalizasyondur.

İngiltere’de çocukların, yetişkinlerin iş dünyasıyla tanışmaları, erken yaşlardan itibaren araştırmaya yönelik oyun aktiviteleri yoluyla aşılanmaktadır. İşbirliği üzerine kurgulanan çeşitli oyunlar ile (home corner, wendy house vb.) ev veya okul çevresinde yaşanan çeşitli roller ve faaliyetler yansıtılmakta ve çocuğun sosyalleşmesi sağlanmaktadır. Daha sonraki yaşlarda ise çocukların çeşitli mesleklerdeki faaliyetler hakkında bilgi geliştirebilmeleri için, “*Bize Yardım Eden İnsanlar*” adı altında ders faaliyetleri düzenlenmektedir. Postacı, hemşire, doktor, dişçi gibi karakterler, çocuklar tarafından okul ortamında canlandırılarak, iş rollerinin çocuğa tanıtılması amaçlanmaktadır. Böylece eğitimciler, okul yönetimleri, danışman ve rehber uzmanların işbirliği ile eğitim sürecinde çocuğun gelişimi ve içinde yaşadığı dünyayı doğru biçimde algılamasına yönelik pratikler yürütülmektedir (Avent vd. 1983: 477).

Ülkemizde ise eğitim kurumlarımızda kariyer danışmanlık hizmetleri, ilköğretim ve ortaöğretimde psikolojik danışmanlar ve öğretmenlerin yönlendirmeleriyle birlikte yürütülmektedir. Ülkemizdeki uygulamalarda, ilköğretimde kariyer rehberliği, birinci kademede genelde sınıf öğretmenlerinin dersleri işlerken mesleklerle ilişkilerini vurgulamaları ile gerçekleşmektedir. Aynı şekilde, ikinci kademede branş derslerinin işlenişleri sırasında da öğrenim yasantılarının mesleklerle ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Böylece öğrencilerin ders performansları ile gelecekte kariyer planları arasındaki bağlantıyı fark etmeye başlamaları amaçlanmaktadır. Ayrıca ilköğretimden itibaren eğitimde interaktif ve yaşayarak öğrenme modeline geçiş, öğrencilerin kendilerini keşfetme ve kariyer beklentilerini tanımlama amacına katkı sağlayacak olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde eğitim kurumlarında eğitim ve kariyer danışmanlık hizmetlerinin organizasyonu değerlendirildiğinde, yaklaşık 11.000 kadrolu okul psikolojik danışmanlarının istihdam edildiği ve rehberlik hizmetlerinin yürütülmesi için Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri ile illerde bu birime bağlı olan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri’nin organize edildiği görülmektedir. Rehberlik ve Araştırma merkezlerinin görevi ise ‘ilköğretimden itibaren yükseköğretime kadar tüm öğretim kurumlarındaki rehberlik hizmetlerini yürütmek’ şeklinde tanımlanmaktadır (Bkz. İlköğretim okulları rehberlik çerçeve programı). Bu kapsamda pek çok ilde yer alan Rehberlik

Araştırma Merkezleri 2005 yılında okulların rehberlik ve psikolojik hizmetlerinde bir yıllık süreçte uymak durumunda oldukları etkinlikleri kapsayan bir çerçeve programı oluşturmuşlardır (<http://www.okulpdr.net>, 23.03.2005).

İlkokullarda kariyer eğitimleri ve rehberliği çalışmalarına okul danışmanı ve sınıf öğretmenleri ile başlanmaktadır. Ülkemizde okullarda kariyer rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin daha çok 9., 10. ve 11. sınıflara yönelik sistematik olarak düzenledikleri belirtilebilir. İlköğretimin ilk beş yılında “sınıf öğretmenliği” sistemi ile sınıf öğretmenlerinin öğrencileri çok yönlü olarak tanıma olanağına sahip oldukları gözlenmektedir. Bu süreç içinde psikolojik danışmanlar, rehberlik faaliyetlerini sınıf öğretmeni, aile ve çevreyle işbirliği içinde yürütmektedirler. İlköğretimde çalışan danışmanların görevleri ise; okulda öğretmen ve yöneticilerle işbirliği içinde, çocuğun gelişimine en uygun koşulları sağlamak, öğrencilerin sosyal, duygusal problemlerini çözmek ve ders başarılarına katkı sağlamak vb. özetlenebilir. Sınıflarda öğrencilerin tanınabilmesi için sınıf ve okuldaki etkinlikleri, öğretmenler tarafından dikkatli biçimde izlenmektedir. Bu izlenimler ise gözlem kayıtları, öğrenci ruhsal dosyaları ile dökümanite edilmektedir. Ayrıca ilgili çerçeve programında öğrencilerin meslekleri tanımak ve uygun alanlara yönlendirilmelerini sağlamak amacıyla ilköğretim son sınıf öğrencilerine “Akademik Benlik Kavramı Ölçeği”nin uygulanması, 7. ve 8.sınıfta “ Türkiye İş Kurumu Meslek Danışma Merkezi”, çeşitli meslek kuruluşlarının ziyaret edilmesi, Meslek İnceleme Kılavuzu uygulamaları, İlköğretim sonrası eğitim seçeneklerinin değerlendirilmesi, meslekler rehberi kitapları vb. etkinliklerin planlandığı görülmektedir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız bu uygulamaların altında yatan temel stratejiler ise şöyle özetlenebilir (Magnuson ve Starr 2000: 9899):

1. *Çocuktaki merak duygusunu teşvik etmek: Çocukların mesleklerle ilgili olarak serbest biçimde keşfedeceği ve meraklarını giderecekleri araç-geçerleri sağlamak örneğin; mikroskop, teleskop gibi.*
2. *Daha karmaşık bir öğrenmeye geçişte gerekli bağlantıları kurmak için bilgi aktarmak: Serbest görüşme saatleri, akademik projeler, okuma materyalleri ve oyunlar sağlayarak çocuğun kariyer, keşif ve araştırma sürecine katkı sağlamak*
3. *Sosyal kavrayışı geliştirmek: Çocuğun kendisi dahil, çevresi ile ilgili farkındalık ve sosyal bilinç düzeyini geliştirmek için farklı mesleklerden gelen bireylerle etkileşim ortamları oluşturmak; meslek tanıtım günleri, çalışan ziyaretleri, mesleklerle ilgili araştırma, rapor, görüşme, sosyodrama uygulamaları vb. etkinlikleri yürütmek*

Sonuç

Çocuğun gelişimsel süreci ile kariyer gelişim teorileri, kariyer gelişiminin erken yaşlarda başladığını ortaya koymaktadır. İlköğretimden itibaren başlayan bu dönem, çocuğun kendisi ve dünya ile ilgili fikir ve algılarının oluştuğu dönem olması bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu dönemde ailelerin, öğretmenlerin, okul yönetimlerinin ve kariyer danışmanlarının birlikteliğinde, çocukların hedeflerini ve kariyer planlarını oluşturmalarında gerekli koşulların sağlanarak doğru biçimde yönlendirilmeleri gereklidir. Eğitim kurumlarında rehberlik ve kariyer danışmanlığı hizmetlerinin etkilerine ilişkin ampirik araştırma eksikliği olduğu gibi yapılandırılması, konuyla ilgili devlet düzeyinde politika eksikliği karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde kariyer danışmanlığı alanının içinde pek çok gelişimsel süreci barındıran teorik çalışmalardan profesyonel çabalara doğru ciddi biçimde ele alınması ve konuyla ilgili daha çok sayıda araştırma, uygulama ve değerlendirme çabalarının yürütülmesi gereklidir. Bu noktada devletin daha sağlıklı ve üretken bir toplum geliştirme konusunda eğitime daha çok kaynak ayırması; devlet okullarını uluslar arası düzeyde başarılı ilköğretim rehberlik ve danışmanlık programları ile ortak projelerin yürütülmesi, pilot okul seçimi ve eğitim proje partnerliği gibi desteklerle güçlendirmesi gereklidir

Çalışmamızda buraya kadar aktarılan kariyer yönetim uygulamaları doğrultusunda, çocuğun kariyer planlama ve gelişim sürecinde önerilen ve eğitimin gençleri iş yaşamına hazırlama misyonuna katkı sağlayacak yönde okulların başvurabilecekleri uygulamalar şöyle sıralanabilir:

Kariyer atölyeleri: Kariyer atölyeleri, ders saatlerinin dışında çocuğa kariyer eğitimi ve etkili öğrenme için gerekli ortamı sağlayan bir uygulama alanıdır. Ülkemizde eğitim kurumlarında ne yazık ki eğitsel teknik alt yapının yeterli düzeyde olmadığı bilinmektedir. Bu konuda sanayi desteğinin alınması önemlidir. Toplumsal duyarlılığın güzel bir göstergesi olarak kurumlar, gelecekte işgücü profilini oluşturacak çocuklar için, okullarda içinde, alıştırma kitapları, oyuncak ve yapı malzemeleri, optik posterler, haritalar, yaşamı tanıtan mini müzeler, kütüphane, elektronik ortamlar, mikroskop, teleskop, miknatıs, pusula, telefon, slayt gibi bilimsel, sanatsal ve eğitsel araçların yer aldığı kariyer atölyelerinin kurulmasına destek verebilir. Bu atölyelerde ise çocuğun ilgi alanları ve kendini keşfine yardımcı olacak fiziksel materyallerin yanı sıra müzik, oyunlar, objelerin kullanımına yönelik beyin fırtınaları, tanıtıcı CD'ler, fotoğraf çekme, doğayı keşif gezileri, puzzle ve laboratuvar çalışmalarıyla yararlanılmalıdır

Testler: Bireylerin ilgi alanları, kişilik türleri ile buna uygun meslek seçimlerini belirlemeyi amaçlayan kariyer testleri, çocuğun kendini tanıma, kariyer araş-

tırma aşamalarına katkı sağlayabilir. Bu noktada test seçimi yanında, testlerin profesyonel biçimde değerlendirilmesi ve sonuçların eğitim programına yansıtılması gibi konular önemlidir. Ülkemizde genellikle öğrenciyi ÖSYM sınav sistemine hazırlayan 9-10. ve 11. sınıf etkinliği olarak algılanan kariyer testleri, ilköğretim aşamasından itibaren uygulanmalıdır.

Meslek tanıtım amaçlı etkinlikler: Çocuğun erken yaşlardan itibaren gerçek yaşam ve iş rollerini algılaması, ileride yapacağı seçimler açısından önemlidir. Bu amaçla çeşitli mesleklerin ve iş rollerinin sergilendiği eğitsel içerikli tanıtım CD'leri, meslek tanıtım seminerleri/ziyaretleri, mesleklere ilişkin araştırma ve rapor hazırlama yöntemlerine başvurulabilir. Bu uygulamalar ise bir kez olmaktan çok, bir yıla dağılmış sistematik bir program dahilinde yürütüldüğünde etkili sonuçlar verebilmektedir.

Kariyer Danışmanlık Merkezleri/Firmaları: Ana-babaların çocuklarla birlikte kariyer alanları, aranan özellikler, meslekte gelişim şansı, ücret gibi konularda, bu konuda faaliyet gösteren firmalar tarafından sunulan imkânlardan faydalanabilirler. Bu önerinin ise ülkemizde daha çok özel eğitim kurumları tarafından uygulandığı görülmektedir.

Mentorluk ve Koçluk: Kariyerle ilgili ilgi alanları ve tercihler çeşitli rol modellerin çocuğa sergilenmesi yoluyla öğretilebilir. Mentorluk uygulaması (a) duygusal ve psikolojik destek (b) kariyer ve profesyonel gelişime doğrudan rehberlik (c) rol model olma fonksiyonlarını içermektedir. Dolayısıyla eğitim programlarının tasarlanmasında, çocuğun kendini ve dünyayı keşfetme sürecinde onu gözlemleyecek, önerilerde bulunacak mentorluk uygulamasına yer verilmelidir. Mentorluk uygulaması ile yürütülecek çalışmalar içinde ayrıca okullardaki meslek seçim derslerinin düzenlenmesi, mesleki tanıtım amaçlı konferans, toplantı organizasyonları, firma ziyaretleri ve ziyaret sonrası değerlendirmeler vb. olabilir.

Mesleklere İlişkin Rol Oynama ve Sosyodrama: Problem çözme amaçlı sosyodrama tekniği, Moreno ve arkadaşları (1969) tarafından geliştirilen bir metodoloji temeline dayanmaktadır. Bu metot, aktörlerin destekleri yardımıyla ve grubun üyeleri tarafından gelecekte davranılması beklenen anlamlı durumları, hareketlerle anlatma çabasını içermektedir. (Torrance 2001: 306) Senaryo temelli öğrenme tarzına dayanan sosyodramada monolog, ikili oyunlar, birden fazla ikili oyunlar, karşılıklı rol değişimleri gibi teknikler yoluyla çocukların duygularını tanımlama ve kendilerini ifade etme becerileri geliştirilebilmektedir. Rekabet ortamı içinde bir sorunun ve çözüm yollarının aktör ve oyuncular tarafından üretimi ve yaratıcı biçimde ifade etmenin başarı kriteri sayıldığı bu teknikler yoluyla amaçlanan ise grubun her bir üyesinin -izleyiciler de dahil- katılımını sağlamak ve onları, yaratıcı çözümler üretmeye teşvik etmektir. Oyun yoluyla çocuğun doğasında zaten var olan dra-

ma, yaşam durumlarını oyunda süreçlere dönüştürmek suretiyle; katılımcılara kendini keşfetme, tanıma, başkalarını tanıma, kendini başkalarının yerine koyabilme fırsat ve olanaklarını vermektedir.

Oyun: Bilindiği gibi okul öncesi oyun çocuğun, gelişiminde ve dünyayı tanıma sürecinde önemli bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Oyunu daha yapılandırılmış bir formatta ilkökul dönemine taşımak ise İlkokul eğitim danışmanlığı programının önemli bir parçası olmalıdır. Oyun pek çok şekilde yapılandırılarak, kariyer yönetimi için gerekli olan çocuğun kavram, davranış ve bireysel farkındalığı sağlayabilir ve çocuğun duygusal ve sosyal gelişiminde etkili eğitsel bir yöntem olabilir. Örneğin doktor, hemşire, avukat, öğretmen, ressam gibi meslekleri oynamak biçiminde kurgulanan oyunlar, çocukların ilgi duydukları kariyer alanlarını belirlemelerinde etkili olabilir.

Yapılandırılmış Aile Desteği: Ana-babaların ve öğretmenlerin çocuk ve öğrenciler için dikkat etmeleri gereken tutumlar için, kariyer gelişimlerine yönelik programlarla bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Böylece çocuk, kendini ifade etmeyi ve tanımayı gerçekleştirebilir. Kariyer eğitimi doğrultusunda, ilköğretim birinci kademede öğretmen ve danışmanın işbirliğinden oluşan ana-baba eğitimi programları uygulanabilir. Bu programlarda, anababa ve öğretmenlerden çocuk ve öğrencilerde aşağıdaki durumlara dikkat etmeleri istenebilir (Ültanır 2003: 25):

- * Çocukların büyüyünce ne olmaktan hoşlanacakları konusunda onları cesaretlendirme,
- * Sadece çocuklarına gülerек tepki vermek yerine, onları saygı ile dinleme,
- * Çocukların kariyer olanaklarının neler olduğu hakkındaki meraklarını gidermek amacıyla bilgilendirerek, onların sorularına cevap vermeyi öğrenmeleri gerekmektedir.

Kariyer planlama konusunda ailelerin rolü, denetleyici ve karar verici olmaktan çok, destekleyici, yani çocuğun geleceği için en doğru kararı vermesinde ona gerekli koşulları yaratmak biçiminde olmalıdır.

Görüldüğü gibi kariyer, gelişiminin şekillendiği ilkökul döneminde, çocuğun kendini tanıma ve mesleki eğilimlerini ortaya koyacak ve ona yaşam deneyimi kazandıracak pek çok uygulama söz konusudur. Kariyer testleri, meslek tanıma amaçlı oyunları ve rol oynama, mentorluk ve rehberlik, mesleklerle ilgili bilgi aktarımı vb. önerilen uygulamalar, çocuğun “gelecekte ben ne olmakne yapmak istiyorum?” sorusuna doğru yanıt vermesinde yardımcı olabilecek eğitsel uygulamalardan sadece bir kaçı olarak sıralanabilir. Sonuç olarak uygulamacılar, okul yönetimleri, aileler ve danışmanların işbirliği çerçevesinde, çocuğun erken dönemlerinden itibaren kariyer ve kişisel gelişimiyle ilgili geliştirilen teorik perspektif doğrultusunda ve profesyonel bi-

çimde hareket etmeleri çocukları daha sağlıklı, üretken ve potansiyelini değerlendirecekleri bir kişisel ve kariyer yaşamına hazırlayacaktır.

Kaynakça

- American School Counselor Association (ASCA) (1997), *Position Statement: The Professional School Counselor and Comprehensive School Counseling Programs*, <http://www.schoolcounselor.org>, 14.05. 2005.
- Anderson, D. Ashton, B.D. (2004), “*Innovative Models of Collaboration to Serve Children, Youth, Families and Communities*”, *Children&Schools*, Vol:26, No:1, s. 4.
- Australian Education Council (1992), *Career Education in Australian Schools: National Goals, Student, School and System Outcomes and Evaluative Arrangements*, Canberra, Australia, s. 12.
- Avent, C. Sisterson, D.Fawcett, B.Watts, A.Newsme, A. (1983), “Career Guidance and Counselling in England”, *Personnel and Guidance Journal*, Vol:4, s. 476..
- Ayala, M.Pines, Y.O. (2001), “Unconscious Determinants of Career Choice and Burnout: Theoretical Model and Counseling Strategy”, *Journal of Employment Counseling*, Vol:38., s. 34.
- Betz, N. (1993), Women’s Career Development. In F.Denmark & M.Paludi (Eds.), *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories*, Westport, Greenwood Press’den aktaran M.Macmohan, R. Carroll, “Links Between School and Occupations:The Perceptions of Children, *Guidance& Counseling*, Vol:16, Issue:1, 2000, s. 674.
- DeRidder, L. *The Impact of Parents and parentin on Career Development*.Knoxville, TN: Comprehensive Career Development Project, s. 30.
- Erchul, W.P. Hughes, J.N. Meyers, J. Hickman, J. Braden, J.P. (1992), “Dyadic Agreement Concerning The Consultation Process and Its Relationship to Outcome”, *Journal of Educational and Psychological Consultation*, Vol:3(2), s. 45.
- Erickson, E.H. (1963), *Childhood and Society*. New York, Norton, s. 27.
- Gysbers, N.C. (1996), “Meeeting the Career Needs of Children and Adolescents”, *Journal of Vocational Education Research*, Vol:21, No:4., s.88.
- Gysbers, N.C. ve Henderson, P. (1994), *Developing and Managing Your School Guidance Program*. Alexandria VA: American Counseling Association, s.15’den aktaran N.C. Gysbers “Meeeting the Career Needs of Children and Adolescents”, *Journal of Vocational Education Research*, Vol:21, No:4., 1996, s. 88.
- Hall, D.T. (1996), Long Live The Career. In D.T.Hall&Associates (Eds.) *The Career is Deallong Live The Career*, San Francisco, JosseyBass.’den aktaran M. Ayala, Y.O. Pines, “Unconscious Determinants of Career Choice and Burnout: Theoretical Model and Counseling Strategy”, *Journal of Employment Counseling*, Vol:38., 2001, s. 8

- Gysbers, N.C. Heppner M. Johnson, J.A. (1998), *Career Counseling*. Boston: Allyn&Bacon., s.15'den aktaran, Ayala M.Pines, Y.O. (2001) "Unconscious Determinants of Career Choice and Burnout: Theoretical Model and Counseling Strategy", *Journal of Employment Counseling*, Vol:38, s.34.
- Hall, D.T. Chandler, D.E. (2005), "Psychological Success: When The Career is a Calling", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:26., s. 44.
- Herr, E. L. -Cramer, S.H. (1996), *Career Guidance and Counseling Through The Life Span*, Fifth Edition, Harpercollins College Published, s. 355359.
- _____, "Rehberlik Hizmetlerinin Dünyadaki Gelişimi", <http://www.insankaynaklari.com>,
- Magnuson, C.S. Starr, M.F. (2000), "How Early Is Too Early to Begin Life Career Planning? The Importance of The Elementary School Years", *Journal of Career Development*, Vol:27, No:2., s. 96
- Mcmahon, M.G. Robyn, M. Carroll, J. (2000), "Links Between School and Occupations: The Perceptions of Children", *Guidance&Counseling*, Vol:16, Issue:1, s. 46.
- Osborn, D. Baggerly, J.N. (2004), "School Counselors' Perceptions of Career Counseling and Career Testing: Preferences, Priorities and Predictors", *Journal of Career Development*, Vol:31, No:1, s. 46
- Özden, M.C. (2005), "Geleceği Yaratmak: Gençler ve Kariyer Danışmanlığı", <http://www.insankaynaklari.com>, 22.03.2005
- Piaget, J. (1990). *The child's conception of the world*. New York: Littlefield Adams, s. 15.
- Plowden Report (1967), *Children and their Primary Schools, Report of the Central Advisory Council for Education (England)* London: HMSO, s.23.
- Schultheiss, D.E.P. (2005), "Elementary Career Intervention Programs: Social Action Initiatives", *Journal of Career Development*, Vol:31, No:3., s.190.
- Super D. (1953), A Theory of Vocational Development. *American Psychologist*, 8, s. 185.
- Super D. (1990), A Life Span, Life Space Approach to Career Development. In D.Brown & L. Brooks (Eds.), *Career Choice and Development: Applying Contemporary Theory to Practice*, San Francisco s.198.
- Torrance, E.P (2001), Creativity and Futurism in Education, *Education*, Vol:100; No:4, s.306.
- Ültanır, E. (2003), *İlköğretim Birinci Kademedeki Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Nobel Yayınevi. Ankara., s.25.
- Ültanır, E. (2003), Almanya'daki Meslek Okullarında Mesleksi Rehberlik Hizmetleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt, 3, Sayı:5 s.37.
- Vygotsky, L.S. (1962), *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Pres, s.8
- _____, "Every Child is Unique and Precious", <http://www.k12.com>;
<http://www.okulpdr.net>,

Career Education and Counseling in the Development of Children in Elementary Schools

Assoc.Prof.Dr. Gaye ÖZDEMİR YAYLACI*

Abstract: It has been observed that the importance of guidance and psychological counseling services today is increasing. It is especially important for elementary school level children in their vocational development. Guidance services serve as a bridge between the student's family and the teacher and cover planned and programmed efforts. Also such kind of services can help to improve his/her mental, and social capacity and potential to the highest possible level of a child. Thus a process through which the student finds an opportunity to present himself/herself, and to perceive his/her place in classroom and society can be created. Counseling first helps the child in appreciating his/her abilities there by providing assistance for a better career-orientation based on abilities and areas of interest. Furthermore it supports parents and the teacher in better getting know the child.

The aim of this study is to present the effects of career counseling services a new field of application and career on the communicational and vocational growth of the child. In this study, the effectiveness of guidance and career counseling services will be dealt together with the relations between the child, the family and the teacher. Focus will be on recommendations about guidance services in elementary education in Turkey.

Key Words: Guidance and Career Counselling, Career development, Elementary schoolaged children, Child development, Family and School Communication

* Ege University, Faculty of Communication, Department of Public Relations / İZMİR
ozdemir@iletisim.ege.edu.tr

Обучение Карьеры И Консультация На Уровне Начального Образования

Доцент Доктор Гайе Оздемир Яйладжи*

Резюме: В наши дни наблюдается рост важности консультационной психологической службы и руководства в правильном направлении профессионального развития детей на уровне начальных классов с учетом их способностей. Руководство и консультационная психологическая служба в учебных заведениях, выполняя роль моста в процессе обеспечения перехода из школы в жизнь, включает в себя применение усилий программированной планированной помощи для более высокого уровня развития потенциала, физической, социальной и умственной способностей учеников. Руководство и консультационная психологическая служба выполняет направляющую функцию в выборе подходящей профессии учеников в связи с их способностями и интересами и для достижения успеха в дальнейшей жизни самому ученику, его семье и учителю для познания ученика.

Целью данной работы является предоставление влияния руководства и консультационной психологической службы, являющейся новой карьерной и практической сферой, в профессиональном и коммуникативном развитии ребенка. Кроме того в работе приводятся примеры применения консультационной службы в мире и в Турции, а также отведено отдельное место для предложений, связанных со службой обучения карьере в начальных классах Турции.

Ключевые Слова: Развитие карьеры, карьерная консультация, пора начальной школы, развитие ребенка, общение семьи и ребенка

* Эгейский Университет, Факультет Коммуникаций, Отделение Связь с Обществом, Основная Дисциплина Межличностное Общение / Измир
ozdemir@iletisim.ege.edu.tr

The Anglo-Russian Rivalry, Russia's Annexation of Merv and the Consequences of the Annexation on Turkmens

Assist.Prof.Dr. Memet YETİŞGİN*

Abstract: The annexation of Merv into Russia in 1884 was one of the most important stages in Russian expansionist policies and in the Anglo-Russian rivalry in Turkistan. It brought all the Turkmens—today living in Turkmenistan—under the Russian rule.

The British who thought that the Russians had secret plans and goals towards India became extremely alarmed in every Russian move in Central Asia. Because of their fears of Russian expansion, the British sent agents to the region, adopted an adversarial diplomatic stance vis-a-vis Russians and, from time to time, invaded Afghanistan and Iran during the nineteenth century. The Anglo-Russian rivalry that has been called as “the Great Game” reached a stage of open conflict during Russian annexation of Merv.

The Turkmens who had suffered under the militaristic and corrupt Russian rule did not immediately change their traditional life style. However, their cities and fertile lands began to be occupied by Russian and other immigrants. When the British and the Russians agreed to draw a border between Turkistan and Afghanistan, some Turkmens were left under Afghan and Iranian domination.

Key words: The Turkmen, the Russians, the British, Turkmenistan, Merv, Central Asia, Iran, Afghanistan, the Turks and the Anglo-Russian Rivalry

Few Remarks about Russia's Invasions in Central Asia: Russian expansion into Central Asia had a long history starting in the late sixteenth century when a Cossack leader named Irmak (Yermak) Timosevitch in the service of the Stragonov family crossed the Urals and attacked the Khanate of Siberia (“An Indian Officer” 1894: 10-11)¹ and ending in the early twentieth century when the Russo-British Convention was signed in 1907, which recognized all Turkish Central Asia as the Russian protectorate (Rurthart 1986: 10).² In the first half of the eighteenth century the Russians subdued Kazakh Hordes as a result of both Russia's erstwhile eastern expansion and help the Kazakhs sought from the Russians because of the

*Sütçü İmam University, Faculty of Science and Letters, Department of History / K.MARAŞ
myetisgin@ksu.edu.tr

danger posed by the Khalmuks. Russia's control over large Kazakh Steppes, however, had taken quite a time. Although she succeeded in incorporating all of Kazakh Steppes towards the mid eighteenth century, Russia's expansion into the Turkish lands stretching from the northern Black Sea in the west to the Chinese border in the east had limits until the mid nineteenth century. There were free Turkish khanates and Turkmen lands in the nineteenth century before Russia intensified her invasions in the 1860's. A line starting from the northern Caspian Sea passing through the steppes and reaching to the Chinese border in the east was the border between the independent Turkish Khanates of Central Asia and the Tsarist Russia ("The Russians in Central Asia" July-October 1865: 530).³

However, beginning in the mid nineteenth century, especially in the 1860's, Russian gradual expansion gained a sudden momentum. In this sudden increase in Russian invasions in Turkistan, Russia's defeat at the Crimean War (1853-1856), which temporarily blocked her free action in the Near East forcing her to seek new places to satisfy her militaristic and imperialistic appetite elsewhere, American Civil War (1861-1866), which increased cotton prices in Europe forcing the European states to find this valuable commodity in other places, to Russia the place was Central Asia, and the British increased interests in Central Asian markets, which frightened some Russians who thought that the British were going to permanently settle in these places, played important roles. At this time, the Russians intensified their efforts to invade last remaining free Turkish lands, namely the khanates of Khiva, Khokand and Bukhara, and free lands of the Turkmens, Turkmenia, stretching from the Caspian Sea to Afghanistan and from Persia to Khiva, in Central Asia. All these last remaining free Turkish lands were either annexed into Russia or subdued to the Russian authority by wars fought between modern Russian armies on one side and poorly equipped Turkistan armies on the other, lasting roughly from 1857 to 1884.

One of the last large areas annexed by the Russians was Merv which had been known since the ancient times as "the queen of the world," a major center in the great oases of Central Asia and on the Great Silk Road. It was located on the Murghab River and had been a major agricultural center which had been irrigated by canals built to carry water from the Murghab River (Yakubovskiy 1997: 774). Some Iranian and Arab historians believed that the city of Merv was founded by the Turks in ancient times (Togan 1946: 26). At the time of Russian invasions, Merv which was a small town located in the great Merv oasis which was around 2,500 square kilometer (Yakubovskiy 1997: 776) was a part of Turkmenia and was mostly populated by the Turkmens, namely Teke, Sari, Salor, Ersari, Ata, Mahtim and Yamud

(Marvin 1883: 196).⁴ The Teke Turkmens whose number was estimated to around 250,000 (Vambéry 1885: 42; Hopkirk 1992: 402) was the largest group who had perfect warrior qualities in Turkistan (Togan 1947: 75).

Anglo-Russian Rivalry Regarding Merv: During Russian expansion in Central Asia, Every Russian forward move created new fears in the British circles both in British India and in England. These fears originated from the British concerns for the safety of India and were not at all groundless since the Russians were always closing the distances towards the British imperialist possessions in the east.

The Russian threat to India seemed real enough at the time, whatever historians may say with hindsight today....For four centuries the Russian Empire had been steadily expanding at the rate of some 55 square miles a day, or around 20.000 square miles a year. At the beginning of the nineteenth century, more than 2,000 miles separated the British and Russian Empires in Asia. By the end of it this had shrunk to a few hundreds and in parts of the Pamir region to less than twenty. No wonder many feared that the Cossacks would only rein in their horses when India too was theirs (Hopkirk 1992: 5).

After annexing strategically and economically important parts and subduing the rest of the khanates of Khokand and Bukhara into vassalage level by 1868 and establishing a governor-generalship, Turkistan in 1867, in there, as Tashkent was its capitol (Hayit, 1987: 213),⁵ the Russians were always making new steps to invade more lands in Turkistan. The British always knew that Russia was getting ready to make new advances after each gain they made in the region, which greatly alarmed them. Yet, both the disaster tasted at the First Afghan War (1839-1842) and death of two agent-officers in Bukhara in 1842 forced the British to act more cautiously in the Central Asian politics. Ardent supporters of forward policies in the region in the 1830's were left their ground to the "masterly inactivists" who searched a definite border between the Russian and the British imperialist possessions and were not enthusiastic about lands located beyond the Amu Daria River in Central Asia in the late stages of the "great game".

When Russia's military campaign against the Khanate of Khiva was pending in 1872, the British were alarmed that their richest possession, India, was under a Russian threat from the north. They feared that the closer the Russians get to India, the more dangerous things were bound to happen in the region. Since they were not able, and even were not willing to interfere in the affairs that taken place in Turkistan, they desired to guaranty the security of India by putting a marked line with Russia in Central Asia. They

preferred to keep Afghanistan, which was holding some of the most important passes, such as Khayber and Bolan, as well as strategic centers, including Herat, Balkh, Kabul and Gazne, under their sphere of influence at all time (*The Times* of London, 23 January 1853).⁶

In order to reach an agreement with the Russians over Afghanistan, the British held meetings with the Russians, sent messages and messengers to Russia, as well as received Russian messages and envoys. In 1869, Douglas Forsyth, who had been an explorer in Kashgaria, went to Russia to deliver a note penciled in by the Viceroy of India, Lord Mayo. In the note, the viceroy assured the Russians that the British had no interest beyond the Afghan borders and would not threaten Russia as long as she stayed out of Afghanistan (Lieven, vol. 1 (1883): 293-294). Later, Lord Augustus Loftus, British ambassador in Petersburg, delivered another note to Prince Gorchakov warning him not to violate Afghan borders. The note also contained a rough draft of these borders (*The Times*, 27 December 1872, 13 February 1873). The borders that the Russian and the British foreign ministers proposed during a meeting held between Lord Clarendon and Prince Gorchakov in 1869 were bound to be northern boundary of Afghanistan. The only problem was where the actual boundary line on the ground was passing!

The British, whose Turkistan Policy all throughout the nineteenth century was designed to bar Russia from gaining an open door to the warm waters and to eliminate any possibility of Russia's real threat to India, followed wide and strong plans. They developed and executed many joint-plans with the native states, namely the Ottoman Empire, Iran and Afghanistan, located on the way of Russia's southward advances. The British undertook a successful policy of maintaining their interests in the Ottoman Empire up until 1878. They succeeded in averting Russia's continuous attempts to reach to the Mediterranean. For this, they even fought on the Ottoman side against Russia in the Crimean War in the 1850's.

While helping the Ottomans to set obstacles before the Russians in the Near East, the British also fought a fierce diplomatic and political war in Central Asia to keep Russia out of the Gulf of Persia and the Indian Peninsula. For them, Iran and Afghanistan were key places for the security of India. In order to stop Russia from reaching India, the British played a fierce diplomatic, political and military role that came to be called the "great game" which was first coined by Captain Arthur Conolly who was executed in Bukhara in 1842, and was immortalized by Kipling's novel, *Kim*. (Hopkirk 1992: 1).

In the Great Game, Russia's military campaign against Khiva was an important step. Russia's advance in Khiva in 1873 created considerable fear

and anxiety among the British. However, Russia's subjugation of Khiva was accepted by the British when Russia limited her territorial annexation with the northeastern part of Khiva. After the subjugation of Khiva, the British focused more on the methods of keeping Iran and Afghanistan under their control and free from Russia's intrigues.

The British determination to keep Russia out of Afghanistan somehow helped the Russians to develop proper policies to incorporate all of Central Asia populated by the Turkish communities. The Russians were sure that they would expand their lands up to the Afghan borders, as the British made clear that they were unwilling to get involved in events that would take place in the lands lying beyond the northern boundaries of Afghanistan. It was now just a matter of time for the Russians to annex or subdue lands that stretched up to Afghanistan, as well as the Iranian borders, in the 1870s. The subjugation of Khiva, annexation of Turkmenia and "peaceful" incorporation of Merv by the Russians all took place whenever the time was suited to the Russian expansionist policies. Nevertheless, Merv as in the hands of Russia, Great Britain began to feel more vulnerable to a possible Russian attack against India because at the early years of the nineteenth century, the British agent-specialists of the region, such as Captain John Macdonald Kinneir who was one of the British trainers of the Persian soldiers in 1812, clearly stressed that if Russia subdued the warlike tribes of Central Asia, she would overcome a great obstacle before attempting to invade India (Hopkirk 1992: 71-74).

Despite a general consensus that existed in the minds of both imperialist states, Russia's big gains in Central Asia always alarmed the British. In British India, they feared of a native uprising against their rule, as the natives were showing signs of favoring Russia over Britain after every Russian gain in Central Asia. It created a fierce Anglo-Russian rivalry that lasted well into early 1900. The basic characteristic of the rivalry was that while the Russians were expanding their lands and coming closer to India, the British were trying to keep Russia away from India. In this respect, the British found Afghanistan as a crucial place that had to be on their full control and that had to be under their sphere of influence at all times. Because of such conviction, the British spent all their diplomatic skill to persuade the Russians not to violate Afghan borders which had never been a clear border on the ground. For this, whenever they were threatened by a fresh Russian forward move, they intensified diplomatic, political and military pressure over the Russians to reach an agreement that might be beneficial to the both sides. One of such agreements was concluded in the eve of Russia's Khivan expedition in 1873 (Yetişgin 2000: 125-126).⁷

A Russian envoy, Count P. Andreyevich Schouvalov, was sent to London to discuss the matter that had been talked upon by both the Russian and the British politicians. He was received by Lord Granville, British Foreign Secretary. After much discussion, both sides had reached to an understanding that marked the first solid step to draw lines between the spheres of influence of both countries. The basic aspect of the understanding was that while the British would not interfere with Central Asian affairs taking place in the north of Amu Daria (the Oxus River), the Russians would not violate the Afghan borders which roughly followed the banks of the river Oxus at this time (*The Times*, 25 January, 13 February 1873). Although, the 1873 treaty regarding Central Asia between the British and the Russians had established a temporary relief for the British, the Amir of Afghanistan continued to worry about Russia's possible move into Merv. According to his view, the Turkmens of Merv would cross the border and come into Afghanistan if the Russians attacked their country. This would cause the Afghans to fight against the Russians (Leiven 1883, vol. 2: 66).

The British who assured Shere Ali that his territory was safe from any trouble brought the fears of the Amir to the attention of the Russian authorities. Upon this, Prince Gorchakov assured the British that they had no intention of sending troops against the Turkmens. Gorchakov wrote, "Afghanistan, I have told Lord A. Loftus that we had no intention of undertaking an expedition against the Turkomans; it depended entirely on them to live on good terms with us, and even to derive profit from our proximity and from the outlets which we are endeavouring to make for peaceful commerce; but if these turbulent tribes were to take to attacking or plundering us, we should be compelled to punish them." Later, the British authorities clearly indicated that they value Merv, and if the Russians were to make any move against that place, they would have to act swiftly to go further north to protect India (Leiven 1883, vol. 2: 67).

Despite the Schouvalov mission to London and the agreement reached during this mission in 1873, the British never stopped worrying over Russian intrigues which never knew any rest in Central Asia. After subjugation of Khiva in 1873, Russia annexed Khokand in 1876 and sent strong military units into Turkmenia. When the British government inquired what the real aims of the Russians in Turkmenia towards Merv, the Russian authorities reiterated their pledges that they did not have any desire to march on Merv, and they assured that they were still respecting the treaty they had signed in 1873 (Leiven 1883, vol. 2: 70).

During this time, Russia engaged a new war in the Near East against the Ottomans. While they were fighting in the Ottoman front, both in the

Caucasus and in the Balkans, they also gave serious considerations for sending another army through the Transcaspia to Herat to take this city, which would create an advantageous position against the British, who would enter the war on the Ottoman side in the Near East. Though they could not attempt to take Herat, the Russians sent a well-equipped military force numbered around 14.000 prepared by the Turkistan Governor General, General Kaufman, to be stationed near Balkh. This Russian force remained there until the Berlin Treaty of 1878 was signed (Bayur 1987: 443).

Meanwhile, the British were having some reasonable doubts about the relations between the Russians and the Amir of Afghanistan, Shere Ali. Starting in 1876, the British India tried to reach an agreement with Shere Ali to strengthen her position in Afghanistan. They offered money, men and military supports to the Amir in return for him to stay in peace with his neighbors, not to enter diplomatic relations with other states without the British knowledge in advance, to allow the British army officers to watch northern borders and to help them draw these borders, to permit British merchants to trade freely in Afghanistan, to help the British who wanted to travel within the country, to consent the British to establish a telegraph line in the country, and to approve a British ambassador to come into Kabul. Shere Ali rejected all British offers. In order to help the British to reach an agreement with the Amir, the Ottomans sent an envoy to Kabul (B.O.A. 1992: 145). Behind the Ottoman decision to send an envoy headed by Ahmet Hamdi Efendi to Afghanistan was the requests made by either Austen Henry Layard, the British Ambassador in Istanbul, or Benjamin Disraeli, the prime minister of Great Britain. Despite a chilly welcome showed by the Amir, the Ottoman envoy asked Shere Ali to improve his relations with the British and help the Ottomans in their fight against the Russians. This attempt did not help the British to improve her relation with the Amir (Wasti 1994: 957-960). Shere Ali not only rejected these offers, but also allowed a Russian embassy led by General Stolietov to visit Kabul in 1878. The goal of the Russian envoy was to establish an alliance with the Amir against the British. In a possible war between the British and the Russians in the Near East, the Russians aimed to use this alliance to threaten the British in India. Yet, before the Stolietov mission to Kabul was reached, the treaty of Berlin was signed, which ended any possibility of war between Great Britain and Russia (Bayur 1987: 434-445).

Because of his stubborn resistance for allowing a British envoy led by Sir Neville Chamberlaine to come to Kabul and trust on the Russians for a possible war with the British, Shere Ali had to suffer second British invasion of Afghanistan in 1879. After loosing war, Shere Ali escaped to Belh where

he died in 1879. In his place, his son Yakub Khan was chosen as the new Afghan Amir “Afghanistan” 1879: 599-603). Between Yakup Khan and the British, Gandamak Treaty was signed. According to this treaty, the British were to control the foreign relations of Afghanistan, to protect her against the foreign attacks, to control Khayber and Michin passes. Furthermore, some military and civil servants of Great Britain were to handle things in Afghan cities and the Amir was to receive 600.000 ruble (around 60.000 British gold) every year (Bayur 1987: 446-447). With this treaty, the British gained not only a protectorate over Afghanistan but also undergone under new responsibilities for the Afghans in a possible conflict with Russia in the region.

The Russians who had fears that the British were after establishing their rule over not only Afghanistan but also other Central Asian states to curb Russian interests in the region supported more active and forward policies. One of such Russian was Terentiev whose book entitled as *Russia and England in the Struggle for the Markets of Central Asia* claimed that the British were after monopolizing Central Asian bazaars and political life. He also claimed that the British were secretly arming the Turkmens to resist the Russians. In order to end British intrigues, according to Terentiev, Russia had to follow a forward policy with the ultimate goal of reaching India and ending the British rule there with the help of the natives who would readily join with the Russian “liberating army” (Hopkirk 1992: 363-364).

Annexation of Merv into Russia: The British knew that the Russians were after annexing whole of the Turkmen lands stretching from the Caspian Sea to Afghanistan as soon as they got accustomed to what they earned from the Khivan expedition. In order to monitor Russian activities and receive more information about Turkmenia, especially about Merv, British agents were on active duty in Persia and Afghanistan. One of such agents was Captain George Napier who surveyed the north eastern borders of Persia, collecting as much information about the Turkmens as possible. Another British was Colonel Charles MacGregor. MacGregor went to Herat to gather information relating to Merv. Although he was invited by the Turkmens to come into Merv, because the Mervians were afraid of being attacked by the Russian forces and thus they were trying to receive helps from the British, MacGregor turned down their invitation and did not go to Merv lest he would exceeded his power (Hopkirk 1992: 366-367).

Russia’s plan to march its Caucasus army through the Turkmen lands to capture Herat and to create pressure over the British India was carried out by a military campaign in 1879. Despite Russian assurances that the campaign was aimed to subdue “indomitable” Turkmens, it was designed to

go further than Turkmenia. Its first goal was to subdue the Teke Turkmens lining in the Akhal oasis. If the Russians had captured the Akhal country, they would have gone further south to invade Merv and even Herat. The fate of the campaign, however, was a disaster for the Russians. The Russians lost hundreds of men and great prestige by the failure of this campaign (Marvin 1880: 266-279). They had to prepare another military force to attack against the Turkmens, which took place in 1881.

In 1881, the Russians sent a well-chosen and perfectly equipped army across the Caspian Sea into the Turkmen lands. This time, knowing what went wrong in 1879 campaign, the Russian military force led by General Skobelev, one of the most able and notorious commanders in the Russian army of the time, successfully crossed the desert and attacked the Turkmens. After fierce battles at Geok Tepe, the Russians defeated the Turkmens. This was a brutal and quite bloody battle in which more than half of the population of the Akhal Turkmens, including women, children and elderly, whose number have been estimated to around 25,000, were massacred by the Russians. With the order of General Skobelev, the Russians destroyed the walls of Geok Tepe fortress and plowed it. After annexing the Akhal Oasis, the Russians reached to Ashkabad in March and took the city which became the center for the Russian newly captured lands in Turkmenia (Hayit 1975: 111-112; Marvin 1984: 99; Vambéry 1885: 30; Yetişgin 2004: 223-240). Further action was arrested by the Russians because the British strongly protested their move, and the Russian expeditionary force got shortages to march for the further south (Saray 1999: 354).

After subjugation of the Turkmens and annexation of the Akhal Oasis and Ashkabad, all of the northern part of Turkmenia, Russia came closer to Merv which was the next place to invade. Merv was an ancient city and a mouthwatering place for the Russians. Merv's strategic situation, historic importance, commercial value, central position in Central Asia and arable lands had attracted the Russians. The Mervians were growing many agricultural goods, including rice, silk, melons, peaches, apricots, wheat and cotton. The Russians were especially interested in cotton that was being produced in quantity of some 54.000 pounds annually in Merv (Marvin 1883: 200). It was located on a strategic ground which was controlling important caravan roads. In Merv commercial goods were produced to be sold in Herat and other cities (Hopkirk 1992: 42, 219).

As the Russian move in 1881 brought her closer to Afghanistan and India, the British hoped to find an understanding with the Russians to guaranty safety of her possession in India. One way to strengthen British line of defense for India would be the incorporation of Merv within the British

sphere of influence in Central Asia. For this, the time was mature because the Mervians who knew that they were going to be put under the Russian bondage, had sent at least forty well-known envoys to Kandahar to seek the British help. They were even ready to accept a British suzerainty. In their preferences, both the British promises to protect them and the Russian wicked massacres at Geok Tepe played some great roles ("The Merv Oasis" 1883: 215). Furthermore, many British wrote on the subject to find out what was wrong and what would be done to keep the British possessions secure and their credit in the eyes of the natives high in the East. For example, Sir Baker suggested that Britain had to improve her defense of India and to prepare herself for a possible confrontation with the natives who would be encouraged by the Russians to rise against their masters. He also stated that the "native press (at all times disloyal) not only exposes but exaggerates our failures, and the advance of Russia towards Afghanistan rule. The opinion is general among all classes that England is unable to resist Russia wherever Russia may determine to commence her long-meditated invasion" (Baker 1888: 216).

The general notion in India, especially among the natives, during Russian move into Merv was that the Russians were more powerful than the British and that the Afghans were developing more pro-Russian policies due to the Russian supremacy in the Central Asian affairs. They also believed that the Russians had greatly reduced the distances to India.

It is the fashion for English people to ridicule the approaching danger. This happy indifference is the best incentive to the persistent advance of Russia. Twelve or fourteen years ago the chief organs of the press of Great Britain deprecated the suspicion of Russian duplicity. We were told to believe in the sagacity of our own statesmen, and to place implicit faith in the assurances of Russia. Khiva was to remain untouched and Merv was a question in the distance, so remote that it could not be approached within the wildest limits of probability... Russia has now completed her railway from the Caspian to Merv (Baker 1888: 216).

Despite alarming tones of many voices among the British, the prevailing notion in the British government was in favor of seeking political solution rather material involvement in the event, which had been laid down by the Duke of Argyll's word "mervousness" seven years earlier (*Pall Mall Gazette*, 22 February 1884).

Although the British feared and protested after every move the Russians made, the British had not shown any effort to commit themselves in providing real help to the Turks of Turkistan. As in the case of Merv,

although the Mervians had not only sought the British help but also unilaterally declared themselves as the British subjects, the British authorities in Tehran refused to give any sort of aid to them (Saray 1999: 354). Despite repeated appeals made by the Turkmens to the British government for erection of a British protection over Merv, the British government did not respond affirmatively (Saray 1989: 218-220).⁸ Nevertheless, the Mervians who had had a great relief when the Russian armies stopped at Ashkabad in 1881 after the bloody massacres at Geok Tepe and who had chosen Makhtum Kulu Khan as their leader had increased hopes for the British help when Edmund O'Donovan came to Merv. Although the British had not sent O'Donovan as their agent and although O'Donovan himself told to the Turkmens that he had no official title, the desperate Turkmens held him in Merv in the hope of receiving the British help. However, according to Edmund O'Donovan, a British journalist who had lived among the Turkmens through 1879 and 1882 claimed that the British had given some sorts of promises to the Mervians to protect them against possible Russian attacks ("The Merv Oasis," 215). Togan believed that the British helped the Mervians at least in the form of financial aid (Togan 1947: 236).

The Russians wanted to march on Merv and finish the job at once after the fall of Geok Tepe in 1881. However, General Skobelev suggested to the government that it would be wiser to apply diplomacy rather than war for the annexation of Merv (Hayit 1975: 113). Upon Skobelev's suggestion, the Russians waited to see effects of their bloody massacres inflicted on the Akhal Teke Turkmens among the whole Turkmens and desired to capture rest of Turkmenia without losing new men and more materials. They also wanted to wait for a while to reduce tension arisen in Europe, especially in England, against their ruthless behavior presented during the Skobelev's campaign against the Akhal Teke Turkmens in Geok Tepe (Yetişgin 2004: 229-239). Massacres of the Turkmens, regardless of women, elderly and children, created an abhorrent feeling in Europe towards the Russians. The fall of Geok Tepe and defeat of the Turkmens also revived fears of the British who thought that the Russians would march on Merv and Herat, which would create a dangerous situation for the security of India. The British authorities asked the Russians about their exact plan regarding Merv. They protested the Russians and demanded them to keep their words that had been given by the Russian authorities about Merv (Leiven 1883, vol. 2: 72-74). Thus, the Russians wanted to avert a strong and hostile British reaction that would entail a rapid British invasion of Herat and even Merv. In order to appease the British, Russian authorities, including the tsar himself, promised again that they were not going further and were not interested in attacking Merv.

Despite assurances, as the Russians had given many times in the nineteenth century, the Russians seriously contemplated capturing Merv. They hoped to gain those lands without shedding more blood! This was not at all true when the history of the Russian bloody expansions in Central Asia was concerned. Moreover, another cause for the arrest of the march, according to General Skobelev, was a lack of provision for soldiers who were tired after long march and fierce fights. Skobelev claimed that Russia at that time did not seriously contemplate the invasion of Merv. The immediate plan for the Russians was to destroy Geok Tepe, which was achieved. Along with Geok Tepe, Russia had some 60.000 of the finest Turkmen cavalry to be used in her future plan against the British in India (Marvin 1984: 98; Handsard's Parliamentary Debates 1881: 230-231). The massacre and destruction of the Akhal Teke Turkmen at Geok Tepe furthered Russia's plans to subjugate all the Turkmen living in Merv and elsewhere.

In order to incorporate Merv into Russia, the Russians sought some ways to avoid receiving a strong British reaction in case of annexation. They produced new excuses, such as news that two Russians had been killed by the Mervians and some British agents were active in Merv to unite them against the Russians (Leiven 1883, vol. 2: 74). With their pretexts, the Russians were not only trying to pave the way for the future annexation of Merv, but also creating some excuses to break their early pledges given to the British. It was also a right time for the Russians to break their pledges given to the British and make new moves in Turkistan because the British concentrated at the *Mehdi* uprising in Sudan (Saray 2003: 72). In reality, the Russian policies pursued in Central Asia had always been based on creating a more profitable and sustainable frontier. For this, in order to feed their army and receive more profits, they needed to add rich oasis of Merv. Prince Gorchakov had once said, "It was essential that the line of our advanced forts ... should be situated in a country fertile enough, not only to insure their supplies, but also to facilitate the regular colonization, which alone can prepare a future of stability and prosperity for the 'occupied country, by gaining over the neighbouring populations to civilized life" (Leiven 1883, vol. 1: 288).

The Mervians who had sought helps from the Persians, the British and the Ottomans did not receive any favorable answer. Since the British were interested in only Afghanistan, and since Persia and the Ottoman Empire were too weak to help the Mervians, the Russians were waiting a right moment to move into Merv. The Persians who had previously accepted some pledges made by the Mervians to join into Persia (Leiven 1883, vol. 1: 305)⁹ were afraid of the Russians who openly declared that it was

unacceptable for them to see the Persians claiming any right over Merv (Leiven 1883, vol. 2: 75).

The Mervians knew that they were alone in case of a war with the Russians, which would be new massacres for them at the hands of the Russians. Their only option at the time seemed to bow before the Russian advance. Since the massacre at Geok Tepe, a "State of helplessness and confusion has reigned in and around Merv...It is in this state of anxiety that Russia has ultimately succeeded in turning the tide of Turcoman sympathies in her favour, and by creating a party which, evidently tired of the useless wavering, and fully convinced of the hopelessness of any Persian or English assistance, has found out that it would be much more advisable to throw itself into the arms of the lion than to be forcibly devoured" (Vambery 1884).

In order to annex Merv without going to war, the Russians sent military forces under the command of Colonel Muratov who took a central place, Karre Bent, in November 1883. Some Russian officers were sent under disguise as Russian merchants to learn the true feelings of the Mervians towards the Russians, as well as to collect information about defense lines and the military power of Merv in December 1883. The Russian officers headed by Captain Alikhanov (Maksud Ali Han Avar), an aristocratic Avar Turk in origin, went to Merv to observe the political situation and the prospect for "peaceful" surrender. After a long trip, and meeting with local dignitaries, these Russians learned the feelings of the locals and reported to St. Petersburg. They sensed that the Mervians were going to accept Russian authority without any resistance (Hayit 1975: 113-114; Vambery 1885: 48; Saray 1989: 223).

Meanwhile, the military commander of the Russian forces in the Transcasian region, General Alexander V. Komarov, invited a group of dignitaries from Merv to attend the coronation of the Emperor Alexander III in Moscow in May 1883. These Mervians carefully chosen by the Russians to see Russia's power and capabilities witnessed how advanced and powerful the Russians were, and, after they returned to their lands, they told their stories, which greatly helped to influence people to accept a Russian protectorate (Tcharykow 1931: 161). As a result of Ali Han's propagandas and reports of the Mervians who visited St. Petersburg during the tsar's coronation the dignitaries of Merv began to seriously consider about what their future would be. Many important dignitaries and leaders of the Turkmens, including Tikma Serdar, Makdum Kuli Khan, Gulcernal Hatun, gradually offered their allegiances to the Russians (Togan 1947: 236; Saray 2003: 63). Gulcernal Hatun, who was the widow of Nur Verdi Han, and

who was one of the respected persons among the Merv leaders, accepted the idea of going under the Russian rule (Gömeç 2002: 207). The Mervians held many meetings in order to find a solution to their future. One meeting held on 1 January 1884, which was attended by 300 Merv dignitaries. In the meeting, the Mervians decided to send an envoy to Ashkabad to negotiate with the Russians. On 31 January 1884, an agreement between the Russians and the Mervians was reached in Ashkabad. According to the agreement, the leaders of the Turkmen tribes were going to keep their partial freedom and a Russian officer was going to handle affairs in Merv (Hayit 1975: 114). The rights given to the Turkmen and mentioned in the agreement was later denied by the Russians (Hayit 1995: 114). As soon as the Mervians accepted Russian offers, a Russian army led by General Komarov marched on Merv to take the place. Some Mervians tried to stop the Russian march but they were failed. In this stage, Gulcemal Hatun played an essential role in convincing the Mervians to allow the Russians to come and take Merv. Because of her role in inducing the Mervians to accept Russian authority over Merv, Gulcemal Hatun was later visited by Prince Dondoukoff-Korsakoff and given her an expensive dress which was said to be marked with needlework and sent by the Empress of Russia as a gift (Vambéry 1885: 50; *The Times*, 13 June 1884; *Pall Mall Gazette*, 13 June 1884).

On the first day of February, General Komarov, the Governor of Transcaspian region, telegraphed St. Petersburg,

I have the pleasure of most humbly informing your Imperial Majesty that to-day in Ashkabad the Khans of four tribes of Merv Turcomans and 24 chosen delegates, one for every 2,000 *kibitkas* of tents, accepted unconditional allegiance to your Majesty; confirming the same by solemn oath for themselves and the whole people of Merv. According to the khans and delegates, the Turcomans of Merv come to this decision from the conviction that they cannot govern themselves, and that only the strong government of your Majesty can introduce and secure order and prosperity among them. –Lieutenant-General Komaroff (*The Times* 16 February 1884).

Punch, a British humorous newspaper of the time, mocked the adjective “peaceful” before the annexation because of the Russian precise pre-designs and efforts to incorporate Merv (*Punch*, 8 March 1884).

Prior to the Russian annexation of Merv, the Mervians had been rejected by the British, treated as worst enemies by the Persians, and never felt comfortable with the Afghans. Isolated and surrounded by not a single friendly power, they had given serious thoughts to the acceptance of a Russian protectorate. In any event, Merv, the last free lands populated by the

Turkmen in Turkistan, was annexed by the Russians in January 1884 (Kurat 1970: 514). Upon annexation of Merv by the Russians, the Shah of Persia telegraphed the tsar of Russia to congratulate him, which created a hateful feeling in the Islamic societies against the Shah (B.O.A. 1992: 165).

In a lengthy article, Vambéry mocked the idea that the Turkmen had willingly accepted the Russian authority. He had seen them, and their love for freedom. He wrote, "Strange indeed! The most unruly adventurers of the Central Asian Steppes, who boasted twenty years ago before the writer of these lines that royalty is not according to their taste, and that with them everybody is a king...well these adventurers ... have now suddenly become anxious to get a chief—may, an Emperor; and, to our great amazement, they show willingness to be governed, taxed, and led on the path of modern civilization by the mighty tutor on the Neva." According to Vambéry, Russian "commercial and scientific travelers, civil engineers, and military adventurers have incessantly plied between Ashkabad and the Tejend...The horrible onslaught and heavy losses sustained by their Akhal brethren struck them with terror, and, considering the absolute want of any sense of common interest, we can easily explain the state of helplessness and confusion which has reigned in and around Merv since 1880" (*The Times*, 16, 23 February 1884). Thus, "it would be much more advisable to throw itself into the arms of the lion than to be forcibly devoured," (*Punch*, 8 March 1884).

In the annexation of Merv, Russia's clever policies paid off for what they had desired. They carefully planned the timing of the incorporation of Merv. First, the British government was headed by a pro-Russian, Lord Gladstone, who had always criticized forward approaches to the Russian moves in Central Asia. Second, as the British were preoccupied with the Egyptian problem, more precisely Sudanese uprising that was led by a person who called himself the *Mehdi* claimed to lead the Muslims to recover from the foreign pressures, the Russians easily felt that it was a good time to go further in Central Asia to annex one of the most strategic places, Merv (*The Times*, 16 February 1884).

Though, General Komarov stressed the "unconditional allegiance" of the Turkmen, the reality was that these people knew they could not win even if they resisted to the Russians as far as their last man. They could not stand before the enormous power of Russia that inflicted the worst massacre against the Akhal Teke Turkmen a few years earlier. As *The Daily Telegraph* put,

Beaten and massacred at Goek Tepe, isolated alike on the side of Khiva and Persia, having no friends and no allies, they were obliged

to submit, give way either before Russian diplomacy or, Russian force. No one, we suppose, will have the hardihood to doubt that, had the Mervians not come in, they would have escaped the penalties of an expedition, and have incurred, perhaps, the sanguinary punishment inflicted on the Yomuts after the capture of Khiva. We may say, therefore, that the acquisition of Merv is the direct and inevitable consequence of Skobelev's victory and bloody reprisals (*The Daily Telegraph*, 18 February 1884).

Despite a general acceptance to the Russian move into Merv, some Mervians did not want to give up all hopes of having a free life unrestrained by the foreign domination. When General Komarov marched into Merv to establish Russian authority, one of the leaders of the Mervians, Kadjar Khan, and his helper, Siah Push, black-robed-one, an Afghan preacher who was hailed as *mehdi*, gathered military power to stop the Russians. However, despite preaching of some religious men against the Russians' annexation of Merv, and Kadjar Khan's attempt to stop the Russians, the majority of the Turkmens, including Gulcemal Hatun, seem to have been in favor of surrendering their country. After a brief fight between Kadjar Khan's forces and Komarov's forces, Kadjar Khan who used to be one of the high ruling personalities of Merv before he was replaced by E. O'Donovan, a British journalist ("The Merv Oasis", 224), could not stop the Russians who simply marched on Merv and added it into the Russian Empire (Hayit 1995: 114).

Even if the Mervians succeeded in stopping Komarov's forces, they knew that the Russians had plenty of forces to send against them. They told Tcharykow, one of the first Russian diplomatic agent at Merv, that they "were not afraid of you (the first Russian force to enter Merv), but of your tail" (Tcharykow 1931: 169; *The Times*, 12 May 1884). As the Russian semi-official *Journal de Saint Petersburg* had stated, "Russia can easily bring the strength of her 70 millions to bear upon her few Mussulman subjects" whose number was estimated to be around 400,000 (*The Times*, 26 July 1875; Tcharykow 1931: 169). It was not Komarov's small detachment, but the whole Russian power backed by the Russians' determination to enlarge their lands that succeeded in annexing Merv. It was an inevitable destiny for the Turkmens to accept the Russians, since the British denied any support to them. If the British had extended their political and military help to the Turkmens, they had a very good chance of establishing their influence over Merv because the Turkmens were "dissatisfied with Persian rule, dismayed at the possibility of annexation by Russia, and desirous of passing under an English protectorate" (Marvin 1886: 92).

Although it was claimed to be a peaceful annexation to Russia, the native people of the region always hated the idea of being ruled by the “infidel” Russians. “The notion of a Mussulman province asking to be governed by the Giaours is too ridiculous to be entertained,” said Captain Maslov who was present in both General Grodekov’s ride into Herat and General Skobelev’s Akhal Teke expedition (Marvin 1883: 153). Yet, the circumstances they were in forced the Turkmens to accept Russian rule because there was almost no Turkish land left outside the Russian domination in Central Asia. Almost all Turkish lands had already become part of Russia after long and bloody invasions. Joining with this new empire was, in a sense, meeting with their countrymen. In addition, the Russians made it clear prior to the acceptance of allegiance that the Mervians were going to be a ‘respected’ member of a big empire, and keep their way of life. This mild and somewhat friendly offer was an important element in inducing them to accept Russian rule. Furthermore, the Russians offered them protection, “welfare, order, security” (Vambéry, *The Times* 23 February 1884), and the right to use the resources of the Russian Empire.

Having played the most important role in inducing the Mervlis to accept the Russian rule Ali Han was awarded by the Russians with medals. His rank was raised to the rank of a colonel and was appointed as the governor of Merv.

Immediate Effects of Merv’s Annexation by the Russians: The Russians who cleverly annexed Merv gained a large and great country without losing any man and material. As soon as they annexed Merv, the Russians started diluting their promises indicated in the agreement. They began to rule the place as they wished, attempting to populate Merv with immigrants, as they had been doing in other parts of annexed lands in Turkistan (Togan 1947: 84-85). Five years after the annexation, the Russians living in Merv were around 2,000 souls. Along with the Russians, Poles, Persians, Armenians and others began to populate Merv (Curzon 1889: 111-114).¹⁰ Indeed, one of the strange results of Russian invasions in Turkmenia was. Demographic change in the region. While cities and towns were mostly populated by the foreign traders, merchants and craftsmen, the Turkmens continued to practice their traditional life as villagers, townspeople, nomads and semi-nomads. However, in many places, especially on the fountainheads and upper parts of rivers and creeks, new villages were constructed by the new comers. These foreign elements started to control rare water resources, which quite badly affected the traditional life of the Turkmens who came to feel extreme hatred towards the new comers (Togan 1947: 290).

After the annexation of Merv, the Turkmens continued to live in their *kibitkas* (tents) while the new comers began to build towns and cities for themselves, which suited to the tsarist Russia's policies that had been applied in Turkistan. According to the tsarist policies, the Russians did not really want to settle the nomads on the land and encourage them to change their traditional life styles. Instead, the Russians pushed the nomads out of wet and arable lands and forced them to live in deserts. They expected the natives to die out in the arid lands, while they were encouraging and helping the immigrants to settle on arable lands and construct big towns and cities (Togan 1947: 299-300). According to Dobson, who visited to Merv in 1889 and had a chance to lunch with the governor, Ali Han, and local dignitaries, namely Yusuf Khan, Maili Khan, Sari Khan and Murat Khan, "Russian Merv is now composed of eighteen streets, 414 houses, 619 shops, stalls, and caravanserais: four so-called hotels, which would be better designated as lodging-houses of the very commonest kind; thirteen bakeries, and thirty four eating houses and tea shops" (Dobson 1890: 293).

Merv's incorporation into Russia ended the Russians' fears of the Turkmens who had been known by them as "unruly and lawless" people. Now, the Turkmens were under their rule and would be used as a powerful force in the Russian Army against the British India. In a couple of years from the subjugation of the whole of Turkmenia, hundreds of the Turkmens began to serve in the tsarist army. The Russians believed that, if they needed, 8,000 Turkmen would be enlisted in the Russian army. Some believed that with the fighting abilities of the Turkmen warriors, the Russians would march in India to fight against the British (Curzon 1889: 129). The British believed that the Merv oasis would provide provisions to more than one hundred thousand Russian soldiers, would add to the Russian army "one hundred thousand of the best irregular cavalry in the world," would close the distance to Herat to "one week's march," would complete the invasions of Central Asia, would bring danger closer to India, would give a great political prestige to Russia (*Pall Mall Gazette*, 22 February 1884). It was not going to take long to confront the Cossacks on the banks of Indus. In a lengthy memorandum, the British government criticized and condemned repeated pledges given by the tsar and other Russian high officials about their forward move in Central Asia. Even though they had promised not to march on Merv, they easily took it without caring what they had told to the British. However, in case of Merv, the Russians claimed that the Turkmens had willingly offered their allegiance to Russia.

Meanwhile, the British who were feverishly discussing Russia's annexation of Merv in their journals, meetings and books came to appreciate a Russian

danger gradually growing to menace the British interests in Afghanistan, Persia and India (*The Daily Telegraph*, 16, 18 February 1884; 8 March 1884). Many British, especially the hawks, or the forward policy supporters, believed that the Russians were in a position to threaten Afghanistan and India, the government, however, headed by Gladstone did not show any sign of remorse toward the Russian annexation of Merv. When the Prime Minister Gladstone was asked about Merv, he simply told that the tsar had accepted Merv as a new Russian territory (*The Times*, 21 February 1884). Despite Gladstone's personal pro-Russian stance, the British government protested the Russians. In the end, as Sir Charles Dilke said, "Our position is clear. North of the Oxus (Amu Daria), outside the boundaries of Afghanistan, Russia has a free hand. She will advance or retreat, establish garrisons or agents or Residents, annex or protect, or do whatever she pleases and whenever she pleases, according to the dictates of her own interests and the interests of her Asiatic subjects," (*Pall Mall Gazette*, 5 March 1884) the British did not put any solid action on the ground against the Russians.

In order to ease British reaction, the Russians offered a plan which involved a task on the ground to draw a solid border between Afghanistan and Russia's possession in Turkistan. After much talking and correspondences, both sides agreed to establish a Joint Afghan Boundary Commission in October 1884. The Boundary Commission headed by General Zelenoy on the Russian group and by Sir Peter Lumsden on the British side was to meet at Sarakh. After delays and troubles in Pendjeh, the commission finally succeeded in drawing a border between Russia and Afghanistan up to the Pamir region in 1887 (Yate 1886: 1-2; Saray 2003: 126).

Merv's annexation almost completed Russia's design to include all the Turkish people of Turkistan under the tsarist rule. Except some Turkmens and other Turkish people who were left under Afghan and Iranian rules and the khanates of Khiva and Bukhara, both of which had accepted Russian suzerainty, as well as the Eastern Turkistan that ruled by the Chinese, all of the Turks living from the Caucasus to China and the Turkish lands stretching from the Caspian to China became parts of the Russian Empire. Furthermore, Although Merv had long been considered by the Persians as theirs, and the Persians had tried to incorporate Merv into Persia ever since the death of Nadir Shah in 1746 (Saray 1999: 271, 335), it became a Russian town, which ended Persia's longtime claims. Indeed, the Persians whose power could not protect their own borders had nothing to do against the Russians' annexation of Merv. Without any immediate supporty neighbors to the Turks of Central Asia and mingling of foreign powers with

the Turkistan affairs, the Russians began to feel more secure in their newly reached borders. In short, with the incorporation of Merv, Russia gained a geographic harmony in the region, which greatly helped them to construct a railway starting from the eastern shores of the Caspian. The Russian railway that began to be built in 1880 reached to Merv in 1885 and to Semerkand in 1888.

Having been known with its glorious past and called as the “queen of the world” Merv lost its romance under the Russian occupation. It turned to be a Russian frontier garrison town where “Cheap Russian goods” were sold and “a Russian club where a dance was held once a week was erected” (Hopkirk 1992: 442). When Curzon visited Merv in 1889, he witnessed how far the Turkmens had been forced to accept Russian authority. He reasoned from his observation that the Russian invasions in the region were complete because many Turkmens were wearing Russian uniforms and serving in the Russian army (Hopkirk 1992: 442).

Since it had been attracting the Russians to grow cotton that the developing Russian textile industry badly needed the Merv oasis began to be irrigated by the Russians as much land as possible. Russia’s cotton policies radically changed the land-use in Turkistan. The Russians generally forced the locals to grow cotton and other sorts of plants that mostly served to their needs. Because of the Russian agricultural policies, a kind of “cotton bondage” was erected in the native lands and the natives were increasingly tied to the Russian economy (Togan 1947: 280). Furthermore, one of the Russian policies in annexed lands in Central Asia was to distribute rich lands among the Russians and other new comers who were to settle on these arable lands (Saray 1999: 356). As soon as they annexed Merv, the Russians started to build new dams and water canals to carry water from the Amu Daria River (Yarmolinsky 1967: 34). Today, the Karakum canal which is the longest irrigation canal in the world with its 1,100 kilometer length carries almost 15 percent of the water of the Amu Daria River into the Merv oasis (<http://www.asie-centrale.com/turkmenistan/karakoum.htm>).

The wealth of Merv added new riches to the already great richness of the tsar. With an imperial decree, a large tract of lands on the right bank of the Murghab River, which “consisted of 103,908 *desyatin* soil,”¹¹ became the personal property of the tsar (Hayit 1975: 115). Besides this, all the Russian officers who served in Merv had lovely houses with “flourishing gardens” (Dobson 1890: 173). Furthermore, along with large number of animals, including 700.000 sheep, 44.000 cattle, 20.500 horses, and large quantities of cereals, including 29.700.000 pounds of wheat, the Russians added 4.000 Turkmen carpets priced as 32.000 pounds annually. Besides large quantities

of source materials originated from Merv, the Russians had chances to sell their goods that amounted to 719.765 roubles every year in the shops of Merv, which “are all tenanted by Armenians, Greeks, Georgians and Jews” (Curzon 1889: 114-116; Dobson 1890: 173).

With the loss of Merv and with the erection of the Russian authority in there, the Turkmen tribes who had been wandering in large areas, including the Afghan Turkmenistan and Khorasan, lost their freedom of moving between long distances. Once quite a freedom-loving people, the Turkmen, lost their freedom to live as they wished. They began to obey a corrupt, militaristic Russian rule and pay heavy taxes to the Russian treasury (Togan 1947: 208, 262). Furthermore, they gradually lost their fertile and irrigated lands to the new comers, which forced them to recede into deserts and wildernesses. In addition, the Turkmen who had a type of unity in Turkistan were forcefully separated from each others. After the British and the Russians drew a border for Afghanistan and Turkmenistan in 1887, some Turkmen tribes were left in Afghanistan and Iran. This division among the Turkmen had many negative effects, including continuing pressures from different foreign dominations, lack of unity for developing a common culture, and division of traditional Turkmen territories.

Notes

1. “An Indian Officer,” *Russia's March Towards India*, London: Sampson Low, 1894, p. 10-11. According to the author, “İrmak, with his motley army, crossed the Ural Mountains in 1579, traversed the vast untrodden forests of Tobol, defeated Kuchum in a series of battles in 1581, captured his capital, Sibir, and made the Khan's cousin, Mahmet Kul, a prisoner. Many of the neighbouring chiefs submitted, and the Russians then sailed down the River Irtysh...”
2. According to 1907 Russo-British convention, Russia was to respect British protectorate over Afghanistan in return respect for her possessions in Central Asia. Plus, Iran was divided into three parts leaving the southern part under the British and the northern part under the Russian control and recognizing the middle part as neutral.
3. The Orenburg Siberian line commenced from Guriev on the mouth of the Yayik (Ural) River, followed up the left bank of the river to Orenburg and Orsk, and then crossed by the head streams of the Tobol River to Troitska. From there it followed through Petro-pavlovsk on the Ishim and Omsk on the Irtysh, and reached to Semipalatinsk and Bakharatminsk on the Chinese border.
4. According to Marvin, the Turkmen of Merv had claimed that they had 100,000 *kibitkas* (tents). However, the Russian sources claimed that the Turkmen had around 46,000 *kibitkas*, of which the largest group was the Teke Turkmen who were made up of 36,000 *kibitkas*.

5. A committee headed by Russian War Ministry Milyutin decided to establish The Governor-Generalship of Turkistan in 1867 within the ministry of the war. The center of the Governor-Generalship was Tashkent. It established on lands annexed from the Turkish Khanates of Turkistan. It also handled affairs between Russia and the vassal khanates of Bukhara, Khokand and Khiva.
6. *The Times of London*, 23 January 1854. As the Times stressed, in the mid-nineteenth century, the British believed that there were there ways to reach India from the North. The first way was passing through Farsistan, Kerman, Beloochees and going along the Persian gulf to Cabul. This road was taken by Alexander the Great thousands of years ago. The second road was following the valley of Oxus through the khanate of Chunday, and crossing the Hindoo Koosh mountains to Cabul. And, the third road was leading from Tehran to Heart to Candahar and through Ghaznee to Cabul. All these roads had harsh climatic and geographical features.
7. In their 1873 settlement with the British, the Russians openly and repeatedly assured the British that they were not after annexation of the khan's lands. Yet as the victory was gained, the Russians did not want to leave the khanate intact. They made some arrangements, including the ceding of territories located on the right bank of the Amu Daria River to Bukhara as a payment to the amir's help to the Russian expeditionary forces. Part of these territories was annexed in order to construct forts and to erect military posts to control the khanate in the future. Along with this territorial arrangement, the Russians ordered the khan to pay a 2,000,000 ruble indemnity. In a country where the income of the government was not more than 400,000 rubles, the obligation of paying 2,000,000 rubles as indemnity in a span of seven years was a harsh treatment of the vanquished. Later, 800,000 of this amount was decided to be paid by the Yomud Turkmens.
8. According to Saray, E. O'Donovan was a correspondent of the *Daily News* of London. He was sent to make observations on the ground about the true nature of the Russian movements in Turkistan to inform the public in England.
9. Lieven, *British Documents on Foreign Affairs*, vol. 1, p. 305. According to a treaty signed between the Merv Turkmens and the Persians,
 - " 1. The Merv Turkomans declare their allegiance to Persia.
 - " 2. They engage that raids by them on this country shall entirely cease,
 - " 3. That the Persian flag is to be hoisted at Merv,
 - " 4. That a Persian Agent shall reside at Merv on the part of the ' Shah.
 - " 5. That 100 hostages (men of position from the four divisions of the tribes) shall reside at Meshed, but without their families.
 - " 6. That a body of 1,000 horsemen shall be sent to Meshed (about 250 from each division of the tribe) to be employed in the service of the Persian Government. These horsemen are to provide their own horses and arms, and to be under the command of their own Chiefs, but they are to be paid by the Persian Government, and they may be employed in any part of Persia where their services are required.

" The Persian Government state their readiness to agree to the following points:

 - " 1. They recognize the Merv Turkomans as Persian subjects, and promise them protection and favourable treatment.

- " 2. They agree to defray the expenses of the hostages sent to Meshed, which may be estimated at about 6,000 tomans a-year.
- " 3. They undertake to pay the horsemen furnished by the Turkomans for service in Persia at the same rate as that allowed by the Government to the Khorassan irregular horse, which will amount to over 30,000 tomans annually.
- " 4. They grant permission for 1,000 families of Merv the Turkomans to occupy Old Serekliis, and the lands adjacent on the Tejjen."
10. According to Curzon, the population of Merv in 1889 consisted of 60,000 Sarik and Salor Turkmens, 100,000 Teke Turkmens, 3,500 Persians and Tatars, 3,500 Armenians, 2,000 Russains and Poles, 1,000 Khivans and Bokhariots, 300 Jews and others, such as Caucasians, Greeks, Germans, Hungarians, Afghans and Kirghiz.
11. One *desyatin* equals to 2.7 acres. $103908 \times 2.7 = 280.551$ acres.

References

- "An Indian Officer" (1894), *Russia's March Towards India*, London: Sampson Low.
- "The Merv Oasis" (January 1883), *The Edinburgh Review*, vol. 157, p. 205-227.
- "Afghanistan" (October 1879), *The Edinburgh Review*, vol. 150, p. 587-606.
- "The Russians in Central Asia" (July-October 1865), *The Quarterly Review* 118, p. 517-533.
- Baker, Sir Samuel W. (August 1888), "Reflections in India, 1880-1888," *The Fortnightly Review*, vol. 50, p. 213-221.
- B. O. A., *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri, 1687-1908 Yılları Arası* (1992), Yayın no 3, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Bayur, Y. Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi: Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Curzon, George N. (1889), *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, London: Longmans, Gren, and Co.
- Devlet, Nadir (1999), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dobson, George (1890), *Russia's Railway Advance into Central Asia: Notes of a Journey from St. Petersburg to Samarkand*, London: W. H. Allen.
- Gömeç, Saadetin (2002), *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Handsard's Parliamentary Debates* (June 10, 1881), vol. 262: 230-231
- Hayit, Baymirza (1995), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hayit, Baymirza (1975), *Türkistan, Rusya ve Çin Arasında, çeviren Abdülkadir Sadak*, Ankara: Otağ Matbaası.

- Hayit, Baymirza (1987), *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hopkirk, Peter (1992), *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, London: Kodansha International.
- <http://www.asie-centrale.com/turkmenistan/karakoum.htm> (October 2005).
- Kurat, Akdes Nimet (1970), "Tsarist Russia and the Muslims of Central Asia," *The Cambridge History of Islam*, vol. 1, Cambridge: At the University Press, p. 503-525.
- Lieven, Dominic (1883), *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series A Russia, 1859-1880*, vol. 1, University Publications of America.
- Marvin, Charles (1880), *The Eye-witnesses' Account of the Disastrous Russian Campaign Against the Akhal Tekke Turcomans*. London: W.H. Allen & Co.
- Marvin, Charles (1883), *The Russians at Merv and Herat, and Their Power of Invading India*, London: W. H. Allen & Co.
- Marvin, Charles (1886), *Reconnoitering Central Asia: Pioneering Adventures in the Region Lying between Russia and India*, London: Swan Sonnenschein, Le Bas & Lowrey.
- Marvin, Charles (1984), *The Russian Advance Towards India: Conversations with Skobelev, Ignatieff, and other Distinguished Russian Generals and Statesmen, on the Central Asian Question*. Peshawar: Saeed Book Bank.
- Pall Mall Gazette*, 22 February 1884; 5 March 1884; 13 June 1884.
- Punch*, 8 March, 1884.
- Rudhart, Alexander (1986), *Twentieth Century Europe*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Saray, Mehmet (1999), *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saray, Mehmet (1989), *The Turkmens in the Age of Imperialism: A Study of the Turkmen People and Their Incorporation into the Russian Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- Saray, Mehmet (2003), *The Russian, British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tcharykow, N. V. (1931), *Glimpses of High Politics through War and Peace 1855-1929*. New York: The MacMillan Company.
- The Times of London*, 23 January 1853; 27 December 1872; 13 February 1873; 25 January 1873; 13 February 1873; 13 June 1884; 16, 21, 23 February 1884; 12 May 1994; 26 July 1875.
- The Daily Telegraph*, 16 February 1884; 18 February 1884; 8 March 1884.
- Togan, A. Zeki Velidi (1946), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

- Togan, A. Zeki Velidi (1947), *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.
- Vambery, Arminius (February 23, 1884), *The Times*.
- Vambery, Arminius (1885), *The Coming Struggle for India*, London: Cassell&Co.
- Vambery, Arminius, (23 February 1884) *The Times*.
- Wasti, S. Tanvir (October 1994), "The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan," *Middle Eastern Studies*, volume 30. No. 4, p. 956-963.
- Wasti, Syed Tanvir (July 1991), "Two Muslim Traveloques: To and From İstanbul," *Middle Eastern Studies*, volume 27, no.3, p. 457-476.
- Yakubovskiy, A. (1997), "Merv," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 7, Eskişehir: MEB, 1997.
- Yarmolinsky, Abraham (1967), *The Memoirs of Count Witte*, New York: Howard Fertig.
- Yate, A. C. (1886), *England and Russia Face to Face in Asia: Travels with the Afghan Boundary Commission*, London: William Blackwood and Sons.
- Yetişgin, Memet (2000), *The Times of London, Russians Expansion into Central Asia, 1850-1900*, Unpublished doctoral thesis, Lubbock, TX: Texas Tech University.
- Yetişgin, Memet (Mart-Nisan 2004), "Russia's Ruthless Behaviour Against the Turkmens in Central Asia," *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa. 149 p. 223-240

İngiliz-Rus Rekabeti, Rusya'nın Merv'i İlhâkı ve Bu İlhâkın Türkmenler Üzerindeki Etkileri

Yard.Doç.Dr. Memet YETİŞGİN*

Özet: Rusların Türkistan'daki yayılmacılık siyasetlerinin son örneklerinden birisini oluşturan Merv'in işgali, on dokuzuncu asır boyunca devam eden İngiliz-Rus rekabetinin önemli bir halkasını oluşturduğu gibi, Türkmenlerin yaşadığı toprakların büyük kısmının da Rus hakimiyetine girmesini sağlamıştır.

Rusların, Hindistan üzerinde gizli emelleri ve planları olduğuna inanan İngilizler, onların Orta Asya'da Hindistan'a doğru işgal ettikleri her toprak parçasında büyük kaygılar duymuşlardır. Bu kaygılarından dolayı bölgeye ajanlar göndermişler, Ruslarla çetin bir diplomasi trafiği kurmuşlar ve zaman zaman da Afganistan ve İran'da işgallerde bulunmuşlardır. "Büyük Oyun" olarak isimlendirilen İngiliz-Rus rekabeti, Merv'in 1884'te Ruslar tarafından işgali sırasında ateşli bir seyir izlemiştir.

Rus hakimiyeti altında askerî ve bozuk bir düzenin baskısına maruz kalan Türkmenlerin geleneksel yaşam tarzlarında hemen değişiklik olmamış, ancak şehirleri ve zengin toprakları yeni gelen Rus ve yabancı göçmenler tarafından ele geçirilmiştir. Ruslar ile İngilizler arasındaki sınır belirleme siyaseti nedeniyle bir kısım Türkmenler Afganistan ve İran idaresi altında kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türkmenler, Ruslar, İngilizler, Merv, Türkmenistan, Türkistan, Orta Asya, Afganistan, İran, Türkler, İngiliz-Rus Rekabeti

* Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / K.MARAŞ
myetisgin@ksu.edu.tr

Англо-Русское Соперничество, Захват Мерва и Влияние Этого Захвата на Туркменский Народ

Пом. доцента, Доктор Мемет Йетишкин*

Резюме: Захват Мерва, который явился одним из последних примеров захватнической политики России в Туркестане, являясь важным звеном англо-русского соперничества, продолжавшегося на протяжении всего 19го века, обеспечил вхождение большей части туркменских земель под Русское господство.

Анличане, уверенные в том, что у русских есть тайные замыслы и планы насчет Индии, испытывали большую тревогу с захватом каждого клочка земли на территории Центральной Азии, прилегающих к Индии. По этой причине они направили в регион агентов, развили сложную дипломатию и иногда совершали военные походы на территорию Афганистана и Ирана. Это англо-русское соперничество именнованное "Большой Игрой" проявилось очень ярко во время захвата г. Мерва. В период Русского господства традиционная жизнь туркмен, находившихся под военным и гнилым режимом, не претерпела кардинальных изменений, однако города и богатые земли перешли в руки русских и других чужестранцев. Из-за определения границ между анличанами и русскими, часть туркмен осталась под управлением Афганистана и Ирана.

Ключевые Слова: Туркмены, Русские, Англичане, Мерв, Туркестан, Центральная Азия, Афганистан, Иран, Турки, Англо-Русское Соперничество

* Университет Сютчю Имам, Факультет Естествознания и Литературы, Отделение Истории / Кажраманмараш
myetisgin@ksu.edu.tr

Toplum Yapısı İtibarıyla Çameli İlçesinin Özellikleri

Yard.Doç.Dr. Neşide YILDIRIM*

Özet: İlçeler, köy ile şehir arasında kalan küçük yerleşim yerleridir. Bir yandan şehir, diğer yandan köy özelliklerini gösterirler. Geleneksel yapının etkili olduğu muhafazakâr yerlerdir. Çameli ilçesi de bu özelliklere sahiptir. Denizli'nin kırsalında ve mesafe olarak uzağında yer alan, kapalı bir ekonomik ve sosyal yapısı vardır. Geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık geleneksel usullerle yapıldığı için nüfusu geçindirmekten uzaktır. Yörenin dağlık ve ormanlık olması, özellikle küçükbaş hayvan yetiştirme ve ekili alanların daralmasına yol açmış, böylece, küçükbaş hayvancılık, giderek azalmıştır. Bu sebeple ailelerin gelir düzeyi düşüktür. Nüfus itibarıyla ekonomik ve sosyal sebeplerle yurt içi ve yurt dışına göç veren bir ilçedir. Bundan dolayı nüfusu her yıl belirli oranlarda azalmaktadır. Bu azalma, daha çok genç nüfusta görülmektedir. İlçe gittikçe yaşlı ve emekli nüfusun yaşadığı yerleşim yerine dönüşmektedir. Ancak, doğal güzelliği ve turizm merkezlerine (Antalya, Fethiye, Marmaris, Dalyan, Dalaman) yakınlığı, alternatif turizm şekillerini gündeme getirebilir.

Anahtar Kelimeler: İlçe, göç, aile, sosyal yapı

Giriş

İlçe, Türkçe sözlükte; “yönetim bakımından yurt bölünmesinde ilden sonra gelen bölüm, kaymakamlık” olarak tanımlanmıştır. İlçe yerine kaza kelimesi de kullanılmaktadır (tdk.gov.tr). Anayasa ve İl İdaresi Kanunu'na göre iller ilçelere, ilçeler de bucak ve köylere ayrılır. İller gibi ilçelerin kuruluşları da kanunla mümkündür. Osmanlı devrinde klasik dönemde kaza ünitesinin başında kaymakam (mülki yönetici), belediye başkanı ve en yüksek hâkim olarak kadı bulunuyordu ve bu üç görevi şahsında birleştirmişti. Onun için bu mülki üniteye “kadılık” manasına “kaza” denmiştir. Şimdi ise ilçe deniliyor. Kasaba, şehirden küçük, köyden büyük, henüz kırsal özelliklerini yitirmemiş olan yerleşim merkezleridir. Bu yerleşim merkezlerine belde de denilmektedir (tdk.gov.tr). Köy ve şehir arasında bir nevi aracı durumda olan ve her iki kesimden de etkilenen ilçeler, köylere nazaran daha hızlı bir sosyal değişim içerisindeyler. Aile yapısı, ekonomik yapı ve diğer sosyal

*Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü / SAKARYA
nyildirim@sakarya.edu.tr

özellikleri için de aynı durum söz konusudur. Çevre köyleri için sadece pazaryerleri değil, aynı zamanda birer sosyal dayanışma, kültür, beşeri ve ekonomik ilişki merkezidirler.

İlçe ve köyler, töre ve geleneklerin etkili olduğu yerleşim yerleridirler. Çameli yöresinde de bu etkiyi kuvvetli bir şekilde görmek mümkündür. Hemen her sosyal ve ekonomik aktivitede geleneksel metotlar baskındır. Düğünler, bayramlar, asker uğurlamaları, ekonomik ilişkiler (mesela alım-satım, borç alıp vermeler),¹ tarımdaki çalışma düzenleri gibi pek çok ilişki gelenekselleşmiş kurallarla yürütülmektedir. Dışa kapalı özellik taşıyan Çameli ilçesinde cemaat hayatı, ferdin her türlü sosyal yönünü kapsadığından, ilişkilerde zorlayıcı ve bağlayıcı değer yargılarının etkisi geçerlidir. Yüz yüze tanışabilme imkânının fazla olması, bu ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Sosyolojik olarak cemaat tipi toplum yapısında; ferdiyet yeterince gelişemediğinden, fertler değer yargılarına ve başkalarına tabi olma özelliklerini sürdürürler. Çameli ilçesinde de bu özellikleri görmek mümkündür.

Çameli, Denizli'nin ilçelerinden birisidir. İklim ve yüzey şekillerinin elverişsizliği, ulaşım bağlantılarının yetersizliği ve Denizli'nin genelde az gelişmiş bir kesiminde bulunması dolayısıyla, sosyo-ekonomik bakımdan yörenin en zayıf ilçeleri arasındadır. Denizli merkezine 110 km uzaklıktadır. Çevre köyleriyle birlikte 19 100 kişilik nüfusa sahip küçük bir yerleşim yeridir. Uzun süre ulaşımında problem yaşanan, dışarıyla ilişkileri sınırlı olan, kendi içine kapalı, durağan yapı, bugün de tam anlamıyla kırılmamıştır. Ekonomik imkânların yetersizliği, halkın çoğunun başta Denizli olmak üzere değişik merkezlere göç etmesine yol açmaktadır. Nüfus yoğunluğu düşüktür. Başlıca geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, geleneksel metotlarla sürdürüldüğünden elde edilen gelir yetersizdir. Tarım ve hayvan ürünleri, verimin düşüklüğü ve pazarlama imkânlarının kısıtlı olması dolayısıyla genel olarak yerel tüketime yöneliktir.

Rondinelli (1983; 379-395), “Gelişmekte olan ülkelerde kasabalar ve küçük şehirler, bölgesel ve milli kalkınma için önemli işlevler gerçekleştirirler. Bu şehir merkezleri, bu yerlerin art alanlarının (hinterland) kalkınmasında, geçim kaynaklarının ticari tarıma dönüşmesinde ve kırsal ekonomi ile şehir ekonomisinin entegrasyonunda olumlu güçler olabilirler” diyor. Ona göre, kasabalar için kalkınma politikaları şunlar üzerinde odaklanmalıdır. Tarım ürünlerinin teşvik edilmesi, arttırılması ve elde edilen malların pazarlanması için kapasitelerinin güçlendirilmesi ve ayrıca küçük ölçekli tarımsal kuruluşları desteklemek ve pazar merkezlerinin ekonomik temellerini farklılaştırmak, değişik alanlara yönlendirmek gerekmektedir. Kasabalar ve küçük şehirler pazarlama, hizmet, ticaret, ulaşım, dağıtım ve iletişim merkezleri olarak hiz-

met verirler. Böylece küçük şehirler, küçük ölçekli işletmeler için, yeniliklerin yayılması için ve sosyal etkileşim için merkezler olabilirler.

Kırsal alandaki insanlar, üretim tesislerinin yetersizliği, azalan iş imkânları, yeni yatırımların yapılmaması; genç ve eğitimli nüfusun dış göçü sebebiyle ekonomik zorluklarla karşı karşıyadır. İşte bu çalışmada, Rondinelli'nin yukarıda ifade ettiği gibi, Türkiye'deki bazı ilçelerin (küçük şehirlerin); küçük ölçekli işletmeler için, yeniliklerin yayılması ve sosyal etkileşim için merkezler olabileceği vurgusu yapılmak istenmiştir.

Çalışma, özel bir alana odaklanmadan, ilçenin genel niteliğini taşıyan bazı sosyal yapıların belirlenmesini hedef almıştır. Tespitler, gözlem, mülakat ve ilçeyle ilgili tarihi ve istatistikî bilgilerin kullanılması yoluyla yapılmıştır. Denizli'ye uzak, kırsal alanda yer alan tarım ve hayvancılığa elverişli toprakları ve doğal güzellikleri ile turizm potansiyeline sahip olan Çameli ilçesiyle ilgili yapılan bu araştırma; etnik ve sosyal yapı, aile, evlenme gelenekleri, dil ve konuşma, nüfus yapısı ve köylerini konu alan bilgiler içermektedir. Burada, özel olarak Çameli ilçesi ele alınmakla beraber, genelde ilçe kavramına ve ilçelerin sosyo-ekonomik yapılarına dikkat çekilmek istenmiş, ayrıca benzer alanlarda çalışma yapacak olanlara da katkı sağlanması arzulanmıştır. Aynı zamanda verilerden hareketle ortaya konacak önerilerle yöneticilerin uygulamalarına ışık tutulması düşünülmüştür. Önerilerin uygulanmasıyla ilçeye olan ilginin (ekonomik, sosyal, turizm vb.) artabileceği, göç verme olayının yavaşlayabileceği, ekonomik ve sosyal canlılığın yeniden kazanılabileceği beklenmektedir. Bu açıdan çalışmanın genel anlamda biri yalnızca bilimsel, diğeri ise pratik olmak üzere iki yönlü yararından söz edilebilir. Alan araştırması olarak sürdürülen çalışmadaki bir kısım bilgiler, yazarın bu merkezde uzun süre yaptığı gözlemlerine ve yöre halkı ile yaptığı diyaloglarına dayanmaktadır.

1. Tarihi ve Coğrafi Özellikler

Tarihi kaynaklara göre Çameli, eski bir yerleşim birimi olarak gösterilmesine rağmen, Türklerin bölgeye yerleşmeleri, XIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Karamanoğulları'nın 1277 yılında Selçuklular'a yenilmesiyle oluşan göçler, Çameli bölgesinde ilk yerleşmeleri başlatmışlardır. Çameli ve çevresinde bulunan ve Türk boylarının isimlerini taşıyan yerleşim yerleri; mesela, "Kınık", "Kınıklı" "Kınıkyeri" gibi, buradaki Türklerin bir bölümünün Kınık Boyu'ndan gelme ihtimallerini kuvvetlendiriyor. Burdur, Denizli çevresinde karşılaştığımız "Karaman", "Karamanlı", "Karaman gölü" gibi yer isimlerinin varlığı ise, bölgede Karaman Beyliği ve Karaman Türklerinin yerleşmiş olduğunun göstergesi sayılmaktadır. Çameli'nin ilk isminin "Karaman" olarak tarihe geçmesi de bunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir (Baykara 1969). XIV. yüzyılın başlarında Karaman (bugünkü Çameli), Menteşe Beyliği'ne

bağlanmışır.² Cumhuriyet döneminde yörenin merkezi haline gelen Karaman, 1930'da nahiye olmuş ve ilk olarak Marmaris ve Köyceğiz'e, 1932'de de Acıpayam'a bağlanmışır. 1953'deki idari düzenlemeler sırasında Karaman ilçe merkezi olmuş, adı, çevresindeki çam ormanlarından dolayı Çameli olarak değıştirilmiştir.

Coğrafi olarak Çameli, Denizli ilinin güney batısında, Toros dağlarının devamı üzerindedir. Rakımı 750-2313 m arasındadır (ilçe merkezinin rakımı, 1325 metre). Muğla ve Burdur illeri arasında, kuzeyinde Acıpayam, güneyinde Fethiye, doğusunda Gölhisar, batısında Köyceğiz ve Dalaman bulunmaktadır. Yüzölçümü 73 800 ha'dır. Genellikle ormanlık alan içinde, engebeli ve yayla karakterli bir arazi üzerine kuruludur. Yörede, Akdeniz'in dağ iklimi hâkimdir. Bu sebeple kışlar soğuk ve yağışlı; yazlar sıcak ve kurak geçer. Yağmurlar daha çok sonbaharda, bilhassa Ekim ayında başlar, ilkbaharın Nisan ayına kadar devam eder. Kar yağışı, rakımın yüksek olması dolayısıyla fazladır. Akdeniz bitki örtüsü azdır. Kızılçam, karaçam, ardıç ve meşe gibi ağaçlar ağırlıktadır.

2. Sosyal ve Etnik Yapı

Bir araya gelmiş olan insan toplulukları, belli bir etkileşim içerisinde, kendi sosyal ve fiziki şartlarının gerektirdiği bir yapı içerisinde yaşarlar. Sosyal yapı çeşitli sınırlamaların sistematik şeklidir. Bu sistematik şekil içerisinde normal dışı sapmalar (davranışlar, hareketler) fark edilebilir. Sosyal yapıyı oluşturan her unsur, yerine getirdikleri fonksiyon ve varlıkları itibarıyla onu tamamlayıcı bir nitelik taşır (Erkal 1987; 162). Sosyal yapı, cemiyetin hem büyük bir grubu, hem de tali grupları bakımından karakteristik vasıfların, grupların birbirleriyle, fertlerin grup içinde ve dışında birbirleriyle ve aynı zamanda gruplarla olan ilişkilerini düzenleyen organizasyon tiplerini ifade eder (Kurtkan Bilgiseven 1982; 103). Birimlerin görece istikrarlı bir çerçeve gösteren ilişkileridir (Kongar 1993; 31). Şu halde toplumu meydana getiren fertler, sosyal yapının çekirdek unsurlarıdır. Sosyal yapı kavramının içinde devamlılık, istikrar ve düzen vardır. Sosyal yapı içindeki her fonksiyon, sosyal değer veya normlarla birbirine bağlıdır. Değer ve normlar yazılı veya yazısız formda olabilir. Türkiye'nin diğer kırsal kesimlerinde de olduğu gibi Çameli'nde nispeten dışa kapalı bir yapı taşıyan cemaat özelliği fertlerin hayatında etkilidir. Cemaat hayatı ferdin her türlü sosyal yönünü kapsadığından, fertler ilişkilerinde zorlayıcı ve bağlayıcı değer yargılarının etkisindedirler. Bu açıdan geleneksel değer yargıları, fertlerin her türlü ilişkilerinde kuvvetli bir etkiye sahiptir. Sosyal ilişkiler daha çok şahsi nitelik taşır. Çameli, küçük bir yerleşim birimi olduğundan, toplumu oluşturan üyeler birbirini şahsen tanıyabilmektedirler. Mesela, iletişim teknolojisinin yaygın olmadığı dönemlerde, uzun süre hemen her Cuma günü, çevre köylerden pazara (Cuma Pazarı)

gelenler arasında dostluklar oluşurdu. Dostluklar o kadar gelişmiştir ki, grup arkadaşlarından birisinin pazara (Cuma günü) gelmemesi, diğer arkadaşları tarafından merak konusu olurdu. Pazara gelenler veya gelmiş bulunanlar, o hafta gelmeyen veya pazarda bulunmayan arkadaşları için ciddi bir araştırma ihtiyacı duyarlardı. Pazarda bulunmayan o kişinin işi dolayısıyla mı, yoksa bir rahatsızlık, hatta ölüm dolayısıyla mı gelmediği, arkadaşları tarafından araştırılırdı. Denilebilir ki, Çameli ilçesinde kurulan ilişkilerin temelinde ve pek çoğunda şahsilik ön plandadır.

Dolayısıyla Çameli ilçesinin sosyal yapısı, yüz yüze temasın hakim olduğu cemaat tipi ilişkilere sahip bir karakter arz etmektedir. Cemaatte bireysellik yeterince gelişemediği için fertlerin değer yargıları bağımlı bir özellik taşır. Çameli’nde de bu özellikler görülmektedir. İlişkiler, yazılı olan kurallardan ziyade, yazısız değer yargılarına (örflere, adet ve geleneklere) göre şekillenmektedir. Fertlerin çalıştıkları alanlar, tarım, hayvancılık gibi iş bölümünün fazla gelişmediği geleneksel işlerdir. Dolayısıyla iş bölümü gelişmediği gibi, iş çeşidi de farklılaşmamıştır. İşler genel olarak sabahın çok erken saatlerinde aile bireylerinin tümünün katılımıyla başlayarak, akşam saatlerine kadar devam etmektedir. Burada yaşayan insanlar, sosyal hayatın gerektirdiği ihtiyaçları yerine getirirken, birçok işi bizzat kendileri yapmak zorunda olduklarından, sosyal ilişkilerin gelişmesi oldukça zayıf kalmıştır.

Çameli’ndeki yerleşik toplum, Türk-Oğuz Boylarına³ mensup Yörük ve Türkmenlerdir. Etnik kökeni (örf, adet, inanç, soy vb.) aynı olan Yörük ve Türkmenler, yaşadıkları hayat nedeniyle bu isimlerle anılmışlardır. “Yörükler, Anadolu göçer toplulukları, yaşadıkları bölgelere göre Türkmen, Yörük, göçer adlarıyla anılan topluluklara verilen addır” (Kutlu 1987; 3). Türkmenlerin yerleşik hayata geçenlerine “Türk” adı, konargöçer halde hayatlarını sürdürenlerine ise bu özelliklerinden dolayı “Yörük” adı verilmiştir (Yaşa 1999; 288). Yörük kelimesi, iyi ve çabuk yürüyen, göçebe, Anadolu’nun çadırdaki oturan Türkmenleri, bir yerde yerleşemeyen göçebe halkı anlamına gelmektedir (Türkay 1979; 821). Anadolu’nun Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle, Batı Anadolu’daki konargöçer Türkmenleri Yörük diye adlandırılmıştır. Türk Dil Kurumu’nun güncel Türkçe sözlüğüne göre Yörük: “çok ve çabuk yürüyen, iyi yol alan, hızlı giden; Osmanlı imparatorluğu zamanında otuz kişilik ocaklar olarak Rumeli’ye yerleştirilen ve savaş zamanlarında geri hizmetlerde çalıştırılan tımarlı asker, hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmen’dir (Sözlük TDK 1969; 817). Bazı kaynaklar ise Yörükleri, hayvancılıkla geçinen, Toroslarda yaşayan göçebe Türk Oymağı, yürümekten dolayı bu ismi alan Oğuz Boyları, Türkmenler olarak tanımlamıştır (Sümer 1950; 518, Gökbilgin 1957; 4).

Eröz (1991; 20), Yörük ve Türkmenlerin aynı etnik zümreye mensup iki ayrı kelimeden ibaret olduğunu belirtmektedir. Bazı yörelerde Yörüklere “Yaylacı”, yerleşik halka “Yaycı” denildiği, Karadeniz’de bilhassa Giresun’da bu kavramları “Çepni” -ki bir *Oğuz boyunun da adıdır-* ve “Ekinci” kelimelerinin karşılığı olarak ifade edilmektedir. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde Türkmen, Yörük, Göçer kelimelerine karşılık “Manav” ve “Köylü” (Eröz 1996; 140) ifadeleri de yer alır. Mesela, Sakarya, Bolu, Düzce, Bilecik, Kütahya, Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir gibi Ege ve Marmara’nın doğusunda yer alan illerde Türkmen ve Yörükler için “Manav” deyimini kullanılmaktadır.

Çameli yöresinde ise Yörük, 1950-1960-1970’li yıllara kadar; yazın Çameli yaylalarına, kış aylarında ise, Dalaman, Fethiye, Dalyan, Köyceğiz gibi yerlerde yaşayan, o tarihlerde yerleşik hayatı bulunmayan ve hayvancılıkla geçinen gruplara denilmektedir. Bu ilçelerden yaz aylarında (Haziran, Temmuz, Ağustos), yaylak amacıyla, Çameli ve köylerindeki yaylalara hayvanlarını otlatmak için gelmekteydiler. Şu anda Çameli, Dalaman, Fethiye, Gölhisar, Acıpayam, Dalyan, Köyceğiz, Marmaris gibi ilçelerde önemli bir kısmı yerleşik hayata geçmiştir. İşte Yörük denilince önceki yıllarda yaylacılık yapan, şu anda çoğunluğu yerleşik hayata geçmiş bu gruplar algılanıyor. Çameli yöresine yaylacılık amacıyla gelen Yörüklerin, keçi, koyun, az miktarda inek ve deve besledikleri, yaz aylarında, hayvancılığın dışında, ücret karşılığı develerile yük taşımacılığı yaptıkları; sap, saman, gübre gibi tarım işlerinde kullanılan veya elde edilen malzemeleri taşıdıkları ve böylece ek gelir elde ettikleri belirtiliyor. O dönemlerde özellikle yöre halkı için deve tutmak (kiralamak) bazen bir itibar meselesi olarak da görüldü. Çünkü ekonomik ve sosyal olarak daha çok varlıklı aileler yüklerini taşıtabilmek için deve kiralayabiliyorlardı. Deve sahipleri, genelde rahatsızlık verilmemesi düşüncesiyle develerin çanlarını ot vb. şeylerle kapatırlardı, oysa deve kiralayarak yüklerini taşıtan aileler ise, deve katarı (kervanı) yola koyulduğu zaman, çanlarının açılmasını isterlerdi. Böylece çan sesleri sayesinde uzaktan fark edilen deve kervanının, hangi ailenin yükünü taşıdığı merak konusu olur ve araştırılırdı. Ailelerin zenginlik ölçüsü olarak değerlendirilen bu gösterişli durumun, o dönem için onlara önemli bir itibar sağladığına inanılırdı.

Türkmen ise, Oğuz Türklerinin bir koluna verilen ad (Sözlük 1969; 750), İslam’ı kabul etmiş Oğuz boylarına verilen ad (Yeni Türk Ans.1985; 4386), Müslüman Oğuz anlamında kullanılmış olup, Oğuzların Müslüman olmasıyla yaygınlık kazanmıştır. Türkmen’e, “Türk-iman” (imanlı Türk), “Türk Kuman” (Türk ben, Türk men), “ben Türküm” gibi anlamlar da verilmiştir. Fakat “men”in kuvvet eki olduğu ve Türkmenin “Türklerin Türkü” “öz Türk” anlamına geldiği de belirtilmiştir (Avcıoğlu 1979; 2224). İlk önceleri konak yerleri (Kınıkyeri, Sofular köyü gibi) ve su kenarlarında başlayan yerleşme (Arıkaya

köyü gibi), zamanla Yörük oba ve cemaatlerin toplanıp cuma namazı kıldıkları yerlerde (Cumaalanı köyü gibi) daha büyük yerleşim yerlerini oluşturmaları ile devam etmiş ve köyler şimdiki hallerini almışlardır. Ayrıca Oğuz'ların Kınık, Kayı ve Afşar boylarının hâkimiyeti, köy isimlerinden de anlaşılmaktadır ⁴.

2.1. Konuşma ve Dil Özellikleri

Dil, bireyin doğduğu tabii ve sosyal çevrenin bir parçasıdır. Bu bakımdan doğal ve sosyal bir kurumdur; kökü, bilinmeyen zamanlara ulaşan bir anlaşma sistemidir. Dilin yapı taşları olan kelimeler, varlıkları, kavramları, hareket ve düşünceleri ifade ederler. Dil, yazının icadından sonra, yazı vasıtasıyla yüz yüze gelemeyen, aralarında mesafe bulunan insanlar ve farklı nesiller arasında anlaşma aracı olmuştur. Dilin içeriğini milletlerin edindikleri bilgi, duygu ve kültür meydana getirir. Dil, bir milletin manevi karakterini oluşturan kültürü muhafaza eder. Millet denilen insan topluluklarının oluşmasında başlıca karakteristik unsur; tarih, doğal yapı ve kökleri içinde barındıran dildir. İnsan kelimelerle düşünür, bu bakımdan düşünce ile dil iç içe geçer. Herhangi bir insan topluluğu dili ile millet olur (Mengüşoğlu 1968; 225. Yıldırım 1986; 258).

Dil ile yaşam tarzı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki kişinin bireysel görüş açısı, milletin görüş açısı ve de insanın öznel alanı ile ilgilidir ve bu özellik dili, aynı zamanda da bir milletin dili haline getirir. Her dilin kendisine ait atasözleri, masalları, nükteleri vardır. Yine her dilin kıзма, sövme, argo ve nezaket gibi öznel alanları da mevcuttur. Sempati, antipati gibi duygusal haller de yine dil içinde anımsanabilir. Bundan başka bir milletin meydana getirdiği menkıbeleri, milli destanları, musikisi ve edebiyatı da dili ile oluşmaktadır (Songar 1982; 115).

Dil, konuşma dili ve yazı dili olarak ikiye ayrılır. Dil yazılı edebiyat diline dönüşmediği sürece fazla zenginleşemez. Yazı ve edebiyat dili, bir milletin kültürünü nesilden nesle devreder. Sözlü dil, dilin geleneksel yapısını belirtirken, edebiyat yahut yazılı dil, gramer de dikkate alınarak ifade edilir (Hacıeminoğlu 1978; 221). Bu açıdan Çameli yöresinde ele alacağımız dil özellikleri, konuşma dilidir. Konuşulan bu dil, Türkçenin içerisinde genelde Ege yöresine, özelde ise Denizli ve özellikle Çameli yöresine aittir. Yörede Türkçe dışında başka bir dil konuşulmamaktadır. Konuşulan Türkçe, kendine has ve bir kısmı türküler aracılığıyla yaygınlık kazanmış farklı bir şive ve ağza sahiptir. Özellikle günlük dilde çok sık kullanılan bazı kelimeler, farklı şekilde telaffuz edilmektedir. Mesela: “gari/gaari/degari” kelimeleri iki farklı anlamda kullanılıyor. Birincisi; kelimelerin/cümlelerin sonuna konan ve “çabuk ol, acele et, haydi” anlamında kullanılan “gari/gaari” kelimesinin, “hadi gari” tamlaması şeklinde kullanımı; ikincisi ise, “aynı konuyu/şeyi tekrar

tekrar anlatma, üsteleme, vazgeç, bırak, yeter” anlamında, “degari” şeklinde kullanımıdır. Mesela, “Hadi gaari gız davranın (çabuk olun)”, “degaari söylenip durma”, “degaari ağlama” gibi.

Genelde eylem ve durum bildiren şimdiki zaman eki “...yor” yerine kelimelerin sonunda “-batı” ekinin kullanımı da oldukça yaygındır. “gelin alayı gelibatı (geliyor)”, “gidibatı (gidiyor)”, “yazıbatı (yazıyor)” gibi. Kelime çoğul şekilde kullanılacaksa, o zaman; çalışıyorlar yerine “çalışıbatıla/ çalışıbatılla”, okuyorlar yerine “oku(y)ubatıla/ oku(y)ubatılla” şeklinde telaffuz ediliyor. Ayrıca, benzer şekilde, “ekinler biçiliyor/ biçilibatı”, “anasonu yoluyor musunuz/ yolubatı mısınız?” vb. kullanımları yaygındır. Çok nazik davranan, yavaş ve yumuşak sesle etrafındakilere tebessüm ederek konuşan kişiye “İspanak gibi eribatı (eriyor)” deyiimi kullanılır. Bazen de herhangi bir eylemin bir süreden beri yapılmakta olduğunu belirtmek için “butu” kelimesi/ eki fiilin sonuna getirilir. Mesela “çocuk uyubutu (uyuyor)”, “tarlada çalışıbutula (çalışıbutulla)”, “yemek yibutulla” gibi. Burada “uyuma”, “oturma” ve “yeme” eylemlerinin bir süre önce başladığı ve hala devam ettiği vurgusu yapılmak istenmektedir. “Butu” eki, bazı eylemlerde “hala mı” anlamında hafif sitem için de kullanılır. Mesela, “oturubutu musunuz/ oturuyor musunuz?” (hala oturuyor musunuz), burada hala çalışmadığını belirten bir sitem söz konusudur. “Yibutu musunuz/ yiyor musunuz?” hala yiyor musunuz), “dedigodu mu edibutusunuz/ dedikodu mu ediyorsunuz?” (hala dedikodu mu yapıyorsunuz), “degari süsleni butma” (hala süsleniyor musun, süslenmeyi bitir) örneklerinde olduğu gibi.

Yaparım, ederim, çatarım, giderim vb. genelde sonu (m) sesi ile biten bu türdeki kelimelerin son sesi (n) harfine, aradaki (r) sesi de kuvvetli bir tarzda telaffuz edilerek şeddeleşir. Böylece bu kelimeler, yaparrın, ederrin, çatarrın, giderrin şekline dönüşür. Bazı kelimelerin ortasındaki (r) harfi telaffuz edilmeyebilir. Mesela, anlattıklarımı komşuna deyivereceksin/söyleyivereceksin yerine “anlattıklarımı komşuna devcesin/sölevcesin”, yemek yapıvereceksin yerine “yemek yapuvcasın”, denilmektedir. Gitmek, gelmek, kalmak türündeki kelimelerin şahıs ekleri kendine has özellikler taşımaktadır: gideceksin yerine “gitcen”, geleceksin yerine “gelcen”, kalacaksın yerine “galcan”, gitmeyeceksin yerine “gitmecen” ifadeleri kullanılır.

Oraya, buraya, oradaki, buradaki kelimeleri, “hora” denilen tek bir kelime ile ifade ediliyor. Mesela, buraya gel yerine, “hora gel”, oraya git yerine, “hora git”, oradaki-buradaki yerine “hordaki” denilmektedir. Uzaktaki bir nesne/yer için “ta horda, tafırda” kelimeleri kullanılır.

Mesela; A- Kürek nerede?

B- Ta horda.

Diğer bir kelime “henüz, şimdi” anlamında kullanılan “gücele” veya “gücüle” kelimesidir.

Mesela; A- Ne zaman geldiniz?

B- Gücele geldik (şimdi geldik/henüz geldik).

A- Buyur, yemek yiyelim. Yemeğe gücele oturduk/başladık” (yemeğe yeni/şimdi oturduk/başladık),

B- Biz de hindi başından kalktık (Biz de yemeği yeni yedik). Hastanız nasıl oldu?

A- Hasta gücele rahatladı (hasta yeni/şimdi rahatladı) gibi.

Aynı şekilde “şimdi” yerine “hindi” kelimesinin kullanımı da yaygındır. Karşılıklı konuşma biçimine örnek verecek olursak:

A- Aşı ne zaman başladı?

B- Hindi başladı (şimdi başladı).

A- Horda tencere nereye gitti? (buradaki/oradaki tencere nereye gitti?)

B- Ta hindi ordaydı (şimdi oradaydı) gibi.

“Eşşüle / eşşülem” kelimesi de “Aferin, pekiyi, çok iyi yaptın” gibi anlamlarda kullanılır.

Mesela; A- İnekle önlerini gurutmuşla, gazzıklarını deniştirivdim⁵.

B- Eşşülem, çok iyi etmişin. (Teşekkür ederim, çok iyi etmişsin).

A- Sıcakda susamışsınızdır diye size sook su getirivdim (soğuk su getiriverdim).

B- Eşşülem, çok hora geçdi (Teşekkür ederim, çok makbule geçti).

Başka bir kelime “O, onu, öyle” gibi anlamlarda kullanılan “ende” kelimesidir. Mesela; “ende çocuk neden ağlıyor?” (o çocuk neden ağlıyor), “ende gibi konuşma (konuşma)” (öyle konuşma), “endenleri ne yapcan” (Onları ne yapacaksın), “endeni ver” (onu ver), “ende suyu ver” (o suyu ver) gibi.

Çameli ve yöresinde genel olarak büyük kelimesi yerine “koca” kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır. “Koca kapı”, “koca tarla”, “koca ceviz”, “koca baba”, “koca ana” gibi deyimlere sıkça rastlanmaktadır. Küçük/az kelimesi ise; “acıcık”, “cimicik” gibi kelimelerle karşılanmaktadır.

Ayrıca bazı akraba isimleri de kendilerine has özellikler taşımaktadır. Mesela; ağabey için “ice” kelimesi kullanılır⁶. Aynı şekilde, dayının erkek çocuklarına “dayı”, kız çocuklarına “hala”; amca çocuklarına “amca/hala”, hala çocuklarına “dayı/hala”, teyze çocuklarına da “dayı/teyze” diye hitap edilir. Kardeşler birbirlerini abla ya da ice (ağabey) diye çağırırlar. Yörenin geleneksel yapısın-

da, şu anda orta ve üstü yaşlarda bulunan nesil, kız çocuklarına (yaşı ne olursa olsun) “Bizim kız”; erkek çocuklarına da, “bizim oğlan” diye hitap ederler. “Bizim kız” ve bizim oğlan” tabirleri, evlenip evden ayrılmış olsalar dahi, o ailenin birer ferdi olduklarını belirtmek için çok kardeşler arasında kullanılır. Eşler ise genelde birbirlerine isimleriyle değil, “bizimki”, “evdeki”, “çocukların anası”, “çocukların babası”, “hordaki (buradaki)”, “gız” (kadın için), “ula” ve “voyn” (erkek için) gibi sıfatlarla hitap ederler. Kayın peder için “babalık”, kayın valide için “analık” kelimeleri kullanılır. Evin gelini, kendisinden büyük ya da küçük olsunlar, kocasının erkek kardeşlerine “efe” veya “ice”, kız kardeşlerine ise “abla” diye hitap eder. Ayrıca büyük amcaya/amcalara “koca baba”, büyük amcanın/amcaların hanımına/hanımlarına “koca ana” denilir.

Çameli’nde yurdun genelinden farklı olarak kullanılan sebze ve meyve adları da vardır. Mesela patatese “kompür”; taze fasulyeye “gökbörülce”; mısıra “darı”; çörekotuna “karaca ot”; domatese ise “tomasak” denilir.

Çameli yöresinin geleneksel konuşma dilinde kullanılan bu ve benzeri kelimeler, diğer yörelerde konuşulan Türkçenin değişik ağızlarıyla benzerlikler gösterebilir. Ağabey için kullanılan “ice” ile “ici” kelimeleri ve anlamları arasındaki benzerlikler buna örnektir. Anadolu’nun çoğu yöresinde kız kardeş için kullanılan “bacı” kelimesi, Çameli yöresinde kullanılmamaktadır. Trakya yöresinde de “bacı” kelimesi kullanılmıyor.

Dil, bu araştırmanın özel alanı değildir. Çameli’nin bazı sosyal yapı özellikleri ele alınırken, etnik yapı ve konuşulan dil ile ilgili sadece birkaç konuşma şekli üzerinde durulmuştur.

2.2. Ekonomik ve Sosyal Hayat

Ekonomik ve sosyal hayat ile yaşanan coğrafyadan yola çıkarak, insanların yaptıkları işleri, çalışma düzenlerini, üretim ve tüketim biçimlerini ifade etmek mümkündür. Tarihsel olarak Türkler incelendiğinde, genellikle bozkır coğrafyasında göçebe bir hayat tarzını benimsedikleri görülür. Bu coğrafyada, at ve demir üzerine kurulu, kendilerine ait bir kültür ortaya koymuşlardır. Kafesoğlu’na (1984) göre eski Türklerde at, insan ruhuna yönelen iki beşeri imkân sağlamıştır: İlki, at üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi, ikincisi atın sürati sebebi ile kısa zamanda istenilen yere ulaşabilme arzusunun tatminidir. Böylece insanlar kendilerini daha özgür hissetmişlerdir.

Çameli; dağlık, ormanlık ve engebeli coğrafi yapısıyla Kafesoğlu’nun ifade ettiği gibi, insanların özgür yaşamasına imkân veren bir yeryüzü şekline sahiptir. Bu coğrafyada yaşayan kişiler, sosyal olarak geleneklerin etkisinde kalmakla birlikte, tabiatla iç içe bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Kadın ya da erkek, büyük ya da küçük, toplumun bireyleri geleneksel olarak kendileri-

ne yüklenen görevleri yerine getirirler. Değişime açık ama aynı zamanda değerlere bağlı bir yaşam baskındır. İlçe merkezi, Denizli il merkezine uzak olmakla birlikte, ülkemizin güneybatısındaki bazı turizm bölgelerine yakın mesafede bulunmaktadır. Bu da ilçenin değişimi yakından hissetmesinin bir nedenidir.

Çameli, merkez olarak küçük esnafa ait küçük sanayi sitesinde yer alan bir kısım tamir ve bakım dükkânlarının yanı sıra, ekonomisini çoğunlukla tarıma dayandırmaktadır. Sanayi olarak saksı toprağı hazırlama ve paketleme tesisi mevcuttur. Eskiden Karaman Gölü olan ve şu anda kurutulmuş durumda bulunan gölün yatağından elde edilen toprak, işlenip paketlenerek saksı ve bahçe bitkilerinin yetiştirilmesi için satışa sunulmaktadır. Bu amaçla oluşturulan tesisler, yöre ekonomisine katkı sağlamaktadır. Tarıma dayalı işçilik ön plandadır. Tarım topraklarının yetersizliği ve tarlaların küçük olması, traktör işçiliğine elverişli yapıyı ortadan kaldırmıştır. Bu sebeple ağırlıklı olarak geleneksel tarım metotları uygulanmakta ve insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da verimi düşürmekte, işin güçlük derecesini arttırmaktadır. Tüm bu sebepler göz önüne alındığında, elde edilen gelir çok sınırlı olduğundan, genç nüfus yeni iş imkânları aramak amacıyla büyük şehir merkezlerini tercih eden bir göç olgusunun etkisindedir.

2.3 Aile Yapısı ve Düğün Adetleri

Aile, “ana baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalıklarından meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birliktir” (Tezcan 1990). Murdock (1949) aileyi; ortak bir yerde oturan, bireyler arasındaki ekonomik işbirliği ve üretim ile karakterize edilen, birlikte oturan yetişkin iki cinsten en az ikisinin toplumca kabul gören cinsel ilişkiler içinde olduğu ve bu “evli” çiftin kendilerinin ya da evlat edinilmiş bir veya birkaç çocuğunun bulunduğu sosyal birim olarak tanımlar. Tarihsel perspektif içerisinde yer, zaman ve üyelerinin sayı ve işlevlerine bağlı olarak farklı aile türlerine ilişkin gruplandırmalara yer verilmiştir (Gökçe 1991; 214). Mesela, bir sınıflandırmada “hane halkı (ailenin üyeleri) sayısı” ölçütü olarak alınırken, başka bir gruplandırmada, “otorite” kriteri öne çıkarılmıştır. “Ailedeki üye sayısı” esasına göre yapılan ayırım da aileler, “büyük aile” ve “küçük aile (çekirdek aile)” olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük aile, kendi içinde; “birleşik aile” ve “kök aile” olarak ayrılmaktadır. “Otorite” esasına göre yapılan gruplandırmalarda aileler; “ana ailesi” ve “baba ailesi” olarak sınıflandırılmaktadır. “Baba ailesi”, “bölünmez asabe” ve “ataerkil aile” biçiminde ikiye ayrılır. Türkiye’de aileler yapısal bakımdan, “ataerkil geniş aile”, “geçiş halindeki geniş aile” ve “çekirdek aile” olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Kağıtçıbaşı 1981: Dönmez 1999). Çocuğun içinde yetiştiği aile, yapısal bakımdan olmasa da, işlevsel yönden geniş ailedir. Günümüzde en yaygın aile biçiminin “geçiş halindeki

geniş aile” ya da “genişlemiş çekirdek aile” olduğu söylenebilir. Bu aile türü, yapısal yönden çeşitli seçenekleri mümkün kılması, coğrafi hareketlilik sağlaması, değerleri ve kuralları genç kuşaklara aktarmada aracı olması, hızlı toplumsal değişmelerin yol açtığı gerilimlere karşı bireylere duygusal destek sağlaması nedenleriyle yaygın bir aile çeşididir (Onur 1986; Dönmezer 1999).

Aile, toplumun en küçük, fakat aynı zamanda en devamlı ve bu bakımdan (toplumun) en gerçek cemaati olarak değerlendirilmiştir (Nirun 1994). Gökalp’in düşüncesinde de aile toplumun en temel unsuru olarak belirtilmiştir. Aile, soy ve millet aynı biyo-sosyal hattı takip eder. Her üçü de sosyolojide kapalı zümreler olarak kabul edilir. Kapalı zümre, bünyesine ancak doğumla girebilen ve ölüm yoluyla çıkılabilen zümreler olarak nitelendirilir. “Aileye”, “soy ve akrabalık” gruplarına ve “millete” bir kişi ancak doğum yoluyla girebilir ve ölüm yoluyla çıkabilir. Bu anlamda “devlet” ise açık bir sosyal gruptur, örneğin kişi isterse vatandaşlığını değiştirebilir. Tabiiyet değiştirmek şartlara göre kişilerce mümkündür. Türk ailesi genel olarak “soy” ailesidir. Soy ailesi kadın ve erkek tarafından gelen akrabalıkları eşit olarak kabul eden bir aile tipidir. Ana soyu ile baba soyunun eşit olması, asaletin de iki yönlü olmasını gerektirmiştir (Gökalp 1976; Nirun 1981; Yıldırım 1995).

Çameli aile yapısı itibarıyla Türk aile geleneğinin devamlılığını oluşturmaktadır. Bu aile, Gökalp’in tanımladığı “soy”, “pederi aile” ve “izdivaç aile” yapılarının karakterlerini taşımaktadır. Soy ailesinin özellikleri yukarıda belirtilmişti. “Pederi Aile” ile “Pederşahi” aileyi birbirinden ayıran Gökalp, Pederşahi aile yapısında akrabalığın, yalnız baba soyuna (asabeye) dayandığını belirtiyor. Aile içinde kadın ve çocuğun hiçbir kıymeti olmadığı gibi, aile reisi bunları satabilir ve öldürebilirdi. Ailenin malları da yalnız aile reisine aitti. Eski Romalılarda ve Çinlilerde pederşahi aile usulü geçerliydi (Gökalp a.g.e. 293; Ögel 1971: 69; Eröz 1977: 57; Nirun a.g.e. 37). Oysa Türk milletin aile yapısı “Pederi Aile” tipidir. “Pederi Aile”, eşitlik esası üzerine kurulmuştur. Akrabalıklar tek taraflı değil, iki taraflıdır. Amca ile dayı, hala ile teyze, amcazade ile dayızade, halazade ile teyzezade birbirine eşittir. Eşler, karşılıklı olarak eşit haklara sahiptirler. Çocuklar da “Pederşahi” ailede olduğu gibi aile reisinin hükmüne tabi değildir. Açıkçası, Türk aile tipini oluşturan “Pederi Aile”, diğer tarihsel aile tiplerine kıyasla göreceli özgürlükçü ve eşitlik esasına dayanan bir ailedir. Gökalp’in (a.g.e. 293) deyiimiyle “İzdivaci Aile” (Evlilik Ailesi), evlilik sonucu oluşan ailedir. Türkler, İzdivaca (evlenmeye) “evlenmek”, “ev-bark” almak derler. “Bark” Orhun Kitabesinde “mabed” (kutsal yer) anlamındadır. “Ev” de, mukaddes (kutlu yer) sayıldığından “bark” adını alırdı.

Türk ailesi, evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev kurması şeklinde oluşmaktadır (neo-lokal). Genellikle dıştan (ekzogami) evlenmelerin hâkim olduğu ve “velayet”e (dost, yardımcı) dayanan bir anlayışa sahiptir. Türk ailesinde evlenen oğullar, hisselerini alıp, yeni aile kurmak üzere evden çıkarlar, baba evi ise en küçük oğula kalırdı. Esasen dağınık göçebe hayat büyük aile kuruluşuna elverişli değildi. Böylece küçük aile düzeninde yaşayan eski Türkler daha hür bireyler yetiştirme imkânına sahipti. Türklerde “Leviratus” (ölen erkek kardeşin dul kalan karısı ile veya dul fakat genç ve çocuksuz üvey anne ile evlenme şekli) mevcuttur (Yıldırım 2006). Çameli yöresinde de ölen eşin bekâr olan kayın biraderi veya baldızıyla evlenme geleneği ve berdel (karşılıklı kız alıp verme, değiş tokuş usulü) geleneği vardır. Yalnız berdel türü evlilikler Güney Doğu Bölgesi’nde olduğu gibi kan davası sonucu gerçekleşmez. Zaten yörede kan davası söz konusu değildir. Çameli ve köylerinde akraba evliliği yaygındır ve hatta bazı sülalelerde tercih sebebidir. Evlilikler tek eşlilik (monogami) esasına dayalıdır. Birden fazla kadınla evlilik, sosyal olarak iyi karşılanmaz.

Aile yapıları, hane halkı esasına göre; geniş veya çekirdek aile şeklindedir. Geniş aile olarak kök ailesi yaygındır. Kök aile, anne-baba, evlenmemiş çocuklar, evli bir erkek çocuk ve onun eşi ile çocuklarından oluşur. Bu ailede baba ve anne, ailenin en küçük erkek çocuğuyla oturma şartı olmamakla birlikte, genellikle büyük çocuklar erken evlenip evden ayrıldığı için, onunla beraber aynı evde yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Geniş ailenin diğer şekli olan birleşik aile ise, anne-baba, evlenmemiş çocuklar, birden fazla evli erkek oğul ve onların eşleri ile çocuklarını içine alır. Bu aile tipi Çameli’nde yok denecek kadar azdır. İlçe merkezi ve köylerinde evlenen yeni çiftler kendilerine ait bir evde ikamet ederler (neo-lokal). Evin en küçük oğlunun baba ocağında kalma geleneği yer yer devam etmekle birlikte, çekirdek aile giderek yaygınlaşmaktadır. Genelde otorite erkekte olmakla birlikte, ailede yaşlı ve büyük olanın sözü geçerlidir. İkinci derecede de kadınlar ve çocuklar etkilidirler. Ekonomik olarak tarım ve hayvancılık ön planda olduğu için kadınlar ve erkekler birlikte çalışarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Böylece, geleneksel olarak aileler, aile büyüklüğünü (dede, nine) de içinde barındıracak kadar geniş, fakat yapı itibarıyla karı-koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile karakterini taşırlar. Aile fertleri işlerini birlikte yürütürler. Aile ve akrabalar arasında geleneksel yardımlaşmalar vardır, akraba ilişkileri kuvvetlidir.

Aile içinde ve akrabalar arasında maddi ve manevi dayanışma sürmektedir. Dayanışmada yaşa bağlı hiyerarşinin yer aldığı görülmektedir. “Koca baba” ve “koca ana” deyimleri, büyük amca ve büyük amcanın hanımına söylenişine göre, çocuk açısından büyük amca ve büyük yenge, anne ve baba yerine sayılmakta, anne ve babaya gösterilen saygı ve itibar onlara da göste-

rilmiş olmaktadır. Öte yandan anne ve babanın yokluğunda, amca ve yengenin, çocuklara baba ve annelik yapabileceği vurgulanmaktadır. Bu geleneksel yapı, bir ölçüde çocuklar açısından sosyal güvenlik niteliğini taşımaktadır. Ölen eşin kardeşiyle evlilik yapma geleneğinin de yine bu sosyal amaçla hizmet ettiği düşünülebilir. Aslında Çameli yöresi ile ilgili olarak bahsedilen bu gelenek, Türk toplumunun diğer yörelerinde de görülen, eski ve köklü bir geleneğidir.

Masallarda her ne “kadar kırk gün kırk gece” süren düğünlerden söz edilse de, Anadolu’da düğünler genellikle sadece üç gün sürmektedir. Çameli ve yöresinde yapılan düğünlerin süresi de, Türk toplumunun bu geleneksel yapısından farklı değildir. Son zamanlarda ise ekonomik ve sosyal nedenler ile yalnız hafta sonları olan bir veya iki günlük düğünler tercih edilmektedir. Düğün, evlenme dediğimiz sosyal olayın belirgin özelliği ve çevreye duyurulmasıdır. Düğünün, geleneksel değerlere ve kurallara uygun bir biçimde yapılmasına çaba sarf edilir. Çameli ve yöresinde evlilikle/düğünle ilgili kullanılan terimler arasında “oğlan evermek”, “kız çıkarmak” veya “kızı çırak çıkarmak” deyimleri kullanılır.

Düğünlerde, yöredeki insanların itibarına (saygınlığına) göre sabun, kumaş, havlu, kibrit türünden ve adına “oku” denilen bir davetiye gönderilir. Daveti alan kişi, bu davetin karşılığını genellikle düğün günü yerine getirir. Davetiyenin karşılığına “okannacı” (oku annacı/karşılığı) denilmektedir ve çoğunlukla maddi bir hediyeyle ifade eder. Eğitim ve görüntülü medyanın da etkisi ile “şehir düğünleri” (yörede düğün salonunda bir kaç saatlik eğlence ile yapılan gecelik düğünler veya nikâh dairesindeki merasim törenine “şehir düğünleri” deniliyor.) yaygınlaşmış, bazı adetler giderek değişmeye başlamıştır. Mesela eskiden nohut, fasulye, un, bulgur, patates, soğan, lahana, pırasa vb. bakliyat veya sebze gibi yiyecekler okannacı olarak götürülür ve düğün sahibine (daha çok gelin veya damadın anne-babasına) verilir. 1970’li yıllardan itibaren bunların yerini tabak, bardak, tepsi, fincan, kaşık, çatal, lamba, battaniye gibi ev eşyaları almaya başladı. 1990’lı yıllardan sonra ise para veya hediyeyle altın (çeyrek altın) okannacı olarak görülüp, gelin veya damada takı merasimi esnasında veya ortada oyun oynarlarken takılmaktadır. Yöredeki ifade tarzıyla “altın takılmaya”, “para asılmaya” başlama merasimi esnasında gelin veya damada asılmaktadır (takılmaktadır).

Düğünün zamanı ve yeri, kimler arasında olduğu, düğün öncesi çıkarılan “okucu”lar tarafından bildirilir. “Okucu”, davetiye dağıtan kimsedir. Geleneksel yapıda davetiye, yukarıda ifade edildiği gibi sabun, havlu, kumaş, kibrit gibi malzemelerdir. Türkiye’nin diğer bölgelerinde, mesela Doğu Anadolu’da bu malzemeler, elma, şeker gibi formlarda olurken; Çanakkale ve Trakya yörelerinde kırmızı dipli mumdur. Günümüzde Çameli’ yöresinde

düğüne davet veya çağrı, genellikle üç şekilde yapılmaktadır. Birincisi geleneksel olarak “okucular” tarafından yapılan davet, yani geleneksel yapıda yer aldığı gibi sabun, havlu, kibrit gibi “oku”lar dağıtılarak yapılmaktadır. İkincisi “davetiye” kâğıdına basılmış yazılı mesaj yoluyla yapılan davet, üçüncüsü ise cami mikrofonundan sesli duyuru yoluyla yapılan davettir.

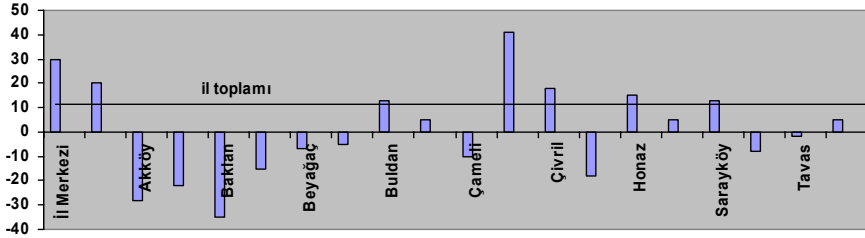
Çameli ilçesi ve köylerinde düğünler, genel olarak Cuma⁷ günü öğleden sonra başlar Pazar günü akşam saatlerinden önce son bulur. Pazartesi günü de “Duvak” veya “Yüz açma” adı verilen ve sadece kadınların katıldığı eğlence yapıldı. Duvak günü sabahleyin erken saatlerde gelin, damat ve damadın en yakın bir akrabası (ablası, yengesi, halası, teyzesi gibi bir bayan) birlikte damat tarafının akraba ve komşularını ziyaret ederek el öpme merasimini gerçekleştirirler. Bu merasim esnasında ekonomik durumlarına göre gittikleri evlere mendil, havlu, tülbent, seccade, çorap, fanila, kumaş gibi hediyeler de götürürler. Eli öpülen büyükler de gelin ve damada para verirler. Bu adet de giderek kaybolmaya başlamıştır. Şu anda daha çok geleneklerin yoğun olarak yaşadığı ve özellikle de eğitimin düşük olduğu yerleşim yerlerinde devam etmektedir. Geleneksel etkinin yoğun olduğu 1960–1970, hatta 1980’li yıllara kadar sabahdan öğleye kadar yapılan “duvak” veya “yüz açma” (gelin için) eğlencesi, sonraları öğleden sonra yapılmaya başlandı. Günümüzde ise bazı köylerde tamamen kalkmış durumdadır.

3. Nüfus Durumu ve Göç Hareketleri

Çameli’nin ilçe merkezi üç mahalleden oluşmaktadır. Cumhuriyet döneminde yapılan nüfus sayımlarında; 1927–2000 yılları itibarıyla nüfus artışı izlendiğinde, Denizli ili için üç farklı dönem söz konusudur. *1935–40 dönemi*, Denizli’de binde beş ile en düşük nüfus artışının gerçekleştiği yıllar olmuştur. *1955–60 dönemi*, binde 28,9 ile en yüksek nüfus artışının gerçekleştiği yıllardır. *1990–2000 dönemindeki* artış ise binde 12,4’tür. Bu artış hızıyla normal bir seyir takip etmeye başlamıştır. Denizli, il olarak ülke nüfusu içinde 2000 yılında %1,3’lük bir paya sahip olmuştur. Nüfus artış hızı ülke ortalamasından düşüktür. Şehir-köy nüfusu açısından bakılırsa, 1927 yılında şehir nüfusu %16,9 iken, 2000’li yıllarda %48,7’ye ulaşmıştır. Bu sonuç, 1927–2000 yılları arasında Denizli ilinde şehirde yaşayan nüfusun Türkiye ortalamasının altında olduğunu göstermektedir (Türkiye ortalaması %70’tir). Denizli’de kırsal kesim nüfusu şehir nüfusundan fazladır. Bunun temel sebebi, kırsal kesimin genelde verimli olması ve merkezle olan kara yolu bağlantılarının Türkiye şartlarına göre iyi denebilecek bir seviyede bulunmasıdır. Çameli, bu özelliklere sahip olmadığı için diğer ilçelerden ayrılmaktadır.

Grafik: 1- Denizli İli ve İlçelerinin Nüfus Artış Hızı

Graphic: 1- Growth Rate of Population of the City of Denizli and Its Towns

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı.

Grafikte görüldüğü gibi Denizli merkez nüfusu dâhil olmak üzere, son on yılda on sekiz ilçesinin sekizinde artış olurken, on ilçesinde eksilme meydana gelmiştir. En fazla nüfus artışı Çardak ilçesinde gerçekleşmiştir. (%40). Nüfus artışı gerçekleşen diğer ilçeler sırasıyla; merkez ilçe (%30), Çivril(%20), Honaz ve Buldan (%12), Çal(%6), Kale'dir (%5). Nüfusu azalan ilçeler arasında, Baklan (-%38) ilk sırayı alırken, diğer ilçeler sırasıyla şunlardır: Akköy (-%28), Babadağ (-%23), Bekilli (-%18), Güney (-%15), Çameli (-%10,4), Beyağaç (-%8), Serinhisar (-%7), Bozkurt (-%5), Tavas (-%3). (Yüzdelik sayıları, 2000 nüfus sayımı dikkate alınarak küsuratlar en yakın rakamlara tamamlanarak yaklaşık olarak alınmıştır).

Araştırmanın konusunu teşkil eden Çameli, nüfusu azalan ilçeler arasındadır. Nüfus, on yılda yaklaşık olarak %10,4 azalmıştır. Nüfus azalması temel olarak dış göçlere dayandırılmaktadır. Genç nüfus, iş ve üretim gücü olan nüfustur. Göç eğilimi de genç nüfusta yüksektir. İlçe ve köylere geri dönmek isteyen nüfus, daha çok iş ve üretim gücü zayıf olan yaşlı nüfustur.

Tablo: 1- Denizli ve Çameli'nin Şehir ve Köy Nüfusu, Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

	Toplam			Şehir nüfusu			Köy nüfusu			Yüz Ölçüm km2	Nüfus yoğunluğu
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın		
Denizli	850029	426179	423850	413914	208675	205239	436115	217504	218611	11692	73
Çameli	19100	9096	10004	2740	1380	1360	16360	7716	8644	708	27

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı.

Çameli ilçesinde, köy nüfusunun ilçe merkezinden fazla olduğu ve nüfus dağılımının köyler için %85, şehir için %15 civarında olduğu görülmektedir. Bu oranlar Türkiye geneline kıyasla şehirler için düşüktür (Tablo 1). Ancak Denizli, kırsal nüfusun ağırlıkta olduğu bir il olarak dikkat çekmektedir.

Şehir ve köy toplamı olarak Çameli nüfusu, her yıl belirli oranlarda azalmaktadır. Rakamlara göre, nüfustaki azalma son on yılda, ilçe merkezi için %10.49, köyler için %5,7 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Tablo: 2-Denizli ve Çameli İlçesinin Şehir ve Köy Nüfusu, Yıllık Nüfus Artış Hızı

	1990			2000			Yıllık nüfus artış hızı %0		
	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy
Denizli	750 882	337 416	413 466	850 029	413 914	436 115	12.40	20.43	5.3
Çameli	20 379	3 043	17 336	19 100	2 740	16 360	—6.48	—10.49	—5.7

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı.

Tablo 2’de, 1990 ile 2000 yıllarının nüfus durumu karşılaştırılmıştır. Denizli genelinde on yıl içerisinde yaklaşık olarak yüz binden fazla nüfus artışı olurken; diğer bir ifade ile on yılda yaklaşık olarak %12.40 ortalama büyüme gerçekleşirken, Çameli ilçesinin nüfusu her yıl belirli oranlarda azalarak on yıl içerisinde ortalama olarak %6.48 civarında eksilmiştir. Bilindiği gibi Türkiye’de doğurganlık olarak nüfus artışı köylerde ve kırsal kesimlerde şehirlere göre daha fazladır. Fakat bu noktada Çameli için negatif bir tablo söz konusudur.

Göç bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesinde, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru, kalıcı bir hareketi doğurur. İnsan ve insan topluluklarının bulundukları bölgelerden başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle yer değiştirme hareketi (Saydam 1997; 1) veya idari sınırları aşarak, yaşanılan yeri devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirmeleri göç kapsamında değerlendirilir. Bu değişim, kıtalararası, uluslar arası, bölgelerarası, kırdan şehre ya da şehirden kıra doğru herhangi bir ölçekte ya da yönde meydana gelebilir (Tümertekin-Özgüç 1998; 307).

Şüphesiz her göç olayı kendi şartları içinde, kendine özgü birçok sebebi barındırmaktadır. Genel olarak kişiyi kendi ülkesinden veya doğduğu topraklardan ayrılmaya zorlayan sebeplere “itici sebepler”, gidilen veya gidilecek yerden kaynaklanan sebeplere “çekici sebepler” denilmektedir. İster işçi, ister aile göçü olsun, göç temelde bazı ortak sebeplere dayalı olarak meydana gelmektedir. Yalnızca erkekleri kapsayan işçi göçleri, daha sonra aile ve hatta akraba göçlerini kapsamış, böylece kitlesel göç olgusuna dönüşmüştür. Sosyolojinin önemli konularından biri olan göç hareketi; sebeplerine, gidilecek yere, katılan insan sayısına, sürekliliğe göre ele alınıp değerlendirilebilir. Ayrıca göçler; serbest ve isteğe bağlı göçler ile zoraki göçler şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Serbest veya isteğe bağlı göçler, hiçbir zorlama olmadan kişi veya ailelerin iradelerine bağlı olarak gerçekleşen göçlerdir. Zoraki veya mecburi göçler ise, başta doğal felaketler olmak üzere, savaşlar, nüfus mübadeleleri ve devletin yer değiştirme hareketleri gibi sonucu zorunlu olarak meydana gelen göçlerdir. Zorunlu göçlerin üç temel nedeni olduğu varsayıl-

maktadır: devletin gelişme ve kalkınma amaçlı faaliyetleri, sınır bölgesinde güvenlik alanı oluşturma gayreti, savaş sonrasında yeniden uyum ve doğal afetlerin sonuçlarından halkın korunması (Saydam a.g.e; 6).

Günümüzde göç hareketleri, az gelişmiş ülkelerden (kırsal ve köylü nüfusa sahip ülkeler), gelişmiş ülkelere (şehirleşme ve sanayi kollarının hâkim olduğu ülkeler) doğru gerçekleşmektedir. Türkiye’de göçler 1950’li yıllardan itibaren kırdan kente olmak üzere hız kazanmıştır. Günümüzde de bu hızlı artış devam etmektedir (DİE 1995; 43). Dış göçler ise 1960 ve 1970’li yıllarda yaşanmıştır. Çameli ve yöresinde iç göçler, genelde Denizli ağırlıklı olmakla birlikte Antalya, Dalaman, Dalyan ve Fethiye; dış göçler ise, Avusturya, Almanya ve Fransa istikametine doğrudur.

Tablo: 3- İlçede Yaş Grubu, İşgücü Durumu ve Cinsiyete Göre Nüfus

Toplam			İşgücü						İşgücünde olmayan		Bilinmeyen	
			Toplam		İstihdam		İşsiz					
T	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
2 224	1 141	1 083	655	164	581	132	74	32	486	919	-	-

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı.

Teknolojik gelişmeler, modern tarım yöntemleri ile ekilen toprakları verimli kılacak (tohum ıslahı, sulama, gübreleme ile) yenilikleri getirmiş, böylece ziraatta az bir iş gücü ile daha fazla nüfus beslenecek hale getirilmiştir. En gelişmiş batı ülkelerinde ziraattaki işgücü top yekûn işgücünün yüzde beş ile yedisine kadar düşmüş bulunuyor. Hâlbuki Türkiye’de böyle bir teknolojik değişme- bazı ithalatlar hariç- olmamıştır. Şehirlere göçün sebeplerinin başında, artan nüfusun eski tarım yöntemlerini kullanarak geçimini sağlayamayışı gelmektedir.

Çameli ve köylerindeki göç hareketi iş bulmak ve eğitim amaçlı serbest veya isteğe bağlı göçler kapsamındadır.

4. Çameli Köyleri ve Yerleşim Mekânları

Çameli ilçesinin toplam 28 köyü bulunmaktadır. Mezra sayılabilecek yerleşim yerleri, mahalle olarak adlandırıldığı için mezra nitelikli köyler yoktur. Orman ve dağ köyleri, hem ekilebilir alanlar itibarıyla dardır, hem de bu topraklar miras yoluyla bölündüğü için aileye geçimini kazandırabilecek ekonomik verime ve büyüklüğe sahip değildir. Bu sebeple tarım, büyük oranda geleceksel olarak insan ve hayvan gücüyle, zor şartlar altında yapılmaktadır. Köylerdeki göçün temel sebeplerinden birisi bu olmaktadır. Bu yüzden köyler ve ilçe yaşlı ya da çalışmayan (emekli) nüfusun barındığı yerleşim yerlerine dönüşmüştür.

Tablo 4'deki verilere göre en büyük köyün nüfusunun 1369, en küçüğünün ise 136 olduğu görülmektedir. Ancak sayıdan ziyade nüfusun niteliği, yani demografik yapısı (yaş, eğitim durumu, cinsiyete göre dağılımı) önem taşımaktadır.

Çameli köylerindeki nüfus toplamı 16 360, ilçe merkezi toplamı ise 2 740'dır. Köyler; yerleşim yerleri itibarıyla dağlık ve engebelidir; dağ yamaçlarında ve çam ormanlarının hâkim olduğu yerlerde kurulmuşlardır. Tip olarak, dağınık köy tipinden ziyade toplu köy tipi manzarası yansıtırlar. Evler bahçe içerisine yerleşmiş tek veya iki katlı olarak taş ve kerpiçten yapılmıştır. İki katın arası ahşapla bölünmüştür. Üzeri kiremit kaplı çatılardan oluşmuştur. İki katı, dışarıdan veya içeriden birbirine bağlayan, çoğu ahşaptan yapılmış merdivenler bulunmaktadır. Çamur sıvalı olarak, genelde iç kısımları kireçle boyanmıştır. Evler altlı üstlü olarak iki, üç veya dört odalı olabilir. Oda genişlikleri on iki ile on beş metrekare civarındadır. Daha geniş ve oda sayısı daha fazla olan evler de bulunmaktadır.

Odalarda yatak ve diğer ev eşyalarını muhafaza etmek için duvar boyunca ahşaptan yapılmış “yükçük” adı verilen geniş ve büyük dolaplar bulunmaktadır. Evlerde, yiyecekleri muhafaza eden ve adına kiler (maazı- mağaza) denilen yerler mevcuttur. Ayrıca, odaların içerisinde banyo yapmaya elverişli “girelik” (gusulhane veya gusurhane de denilmektedir) adı verilen yerler vardır. “Girelik”lerin etrafı tamamen ahşapla kapatılmış, içerisine ahşaptan yapılmış bir kapıyla girilmektedir. Alt tarafı betondan yapılmış, banyoların pis suları ya doğrudan doğruya bahçe içerisine veya bahçelerde açılan fosseptik çukurlarına akıtılır. Evlerin dışında, bahçe içerisinde, özellikle de köylerde, evlere yakın olarak; kuru mahsulün (buğday, nohut, fasulye vb) depolanması için, içi bölmeli, ahşaptan yapılmış “ambarlar” bulunmaktadır. Bu ambarlar, hemen bütün yörede aynı tipte ve yerleşim olarak da benzer mekânlara konulmuştur. Yine bahçe içerisinde, yörede birbirine benzeyen, ahırlar vardır. Genel olarak köydeki tuvaletler ahırların yanında yer almış olmakla birlikte, ilçe merkezindekiler, evlerin iç mekânlarına yerleştirilmişlerdir. Samanlık, soğuğu önlemek bakımından ahırların üstünde ikinci katta inşa edilmiştir. Zira ahırların tavanı, evlerin tavanları gibi sadece ahşaptan yapılmıştır.

Tablo: 4- Çameli Köyleri, Bu Köylerin Toplam ve Cinsiyetlere Göre Nüfusları (2000 Sayım Yılı)

İdari birim	Nüfus			İdari birim	Nüfus		
	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
Akpınar	761	345	396	Güzelyurt	852	392	460
Ankaya	691	317	374	İmamlar	787	375	412
Ayvacak	115	60	55	Kalinkoz	1369	632	737
Belevi	692	328	364	Karabayır	788	374	414
Bıçakçı	306	142	164	Kınıkyeri	339	163	176
Cevizli	680	329	351	Kızılyaka	357	169	188
Cumaalanı	716	348	368	Kirazlıyayla	1190	522	668
Çamlıbel	324	147	177	Kocaova	136	67	69
Çiğdemli	590	277	313	Kolak	739	352	387
Elmalı	1354	657	697	Sarıkavak	333	172	161
Ermeçik	382	180	202	Sofular	331	147	184
Ericek	122	61	61	Taşçılar	459	215	244
Gökçeşeyha	699	329	370	Yaylapınar	567	249	318
Gürsu	492	254	238	Yeşilyayla	189	93	96
Bucak ve köyler toplamı		Toplam 16 360		Erkek 7 716		Kadın 8 644	
Şehir merkezi toplamı		Toplam 2 740		Erkek 1 380		Kadın 1 360	
Çameli ilçesi toplamı		Toplam 19 100		Erkek 9 096		Kadın 10 004	

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı.

Sonuç ve Öneriler

Çameli, etnik ve sosyal yapı itibarıyla Oğuz Türklerinin Kınık, Afşar, Kayı boylarına mensupturlar. Bu açıdan aynı kökene sahiptirler, sosyal dokuları homojendir ve konuştukları dil Türkçedir. Çoğunluğu Karaman bölgesinden buraya yerleştirilmişlerdir. Yörede Yörük kavramı kullanılmakla birlikte, Türkmen kavramı kullanılmıyor, hatta bilinmiyor. Bu açıdan aynı kökene mensup olan Yörük-Türkmen arasında ayırım söz konusu değildir. Akrabalık, komşuluk gibi ilişkiler geleneksel olarak oldukça kuvvetlidir. Geleneksel yapıyı sürdürenler arasında (çoğunlukla ileri düzeyde eğitim görmeyenler) akraba evlilikleri vardır, hatta tercih sebebidir. Fakat bir yandan göç ve iş yoluyla başka yerlere yerleşenler, diğer yandan eğitim nedeniyle yöreden uzaklaşanların yaptıkları evliliklerin etkisiyle, evliliklerdeki tercih ve anlayışları değiştirmiştir. Böylece akrabalık, eski anlayıştan uzaklaşarak evlilik için birinci derecede tercih sebebi değildir. Ailede baba otoriter olmakla beraber, eşler ve çocuklar arasında samimi dayanışmalar mevcuttur. Dolayısıyla kadının da eş ve çocuklar üzerinde etkisi vardır. Tarıma dayalı ekonomileri dolayısıyla aile bireyleri, tarla ve bahçelerde birlikte çalışma alışkanlık ve zorunluluğuna sahiptirler. Eğitime önem verilmekte, kız ve erkek çocuklarının okuması için gayret gösterilmektedir. Kız ve erkek arasında özel bir ayırım olmamakla birlikte, Türkiye'nin pek çok yöresinde görüldüğü gibi burada da ailelerin, erkek çocuğa sahip olma isteği vardır. Çocuklar (kız ve erkek) aile bireyi olarak, anne ve baba mirasında eşit bir şekilde hak sahibidirler.

Gözlemlerimize dayanarak, kişisel kanaat olarak yöre insanının, sosyal yapı açısından bazı özelliklere sahip olduğunu belirtebiliriz. Birincisi, muhafazakâr

ve kanaatkârdırlar; ikincisi, birlikte iş yapabilme, yardımlaşma eğilimine sahiptirler; üçüncüsü de, ekonomik ve sosyal faaliyetlerde çalışmaya isteklidirler. Böyle bir anlayışın temelinde, turizm merkezlerinin yakınlığı ile gelen değişime açıklık olgusu, ilçe insanının eğitime olan ilgisi ve gençlerin eğitim seviyesinin giderek yükselmesinin etkisi vardır. Bu ve benzeri özellikler, Çameli ilçesinde sosyal hareketliliği teşvik eden nedenler arasında değerlendirilebileceği gibi, geleneksel etkinin katılığını (tutuculuğunu) da zayıflatmıştır diyebiliriz.

Çameli yöresi, doğal güzellikleri itibarıyla yayla ve kış turizmi potansiyeli olabilecek bir yerleşim yeridir. İl merkezinden uzak olması dolayısıyla bu güne kadar yörenin bu özelliklerinden yeterli derecede faydalanılamamıştır. İlçedeki nüfus hareketliliği dikkate alınırsa (tablo 2), Türkiye’deki diğer kırsal alanlar gibi, Çameli ilçesinde de göç eğilimi vardır. Göç olayı, ilçenin nüfus bakımından boşalmasına, ekonomik bakımından da giderek zayıflamasına yol açmıştır. Bu açıdan ilçeyi cazibe merkezi yapabilecek bazı çalışmaların içerisine girmek gerektiğini düşünüyoruz. Mesela 1975’li yıllarda “Çameli Kalkındırma Kooperatifi”, Çameli-Belevi Köyü arasına yaptırdığı soğuk hava deposu ile israf edilen sebze ve meyvesini değerlendirmesini hedeflemiştir. Şu anda (2005) ortak sayısı azalan ve faal olan bu tesis, önceki yıllara göre gittikçe daha iyi hizmet vermeye başlamıştır. Bu tür tesislerin çoğalmasının önemi açıktır. Bunların dışında, Çameli’nin ekonomik ve sosyal yönden kalkınabilmesi, göç olayını yavaşlatabilmesi için şunlar önerilebilir: Hareketliliği teşvik için Meslek Yüksek Okulu açılmalıdır. Yüksek okul, her zaman geçerli olabilecek mesleki bölümlerle birlikte, mesela yörenin yapısına uygun ağaç işleri programcılığı, kültür balıkçılığı, dokumacılık, bilgisayar programcılığı gibi farklı bölümlere yer vermelidir. Yörede yetiştirilen tarım ve hayvan ürünlerini (özellikle kuru fasulye, nohut, ceviz, bal, süt, tereyağı vb) değerlendirecek birlikler kurulmalıdır. Bu birlikler, hem yörenin tanıtımını, hem de ürünlerini gerçek değeriyle pazarlama imkânlarını sağlamalıdır. Yöreyle ait kilim, halı, yolluk, heybe, dastar (başörtü), ağaç işleri gibi kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları da canlandırılmalıdır. Bu tür el sanatları ilçe girişi ve çıkışında, Denizli-Fethiye transit yolunun iki tarafına, Çameli Belevi köyü veya Çameli Bıçakçı köyü istikametinde yapılacak stantlarda teşhir edilmeli ve pazarlanmalıdır. Böyle bir çalışma, Çameli ilçesine yaklaşık yetmiş kilometre mesafede bulunan Serinhisar (Kızılhisar) ilçesi gibi bir kalkınmışlık ve gelişmişlik getirebilir⁸. Bu örnekten yola çıkılarak, Çameli ilçesi de ekonomik ve sosyal yönden geliştirilip cazip hale getirilebilir. Yörede görev yapan mahalli ve mülki amirlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu konularda birlikte hareket etmelerinin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Açıklamalar

1. Toplu alım-satım veya borç alıp vermelerde genelde herhangi bir ürünün hasadı sonrasına söz verilir. Mesela, anason kalkımı (hasadı), buğday kalkımı, elma toplanması, güzün gibi.
2. Menteşe Beyliği, Selçukluların uç beyliği olarak Menteşe Bey tarafından 1300'de kuruldu. Muğla, Kaş, Fenike, Bozdoğan, Çine, Tavas, Çameli, Acıpayam ile Aydın ve Denizli illerinin güneyinde hüküm sürdü. Menteşeoğulları Beyliği'nin, Ege Denizi'nde kuvvetli bir donanması vardı. Selçukoğullarına ve İlhanlılara tabi oldu, fakat Osmanlılarla mücadele edemeyerek 1424'de bir Osmanlı eyaleti haline geldi.
3. Türklerin Oğuz Destanına göre Oğuz (Oğuzhan), Asya'da Türk birliğini gerçekleştiren büyük Hun hükümdarı Mete (Metehan) olduğu kabul edilir. Oğuz, altın yayı getiren büyük oğullarına "Bozok" der ve ülkenin idaresini onlara verir. Üç oku bulan küçük oğullarına "Üç ok" adını verir ve onların "Bozok"ların idaresinde beylik yapmalarını ister. Oğuzlar 24 boydur. Bozoklar denen 12 boy, Oğuzhan'ın oğulları Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han'dan inen Kayılar, Bayatlar, Alkaevliler, Karaevliler, Yazırlar, Dodurgalar, Döğerler, Avşarlar(Afşarlar), Yaparlılar, Beğdililer, Kızıklar ve Karkınlar. Üç Oklar denen 12 boy Oğuzhan'ın oğulları Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'dan inen Bayındırlar, Peçenekler, Çavuldurlar, Çepniler, Salgurlar, Eymürler, Alayuntlular, Yüregirler, İğdirler, Büyüzler, Yıvalar ve Kınık'lardır (Bkz. Kafesoğlu, 1984; 218-219; Sümer, 1980; 212).
4. Bkz. Yıldırım, Neşide (2006), "Çameli İlçesinin Sosyo-ekonomik Yapısı ve Potansiyeli", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, XVI (2): 315-340.
5. A'nın tarlada/bahçede ineklerin kazık/sikkelerinin yerlerini değiştirdiğini gerekçesiyle bildirmesi. Bilindiği gibi tarlada inek veya diğer hayvanlar, tarla/bahçenin diğer tarafına (mahsulüne) zarar vermemeleri için ucuna bağlanan ip/zincir ile toprağa çakılmaktadırlar. İp/zincirin uzandığı alanda yiyecek bir şey kalmaması halinde, belirli aralıklarla, hayvanların bağlı olduğu kazık/sikkelerin yerleri otlu yerlere/otun bol olduğu yerlere- değiştirilir. İşte A isimli kahramanımız bunu belirterek ineklerin yerlerini değiştiriverdiğini ifade ediyor, B'de ona cevap veriyor.
6. Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde, Şark Türklerinde bütün büyük erkeklere "ici" dendiğini belirtmektedir. Çameli ve yöresinde ağabey için kullanılan "ice" kelimesiyle "ici" kelimesinin benzerliği dikkat çekicidir.
7. Bazen düğünler Salı günü öğleden sonra başlar ve Perşembe günü akşamüzeri son bulur. Cuma günü de duvak merasimi yapılır. Fakat "Salı sallanır" batıl inanışıyla, Salı günü düğün başlatmak zorunlu olmadıkça pek tercih edilmez.
8. Serinhisar ilçesi, geleneksel el sanatlarının teşhir ve satışlarıyla kuru yemiş vb. yiyecek türünün imalat ve satışlarını gerçekleştirerek, birkaç yıl içerisinde ilçelerinin ekonomik ve sosyal yönden gelişim ve değişimini gerçekleştirmişlerdir.

Kaynakça:

- AVCIOĞLU, Doğan (1979), *Türklerin Tarihi. 3. Kitap*, İst: Tekin Yay.
- BAYKARA, Tuncer (1969), *Denizli Tarihi II*, İst: Fakülteler Mat.
- DİE, 1995 *Genel Nüfus Sayımı*, Ank.
- DİE, 2000 *Genel Nüfus Sayımı*, Ank.
- DÖNMEZER, İbrahim (1999), *Ailede İletişim ve Etkileşim*, İst: Sistem Yay.
- ERKAL, Mustafa (1987), *Sosyoloji (Toplumbilim)*, İst: Filiz Kit.
- ERÖZ, Mehmet (1977), *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İst: Fakülteler Mat.
- , (1991), *Yörükler*, İst: T.D. Araştırmaları.
- , (1996), *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, Ank: K.B.Yay.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türk Medeniyeti Tarihi*, İst: Kültür Bakanlığı.
- GÖKBİLGİN, Tayyib (1957), *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İst: Fakülteler Mat.
- GÖKÇE, Birsen (1991), “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Aile Yazıları Bilim serisi*, 5/1, Ank: Aile Araştırma Kurumu.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (1978), *Türkçenin Karanlık Günleri*, İst: İrfan Yay.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1984), *Türk Milli Kültürü*, İst: Boğaziçi Yay.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1981), *Çocuğun Değeri (Türkiye’de Değerler ve Doğurganlık)*, İst: Gözlem Mat.
- KONGAR, Emre (1993), *Toplumsal Değişme Kuramları*, İst: Remzi Kitabevi.
- KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran (1982), *Genel Sosyoloji*, İst: Divan Yay.
- KUTLU, Muhtar (1987), *Şavaklı Türkmenlerinde Göçer Hayvancılık*, Ank: Kültür Bakanlığı Yay.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1968), *Felsefeye Giriş*, İst. Mat.
- MURDOCK, George P. (1949), *Social Structure*, Newyork: The Mac Millian Company.
- NİRUN, Nihat (1981), *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, İst: Kültür Bak. Yay.
- , (1994), *Aile ve Kültür*, Ank: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ONUR, Bekir (1986), *Gelişim Psikolojisi (Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm)*, Ank: V Yay.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971), *Türk Mitolojisi I. 1000 Temel Eser*, İst: Kültür Bakanlığı Yay.
- RONDINELLI, Dennis A. (1983), “Towns and Small Cities in Developing Countries”, *The Geographical Review*, Vol. 73, No. 4, The American Geographical Society of New York.
- SAYDAM, Abdullah (1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ank: Türk Tarih Kurumu Yay.
- SONGAR, Ayhan (1982), *Çeşitleme*, İst: Kubbealtı Neşriyat.

- SÜMER, Faruk (1950), “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İ.Ü.İ.F. Mecmuası*, XI (1–4), İst.
- , Faruk, (1980), *Oğuzlar*, İst: Ana Yay. tdk.gov.tr.
- TEZCAN, Mahmut (1990), *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ank: Başbakanlık Araştırma Kurumu. Yay.
- TÜMERTEKİN, Erol; ÖZGÜÇ, Nazmiye (1998), *Beşeri Coğrafya, İnsan-Kültür-Mekân*, İst: Çanta Kit.
- Türkçe Sözlük (1969), Ank: Türk Tarih Kurumu Bas.
- TÜRKAY, Cevdet (1979), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İst: Tercüman Yay.
- YAŞA, Recep (1999), “Sakarya ve Çevresinin Türk Hâkimiyetine Girişi”, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Adapazarı: Sakarya Üni. Yay.
- Yeni Türk Ansiklopedisi* (1985), İst: Ötüken Neş.
- YILDIRIM, Kazım (1986), *Düşünce ve Medeniyet Tarihi*, İst: Fatih Yay.
- YILDIRIM, Neşide (1995), *Türk Aile Yapısı İçinde Edirne Ailesinin Sosyal Yapı Özellikleri*, İst: Türk Kütüphaneciler Der., Yay.
- , (2006), *Ailenin Yapısı ve Problemleri*, İst: Yeşerim Bilim-Araştırma Yay.

Characteristics of Çameli Town Regarding Social Structure

Assist.Prof.Dr. Neşide YILDIRIM*

Abstract: Towns are small settling places between villages and cities. They both have the characteristics of a village and a city. Towns are the conservative places where traditional structure is effective. Çameli town has these characteristics too. It is situated at rural far from Denizli and has close economic and social structure. Means of living is agriculture and live-stock dealing. Agriculture and live-stock dealing have been done by traditional methods so they are not enough to keep the people live there. The areas for rearing sheep and goats are limited because of the mountainous and woodland nature of the region. Thus the number of sheep and goats have decreased. So the income of families are low. Regarding population, people live in Çameli migrate to other cities (to Denizli, Dalaman and Antalya) or to other countries (especially to Australia, Germany, and Arabian countries). Because of the emigration of young people, Çameli has become a place where old and retired people live in. But, natural beauty and proximity some touristic centers like Antalya, Fethiye, Marmaris, Dalaman, Dalyan, have brought alternative forms of touristic as climbing, summer residence, camping, hunting, jogging etc.

Key Words: Town, migration, family, social structure

* Sakarya University, Faculty of Science and Letters, Department of Social Work / SAKARYA
nyildirim@sakarya.edu.tr

Особенности Района Чамели С Точки Зрения Структуры Общества

Помощник Доцента Доктор Нешиде Йылдырым*

Резюме: Районы это населенные пункты, существующие между селами и городами. С одной стороны имеет особенности города, с другой стороны несет в себе особенности села. Консервативные места, где влияние имеет традиционная структура. Район Чамели имеет такие же особенности. Находится на равнине Денизли на далеком расстоянии имеет закрытую социальную и экономическую структуру. Из-за того что земледелие и животноводство, являющееся средством проживания, производится традиционным методом населению приходится трудно прокормить себя. Вследствие того, что местность является горной и лесной и развод мелкого рогатого скота привело к уменьшению посевных площадей и таким образом развод мелкого рогатого скота заметно снизился. По этой причине в семьях уровень дохода низкий. С точки зрения населения по экономическим и социальным причинам из этого района люди иммигрируют в другие регионы и из страны вообще. Вследствие этого количество жителей в этом районе из года в год уменьшается. Это уменьшение наблюдается в особенности среди молодого населения. Рай он постепенно превращается в место жительства стариков и пенсионеров. Однако природная красота и близость туристических центров (Анталия, Фетхие, Мармарис, Дальян, Даламан) может принести актуальность формирования туристической альтернативы.

Ключевые Слова: Район, иммиграция, семья, социальная структура

* Университет Сакарья Факультет Естественных и Литературы Отделение Социальной Службы / Сакарья
nyildirim@sakarya.edu.tr

Moğol İstilası Sonrası Kanglılar/Kanklılar

Yard.Doç.Dr. Osman YORULMAZ*

Özet: Bu makalede, Harezmşahların hizmetine girerek Maverâünnehir ve Harezm'in çeşitli bölgelerine yerleşen Kanglı/Kanklı boy ve urugları dışında kalan, esas itibarıyla Moğollar geldiği sırada Yedisu bölgesinde, Sırderya ve Aral'ın kuzey bozkırlarıyla Batı Moğolistan ve Gobi civarında yaşamakta olan Kanglıların tarihi ele alınmıştır. Türkistan coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılmış olan söz konusu Kanglıların bir kısmı, çeşitli sebeplere bağlı olarak yok olurken, bir kısmı Kırgızlar ve Kazaklar arasında varlıklarını koruyarak günümüze kadar gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kanglı/Kanklı, Bikicek/Bekcik, Tulubay, Pu-humu, Kumar Hatun, Kazak

Giriş

Kanglılar, Türk tarihinin ve coğrafyasının mühim bir bölümünde rol oynamış önemli Türk boylarından birisi olmakla birlikte, XII. yy. öncesi tarihleri ve menşeleri, kaynakların bilgi vermeyişine bağlı olarak karanlıktır. Menşelerine dair çeşitli araştırmacılar tarafından “Kanglardan” (Kanguy veya Kang-chü halkı), “Peçenek-Kangarlardan” ve “Kıpçaklardan” geldikleri şeklinde görüşler ileri sürülmüşse de, bu görüşlerden hiçbirisi üzerinde henüz ittifak sağlanmış değildir.¹ Çok tartışmalı olan ve başlı başına ayrı bir mesai gerektiren ve bu meseleye, çalışmanın sınırlarını aşması nedeniyle girmiyoruz.

Kanglılara dair bulunabilen ilk bilgi IX. yy.ın ikinci yarısına ait olup, Basmlı, Dokuz Oğuz ve Karluklara komşu olarak Altaylar civarında yaşadıkları şeklindedir (Kumekov 2002: 784). XII. yy.a kadar başka bilgi yoktur. Bu yüzyılda bir kısmı doğuda Çin'in kuzeyinde bir kısmı da Yedisu bölgesinde görülürler. Doğudakilerin XII. yy.ın erken devirlerinde zaman zaman Kin İmparatoruna bağlandıkları (Bretschneider 1996: 223, 302), Yedisu bölgesine gelenlerin ise, aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde Karluklarla birlikte Karahanlıların idaresi altında olduklarına şahit olmaktayız (Turan 1965: 175-176; Togan 1981: 405; Bernştam 1998: 306). XII. yy.ın sonu ile XIII yy.ın başlarına gelindiğinde yani Moğol istilasından önce Kanglı boyları, Moğolların Gizli Tarihi, Yüan-shi ve diğer Yüan Hanedanı kaynaklarıyla, Cüveynî, Plano Karpini, Willim Rubruk, Benedict ve daha geç dönem müellifi Ebul-

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / İSTANBUL
osmanyorulmaz@hotmail.com

Gazi'nin kayıtlarına² göre, Batı Moğolistan ve Gobi havası, Yedisu bölgesi, Maveräünnehir ve Harezmi ile bugünkü Kazak bozkırı olmak üzere Türkistan coğrafyasına dağılmış durumdadırlar.

Anlaşıldığı kadarıyla, Çin'in kuzeyinde Gobi Çölü ve Batı Moğolistan havasında yaşarlarken, Karahanlıların zayıflaması ve Kıpçakların, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyine doğru göçlerini takiben Karahıtay baskısının da etkisiyle batı ve güney batı istikametine doğru yayılarak, XII. yy.ın ikinci çeyreğinden itibaren Yedisu'da, aynı yüzyılın sonlarından itibaren de Aral'ın kuzey bozkırlarında yoğunlaşmaya başlamışlardır.

Yedisu bölgesinde yaşayanlar, Doğu Karahanlı sahasının Karahıtay Gur Han'ın eline geçmesiyle XII yy.ın ortalarında Gur Han'a tabi oldular (Cüveynî 1999: 305). Bunların ve Sırderya'nın kuzeyinde bozkırda yerleşenlerin büyük çoğunluğu aynı yüzyılın 80'li yıllarından itibaren küttele halinde Harezmsahlar devletinin hizmetine girerek (Bağdadî 1936: 158-159, 174-175; Ebul-Gazi 1996a: 31; d'Occon³ 1996: 105; Köprülü 1943: 233-234; Barthold, 1990: 363; Kafesoğlu 1992: 94), Harezmi ve Maveräünnehir'in önemli merkezlerine yerleşmişlerdir. Ebul-Gazi (1996a: 31)'nin ifadesiyle, geride Çu ve Talas civarında 10 bin çadırılık küçük bir Kanglı kütlesi kalmıştır. Harezmsahların askeri gücünün mühim bir kısmı, Yedisu ve bozkırdan göç eden işte bu Kanglılardan oluşmuştur.

Bozkırda kalanlar, Moğolların gelişine kadar her hangi bir otoriteye bağlanmadan geleneksel yaşam biçimlerini devam ettirirken, en doğuda, asıl yurtlarında Altayların doğusunda, Batı Moğolistan ve Gobi civarında yani Çin'in kuzeyinde bulunan Kanglı uruglarından bir kısmının XIII. yy.ın başlarında Cengiz'in bölgede idareyi ele almasına kadar Kerait Ong Han'a bağlı olduklarını görmekteyiz. Cengiz'in tarih sahnesine çıkışıyla birlikte, önce vaktiyle Keraitlere bağlı uruglar olmak üzere Moğolistan ve Gobi civarındaki Kanglılar (Ögel 1964: 245-247, 265, 267; Ch'i 1970: 373, 381; Bretschneider 1996: 302), Naymanlar, Harezmsahlar ve kuzey seferleri dolayısıyla da Yedisu, Maveräünnehir, Harezmi ve bozkırda yaşayanlar, tamamen Moğolların idaresine girdiler (MGT 1986: 185, 195; Cüveynî 1999: 116, 120)⁴.

Harezmsahlar devletinde görev alanlar ile bozkırdakilerin çoğu, Moğollar tarafından yok edildiler. Kalanları, Moğol ordusunda askere alınmak ya da Moğollar önünde Anadolu ve Suriye'ye⁵ kadar çeşitli bölgelere küçük küttele halinde dağılarak yerli halklara karışmak suretiyle kavmi yapılarını kaybedip, bir güç olmaktan çıktılar.

Bu kısa girişten de anlaşılacağı üzere Moğol istilası, adeta Kanglıların sonu olmuştur. Moğol istilası sonrası sadece Yedisu bölgesinde (ki, bunlar günümüze kadar gelmiştir), XIV. yy.da Altın Orda'da ve XVII. yy.da Hive Hanlı-

ğında Kanglı varlığından kaynaklar bahsetmektedir. İşte bu çalışmada, Moğol devri ve sonrası Yüan Hanedanı'yla, Cuci ve Çağatay Ulusları sahasında görülen Kanglıların faaliyetleri ele alınacaktır.

Cuci Ulusunda Kanglılar

Cuci Ulusu'nda karşımıza çıkan Kanglılar, Moğolların Deşt-i Kıpçak'a geldiği sıralarda İrtiş-Yayık-Seyhun nehirleri üçgeninde bozkırda yaşayan, XIII. yy.ın 20'li yıllarında Subetay ve Batu'nun seferleriyle itaat altına alınan Kanglıların kalıntılarıdır. Moğolların bölgeye hakim olmasından sonra uzunca bir süre ta ki, Tulubay idaresinde Kanglıların, Altın Orda'da ayrı bir il durumunda olduklarını öğrenene kadar Cuci Ulusu idaresindeki Kanglılardan haber yoktur.

Deşt-i Kıpçak'ta Cuci Ulusu'nun siyasi tarihinde mühim rol oynayan Türk illerinden biri Karluklar ve Uygurlarla birlikte Kanglılar olmuştur. Cengiz dönemi Moğol istilasıyla birlikte Deşt-i Kıpçak'a giren Moğol kabileleri, yerli Türk unsurlara nispetle çok daha az olmalarına rağmen Moğolların eline geçen diğer ülkelerde olduğu gibi, Altın Orda'da da hakimiyeti elde tutmayı başarmışlardır. Ancak Uygur ve Kanglılar gibi bu Moğol hiyerarşisini kırarak istisna teşkil eden Türk illeri de çıkmıştır.

Altın Orda Han'ı Berdi-Bek (1357-1360)'ın atalığı olan Kanglı Tulubay, Berdi-Bek üzerinde tesis ettiği nüfuz ve uyguladığı siyasetle Sayın Han sülalesinin yok olmasına ve Altın Orda'nın fetret devrine sürüklenmesine yol açmış, bir çok Moğol ileri gelenlerinin olduğu kadar devletin de kaderiyle oynamış mühim bir şahsiyettir. Kanglı Tulubay, Ötemiş Hacı'ya göre, çok güçlü ve Han'ın çok sevdiği birisiydi. Öyle ki, Han onun söylemediği hiçbir işi yapmazdı. Canı-Bek Han (1340-1357)'ın onun Sumay⁶ adlı oğlunu haydutluk yapması nedeniyle öldürtmesi yüzünden Tulubay, Canı-Bek'e karşı büyük bir kin ve nefret beslemeye başlamıştı (Utemiş⁷ Hacı 1992: 108) Akabinde gelişen hadiselerle bakılırsa Tulubay, Canı Bek'ten intikamını almak için fırsat kollamaktaydı.

Canı-Bek Han, Azerbaycan seferinden dönerek Saray'a geldiğinde hastalığı iyice artınca, emirlerinden Kanglı Tulubay, gizlice Tebriz'de bulunan oğlu Berdi-Bek'e haber yollayarak babasının ölmekte olduğunu, biran evvel gelecek tahta çıkmasını bildirmiştir. Babasından habersiz Saray'a geldiğinde Canı-Bek endişelenmiş, torununu çok seven annesi Taytuğlu Hatun tarafından teskin edilmeye çalışılmıştır. Ancak Canı-Bek'in, oğlu Berdi-Bek'le anlaşılan Tulubay'ın adamları tarafından boğularak öldürülmesi (Temmuz 1357) endişesini haklı çıkarmıştır. Kafalı (1976: 84-85)'nın Rus kroniklerinden Nikonovskaya Letopis'e dayanarak bildirdiğine göre, tümen beyi Kanglı Tulubay, Berdi-Bek'i, "sen tahta çıkabilmek için babanı bertaraf etmelisin" diyerek kandırmış, ayrıca birçok vaatlerle bazı emirleri de kendi tarafına çe-

kerek her şey hazırlandıktan sonra Canı Bek'i boğmak suretiyle öldürmüştür (23 Temmuz 1357). Berdi-Bek'in han olmasıyla durumu iyice güçlenen Tulubay, Canı-Bek'i öldürmekle öfkesi dinmemiş olacak ki, Ötemiş Hacı (1992: 108)'nın kaydına göre, Berdi-Bek Han'a, "Sen daha çok gençsin. Çocukların bu süre içerisinde büyüyecekler ve seninle aynı olacaklar. Sen ihtiyarlayacaksın, onlar günden güne erkekleşecekler. Sana karşı çıkıp yarın, yani ihtiyarladığında hanlığı elinden alacaklar. Onları şimdiden öldürsene..." şeklinde telkinlerde bulunmuştur. Berdi Bek'in babasının yerine tahta çıkmasının çok ani gerçekleşmesi dolayısıyla büyük ümeradan Moğol Buka, Emir Ahmed ve Emir Nangıtay gibi biatde geciken ve imtina edenler hemen oracıkta öldürülmüşlerdir. Öyle ki, henüz sekiz yaşında olan bir kardeşi dahil hepsi katledilmişlerdir (Kafalı 1976: 85).

Berdi Bek Han, Kanglı Tulubay'ın tavsiyesi ile bütün kardeşlerini yok edip yalnız kendini ve oğlunu bırakmış; o da ölünce kederinden kendini içkiye vermiş ve bu düşkünlüğü yüzünden üç yıllık saltanattan sonra kendi de ölmüştür. Kendi mensubu bulunduğu sülaleyi yok etmesi dolayısıyla Cuci ulusunda Berdi-Bek Han'a "Kökün Kırgan Köten Han" denmiştir. Böylece Ak-Orda hanedanı Berdi-Bek'le son bulmuştur (Utemiş Hacı 1992: 108; Kafalı 1976: 38, 86).

Kanglı Tulubay'ın durumu, Uygur Bacırtuk-Boğa⁸'ninkine benzer bir hüviyette görünmektedir. Uygur Bacırtuk-Boğa'nın Toktoga Han'a yaptırdıkları benzer şekilde Tulubay'ın faaliyetleri de Sayın Han sülalesini yok etmek kastına matuftur. Onun tahrikleriyle Berdi Bek'in takip ettiği siyaset neticesinde, Cuci ulusunda ciddi iç karışıklıklar başlamıştır. Berdi Bek'in son yıllarında başlayan bulkak (fetret) devri, ancak Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Urus Han'ın rakiplerini alt ederek 1369'da idareyi ele almasına kadar devam etmiştir.

Kanglı Tulubay'ın, Berdi-Bek Han'ın atalığı aynı zamanda da tümen beyi olduğu ifade edilmişti. Tulubay "rükn-i a'zam-ı devlet"⁹ tabirini kullanmıştır. Altın Orda'da "atalık" vezir hüviyetinde olup Kurultay azalarından biri olduğu gibi, aynı şekilde tümen beyleri de Kurultay üyesi idi. Altın Orda'da tümen beyleri ve bin beyleri arasında Nogay gibi Cuci neslinden olan oğlanlar bulunduğu gibi, aynı zamanda Kıyat Astay, Secut Alatay, Kongırat Nangıtay, Kıtay Mamay gibi isimlerinden de anlaşılabileceği üzere çeşitli kabilelerin irsi başbuğları olan emirleri de mevcuttu (Kafalı 1976: 121-122).

Bu anlamda Kanglı Tulubay da yukarıdaki izahattan anlaşılabileceği üzere Kanglı boyu veya ilinin irsi başbuğu idi. Tulubay'ın Cuci ulusu içerisinde Moğol beylerinin dahi üstüne çıkması, hiç kuşkusuz Kanglıların, Altın Orda'da oldukça kalabalık ve güçlü olmalarından kaynaklanmaktaydı. Kafalı (1976: 38)'nın, "Cuci Ulusu'nun kaderinde mühim rol oynamış her Türk ve Moğol beyleri isimlerinden de anlaşılabileceği gibi, her biri bir il veya kabilenin

mezkur başkanı, Cuci hanedanı adına hakiki hakimiyeti ellerinde bulunduran kimselerdir” şeklindeki izahatı ve Ötemiş Hacı (1992: 108)’nın Tulubay’dan bahsederken “çok güçlü bir adam” tanımlaması, esasında doğrudan onun mensup olduğu Kanglı boyunun o dönemdeki gücüne işaret eder. Bu açıdan kabile ve il başkanlarının faaliyetleri bir anlamda kabile ve illerin tarihidir denilebilir. Beyleri vasıtasıyla dolaylı olarak tabi oldukları devlete bağlı olan iller ve kabileler devlet içerisinde bağlı küçük devletçikler durumundadırlar ve sayıları başta olmak üzere diğer hususiyetleri nispetinde etkili olmuşlardır. Tulubay’ın bırakmış olduğu kötü intibadan olsa gerek, bir daha Altın Orda tarihinde etkileri görülmez, hatta isimlerinden dahi bahsedilmez.

XVI. yy.ın ortalarında Cuci Ulusu sahasında Ebul-Hayr Han (1428-1468) döneminde bozkırda çıkan huzursuzluğa bağlı olarak Urus Han soyundan Canibek ve Kerey, ondan ayrılarak kendilerine bağlı boy ve uruglarla Yedisu Bölgesinin batısına gelerek burada Moğolistan Han’ı Esen Buga’nın himayesine girmişlerdir. İşte Tulubay’dan sonra faaliyetlerini takip edemediğimiz Altın Orda Kanglıları da, Canibek ve Kerey’le birlikte Yedisu’ya gelerek Çu, Talas ve Sırderya kıyılarıyla Karadağların güney eteklerine yerleşmişlerdir (Piçşulina 1977: 240; Albani 1994: 43).

XV. yy.ın sonu veya XVI. yy.ın hemen başında bugün Çimkent-Türkistan arasında yer alan Dörtgöl yakınlarında, Şeybak Han’ın sultanlarıyla, Kanglılar arasında bir savaştan bahsedilir. Şeybanilerle savaşan Kanglılar, vaktiyle onlardan ayrılan ve aralarında ciddi husumet bulunan, Canibek ve Kerey’le Yedisu’ya gelen işte bu Kanglılar olmalıdır. Ebu’l-Hayr Han’dan sonra yerine geçen Şeyh Haydar Han’ın bozkırda yeniden idareyi tesis etmek için Kazak, Mangıt, Moğol, Kalmak ve diğer Şeybanilerle girişmiş olduğu mücadelede ölmesi üzerine, siyasi ve askeri özellikleriyle kaynaklarda adından bahsedilen ve Şeybaniler sülalesinin kurucusu sayılan Muhammed Şeybak, Şeyh Haydar’ın öldürülmesinde etkili olan Ahmed Han¹⁰’a karşı çıktığı seferde “Kanglı omak”ından Sufi lakablı Hoca Bahadır’un oğlu Şah Budag-Bahadır ile karşılaşır.

Ahmed Han üzerine sefere çıkan Şeybak, o sırada Temürlüler¹¹den Ebu Said (1451-1469)’ın oğlu Sultan Ahmed (1469-1492)’e bağlı Emir Muhammed Mazid Tarhan’ın vali olarak bulunduğu Türkistan’a gelir. Sırderya’dan aldığı suyla bir göl haline gelen ve bu nedenle Kara-kul (Kara göl) diye adlandırılan yerde kışı geçirmek için karargah kuran Şeybak Han, erzağının bitmesi yüzünden emirlerinden Hamza Sultan, Muhammed Sultan ve Suyunca Sultanları civar uluslara yağma için gönderir. Düşünüldüğü gibi büyük bir yağmayla geri dönmekte olan Şeybak Han’ın sultanları, yolda Kanglılardan bir grupla karşılaşır. Şeybani-Name ve Tevarih-i Güzide-i Nusretname’de bahsi geçen bu hadise, ikincisinden daha tafsilatlı bilgi veren Şeybani-Name’ye

göre şöyledir. Kanglılardan Şah Budak Sufi'nin büyük oğlu Mansur Sufi, ganimetlerle dönen Muhammed Şeybak Han'ın sultanlarıyla karşılaşınca aralarında savaş çıkar. Çok şiddetli geçen savaşta Mansur Sufi, Mahmud Sultan'la yüz yüze gelerek göğüs göğüse çarpışır, ancak üstünlüğü ele geçiren Mahmud Sultan onu yıkmayı başarır. Kanglılardan sağ kalanlar savaş meydanından kaçarak kurtulurken, galipler, ganimetleri de alarak Türkistan'a dönerler (MİKH 1969: 102). Yine bu kaynağa göre, Mansur Sufi'nin babası Şah Budag Bahadur (Sufi), Şeybanilerden Bureke (veya Bereke) Sultan¹²'ı öldürerek onun ordasını dağıtan Şahibek-Han için, Mangıtlardan Yamgurçi-Mirza¹³'yı kaçırmış, işte bu nedenle kendisi de Mangıtlardan kaçarak Türkmenlere sığınmış olup onlar arasında yaşamaktaymış (MİKH 1969: 102). Aynı hadiseyi özet bir şekilde anlatan Tevarih-i Güzide-i Nusretname'de farklı olarak, Şah Budag, Bahadur'un çok güçlü bir savaşçı ve usta bir atıcı olduğu yazılıdır (MİKH 1969: 21). XVI. yy.ın başlarında Moğolistan hanları ile Şeybaniler arasındaki mücadelelerde Şeybanilere karşı mücadelelerini devam ettiren Kanglıların, bundan sonraki tarihleri, Yedisu'daki soydaşlarıyla birlikte Ulu Cüz Kazakları içerisinde gelişecektir. Bundan sonraki tarihleriyle ilgili bilgiler Yedisu Kanglıları bahsinde verilecektir.

Hive Hanlığında Kanglılar

Firdevs al-İkbal'in anlattıklarına bakılırsa Hive Hanlığı'nda XVII. yy.ın ortalarında Kanglılar ayrı bir boy olarak mevcut idiler. 1646/1647'de Hive'de Özbeklerin yardımıyla tahta çıkan Ebul-Gazi Bahadur Han, idareyi ele aldıktan sonra gerek sarayda gerekse hanlık sınırları içinde halkı bölmek ya da birleştirmek suretiyle yeni bir idari yapılanmaya gitmiştir. İşte bu yeni yapılanmada Kanglı ve Kıpçak tek bir tayfa yapılmış olup, toplam on dört alt boy birleştirilmiş, bu nedenle bundan böyle "ondört boy" şeklinde adlandırılmışlardır (MİKH 1969: 457). 1694/1695 yılında Hive Han'ı Ernek'i devirmek için kurulan orduya Kanglılardan da asker toplanmıştı. Yapılan baskın sonunda Ernek Han öldürülmüş ve yerine Coçi (Cuci) Sultan, Han yapılmıştır (MİKH 1969: 457). Bundan sonraki dönemlerde de Hive Hanlığında mevcudiyetlerini devam ettiren bu Kanglılarla ilgili bulunan bilgiler bu kadardır. Bunların Harezmsah Kanglılarından olma ihtimali çok zayıftır. Harezmsah Kanglıları, bu devlette askeri vazife gördüklerinden, Moğol istilası sırasında en ağır darbeyi yemişlerdi. Bunların bir kısmı savaşlarda ölmüştü. Esir düşenlerden yaşlılar ile bir kısım erkekler öldürülürken, kadın ve çocuklar Moğol askerlerine dağıtılmışlardı. Bir kısmı ise Afganistan, Hindistan ile Azerbaycan, Anadolu ve Suriye taraflarına kaçmışlardı. Buradan hareketle Hive Hanlığında görülen Kanglıların, Aralın kuzey bozkırlarında yaşamakta iken Moğolların hakimiyetine giren ve XIV. yy.da Altın Orda'da karşımıza çıkan Kanglıların bir kısmı olmaları muhtemeldir. Bunların diğer kısmı da aşağıda görüleceği

üzere ilk Kazak hanları Canıbek ve Kerey'le Yedisu bölgesinin batı kısmına göç edeceklerdir. Aral'dan Hazar'a doğru güneybatı ve batı Kazakistan topraklarında Kanglılara hiç rastlanmaması da bunun bir işaretidir.

Çin'in Kuzeyinde Gobi ve Moğolistan Havalisinde Yaşayan Kanglılar

Batı Moğolistan ve Gobi civarında yaşayan Kanglı boy ve urugları, Cengiz'in Keraitleri bertaraf etmesinden sonra Moğollara bağlanmışlardı. Çin'de kurulan Moğol Yüan Hanedanı'nında Chu-se (Se-mu)¹⁴ sınıfına dahil edilen Kanglıların, bu devlet içerisinde çok etkili oldukları ve önemli memuriyetlere getirildikleri görülmektedir.

Çin'de kurulan Moğol Yüan Hanedanı tarihine ait Çince kayıtlardan¹⁵ edindiğimiz malumata göre, Moğol istilasının sonrası Qumar Hatun ve Pu-hu-mu gibi iki soylu Kanglı ailelerine mensup kimseler başta olmak üzere birçok Kanglı büyüğünün Moğol devletinin merkeziyle Yüan-Hanedanı'nda önemli üst düzey görevlere geldikleri görülmektedir. Ancak bunların hepsinin Moğolistan Kanglılarından olup olmadıklarını bilemiyoruz. Yedisu Kanglılarının bir kısmının da bunlara katılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da, bu kayıtların Kanglı ileri gelenlerine ait biyografiler olmasıdır. Bu biyografilerden Kanglı boy ve uruglarının faaliyetlerini takip etme imkanı zordur. Ancak yukarıda Cuci Ulusu sahasındaki Kanglılar bahsinde ifade edildiği üzere biyografilerde isimleri geçen kimseler, umumiyetle boy veya urugların irsi başbuğları olduğu için onların faaliyetleri bir anlamda kendilerine bağlı kabilelerin de tarihidir.

Qumar Hatun Ailesi: Asil bir Kanglı ailesinden geldiği anlaşılan Qumar Hatun, Cengiz'in Kanglılar üzerine düzenli sefer sırasında yeni dul kalmıştı. Kendi memleketinde karışıklık olmuş ve aileleri mağlubiyete uğramıştı. Ortaya çıkan kargaşadan çocuklarının zarar görmemesi ve onların hayatını garanti altına almak amacıyla Cengiz'in hizmetine girmeye karar verdi. İtaatini göstermek için Moğol başkentine geldiğinde Ögeday yeni tahta oturmuştu. Han'a sunduğu hediyelerle onu memnun eden Kumar Hatun, iki yıl kadar iki oğluyla birlikte Ögeday'ın yanında yaşadı. Ülkesinde sükûnetin sağlanması üzerine, atalarının mezarlarını korumak için Han'dan ülkesine gitmesine izin verilmesini istedi ve iki oğlunu onun hizmetine sundu. Han, onun bu hareketinden memnun kalarak ülkesine gitmesine izin verdi ve Qumar Hatun merasimle ülkesine uğurlandı. Ch'ü-lü (Külüg) ve Ya-ya adlı iki oğlu muhafız kıtasına dahil edildi. Üç sene sonra geri döndüğünde oğulları Mönke Han'la Szu-ch'uan seferine gitmişlerdi. Karakurum'a geldiğinde Mönke'nin ölüm haberini öğrendi. Bütün komutanlar seferden dönmüş, ancak onun oğulları gelmemişlerdi. Üzüntüsünden eski bir mabede gidip dua etti. Çince Allah'ın "iyi, iyi" diyen sesini duydu. Çince bilenlere sorduğunda

onun uğurlu bir söz olduğunu anladı. Evine döndüğünde oğulları gelmişti. Oğullarından Ya-ya'ya "K'ang-kuo Wang" yani Batı Türkistan (Kanglı memleketi)¹⁶ prensi unvanı verildi. Külüg'ün oğlu yoktu. Binbaşı rütbesi taşıyan Ya-ya'nın, altı oğlu vardı. Bunların içinde en akıllısı A-sha Buga idi (Ögel 1964: 245-247; Bretschneider 1996: 302). Ölümünden sonra veraset yoluyla rütbesi oğlu 'Oşman'a geçti (Ögel 1964: 249; Bretschneider 1996: 303). Ya-ya'nın diğer iki oğlu Aşan Buga (A-sha Pu-hua) ve Kanglı Togta, Kubilay Han (1214-1294) zamanında önemli hizmetlerde bulundular. 14 yaşından itibaren Kubilay Han'a hizmet etmeye başlayan Aşan Buga, kısa sürede Han'ın güvenini kazanıp onun yakın bendelerinden oldu. Asıl ve ilk şöhretini asi Moğol şehzadelerinden Noyan (Naiyen)'a karşı yaptığı savaşta başarıyla kazandı (Ögel 1964: 248-249). 1278'de Noyan'ın Mançurya'da Liao nehrinin doğusunda Na-ya¹⁷ ve diğer Moğol şehzadeleriyle başlattığı isyanı da akılcı bir şekilde bastırdı. Kubilay Han, Aşan Buga'ya daha isyanı bastırmadan binbaşı rütbesi vermişti. 1293 yılında bu defa Gaydu isyan edince, Kubilay Han tarafından Temür Han'la birlikte bu isyanı bastırmakla görevlendirildi. Altay dağlarından geçip Hangay'da yaptıkları savaşı kazandılar. 1295 yılında Kubilay Han ölünce yerine Temür Han (1295-1308) tahta geçti. 1308'de Temür Han'ın ölümü üzerine An-shi Kralı Ananda (Kubilay Han'ın oğlu Manggala'dan torunu) isyanının bastırılmasını ve Temür Han'ın yerine Gayşan'ın han olmasını sağladı. Gayşan, bu hizmetlerinden dolayı onu Chung-shu P'ing-chang-cheng-shih¹⁸liğine ve Chüh-kuo-ta-shih¹⁹liğe atadı. Aşan Buga, 1309'da 47 yaşında öldü (Ch'i 1970: 376-377).

Ya-ya'nın diğer oğlu Kanglı Togta da önemli görevlerde bulundu. Ming devri kaynaklarında İnâl Togta olarak anılmıştır. Moğol devrinde Qanlı Togta adıyla şöhret bulmuştur. 1308 yılından sonra baş vezirlikten sonraki en önemli göreve tayin edildi. 1311 yılında Kiang-che TCH²⁰liğine geçti. 1327 yılında 56 yaşındayken öldü. Ho-ning Wang (Ho-ning prensi) ünvanını aldı. Karısının adı Taihai Ti-chin (Tagai Tigin/Tagai Tegin) idi (Ögel 1964: 249-250).

Ya-ya'nın diğer çocukları Temür Taş, Taş Temür ve Yısa'ur da Yüan hanedanında Aşan Buga, Kanglı Togta'dan sonra önemli görevler yapmışlardır (Ögel 1964: 250-251).

Pu-hu-mu Ailesi: Bu aile Kanglı Hükümdarı ile aynı aileye veya soya mensuptur (Ögel 1964: 247). Bunlar, nesiller boyu K'ang-li (Qanlı) kabilesinin büyük ricali olmuşlardır. Yine bu aileye ait kayda göre, Kanglılar (K'ang-li), Kao-ch'e'lardan gelmektedir (Ögel 1964: 257; Bretschneider 1996: 302). Pu-hu-mu, Kubilay devrinin en tanınmış devlet adamlarındandır. Lakabı Yung-ch'en'dir. Vaktiyle Kerait Ong Han'ın hizmetinde bulunmuş olan Qayran Bay'ın onuncu oğlu Alçin (Yen-shen)'den torunudur. Ong Han'ın Cengiz tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Gayran Bay'ın kuzey batı-

ya çekip gitmesi üzerine henüz altı yaşındaki oğlu Alçin, Cengiz tarafından yakalanarak Tuli'nin karısı, Kubilay ve Mönke Han'ların annesi Chuang-sheng'e verilmiştir. O da şefkat göstererek baktığı Alçin'i hizmet etmesi için oğlu Kubilay'a gönderdi. Büyüyünce savaşlara katılarak büyük başarılar kazandı. Mönke Han'ın ölümünden sonra vaktiyle Kubilay'a verilmiş olan ordunun idaresi onun emrine verildi. Oğlu Pu-hu-mu Yüan devletinin ilk on devlet adamlarından birisi arasında gösterilmektedir. Birçok hizmetlerde bulunduktan sonra 1300 yılında ölmüştür. Aynı şekilde oğlu Hui-hui de önemli görevlerde bulunmuştur. Nao-nao, Kiang-Che P'ing-chang-cheng-shih²¹si ve devrinin meşhur Konfüçyanistlerinden biridir (Ögel 1964: 258-259).

Pu-hu-mu ailesinin bir diğer ferdi de Baycu'dur. Kabiliyetli oluşu nedeniyle Han-lin (akademi üyesi) olarak Devlet Tarih Dairesi Başkanlığı Memurluğuna (Kua-shih-yüan-tu-shih) yükseltildi. Aynı zamanda veliahdın okuduğu kitaplara bakan memur (T'ai-tzu-shih-ching) tayin edildi. Baycu, Yüan hanedanından sonra Çin'de iktidara gelen Ming Hanedanı (1368-1644) askerlerinin başkente girmeleri üzerine ailesine mensup olanları toplayarak onlara, kendisinin Kuzey Çin'de doğduğunu, kendisini okutan, ekmeğini yediği, memuru olduğu devletin yok olmasına dayanmadığını, bir zamanlar atası Gayran Bay'ın yaptığı gibi başka bir devlete hizmet edemeyeceğini söyleyip kuyuya atlayarak intihar etmiştir (Ch'i 1970: 381).

Bir başka isim Tu-hu-lu (Tuglug)'dur. Pu-hu-mu'nun mahiyetinde görev yapmıştır. Kanglı İnal'ın torunu Yalıg Taş (Ya-li Ta-shih)'in oğludur. Pu-hu-mu ile birlikte hareket eden Tuglug, Kubilay döneminde hizmet etmiştir. Aynı soydan oldukları düşünülür. 1303 yılında 48 yaşındayken ölmüştür (Ögel 1964: 263).

Oros Ailesi: Bu aile için Qanlı-Baya'ut tabiri kullanılmıştır. Her ne kadar "Baya'ut" ifadesine bakarak Moğol boyu olduğu söylenmişse de, bu kabul görmemiştir. Türk Kanglılara yakınlığı dikkate alınarak Oğuz göçlerinden sonra doğuda kalan ve Kanglılara iltihak etmiş Oğuz Bayatların kalıntıları olduğu ileri sürülmüştür (Köprülü 1925: 201-202). Kanglılardan olduğu kaydedilen Kuan-lo-ssu (Oros)'nun atası, Ha-shih Pai-yao'dur. Bu şahıs daha başlangıçta Moğollara tabi olarak Sultan Chuang-sheng'e sığırtaç daire-sinde hizmet etmiştir. Büyük babası Qaydu (Hai-tu), Mönke Han'ın maiyetinde Tiao-yü-shan'a yapılan taarruzda ölmüştür. Babası Menglik Temür, Kubilay Han'ın maiyetinde çalışmış ve bitici olmuştur (Ögel 1964: 265).

Bu aileden Ai-pai Pai-ya-wu (Ay Bay Bayağut) da Cengiz Han zamanında gelerek ona tabi olmuştur. Başlangıçta 50 aile ile Moğolların güney seferine katılmış ve bu sefer sırasında ölmüştür (Ögel 1964: 267; Ch'i 1970: 373). Onun ölümünden sonra oğlu Yesüdar babasının yerine getirilmiştir. Başvezir

ile birlikte Hsiang-fan seferine katılmıştır. Önce yüzbaşılıktan binbaşılığa, 1279'da da Huai-yüan ulu generali ünvanı ile tümen başılığa terfi ettirilen Ay Bay Bayağut, Chiang-huai'de birkaç yüz gemilik bir kuvvete kumanda ederek Japonya'ya sefer yapmıştır. Sefer dönüşü Han, 100 aile, elbise, yay, ok ve eğer ihsan ederek ödüllendirmiştir. 1285'de Kıpçak muhafız kuvveti komutanlığına getirilmiş, 1299'da da ölmüştür (Ch'i 1970: 373).

Kaynaklarda yukarda verilen üç aileden başka Moğol devletinde önemli görevler yapmış Tahir Bahadur ve oğlu Yesüdar ile Tariğçi, Mingan, Hamat ve Ting-chu'nun biyografileri de verilmiştir.

Tahir Bahadur, Moğol kuvvetleriyle birlikte Maveräünnehir'in fethine katılmıştır. Cengiz Han Buhara'ya hücum ederken, o öncü kuvvetlerinin başında Nur şehrine saldırıp bu şehri ele geçirmiştir. Sonradan Sübetay'la birlikte Kıpçak, Tangut ve Çin seferlerine de katılmış, Guyuk ile birlikte Aslara hücum etmiştir. Horasan emiri Çin Temür'e bağlı vaktiyle Celaleddin Harezşah'a tabi olan Garaça (K'a-la-cha)'nın isyan etmesi üzerine bu isyanı bastırmakla görevlendirilen Tahir Bahadur, isyanı bastırması üzerine Horasan ve Mazenderan idaresi kendisine verilmiştir. Mönke Han'ın hükümdarlığının son yıllarında (1259) Kubilay'la birlikte Sunglular üzerine yürümüş ve akabinde Ngo-chou'ya hücum ederken ölmüştür. Oğlu Yesüdar, Gulguday, Li-T'an ve Sunglulara karşı sefere iştirak etmiş, bu başarısı ile ilk mükâfatını almıştır. 1286'da Chao-yung ulu generali ünvanı ile Kıpçak muhafız kuvvetlerinin kumandanlığına getirilen Yesüdar, 1287'de isyan eden Naiyen üzerine gitmiş ve bir yıl sonra 1288 yılında ölmüştür (Ch'i 1970: 374)

Kanglılardan çok önemli göreve gelebilmiş isimlerden biri de Tariğçi (T'a-li-ch'ih)'dir. Babası Yeh-li-li Pai (İllic Bay) cesaret ve başarısı ile otağın önünde baş muhafız olmuş, İmparatorun emriyle Ho-nan seferine katılmıştır. Tariğçi, okumayı çok seven, iyi at binen ve iyi ok atan birisiydi. Babasının ölümünden sonra onun görevine gelmiştir. Tariğçi, Moğol ordusuna ait meralarda çıkan ihtilafların giderilmesi için carğuçi yani hakim tayin edilmiş, bu görevi başarıyla yerine getirmesinden dolayı Kubilay tarafından tanınmıştır. Ölüm tarihi bilinmemektedir (Ögel 1964: 270).

Kubilay Han'ın hizmetinde görev Kanglılardan Mingan ise, daha çok Se-mu sınıfından oluşan 10 binden fazla bir kuvvete komuta ediyordu. Bu birlik, Kubilay Han'la birlikte hareket etmekteydi. Bu açıdan Han'ın muhafız birliği olduğu söylenebilir. 1283 yılında Ting-yüan ulu generali ünvanı ile Orta Karargah Muhafız Kuvveti Başkumandanlığı'na getirildi. 1284'de Güyüçi kuvvetleri başında kuzeye sefere çıktı. 1285'de Güyüçi karargahı darugaçisi oldu. Kısa bir süre sonra 8000 kişilik Moğol kuvvetleri başında tekrar kuzeye sefere çıktı. 1286 yılında Beşbalıg'da Gaydu'nun kuvvetleriyle başarılı bir savaş yaptı. 1289-1290 yıllarında baş gösteren isyanları da başarıyla bastırdı. Bu başarıla-

rından dolayı Ting-yüan ulu generali ünvanı ile Güyüçi muhafız kuvvetleri başkumandanlığı daruğaçılığıne yükseltildi. O sırada Beşbalıg'da çıkan isyanı da bastıran Mingan, 1298 yılında kuzeyde Gaydu ile savaştı. 1303 yılında vazifesi başında öldü (Ch'i 1970: 379). Oğlu Tegeday babasının Tümen Noyanlığına tevarüs etti. Ondan sonra yerine amcası geçti (Ögel 1964: 272).

Hamat²²'a gelince, annesi Ning-tsung İmparatorunun sütannesidir. Genç yaşta muhafız kıtasına alınmıştır. Kabiliyetli oluşundan dolayı Togan Temür Han onu çok beğenirdi. Hamat, Yüan Hanedanında baş vezirliğe kadar yükselmiştir. Kız kardeşinin kocası Tuglug Temür'le birlikte İmparatora Tibetçe gizli bir cinsel ilişkiyi öğrenmesi için Tibetli rahipleri tavsiye etmişlerdir. İmparatorun sarayda bu cinsel ilişkiyi tatbik etmesi ve bunun halk tarafından duyulması üzerine çıkan vesvese neticesinde sürgüne gönderilerek öldürülmüştür (Ch'i 1970: 382-383).

Moğol Yüan Hanedanında görev almış Kanglılardan bir diğer isim de, Ting-chu'dur. 1355 yılında başvekil olmuştur. Kanglılar içinde en yüksek mevkiye çıkabilmiş tek kişidir. Şeceresi olmadığı gibi, başka bilgi de verilmemiştir (Ögel 1964: 274).

Görüldüğü üzere Cengiz Han'ın daha Moğolistan'daki ilk faaliyetleri sırasında ona itaate başlayan Batı Moğolistan ve Gobi havalisinde yani Çin'in kuzey bölgelerinde yaşayan Kanglı boy ve urugları, hem Moğol merkez kuvvetleri arasında hem de Yüan Hanedanı'nda çok önemli görevler yapmışlardır. Moğolların batı, kuzeybatı ve güney seferlerine iştirak etmişlerdir. Bunlar arasından çok önemli devlet adamları ve komutanlar çıkmıştır. Özellikle Yüan Devletinde görev yaptıklarını gördüğümüz bu Kanglıların, söz konusu devletin yıkılmasından sonraki faaliyetleri hakkında maalesef kaynaklar bilgi vermezler. Moğol ordularının seferlerine iştirak ettiklerini bildiğimiz bu Kanglıların, bu seferler sırasında Moğol devletinin çeşitli bölgelerine dağıldıkları ve Yüan Hanedanı'nın yıkılmasından sonra siyasi ve askeri güçten yoksun olmalarına bağlı olarak yerli halklar arasında varlıklarını kaybettikleri muhakkaktır. Ancak hiç olmazsa bir kısmının Moğollar döneminde Yedisu'daki soydaşlarına katılmış olmaları da muhtemeldir.

Çağatay Ulusunda Kanglılar veya Yedisu Kanglıları

Bunları, Cengiz'in Harezmsaşahlar seferi öncesi ona bağlanarak onun bu ve diğer seferlerine iştirak etmişlerdi. Moğol istilasını müteakip Talas ile Isık Göl arasındaki sahayı zapt ettikleri görülmektedir. Yedisu'daki Nasturilerin bunlara mensup olması ihtimali üzerinde durulmuştur. (Barthold 1925: 92) Cengiz'in oğulları arasında yaptığı taksimatta Yedisu bölgesinin Çağatay'ın hissesine düşmesiyle, Çağatay Ulusu içinde yer alan Yedisu Bölgesi Kanglılarının, Çağatay Ulusu sahasında Moğolistan devleti kurulana kadar

haklarında herhangi bir malumata malik değiliz. Ancak Moğolistan²³ Han'ı Tuğluk Temür²⁴ (1347/1348-1362/1363) zamanından itibaren yeniden zikredilmeye başlanan Kanglıların, bu devlet dağılana kadar “Kanglı Bikicek” veya sadece “Bikicek” (veya Bikicik, Bekcik, Bekcak) adıyla da anıldıkları görülmektedir (Şami 1987: 22, 26, 27, 29, 30 vd.; Dulati 1999: 42, 43, 47 vd.; Aka 1994: 7; Yudin 2001: 74). Ancak bu ismi nasıl aldıkları konusu kaynaklarda açık değildir.

Bikicek ismi ilk olarak, Moğolistan Han'ı İsan Buga Han (709/1309-718/1318)'in ölümünden sonra, Taş Temür²⁵ tarafından, Tuğluk Temür'ün han ilan edilmek üzere Aksu'da oturan Dulatlardan Emir Bolatşi²⁶ (Bulaci)'ye götürülürken, Aksu yakınlarında karşılaşılan tüccarlardan birisinin ismi olarak zikredilir. Tarih-i Raşidi'de anlatılana göre, Taş Temür ile Tuğluk Temür Aksu'ya yaklaştıklarında bir kervanla karşılaşır onlara katılırlar. Burada buz tutmuş bir geçitten geçerlerken Tuğluk Temür, buzlarla kaplı bir yarığa düşer. Taş Temür kervana seslense de bu kimsenin dikkatini çekmez. Geçitten sonra kervan durduğunda Taş Temür, Bekcak (Bikicek) ismindeki tüccara yaklaşarak hadiseyi anlatır. Bekcak'ın da arkadaşlarına haber vermesi üzerine hep birlikte Han (Tuğluk Temür)'nın düştüğü yere gelirler. Tuğluk Temür'ü aramak için Bekcak aşağı iner ve onu bulur. Han, kazadan pek fazla zarar görmemiş olup, iyi durumdadır. Sonra Han'ın affedeceği sözünü alınca ondan özür dileyerek “önce siz çıkarsanız beni yukarı çekmeyebilirsiniz. O nedenle önce ben çıkacağım ve sizi mutlaka çekeceğim” dedikten sonra defalarca ondan özür dileyerek ip atmaları için yukarıdakilere bağırır. İp atıldıktan sonra dediği gibi önce kendi çıkar, sonra da hanı çeker çıkarırlar. Bundan sonra hep birlikte onu Aksu'ya Emir Bulaci'ye getirirler. Emir Bulaci, Tuğluk Temür'ü hemen orada han ilan eder (Dulati 1999: 37-38).

Bu tüccar, Bikicek'in Kanglı olup olmadığını ve eğer Kanglı ise, Tuğluk Temür'ün hayatını kurtarması vesilesiyle mensup olduğu boyun onun ismiyle anılmaya başlanıp başlanmadığını bilemiyoruz. Ancak Kanglıların bu isimle anılmasının Tuğluk Temür zamanına tesadüf ettiğini söylemeliyiz.

Meşhur Rus tarihçisi Yudin (2001: 74)'e göre, Tuğluk Temür, han olduktan sonra yolda kendisine yardım eden Bekçik isimli tüccarı yükseltmiş ve onun ismi yeni bir Moğol boyunun çıkmasını sağlamıştır. Buna delil olarak, Tuğluk Temür'den itibaren Kanglı isminin kaynaklardan kaybolması ve onun yerine Bekcik adının yeni bir boy adı olarak ortaya çıkmasını gösteren Yudin, “bu durum bizi Kanklı aymakının, idarecisinin adını benimseyerek yeni bir ad aldığı yani boyun isminin değiştiği şeklinde çıkarım yapmaya zorluyor” demektedir. Yedisu bölgesinin tarihini yazan Pişçulina (1977: 240) da aynı kanaattedir. Yudin (2001: 256) bir başka çalışmasında da “Bekçik, bizce malum olmayan dönemlerde Bekçik boyu emirlerinin başıdır” demektedir ki,

bu ifadesiyle de Kanglıları Bekçik, yolda karşılaşılan tüccarı da onların beyi olarak kabul etmektedir.

Yukarıda ismi zikredilen tüccar Bekçik'in Tuğluk Temür tarafından yükseltildiği veya onun Kanglıların beyi olduğu yönünde kaynaklarda her hangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Söylendiği gibi onun Kanglı olduğu yönünde de bilgi yoktur. Ancak kaynaklarda “Kanglı Bekçik” ve “Bekçik” şeklinde kayıtlar mevcuttur. Elimizde başka bilgi bulunmaması, Tarih-i Raşidi’de kaydedilmiş olan Bekçik isimli bir tüccarın Han ilan edilmek üzere götürülürken Tuğluk Temür’e yardım etmesi, Tuğluk Temür döneminde “Kanglı-Bekçik” ve “Bekçik” şeklinde adlandırmaların varlığı ve daha da önemlisi Kanglı Bekçik’in Tuğluk Temür’ün en önemli emiri durumunda olması bu yöndeki kanaatleri doğrular niteliktedir.

Kanglı-Bekçikler, Tuğluk Temür zamanından itibaren hemen bütün Yedisu bölgesi tarihinde, onun zamanıyla sınırlı olmak üzere de Maveräünnehir’de etkili olmuşlardır. Tuğluk Temür’ün Çağatay bölgesindeki daha ilk faaliyetlerinde onun yanında yer alan Kanglılar, Keraitlerle birlikte Tuğluk Temür’ün Maveräünnehir seferine (Şubat-Mart 1360) öncü kuvveti olarak katılmışlardır. Bölgenin önemli emirlerinden Celayırlı Beyazıd ve Emir Temür’ün de itaatiyle sonuçlanan bu seferle Maveräünnehir, Tuğluk Temür adına fethedilmiştir (Şami 1987: 18; Dulati 1999: 42-43; Pişçulina 1977: 47-48). Tarih-i Raşidi’ye göre, Maveräünnehir seferinde Kanglıların başında, “Kangali (Kanglı) avmakından Hacı Bek” bulunmaktaydı (Dulati 1999: 42).

Maveräünnehir’i ele geçiren Tuğluk Timur, bu ülkenin idaresini oğlu İlyas Hoca’ya verirken, onun emrine başında en çok güvendiği ve değer verdiği en önemli emiri Bikicek idaresinde bir ordu bırakarak kendi bölgesine dönmüştü (Şami 1987: 22; Dulati 1999: 47). Bikicek, Mevaraünnehir’de, Tuğluk Temür’ün gıyabında onun vasiyeti ve nasihati mucibince davranmayıp zulüm ve eziyete başladı. Emir Bikicek’in bu davranışları, Tuğluk Temür’ün hizmetine giren Emir Temür (1370-1405)’ün İlyas Hoca’dan ayrılarak Emir Hüseyin tarafına geçmesine yol açtı (Şami 1987: 22). Bu hadise Emir Temür’ün Maveräünnehir’de idareyi alacağı döneme kadar Çağatay Ulusu içerisinde sürececek mücadelelerin de başlangıcı oldu. Emir Temür’ün Emir Hüseyin’le birleşmesi üzerine Tuğluk Temür idaresiyle Emir Temür ve Emir Hüseyin arasında mücadeleler başladı. Devamlı kaçmak durumunda kalan Maveräünnehr’in bu iki emiri, Sistan hakiminin verdiği sözleri tutmaması üzerine oradan ayrılıp giderlerken Naymanların saldırısına uğradılar. Emir Temür’ün elinden bir okla yaralandığı bu çarpışmadan sonra Emir Hüseyin Baklan’a geldiğinde, burada Bikicek’in kardeşinin (Biki olmalı) saldırısına uğradı. Sayıca fazla olduklarından Emir Hüseyin’in askerlerini darmadağın ettiler. Neticede Emir Hüseyin çok az bir askerle kaçmayı başardı (Şami

1987: 26-27). Emir Temür de, Ceyhun kenarında Termiz'de Moğollarla yaptığı bir savaştan sonra Bikicek'in bir diğer kardeşi Acunay'ın saldırısına uğradı. Acunay'ın ani saldırısı yorgun olan ve savaş nizamında bulunmayan Temür'e büyük kayıplar verdirdi. Askerler suya atlayarak Ceyhun'u geçerken, kendisi onların güvenliği için son ana kadar savaşıp da, nihayetinde ağırlıklarını bırakarak Ceyhun'un karşı yakasına çekilmek durumunda kaldı (Şami 1987: 28). Bu hadise Tüzükat-ı Timur (2004: 17-18)'da biraz daha farklı anlatılmaktadır. Ona göre, Temür Tirmiz'deki savaştan sonra Kahlaka kalesini ele geçirmek için adamlarını göndermiş, kendisi de Tirmiz geçidinde, geçtikten sonra üç tarafı sularla çevrili bir yarımada istihdam etmekte idi. Onların burada olduklarını haber alan İlyas Hoca, Bikicek'in küçük kardeşi Alçın Bahadır'u kalabalık bir kuvvetle onun üstüne gönderdi. Karavulların (nöbetçiler) uyumasından faydalanan Alçın, bir baskın yapmış, ancak vuruşmaya cesaret edememiştir. Bu baskından sadece yarımada dışında kalan asker çadırları zarar görmüştür. Yarımadaya girmeyi başaramayan Alçın Bahadır, birkaç gün sonra da çekip gitmiştir. Bu hadiseden sonra Emir Temür, Emir Hüseyin'le birlikte Taşköprü'ye kadar ilerleyen Moğollara karşı harekete geçtiler. 6 bin kişiyle başlıklarında Kanglılardan Hacı Bey'in kardeşi ile yine Kanglılardan Toğluk Hoca Bikicek'in oğlu Güç Temür gibi komutanların bulunduğu 20 bin kişilik İlyas Hoca kuvvetlerini yendiler (Şami 1987: 29-30). Bu savaşın hemen akabinde gerçekleşen ve Maveräünnehir idarecisi İlyas Hoca ile Kerait Emir Hamid, Emir Tok Timur ve Kanglı Bikicek'in de iştirak ettiği savaşta ise Moğollar, Emir Hüseyin ve Emir Temür karşısında büyük bir hezime uğradılar; içlerinde Bikicek'in kardeşi Biki'nin de bulunduğu birçok emir öldürülürken, Emir Bikicek ve İlyas Hoca esir düştü. Ancak esir alan askerlerin Hanı tanıyarak kaçmalarına izin vermesiyle canlarını kurtarabildiler (Şami 1987: 31-32; Dulati 1999: 55-56). Bu hadiseden sonra Tuğluk Temür'ün Maveräünnehir'deki hakimiyeti son buldu ve onun yerini Emir Temür aldı.

Emir Temür'ün Maveräünnehir'e hakim olmasından sonra doğuya, Moğolistan devleti üzerine yapmış olduğu seferler, bu devletin parçalanmasına yol açarken, 1389'daki sefer başta olmak üzere bu seferler sonunda bölgede yaşayan boylar büyük zarar gördüler. Birçok insan telefinin yanında çok sayıda esir de alındı. Sağ kalanlar Tanrı dağları ve Yedisu bölgesindeki yurtlarından Altaylara ve daha doğuya ya da ıssız bozkıra, yüksek dağlık ve ormanlık bölgelere kaçarak kurtulabildiler (İK 1963: 195; Pişçulina 1977: 84-86). Hiç kuşkusuz bunlar arasında Kanglılar da vardır.

Emir Temür döneminde Kanglıların durumuyla ilgili kaynaklarda bilgiye ulaşamadık. Ancak F. Sümer (1997: 76), Tarihi Raşidi'de, Kıpçak beyleri oldukları kaydedilen ve Emir Temür devletinde (1370-1506) de önemli ma-

kamlara gelmiş olan Ak Buga (Dulati 1999: 76, 77) ve oğlu Bayan Temür (Dulati 1999: 71) ile Sar Buga (Dulati 1999: 61, 76-78, 83) ve oğlu Şeyh Nureddin (Dulati 1999: 94)'in Kanglı olduklarını söyler. Kanglıların, Tuğluk Temür'e destek veren en önemli boylardan biri olduğu gerçeğinden hareketle Sümer'in bu ifadesini şüpheyle karşılıyoruz. Bu şüpheyi kuvvetlendiren bir başka bilgi de Kanglıların Veys/Üveys Han (1418-1421 ve 1424/1425-1428)'in ölümüne kadar Moğolistan devletine bağlı olduklarıdır.

Veys Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçen küçük oğlu Esen Buga Han (833/1429-30 -866/1461-62)'in iktidarının ilk zamanlarında baş gösteren karışıklıklar nedeniyle Bekçiklerin ondan ayrılarak, beyleri Mir Hak Berdi Bekçik idaresinde Isık Göl'deki Koy-Suyu²⁷'na yerleştikleri, buradan Sayram ve Türkistan'a akınlar yaptıkları görülmektedir (Yudin 2001: 74). Mir Hakberdi Bekcak, kendisi Sayram ve Türkistan akınlarında iken Kalmakların saldırısından ailesini korumak amacıyla Koy Suyu'nda bulunan adaya²⁸ bir kale yaptırmış, ailesini oraya bırakarak Türkistan ve Sayram akınlarıyla meşgul olmuştur (Dulati 1999: 107). Bazı Kanglı uruglarının da 1462'de Esen-Buga Han'ın ölümünden sonra bozkırda hakim olan Ebu'l-Hayr Han (1428-1468)'a göç ettikleri görülmektedir (Pişçulina 1977: 247). Isık Göl civarına gelenleri Tarih-i Raşidi'de "Göl Bekçikleri" şeklinde adlandırılan Kanglıların başına beyleri Mir Hak Berdi'nin ölümünden sonra onun yeğeni Mir İbrahim geçmiştir. Mir İbrahim, burada Veys Han'ın büyük oğlu olan ve kardeşi Esen Buga'dan sonra idareyi ele alan Yunus Han (873/1468-69 – 892/1487)'in emrine girmiştir (Dulati 1999: 111). Bunlar Yunus Han'ın 1482-1485 arasında Sayram ve Taşkent'e sahip olmasında büyük pay sahibi olmuşlardır. 1470-80 yılları arasında iç çekişmelere bağlı olarak Yunus Han (1462-87)'in idaresindeki bazı Kanglı boy ve urugları, Ahmet Alaça Han²⁹a ve Kazak hanları Kerey ve Canıbek³⁰e göç etmişlerdir (Pişçulina 1977: 247).

Kanglılar ve beyleri, Bekçik ismiyle Sultan Said (1514-1533)'le birlikte Andican'a gönderilen kavimler ve emirler arasında da yer alırlar. Sultan Said'in hizmetine verilen Kanglı emirleri arasında Mirza Muhammed Bekçik ve kardeşi Bek Muhammed ile Ali Mirza Bekçik'in adları zikredilir (Dulati 1999: 301). Andican civarında bulunan Kanglı beylerinden Sultan Ali Mirza Bekçik, Mir Ayyubi, Mir Muhammed ve Mir İbrahim, Semerkand'ı ele geçiren Babur'ün emrinde görülmektedir (Dulati 1999: 316).

Yedisu Kanglılarının bir kısmı Şeybanilerle Maverayünnehir'e gitmişlerdir. Kalanların bir kısmı ise, Kazak han ve sultanların şahsi asker veya muhafızları arasında görev alarak, bu sayede bozkırın değişik yerlerine yerleşmişler ve ancak Taşkent civarında ayrı bir grup olarak varlıklarını koruyabilmişlerdir (Aristov 1897: 404; Amajolov 1997: 94). Ancak bu sırada Yedisu Bölgesine batıda bozkırda yaşayan Kanglıların geldiklerini görüyoruz. Bilindiği üzere

XV. yy.ın 50-60'lı yıllarından itibaren Yedisu bölgesinde Moğolistan (Doğu Çağatay Devleti) hanı Esen Buga'nın himayesinde, Ebul-Hayr Han (142-1468)'dan ayrılan Kerey (tahminen 1456-1473) ve Canibek (tahminen 1478-1480) idaresinde Kazak Hanlığı ortaya çıkmaya başladı. İşte bu sırada bozkırdaki Kanglılar da Canibek ve Kerey'le birlikte Yedisu'ya gelerek Çu, Talas ve Sırderya kıyılarına yerleştiler (Pişçulina 1977: 240; Albani 1994: 43). Yine bu dönemlerde Moğolistan devletinin iyiden iyiye zayıflaması ve çeşitli idarelere ayrılmasından sonra, Tuğluk Temür zamanından itibaren Moğollarla birlikte hareket eden Yedisu Kanglılarının bir kısmı da Canibek ve Kerey'e katıldılar. Böylece Kazak Hanlığının kuruluşunda yer alan ilk birkaç boydan birisi oldular. Bu anlamda Kanglıların Kazak Türkleri tarihinde önemleri çok büyüktür. Ve bunlar ne zaman ve nasıl yapılandığını bilmediğimiz Kazak Ulu Cüz'ünü oluşturan boylardan birisi oldular. Ulu Cüz içerisinde yer alan Kanglılar Yedisu'dan Taşkent'e kadar olan sahada yaşamaktaydılar. Günümüze kadar da aynı bölgede varlıklarını devam ettirdiler. Diğer Kanglı boy ve urugları Isık Göl civarında bugünkü Kırgızistan'da yaşamaya devam ettiler.

Maalesef Moğolistan devletinin dağılmasından sonra kaynaklarda Kanglılarla ilgili kayıtlar yok denecek kadar azalır. Sebebi, hiç kuşkusuz bölgedeki siyasi yapının bozukluğudur. Ancak Rusların Kazak Küçük ve Ulu Cüzle ilişki kurmalarından sonra Rus kaynaklarında Kanglıların isimlerine tesadüf edilmektedir. Bu Rus kaynakları, Orenburg İdaresinde görevli memurlar tarafından hazırlandığı ve Kanglıların içinde bulunduğu Ulu Cüz, o tarihlerde Cungar idaresinde olduğundan, Ulu Cüz'le ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Rus kaynaklarında Kanglılardan ilk olarak daha çok genç yaşlarda Orenburg İdaresi'inde görev alan ve Orenburg Bölgesi'nin tarihini yazan P. İ. Rıçkov (1896: 71) bahseder. Rıçkov, bölge tarihi açısından son derece değerli olan "Orenburg Tarihi" adlı eserinde, Türklerin ve Moğolların tarihini anlattıktan sonra Kazaklara geçer. Ulu Cüz'den bahsederken ismi biraz da bozarak "Kalinskiy" şeklinde Kanglı'ların ismini zikreder, ancak detay vermez.

Kanglılar, Rıçkov'dan sonra Rus kaynaklarında, onunla aynı idarede aynı zamanda görev yapmış ve Kazakları kendi gayretleriyle Rusya'ya bağlamış olan M. Tevkelev'in 24 Eylül 1748 tarihli Orta ve Ulu Cüz Kazak boylarıyla ilgili hazırladığı raporunda geçer. Bu raporda Kanglılar, Ulu Cüz'ün tek boyu olarak gösterilen Uysun (Üysün)'ün alt boylarından biri olarak "Kanglı ouysün (Kanglı-Üysün)" şeklinde gösterilmiştir (KRO 1961: 407).

Tevkelev burada Ulu Cüz'ü Üysün boy birliği olarak göstermiş ve sıraladığı boyları Üysün boy birliğine bağlı veya da Üysün'in alt boyları olarak göstermiştir. Ulu Cüz'de olduğu gibi Orta Cüz bahsinde de birçok bağımsız boyu Nayman ve Kıpçak boyları olarak göstermiştir (KRO 1961: 407).

Kazak tarihine ait ilk kapsamlı çalışmanın sahibi olan A. İ. Levşin (1996: 290) XVIII. yy.ın ilk çeyreğinde Rus arşivlerinde toplanan malzeme, ve bunlara ilaveten bizzat kendisi de Kazaklar arasında bulunarak hazırladığı meşhur eserinde, “Kanklı veya Kanlı” şeklinde kaydettiği Kanglıların Ulu Cüz boylarından birisi olarak Üysin’den çıktığını kaydetmiştir.

Her ne kadar kaynaklarda isimlerinden başka bilgi verilmiyor ise de, Yedisu’da Kazak Ulu Cüz’ü içerisinde bulunduklarından hareketle yaşadıkları bölgenin tarihi hadiselerine bakarak Kanglıları takip etmek mümkündür.

1635 yılında iç Moğolistan’da Cungar Hanlığı’nın kurulup kısa sürede güçlenmesiyle Kontayşı Batır zamanından itibaren (1643’den sonra) Yedisu, Cungarların idaresine geçmeye başladı. Özellikle 1723 yılı bahar aylarında başlayan Cungar saldırıları neticesinde Taşkent ve Türkistan’a kadar bütün güney ve güney doğu Kazak topraklarıyla Maveraynnehir’in bir kısmı, Cungarların eline geçti (Yorulmaz 2002: 37-43). Dolayısıyla Kanglılar da Cungarlara bağlandı. 1730’da Ebu’l-Hayr’ın Çarlık Rusya’ya gönderdiği elçilerden bu sırada Ulu Cüz’ün başında Jolbars’ın Han olduğunu öğrenmekteyiz (KRO 1961: 189). Özel olarak Kanglılardan bilgi verilmediği bu dönemde, Kanglıların önemli bir kısmının da Ulu Cüz içerisinde bulunduklarından hareketle Jolbars’ın idaresinde Cungarlara bağlı olduklarında şüphe yoktur. Öte yandan Hokand Hanlığının kurulmasıyla Isık Göl civarında yaşayanlar ona bağlandılar.

1755-57 yılları arasında Çinliler, büyük bir orduyla Cungarlara saldırarak, hemen bütün insan gücünü yok etmek suretiyle Cungar Hanlığını tarih sahnesinden sildiler (Zlatkin 1983: 294-303). Cungarların ortadan kaldırılmasıyla Kanglıların da yaşadığı Yedisu bölgesi, bu defa Çinliler ile Hokand Hanlığı (1710-1786) arasındaki mücadelelere sahne oldu ve neticede bu bölgenin Alim Han (1801-1809) ve Ömer Han (1809-1822) dönemlerinde tamamen Hokand’ın kontrolüne geçmesiyle Kanglılar da Hokand’ın idaresine geçmiş oldular.

Bu sırada Ruslar, 1731’den itibaren fiilen işgale başladıkları Küçük ve Orta Cüz Kazaklarına ait topraklardaki işgali tamamlamak üzereydiler. 1822 yılında “Sibir Kazakları Tüzüğü”nü³¹ çıkararak aynı yıl Orta Cüz’de 1824’de de Küçük Cüz’de hanlığı lağv edip, Küçük ve Orta Cüz Kazak topraklarını yeni idari birimlere ayırıp, Rusya’nın parçası haline getirdiler. Bu topraklar Rus sınırlarına dahil edilince Ruslar, Hokand’la sınır oldular. 1831 yılında Hokand idaresinden memnun olmayan 7500 kişilik bir Ulu Cüz grubu, Rus tarafına geçti. 1849’da İli ve Karatal arasında yaşayan 59 bin civarında bir başka kütile de Rusların idaresine girdi. Epeydir hazırlık yapan Ruslar 1853 yılında Hokand’a saldırdılar. Bu süreç 1865 yılında Hokand’ın Rus işgaline uğramasıyla son buldu (Albani 1994: 85) ve böylece Hokand’ın elinde bulu-

nan Ulu Cüz Kazaklarının yaşadığı Yedisu bölgesi, Rusların eline geçmiş oldu. Dolayısıyla hem Kazak Kanglıları hem de Kırgız Kanglıları, Rus idaresine girdi. Ruslar, Orta ve Küçük Cüz Kazaklarında olduğu gibi Ulu Cüz'de de 10 Ocak 1884 tarihinde Batı Sibirya Genel Valiliği'ne bağlı "Ulu Cüz Pristav"ı adında bir idare kurarak, yeni idari birimler oluşturdular. Daha sonra Ulu Cüz Kazakları, Sırderya ve Yedisu Eyalet'lerine bölünerek Türkistan Genel Valiliği'ne bağlandı. Bu iki eyalet içine Çimkent, Kızılorda, Cambıl, Almatı, Taldıkorgan eyaletleriyle Taşkent civarı ve Bostandık ilçesi dahil edildi. Yedisu Eyaleti 1882'de Akmola ve Semey eyaletleriyle birlikte Bozkır Genel Valiliği (Dala)'ne bağlandıysa da 1897'de yeniden Türkistan Genel Valiliği'ne dahil edildi ve 1917'ye kadar 1871 yılında kabul edilen Bozkır Tüzüğü'ne göre yönetildi (Albani 1994: 86).

XIX. yy.ın sonlarında Sırderya boyunda yaşayan diğer boylarla birlikte Kanglı ve Kanglılardan bir boy olduğu ileri sürülen Şanıskılı, Kaşgar ile Hokand şehirlerinde Talaşa, Angra ve Şırşık ırmakları boyunda, Şıngışağa dağı eteklerinde ticaret yapmaktaydılar. Sırderya'nın aşağı bölgelerinde, Şanıskılı'nın iki uruğu ile Kanglının dört uruğu ticaret yapmaktaydı. Bu sırada Şanıskılı'nın başında Aşimmambet bulunuyordu (Albani 1994: 86). Esas itibarıyla İli nehrinin sol kıyısında ve Zaylin Aladağlarının eteklerinde yaşamaktaydılar. Kanglılardan bazı küçük gruplar ise, Yedisu bölgesinin ve Güney Kazakistan'ın farklı bölgelerinde dağılmış durumdaydılar. Şanıskılı ile birlikte Kanglıların sayısı 50 binden biraz fazlaydı (Aristov 1896: 398-399; KAZAHİ 1995: 14). Sayıları itibarıyla Ulu Cüz boyları arasında üçüncü sıradadırlar. Uranları "bayterek" ve "ayrılmas"dır. Aristov, Ulu Cüz'deki Sergeli (Sirgeli) ve Istı'yı Kanglılara, Şapıraştı ve Çanşkı (Şanıskılı)'yı Kanglı ve Dulatlara bağlamaktadır (Aristov 1897: 404-405). Ona göre Çanşkı boyu Çağataylar döneminde Kanglılar başta olmak üzere bölgenin yerli boylarından oluşmaktadır (Aristov 1897: 406).

Yedisu, Isık Göl ve Maveraünnehir'in doğu bölgelerine dağılmış durumda olan Kanglı boy ve uruqları, yaşadıkları coğrafyanın Sovyetler döneminde Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında pay edilmesiyle üçe bölündüler. Hala bu üç devlet içerisinde varlıklarını koruyan Kanglıların, Kırgızistan'da yaşayanları küçük bir gruptur. Barthold'a göre, Kanglılarının etkisiyle Kara-Kırgız (Kırgız) lehçesi (dialekt) Yenisey Türklerinden çok daha Kazak lehçesine yaklaşmıştır (Barthold 1899: 353-354). Özbekistan'dakiler, kendilerini Kazakistan Kanglılarından yani Ulu Cüz'den sayarlar. Kanglıların asıl büyük kütlesi kavmi yapılarını da muhafaza ederek Kazakistan'da Ulu Cüz içerisinde Yedisu Bölgesinde Cambul ve Taldıkorgan eyaletlerinde (Taraz, Almatı) bugün de varlıklarını korumaktadırlar.

Kanglılar, Kazak ve Kırgızlardan başka Karakalpakların (Djanko 1950: 45, 111; KK ASSR 1995: 121; Golden 2002: 242), Özbekistan Özbekleriyle (Golden 2002: 242) Harezmi Özbeklerinin (Valihanov 1961: 553; KK ASSR 1995: 121), Başkırların (Rudenko 1955: 329; Togan 1981: 162; İnan 1998: 72; Golden 2002: 242), Nogay ve Kırım Tatarlarıyla (Golden 2002: 242), Amanjolov (1997: 96)'a göre, Altay ve Yenisey Türkleri arasında da bulunurlar. Altay ve Yenisey Türkleri arasında Kan, Yakutlar arasında Kangalas³² adıyla yer almaktadır. Burada Celaleddin Harezmişahla birlikte İran ve Azerbaycan havalisine gelen bir grup Kanglının, onun ölümünden sonra Doğu Anadolu ve Suriye'ye geçtiklerini ve zikredilen bölgelere yerleştiklerini de ifade etmekte fayda vardır (Köprülü 1988: 290-292; Geyikoğlu 1994: 275-285; Geyikoğlu 1997: 371-380; Sümer 1997: 75; Uyumaz 2003: 63-64). Dolayısıyla Türkiye Türkleri arasına da çok az da olsa karışmışlardır.

Açıklamalar

1. Kanglıların menşeleri son derece karışıktır. Bu karışıklığın sebebi hiç kuşkusuz kaynaklarda bilgi bulunmayışıdır. Çeşitli araştırmacılar, dolaylı olarak meseleye değinmişler ve görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler Kanglıların, "Kanglardan", "Peçenek-Kangarlardan" ve "Kıpçaklardan" geldikleri şeklindedir. Bize göre her üç görüş de hatalıdır. Bu görüşlerin aksine biz, Kanglıların, V-VI asırlarda Çin'in kuzey bölgelerinde, Doğu Türkistan, Gobi ve Moğolistan havalisinde görülen Kao-ch'e (Kao-çıl)lardan geldiklerini düşünmekteyiz. Ancak, bizim görüşümüz de kolayca izah edilemeyeceği için şimdilik bu kadarla yetinmek durumundayız. Kanglıların, Kanglardan geldikleri şeklinde görüşler için bkz. N. A. Aristov, *Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurskih Plemen i Narodnastey i Svedeniya ob ih Čislennosti*, S-Peterburg, 1897, s. 403-404; M. Tınışbayev, *Materialı k İstorii Kirgiz-Kazakskogo Naroda*, Taşkent 1925, s. 6; Ç. Ç. Valihanov, *Sobranie Soçinenie*, Tom I, Alma-Ata 1961, 627-628; V. V. Vostrov-M. S. Mukanov, *Rodoplemennoy Sostav i Rasselenie Kazahov (Konets XIX-Naçalo XX v.)*, Alma-Ata 1968, s. 32-34; G. F. Dahysleyger, *İstoriografiya Sovetskogo Kazahstana*, Alma-Ata 1969, s. 66; A. Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 147-149, 404-405; Bayuzak Kojabekulı Albani, *Tarihî Tanım*, Almatı 1994, s. 38, 46, 80; S. Amanjolov, *Voprosı Dialektologii i İstorii Kazahskogo Yazıkı*, Almatı 1997, s. 92; A. N. Bernştam, *İzbranie Trudi po Arheologii i İstorii Kirgızov i Kirgızstana*, T. II, Bışkek 1998, s. 394; A. Kaydar, "Kazak Memleketigine Kaşa Jıl?", *Jalın*, S. 3, Almatı 2004, s. 52-53; Aynı Müellif, Kañlı, Almatı 2004, s. 75-197. Peçenek-Kangarlar ile Oğuz ve Kıpçakların karışımından geldikleri şeklindeki görüşler için bkz. S. P. Tolstov, "Goroda Guзов", *Sovetskaya Etnografiya*, 1947, No: 3, s. 101; S. G. Klyuşornıy, *Derevnytyurskie Runičeskie Pamyatniki*, Moskva 1964, s. 177-179; *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, T. 11, Moskva, 1973, s. 322. Kıpçaklardan geldikleri şeklindeki görüşler için bkz. F. Sümer, *Türk Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, İstanbul 1997, s. 73; M. Ka-

- falı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 38; A. Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s. 62; S. M. Ahinjanov, *Kıpçakı v İstorii Srednevekovogo Kazahstana*, Almatı 1999, s. 239; T. A. Djanko, *Oçerki İstoriceskoy etnografii Karakalpakov*, M-L., 1950, s. 111; P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ankara 2002, s. 226.
2. Bu bilgiler için bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, terc. Ahmet Temir, Ankara 1986, s. 125-126, 185, 191, 195; *Puteşestviya v Vostoçnie Stranı Plono Karpini i Giloma de Rubruka* / Red. G. İ. Patlin, Almatı 1993, s. 63-64, 102, 107-108; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s. 70, 115-116, 120, 123-150, 270, 273-275, 300-301, 303, 305, 320, 339, 381, vd; Abul-Gazi Bahadır-Han, *Rodoslounoe Drevo Tyurkov*, (Haz. Akademik R. Rahmanaliyev), Moskva-Taşkent-Bişkek 1996, 31; Aynı Müellif, *Şecere-i Terakime*, (Haz. Zuhul Kargı Ölmez), Ankara 1996, s. 85-86. Çin kaynaklarındaki kayıtlar için bkz. B. Ögel, *Sino Turcica*, (Ankara) Taipei, 1964, s. 245-275; Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1970, s. 373-383; E. Bretschneider, *Medieval resarches from Eastern Asiatic sources: fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century* / ed. Fuat Sezgin, C. I, Frankfurt 1996, s. 223, 300-304. Ayrıca bkz. K. d'Ocon, (kullandığımız eserde yazarın soyadı bu şekilde verilmiştir) *Ot Çingizhana do Tamerlana*, (Ter. N. Kozmin), Almatı 1996, s. 105; Faruk Sümer, *Türk Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, İstanbul 1997, s. 73-76; A. N. Bernştam, *İzbranie Trudi po Arheologii i İstorii Kirgizov i Kirgizstana*, II, Bişkek 1998, s. 306-307, 313.
 3. Kullandığımız eserde yazarın soyadı bu şekilde verildiği için ona sadık kaldık.
 4. XII. yy.ın 80'li yıllarından sonra Yedisu ve bozkırdaki Kanglıların önemli bir kısmı Harezmsşahların hizmetine girerek Maverünnehir ve Harezm'in önemli şehirlerine yerleşmişlerdir. Harezmsşahların askeri gücünün önemli bir kısmı da, işte bu Kanglılardan oluşmuştur. Bu itibarla, Harezmsşahlar devletinin Moğol istilasına uğraması, aynı zamanda bu devlet idaresindeki Kanglıların da Moğol istilasına uğraması demektir. Bu bahisle ilgili bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 123-150 vd.; K. d'Ocon, *Ot Çingizhana do Tamerlana*, (Ter. N. Kozmin), Almatı 1996, s. 114-160; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 431-471; İ. Kafesoğlu, *Harezmsşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 253-285.
 5. Moğollardan kurtulan Kanglıların bir kısmı Celaleddin Harezmsşahla birlikte Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelmişler ve onun ölümüne kadar da Anadolu Selçukluları ve Eyyubi Melikleriyle mücadele etmişlerdir. O devir İslam kaynaklarında Harezmîler olarak adlandırılan bu kütle, Celaleddin'in ölümünden 1245'teki Hıms hezimetine kadar Güney Doğu Anadolu ve Suriye'de Selçuklularla Eyyubi Melikleri arasındaki mücadelelerde önemli rol oynamışlardır. Bunların faaliyetleri ile ilgili bkz. İbn-Bibi Hüseyin b. Muhammed er-Rugadi (684/1285), *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, (Terc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, II, s. 20, 23-24, 40, 42, 54-58 vd.; Gregory Abu'l-Faraç (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, (Terc. Ömer Rıza Doğrul), II, Ankara 1987, s. 529-530, 533-537; F. Köprülü, "Harizmsşahlar", İA, 5/1, İs-

- tanbul 1988, s. 290-292; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 162, 165, 167, 286 vd.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Terc. Yıldız Moran), İstanbul 1994, s. 139, 142 vd.; F. Sümer, *Türk Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, İstanbul 1997, s. 75; H. Geyikoğlu, "Harezmîlilerin Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", *Türk Kültürü*, C. XXXII, S. 373, İstanbul 1994, s. 275-285; Aynı Müellif, "Anadolu'da Kalan Harezmîliler (Horzumlular)", *Türk Kültürü*, C. XXXV, S. 410, İstanbul 1997, s. 371-380; E. Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (120-1237)*, Ankara 2003, s. 63-64; Aynı Müellif, "Türkiye Selçuklu-Eyyubi Siyasi Münasebetleri", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 526-533; Mustafa Kılıç, *Celalettin Harizmşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harizmîliler*
http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der52/18.htm#_ftn5.
6. Ötemiş Hacı'da Sumay şeklinde kaydedilen bu isim M. Kafalı'da Sarıg Bek olarak geçer. Bkz. M. Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976, s. 86.
 7. Çingiz-Name (Cengizname)'nin yazarı olan bu şahsın adı her ne kadar "Ötemiş" ise de, eserin bizim kullandığımız iki nüshasından biri olan Rusça çevirisinde yazarın ismi "Ütemiş" olarak verildiği için bu çeviriye sadık kaldık. Diğer nüsha henüz yayınlanmamış olup M. Kafalı Hoca'dadır.
 8. Uygur ilinden Bacırtuk-Boğa, Altın Orda Han'ı Toktoga Han (1290-1312)'in atalığı (atabey)dır. Toktoga Han hayatta iken bir çok Altın Orda şehzadelerinin öldürülmesine sebep olmuştur. Yalnızca Toktoga Han'ın oğlu İl-Basar hayatta bırakılmış, o da ölüverince Toktoga Han da kederinden ölmüştür. Bu durumu hazırlayan Uygur Bey'i Bacırtuk-Boğa'nın hareketi, Kırımlı Abdülgaffar'ın ve Ötemiş Hacı'nın nakillerinden anlaşıldığı üzere Moğol hakimiyetine son verip tekrar Türk hakimiyetini kurmaya matuf idi. Tokta Han'ın ölümü üzerine kendi ilinin çokluğuna ve kuvvetine dayanarak Bacırtuk Boğa kendini Altın Orda hanı ilan ettirmiştir. Şehzadelerin öldürülmesi sırasında kaçırılarak kurtarılan Özbek Han, kendisini kaçıran Moğol boyların hile ile Bacırtuk Boğa'yı öldürmeleri üzerine tahta çıkabilmişti. Bkz. Kafalı, s. 37.
 9. M. Kafalı (s. 121-122), Natanzi'nin Tarih-i Mu'ini adlı eserinden naklen Tulubay'ın, "rükn-i a'zamı devlet" tabirini kullandığını yazar. Anlaşıldığı kadarıyla "devletin en güçlü, nüfuzlu adamı" anlamında bir ifadedir.
 10. Sultan Ahmed Han (Alaça-Han), Moğul Han'ı Yunus'un küçük oğlu. Kalmuklara karşı yaptığı savaştan sonra, katil anlamına gelen "alaça veya alaç" lakabı verilmiştir. Bkz. *Materiali po İstorii Kazahskih Hanstv v XV-XVIII Vekov, (İzvilleçeniya iz Persidskih i Turskih Soçineniy)*, Alma-ata, 1969, s. 115, 203, 208-212, 216, 329.
 11. Bu kalemde, "Timur" ve "Timurlular" ifadeleri yerine "Temür ve Temürlüler" kullanılmıştır. 26-27 Mayıs 2005 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde adı geçen Üniversite'nin Tarih Bölümü tarafından düzenlenmiş olan "Ölümünün 600. yılında Emir Timur ve Mirası" konulu uluslararası sempozyumda Timur ve Timurlular şeklinde kabul gören kullanımların yanlışlığı üzerinde durulmuş, Prof. Dr. Mustafa Kafalı ve Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya'nın teklifleriyle bundan böyle daha doğru olduğu ifade edilen "Temür/Timür ve

- Temürlü/Timürlü” şekillerinin kullanılması kabul edilmiştir. Biz de buna istinaden bu çalışmada Timur yerine Temür şeklini kullandık.
12. Bureke Sultan, Şeybanilerden Temür Şeyh’in oğlu Yagdar-Han’ın oğludur. Bkz. *Materiali po İstorii Kazahskih...*, s. 19, 35, 39, 49, 51, 52, 55-57, 99, 101, 171, 348, 436.
 13. Yamgurçi-bek veya Yamgurçi-Mirza, Mangıtlardan Vakkas Bek’in oğludur. Bkz. *Materiali po İstorii Kazahskih...*, s. 19, 49, 57, 99, 102, 362.
 14. Yüan devletinde Çin halkı, Moğollar, Han (kuzey Çinliler, Jürçenliler), Nan (güney Çinliler) ve Se-mu olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. Se-mu (Chu-se), Yüan Hanedanında Çin’in batı bölgelerinden (Orta Asya ve Tibet) gelen kabilelere verilen resmi isimdir. Manası çeşitli olmak demektir. Bkz. T’ang Ch’i, *Moğol Sütalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1970, s. 379.
 15. Kanglılarla ilgili Çin kaynaklarında bulunan kayıtlar B. Ögel ve Çinli T’ang Ch’i’nin çevirileriyle dilimize de kazandırılmıştır. Bu çevirilere göre Kanglılar hakkında YS (Yüan-shih), YSLP (Yüan-shih lei-p’ien), YSHP (Yüan-shih hsin-p’ien), HYS (Hsin Yüan-shih), MSC (Meng -wu-erh shih-chi), YShu (Yüan-shu), YSSTP (Yüan-shih shih-tsu piao)’de Yüan Hanedanında görev yapan Kanglı büyüklerinin biyografileri verilmiştir. Bkz. B. Ögel, *Sino Turcica*, (Ankara) Taipei, 1964, s. 245-275; T’ang Ch’i, s. 373-383.
 16. Eskiden Çinliler Batı Türkistan’a “K’ang-chü” adını verirlerdi. Kanglıların Batı Türkistan’ın kuzey doğusunda oturduklarını hesaba katarak Çin Moğolları, K’ang-chü’nün eski anlamını da hesaba katmak istemişlerdir. Yoksa K’ang devleti veya memleketi tabiri, yalnızca o çağdaki Kanglılarla ilgili değildir. Bkz. Ögel, s. 252.
 17. Na-ya veya Noya, Cengiz Han’ın küçük kardeşi Belgüтай’ın torunlarından. Bkz. T’ang Ch’i, s. 377.
 18. Saray görevlisi olup, hükümet işlerine bakan üst düzey bir memuriyet.
 19. Devletin direği anlamına gelen önemli bir memuriyettir.
 20. Açık şekli ve ne anlama geldiği tespit edilemedi.
 21. Kumandan yardımcılığı yanı sıra hükümet işlerine bakan üst düzey bir memuriyettir.
 22. Ögel bu ismi Qamar şeklinde kaydetmiştir ve Qumar Hatun ailesiyle akrabalığı olabileğini söylemektedir. Bkz. Ögel, s. 273.
 23. XIV. yy.ın ortalarında bugünkü Güney doğu Kazakistan topraklarıyla Kırgızistan’da (Yedisu ve Tanrı Dağları) Çağatay Ulusu’nun doğu topraklarında onun dağılmasıyla kurulmuştur. Halkı Türk ve Türkleşmiş Moğol boylarından oluşan bu devlet XVI. yy.ın ortalarına kadar yaşamıştır. Devletin sınırları çok defa değişikliğe uğramıştır. Başlangıçta, Sırderya ile Sarısu, Balkaş, İrtiş ve Tanrı dağlarının etkeleri arasındaki saha iken daha sonra Kırgızistan ve İli havalisi, devletin tamamen dağılmasından sonra da sadece Kaşgar bölgesi olarak görülür. Doğu Çağatay Devleti de diyebileceğimiz bu devlete “Cete”, halkına da Moğol denilmiştir. Cengiz Moğolları ve Moğolistanla sadece isim benzerliği vardır. Bkz. Muhammed Haydar Dulati, *Tarih-i Raşidi*, Almatı, 1999; V. V. Barthold, “Oçerk İstorii Semireçya”, *Soçinenie*, T. II, Ç. I, Moskva, 1963. s. 79; K. A. Pişçulina, *Yugo-Vostoçny Kazahstan v Seredine XIV-Naçale XVI Vekov*, Alma-Ata, 1977, s. 12-

- 14; *İstoriya Kazahskoy SSR, s drevneyshih vremeyen do naşih dnei*, T. II, Alma-Ata, 1979, s. 154-163; Yudin, *Tsentralnaya Aziya v XIV-XVIII vekah Glazami Vostokoveda*, Almatı, 2001, s. 96-136; *Kazaktar-Kazahi*, T. I, Almatı, 1998, s. 70-72, 266-268; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ankara, 2002, s. 261-263.
24. Moğolistan Han'ı. 730/1329-1330-764/1362-1363 yılları arasında yaşamıştır. 748/1347-1348'de tahta çıkmış ve hayatının sonuna kadar da tahta kalmıştır. Barthold, "Oçerk İstorii Semireçya", s. 79; Pişçulina, s. 43.
25. Taş Temür, Kaşgar hakimi Emir Bolatşı'nın Tuğluk Temür'ü bulması için gönderdiği adamı. Dulati, s. 37.
26. Moğolistan Han'ı İsan (veya Esen) Buga (709/1309-718/1318) zamanında Kaşgar hakimidir. Dulati, s. 34-38.
27. Koy Suyu, Isık Göl'ün kuzey sahilinde, aynı ismi taşıyan küçük bir akarsuyun göle döküldüğü yerin adıdır. Bkz. V. V. Barthold, "Otčet o poezdke v Srednyuyu Aziyu s nauçnoy tselyu, 1893-1894 gg.", *Soçineniya*, T. IV, Moskva, 1966, s. 63, 67.
28. Günümüzde Isık Göl'de hiç ada yoktur. Sadece küçük bir akarsu olan Koy Suyu'nun döküldüğü yerde yarım ada mevcuttur. Göl kıyısında bulunan kerpiçler ve su altından çıkarılan çeşitli arkeolojik malzemeler, Jeologların da tahmin ettiği gibi yarımadanın önceden ada olabileceğini göstermektedir. Bkz. V. V. Barthold, "K voprosu ob arheologičeskih issledovaniyah v Turkestane", *Soçineniya*, T. IV, Moskva, 1966, s. 106.
29. Yunus Han'ın küçük oğludur. Babür-name'ye göre, Kanglılar birkaç defa Kalmaklara saldırarak, çok sayıda Kalmak öldürmüş, işte bu nedenle Kalmaklar tarafından kendi dillerinde katin anlamına gelen "Alaçı" lakabıyla anılır olmuştur. Alaçı zamanla Alaça şekline dönüşmüştür. Bkz. *Babur-name*, (Perevod M. Salye), Taşkent, 1958, s. 21-22.
30. Canibek ve Kerey, Urus Han neslindendirler. 1456-1458'lerde Ebul-Hayr Han'dan ayrılıp Yedisu bölgesine gelerek Moğolistan Han'ı Esen Buga'nın himayesine girmişlerdir. Kazak hanlığının kurucuları olarak kabul edilirler.
31. Bu tüzüğün tamamı için bkz. A. İ. Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih Ord i Stepey*, Almatı, 1996, s. 399-429.
32. Yakut ASSR'de Kankalas adıyla küçük bir yerleşim yeri vardır. Ayrıca Yakut şehrinin 45 km kuzeyde Lena ırmağının sol kıyısında aynı adla bir de iskele vardır. Bkz. *Boşlaya Sovetskaya Entsiklopediya*, T. XI, Moskva, 1973, s. 322.

Kaynakça

- Aka, İ. (1994), *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara.
- Ahinjanov, S. M. (1999), *Kıpçakı v İstorii Srednevekovogo Kazahstana*, Almatı.
- Albani, Bayuzak Kojabekuli (1994), *Tarihi Tanım*, Almatı.
- Amanjolov, S. (1997), *Voprosı Dialektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka*, Almatı.
- Aristov, N. A. (1897), *Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurskih Plemen i Narodnastey i Svedeniya ob ih Čislennosti*, S-Peterburg.
- , (1896), "Opıt Vıyasneniya etničeskogo sostava Kirgiz-Kaysakov Balşoy Ordı i Karakirgizov", *Jivaya Starina*, Vıp., III-IV, T. VI, SPB.
- Babür, Zahireddin Muhammed (1958), *Babur-name*, (Perevod M. Salye), Taşkent.
- Bağdadî, Bahaeddin Muhammed b. Müeyyed (1936), *et-Teveşşül ilâ't-Teressül*, nrş. Ahmet Behmenyar, Tahrân.
- Barthold, V. V. (1898), Kritika Na Knigu N. Aristova "Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurskih Plemen i Narodnastey i Svedeniya ob ih Čislennosti", *Zapiski VOİRAO*, T. II, SPB.
- , (1925), "Orta Asya'da Moğol Fütühatına Kadar Hristiyanlık", Çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, *Türkiyat Mecmuası*, C. I, İstanbul.
- , (1963), "Oçerk İstorii Semireçya", *Soçinenie*, T. II, Ç. I, Moskva.
- , (1966a), "K voprosu ob arheologičeskikh issledovaniyah v Turkestane", *Soçineniya*, T. IV, Moskva.
- , (1966b), "Otčet o poezdke v Srednyuyu Aziyu s naučnoy tselyu, 1893-1894 gg.", *Soçineniya*, T. IV, Moskva.
- , (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara.
- Bernştam, A. N. (1998), İzbranie Trudı po Arheologii i İstorii Kirgizov i Kirgızstana, T. II, Bişkek.
- Boşlaya Sovetskaya Entsiklopediya, (1973), T. XI, Moskva.
- Bretschneider, E. (1996), *Medieval resarches from Eastern Asiatic sources : fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century* / ed. Fuat Sezgin, C. I, Frankfurt.
- Cahen, C. (1994), Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (Terc. Yıldız Moran), İstanbul.
- Ch'i, Tang (1970), *Moğol Sûlalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (1999), Tarih-i Cihan Güşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara.
- Djanko, T. A. (1950), *Oçerki İstoričeskoy etnografii Karakalpakov*, M-L.

- d'Ocon, K. (1996), *Ot Çingizhana do Tamerlana*, (Ter. N. Kozmin), Almatı.
- Dulati, Muhammed Haydar (1999), *Tarih-i Raşidi*, Almatı.
- Ebul-Gazi-Bahadur-Han, (1996a) *Rodoslovnnoe Drevo Tyurkov*, (Haz. Akademik R. Rahmanaliyev), Moskva-Taşkent-Bişkek.
- , (1996b), *Şecere-i Terakime*, (Haz. Zuhul Kargı Ölmez), Ankara.
- Geyikoğlu, H. (1994), "Harezmlilerin Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları", *Türk Kültürü*, C. XXXII, S. 373, İstanbul.
- , (1997), "Anadolu'da Kalan Harezmliler (Horzumlular)", *Türk Kültürü*, C. XXXV, S. 410, İstanbul.
- Golden, Peter B. (2002), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ankara.
- Gregory Abu'l-Faraç (*Bar Hebraeus*), (1987), *Abu'l-Farac Tarihi*, (Terc. Ömer Rıza Doğrul), II, Ankara.
- İbn-i Bibi Hüseyin b. Muhammed er-Rugadi (684/1285), (1996), *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, (Terc. Mürsel Öztürk), II, Ankara.
- İnan, A. (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, I, Ankara.
- İstoriya Kazahskoy SSR, *S Drevneyşih vremyen do naşih dnei*, (1979), T. II, Alma-Ata.
- İstoriya Kirgizi, (1963), T. I, Frunze. (Metin içinde "İK 1963" şeklinde verilmiştir)
- Kafalı, M. (1976), *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1992), *Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara.
- Karakalpakstan ASSR Tarihi, (1995), T. I, Nökis. (Metin içinde "KK ASSR" şeklinde verilmiştir)
- Kaydar, Ə. (2004), *Kaılı*, Almatı.
- , (2004), "Kazak Memleketigine Kaşa Jıl?", *Jalın*, S. 3, Almatı.
- KAZAHİ istoriko-etnografičeskoe issledovanie, (1995), Almatı. (Metin içinde "KAZAHİ 1995" şeklinde verilmiştir)
- Kazaktar-Kazahi (1998), T. I, Almatı.
- Kazahsko-Russkie Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah (*sbornik dokumentov i materialov*), (1961), T. I, Alma-Ata. (Metin içinde "KRO 1961" şeklinde verilmiştir)
- Klyastornıy, S. G. (1964), *Derevnetyurskie Runičeskie Pamyatniki*, Moskva.
- Köprülü, F. (1925), "Oğuz Etnolojisine Dair Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. I, İstanbul.
- , (1943), "Uran Kabilesi", *Belleten*, VII, 25-27, Ankara.
- , (1988), "Harizmşahlar", *İA*, 5/1, İstanbul.
- Kumekov, B. (2002), "Kıpçak Hanlığı", Çev. Aydos Şalbayev, *Türkler*, II, Ankara.
- Levşin, A. İ. (1996), *Opisanie Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih Ord i Stepey*, Almatı.

- Materialı po İstorii Kazahskih Hanstv v XV-XVIII Vekov, (İzvilleçeniya iz Persidskih i Turskih Soçineniy)* (1969), Alma-ata. (Metin içinde “MİKH 1969” şeklinde verilmiştir)
- Moğolların Gizli Tarihi*, (1986), terc. Ahmet Temir, Ankara. (Bu eser metin içinde “MGT 1986” şeklinde gösterilmiştir)
- Ögel, B. (1964), *Sino-Turcica*, Taipei-(Ankara).
- Pişçulina, K. A. (1977), *Yugo-Vostoçnyy Kazahstan v Seredine XIV-Naçale XVI Vekov*, Alma-Ata.
- Puteşestviya v Vostoçnie Stranı Plono Karpini i Giloma de Rubruka*, (1993), (Red. G. İ. Patlin), Almatı.
- Rıçkov, P. İ. (1896), *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg.
- Rudenko, S. İ. (1955), *Başkiri*, M-L.
- Sevim, S.-Yücel, Y. (1989), *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara.
- Sümer, F. (1997), *Türk Cumhuriyetlerini Meydana Getiren Eller ve Türk Destanları*, İstanbul.
- Şami, N. (1987), *Zafername*, Çev. Necati Lugal, Ankara.
- Taşagıl, A. (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara.
- Tınışbayev, M. (1925), *Materialı k İstorii Kirgiz-Kazakskogo Naroda*, Taşkent.
- Togan, Z. V. (1981), *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul.
- Tolstov, S. P. (1947), “Goroda Guзов”, *Sovetskaya Etnografiya*, 1947, No: 3.
- Turan, O. (1965), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara.
- Tüzükat-ı Timur*, (2004), (Haz. Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan), İstanbul.
- Utemiş Hacı (1992), *Çingiz-Name*, (haz. V. P. Yudin, Yu. G. Baranova, M. H. Abuseitova), Alma-Ata.
- Uyumaz, E. (2003), *Sultan I. Alaeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (120-1237)*, Ankara .
- Valihanov, Ç. Ç. (1961), *Sobranie Soçineniy*, T. I, Alma-Ata.
- Vostrov, V. V.-Mukanov, M. S. (1968), *Rodoplememnoy Sostav i Rasselenie Kazahov (Konets XIX-Naçalo XX v.)*, Alma-Ata.
- Yorulmaz O. (2002), *Küçük Cüz Kazakları İle Çarlık Rusya Arasındaki Siyasi Münasebetler (1730-1790)*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yudin, V. P. (2001) *Tsentralnaya Aziya v XIV-XVIII vekah Glazami Vostokoveda*, Almatı.
- Zlatkin, İ. Ya. (1983), *İstoriya Cungarskogo Hanstva (1635-1658)*, Moskva.
- Kılıç, M., “Celaledin Harizmşah’tan Sonra Anadolu ve Suriye’de Harizmliler”, http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der52/18.html_ftn5,

Kanglys/Kanklys After the Mongol Invasion

Assist.Prof.Dr. Osman YORULMAZ*

Abstract: This article deals with the history of Kangly people who mainly live in the Yedisu region, on northern steppes of Ser-Derya and Aral, and around West Mongolia and Gobi at the time of Mongol occupation, except for the Kangly clans and tribes that served the Harezmsah and were located on various regions of Maveräünnehir and Harezmi. Some groups of the Kangly people and dispersed throughout various regions of Turkestan disappeared due to various reasons, and remaining groups have survived till today by eserving their identity among Kirghiz and Kazakhs.

Key Words: Kangly, Bikicek/Bekcik, Tulubay, Puhumu, Kumar Hatun, Kazakh

*Mimar Sinan Fine Arts University, Science and Letters, Department of History / İSTANBUL
osmanyorulmaz@hotmail.com

Канглы/Канклы после нашествия Монголов

Помощник Доцента Доцент Доктор Осман Ёрулмаз*

Резюме: В данной статье рассматривается история Канглов живших во время наступления монголов на территории вблизи Восточной Монголии и Гоби и северных степях Арала и Сырдарии и в районе Семиречья, оставшихся вне племён и семейств Канглов, заселявших различные регионы Харезма и Мавераннахр, постепенно входящих в услужение Харезмского Шахства. В то время как, являющиеся предметом рассмотрения Канглы, расселенные в различных регионах географии Туркестана, постепенно исчезали по ряду причин, одна часть сохранила свое существование и дошла до наших дней в составе киргизов и казахов.

Ключевые Слова: Канглы/Канклы, Бикиджек/ Бекчик, Тулубай, Пу-Ху-Му, Кумар Хатун, Казах

* Университет Искусствоведения İмени Мимар Синана Факультет Естествознания и Литературы
Отделение Истории / Стамбул
osmanyorulmaz@hotmail.com

bilig
2006 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 36-37-38-39)

INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 36-37-38-39)

ALTUNİŞ-GÜRSOY, Belkıs (2006)/Kış, s.36; sh.139-165
Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü
The Role of Ambassadors and Their Official Reports in the Turkish
Modernization...../Winter, vol.36; pp.139-165

ANIK, Cengiz (2006) /Güz, s.39; sh. 01-29
Bilgi Sosyolojisine Göre Bilginin İşlevi ve Bir Model Denemesi
The Function of Knowledge in Respect of Knowledge Sociology and a
Suggestion of Model...../Autumn, vol.39; pp. 01-29

ANZERLİOĞLU, Yonca (2006)...../Güz, s.39; sh. 31-51
Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri
Bucharest Ambassador Hamdullah Suphi and
Gagauz Turks...../Autumn, vol.39; pp. 31-51

AYDIN, Mehmet (2006) (Yay.Değer./Rwiev)...../Bahar, s.37; sh. 207-211
Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine
Tartışmalar...../Spring, vol.37; pp.207-211

COŞKUN, Menderes (2006)...../Yaz, s.38; sh. 51-70
Klasik Türk Şiirinde Mürekkep İstiare, Temsili İstiare ve Alegori
Metaphor and Allegory in
Classical Turkish Literature...../Summer, vol.38; pp.51-70

ÇUBUKCU, Zühal – GÜLTEKİN, Mehmet (2006) ./Bahar, s.37; sh. 155-174
İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler
Social Skills That Need to be Gained by
Primary School Students/Spring, vol.37; pp.155-174

DEMİRCİ, Kerim (2006)/Yaz, s.38; sh. 123-136
Japoncadaki Birleşik Fiiller ve Türkçedeki Fiillere Benzerlikleri: fiil+fiil
Japanese Compound Verbs and
Their Turkish Counterparts: verb+verb...../Summer, vol.38; pp.123-136

DEMİRCİOĞLU, İsmail H. (2006)...../Kış, s.36; sh. 113-124
Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilimler Hakkındaki Görüşleri

- Social Studies Candidate Teachers' Perceptions of Social Science*
...../Winter, vol.36; pp.113-124
- DEMİRTAŞ, Ahmet (2006)** (Yay.Değer./Review)/Güz, s.39; sh. 239-244
Abdülaziz b. Mahmud el İsfahani, Sıfatı'l-Haremeyn (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)
...../Autumn, vol.39; pp. 239-244
- DEVECİ, Mutlu (2006)** (Yayın Değer./Review)/Kış, s.36; sh. 261-264
Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri
...../Winter, vol.36; pp.261-264
- DOĞAN, Ahmet (2006)**...../Bahar, s.37; sh. 115-130
Bireyleşim / Kemalât Sürecinde Kapalı ve Dar Mekânlar
Close and Narrow Spaces in Maturty /
Individualism Period/Spring, vol.37; pp.115-130
- DÖNMEZ, Adnan –ERSOY, Ayten (2006)**/Kış, s.36; sh. 69-91
Bağımsız Denetim Firmaları Bakış Açısıyla Türkiye Bağımsız Dış Denetim
Sisteminin Değerlendirilmesi
Evaluating Turkey's Independent External Auditing System From Independent Auditing
Firms' Point of View/Winter, vol.36; pp.69-91
- DÜNDAR, İ. Pelin – FİRLAR, F. Belma Güneri (2006)**
...../Bahar, s.37; sh. 131-153
İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetimi "Türkiye'deki Ulusal Basın İşletme-
lerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma
Internal Marketing and Total Quality Management "A Research Which Related
to Evaluation of National Press Organizations in
Turkey...../Spring, vol.37; pp.131-153
- EKER, Süer (2006)**/Yaz, s.38; sh. 103-122
Kutadgu Bilig'de (teñri 'azze ve celle öğdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin
Kaynakları Üzerine
On the origins of Turkish Islamic terms (teñri 'azze ve celle öğdisin ayur)
in Kutadgu Bilig/Summer, vol.38; pp.103-122
- EROL, Ali (2006)**/Güz, s.39; sh. 53-72
Abdî'nin Türk Kültür ve Fikir Hayatında Ekinçi"
Ekinçi and Its role in The Turkish Culture and
Ideas (1875-1877)/Autumn, vol.39; pp. 53-72
- GÜLEÇ, Hamdi (2006)**/Kış, s.36; sh. 243-260
Süleymânâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler
The Elements belonging Ancient Turkish Eposes,
Language-Genre and Motifies in Süleymânâme/Winter, vol.36; pp.243-260

- GÜZELOVA, Hanzade (2006)**...../Yaz, s.38; sh. 35-49
 Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi
an Unknown Work of Abdi- The Translation of
Heft Peyker/Summer, vol.38; pp.35-49
- HÜSEYNZADE, Çengiz (2006)**/Yaz, s.38; sh. 93-102
 Azerbaycan Türkçesinde Teklik-Çokluk Kategorisi Üzerine
About the Category of Singularity and
Plurality in Azerbaijan Turkish/Summer, vol.38; pp.93-102
- İBRAYEV, Şakir (2006)**...../Bahar, s.37; sh. 01-11
 Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında
On Kazakh Myths and Mythical Legends/Spring, vol.37; pp. 01-11
- KARADOĞAN, Ahmet (2006)**/Bahar, s.37; sh. 13-20
 Köktürk Yazıtları'ndaki "Türük oğuz begleri bodun eşidiñ" ve "Oğuzı yeme tarkınç ol temiş" Cümlelerinde Geçen oğuz Kelimesi Üzerine
Upon the Word of oğuz in the sentences of "Türük oğuz begleri bodun eşidiñ" and "Oğuzı yeme tarkınç ol temiş" Taken from
Köktürk Inscriptions/Spring, vol.37; pp.13-20
- KİTAPCI, Hakan (2006)**...../Güz, s.39; sh. 73-86
 TKY'de Karar Almaya Katılımın ve Örgütsel Bağlılığın Kişisel Performansa Etkisi
The Effects of Participation decision Making and Organizational Commitment on Individual Performance Under TQM /Autumn, vol.39; pp. 73-86
- KURTOĞLU, Orhan (2006)**...../Yaz, s.38; sh. 71-91
 Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler
The Poets Who Changed Mahlas and
Used More Than One Mahlas/Summer, vol.38; pp.71-91
- KUSHENOVA, Ganizhamal (2006)**...../Yaz, s.38; sh. 185-196
 Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı
The organization Structure of Turkestan in
Period of Ugeday Khan/Summer, vol.38; pp. 185-196
- MARSAP, Akın – KOÇAK, Zeynep Fidan – ÖZSOY, Nesrin (2006)**
/Güz, s.39; sh. 87-96
 The Professional Effects of Mathematics and Mathematical Thinking on
 Managing Director Candidates
İşletme Yönetici Adaylarında Matematik ve Matematiksel Düşüncenin Mesleğe
Yönelik Etkileri /Autumn, vol.39; pp. 87-96

- NALBANT, Mehmet Vefa (2006)**...../Yaz, s.38; sh. 137-148
Türkçede Tarihi Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- fiili
An example of Function change in the field of Historicial Turkish Language:
The verb -tut/Summer, vol.38; pp.137-148
- ÖKSE, A. Tuba (2006)**/Kış, s.36; sh. 47-68
Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur
Yağdırma Törenleri
New Year Feasts, Fertility and Rain Making Ceremonies since the Early Near
East...../Winter, vol.36; pp.47-68
- ÖNER, Mustafa (2006)**...../Bahar, s.37; sh. 175-188
XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Evezov (1897-1961)
The Monument of XXth Century Turkestan Literaturel Muhtar Evezov (1897-
1961)/Spring, vol.37; pp.175-188
- ÖZCAN, Koray (2006)**/Kış, s.36; sh.201-226
Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri:
Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)
The Spatial Elements of the Administrative System in Anatolia During Seljuk
Period: The Organization of the Seljuk Administraive Units
(and Its Evolution)/Winter, vol.36; pp. 201-226
- ÖZCAN, Koray (2006)**/Yaz, s.38; sh. 161-184
Anadolu Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk
Kent Model(ler)i
A Dimension of Anatolion-Turkish Urban History Anatolion Turkish Urban
Models During the Seljuk Period)/Summer, vol.38; pp. 161-184
- ÖZDEMİR, Aşur (2006)**...../Bahar, s.37; sh. 91-114
Körüğli Men Bezergen” Destanındaki Özel Adlara Dair
On The Proper Names in
The Legend of Koroglı Men Bezergen...../Spring, vol.37; pp.91-114
- ÖZDEMİR YAYLACI, Gaye (2006)**/Kış, s.36; sh. 93-112
Organizasyonlarda Kişilerarası İlişkilerde Etki Taktikleri ve Kullanımına İlişkin
Literatür Çalışması
A Literature Work of Upward Influences And Uses In Interpersonel Relations in
Organizations/Winter, vol.36; pp.93-112
- ÖZHER, Sema (2006)**...../Bahar, s.37; sh. 81-90
Beyaz Gemi Adlı Romandaki Yüce Birey Arketipi
The Great Individual Archetype in The Novel Named Beyaz Gemi
...../Spring, vol.37; pp-81-90

- ÖZKAN, Salih (2006)**/Kış, s.36; sh. 187-200
Niğde'ye Yapılan Sürgünler
The Exiles Sent to Nigde /Winter, vol.36; sh. 187-200
- ÖZKANLI, Özlem – NAMAĞALİEVA, Kızjibek (2006)**/Güz, s.39; sh. 97-125
Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Bazı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yönetim Sorunları Üzerine Bir Araştırma
Management Problem of Some Small and Medium Size Enterprises in Kyrgyzstan /Autumn, vol.39; pp. 97-125
- ÖZLÜ, Zeynel (2006)**...../Güz, s.39; sh. 127-162
XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Göynük'te Fiyatlar
Prices in 18 th-19 th Century in Göynük..... /Autumn, vol.39; pp. 127-162
- ÖZSOY, İsmail (2006)**...../Güz, s.39; sh. 163-194
Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler
Historical and Universal Lessons from the Collapse of the Soviet System /Autumn, vol.39; pp. 163-194
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2006)**...../Bahar, s.37; sh. 57-64
Anadolu ve Kıbrıs Ağzlarında Bir Dilde Tekinsiz (Tabu) Örneği: “Dulunmak”
The Taboos in Language Example in The Anatolian and Cyprus Dialects: “Dulunmak” /Spring, vol.37; pp.57-64
- PAMUK, Bilgehan (2006)**/Kış, s.36; sh. 227-241
XVII. Yüzyılda Bir Şenlendirme (İhyâ) Uygulaması: Mormoc Köyü'nün İmarı (Kelkit)
An application of Senlendirme(Ihyâ) in the 17th Century: The Improvement of Mormoc Village(Kelkit) /Winter, vol.36; pp. 227-241
- PAYDAŞ, Kazım (2006)**...../Güz, s.39; sh. 195-218
Türkçede Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması
The Application of the Suyurgal System among the Mongols and the Turkish-Islamic States /Autumn, vol.39; pp. 195-218
- SARIKAYA, Yakup (2006)**...../Yaz, s.38; sh. 01-14
Sovyet Devri Türkmen Yazarı Berdi Kerbabeyev ve Ayğıtlı adım Romanı
Berdi Kerbabeyev, Writer of Soviet Age Turkmen Literature and His Novel, Named Ayğıtlı Adım (The Decisive Step) /Summer, vol.38; pp.01-14
- ŞAHAN GÜNEY, Fatma (2006)**...../Kış, s.36; sh.125-138
Functions of the So-called Passive Morpheme-(I)l-in Kazakh
Kazak Türkçesinde Pasiflik Eki Olarak Adlandırılan -(I)l- Ekinin İşlevleri /Winter, vol.36; pp.125-138
- ŞAHİN, Bican (2006)**/Bahar, s.37; sh. 189-206
Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World?
The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited

İslam, Müslüman Dünyada Demokratikleşmenin Önünde Bir Engel midir?
İslam ve Demokrasinin Uyumu Tartışmasının Yeniden Gözden
Geçirilmesi /Spring, vol.37; pp.189-206

ŞİMŞEK, Ahmet (2006)/Bahar, s.37; sh. 65-80
Tarihsel Romanın Eğitimsel İşlevi
Educational Function of Historical Novel..... /Spring, vol.37; pp.65-80

TAĞIZADE-KARACA, Nesrin (2006)/Kış, s.36; sh. 167-186
Batılı Üç Eserde 'Romantik Kurban' Cem Sultan
Sultan Djem As Romantic Victim In Three Western Works/Winter, vol.36; pp. 167-186

TEKCAN, Münevver (2006)...../Bahar, s.37; sh.21-55
Hakîm Ata'nın Ahir Zaman Kitabı
Hakîm The Book of Ahir Zaman Kitab by Çakîm Ata /Spring, vol.37; pp.21-55

TUNA, Sibel Turhan (2006)...../Yaz, s.38; sh. 149-160
Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği
The Traditions of Taking Arm in arm and Tying Up a Red Belt in the Wedding Ceremony of Turkish World/Summer, vol.38; pp. 149-160

USER, Hatice Şirin (2006)/Güz, s.39; sh. 219-238
Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine
On the Structure of Some Titles in Old Turkish /Autumn, vol.39; pp. 219-238

YEŞİLORMAN, Mehtap (2006)...../Kış, s.36; sh. 01-46
Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü
The Role of Socio-Economic Factors In Political Socialization Process
..... /Winter, vol. 36; pp. 01-46

YEGEL, Sinem (2006)/Yaz, s.38; sh. 197-228
Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut:
Topluluk Pazarlaması
A New Dimension of Marketing is Brought by The Postmodern Society
Structure: Tribal Marketing/Summer, vol.38; pp. 197-228

YÜKSEL, Bilge (2006)/Yaz, s.38; sh. 15-34
Ziya Osman Saba ve Dergilerde Saklı Kalmış Şiirleri
Ziya Osman Saba and His Poems Forgotten in
Journals/Summer, vol.38; pp.15-34

bilig
2006 MAKALE ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 36-37-38-39)

2006 INDEX OF ARTICLES
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 36-37-38-39)

Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi
..... **Yaz, s.38; sh. 35-49 / Hanzade GÜZELOVA**
an Unknown Work of Abdi- The Translation of Heft Peyker
..... *Summer, vol.38; pp.35-49 / Hanzade GÜZELOVA*

Abdülaziz b. Mahmud el İsfahani, Sıfatu'l-Haremeyn (Dil Özellikleri-Metin-Dizin) (Yay.Değer./Review)
..... **Güz, s.39; sh. 239-244 / Ahmet DEMİRTAŞ**
..... *Autumn, vol.39; pp. 239-244*

Anadolu Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i.....Yaz, s.38; sh. 161-184 Koray ÖZCAN
A Bimenson of Anatolion-Turkish Urban History Anatolion Turkish Urban Models During the Seljuk Period) . Summer, vol.38; pp. 161-184 / Koray ÖZCAN

Anadolu ve Kıbrıs Ağızlarında Bir Dilde Tekinsiz (Tabu) Örneği: “Dulunmak
..... **Bahar, s.37; sh. 57-64 / Rıdvan ÖZTÜRK**
The Taboos in Language Example in The Anatolian and Cyprus Dialects: “Dulunmak”Spring, vol.37; pp.57-64 / Rıdvan ÖZTÜRK

Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)
..... **Kış, s.36; sh.201-226 / Koray ÖZCAN**
The Spatial Elements of the Administrative System in Anatolia During Seljuk Period: The Organization of the Seljuk Administraive Units (and Its Evolution)” Winter, vol.36; pp. 201-226 / Koray ÖZCAN

Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri
(Yayın Değerlendirme / Rewiev)
..... **Kış, s.36; sh. 261-264 / Mutlu DEVECİ**
..... *Winter, vol.36; pp. 261-264*

Azerbaycan Türkçesinde Teklik-Çokluk Kategorisi Üzerine

..... Yaz, s.38; sh. 93-102 / Çengiz HÜSEYNZADE
About the Category of Singularity and Plurality in Azerbaijan Turkish
..... Summer, vol.38; pp.93-102 / Çengiz HÜSEYNZADE

Bağımsız Denetim Firmaları Bakış Açısıyla Türkiye Bağımsız Dış Denetim Sisteminin Değerlendirilmesi

..... Kış, s.36; sh. 69-91 / Adnan DÖNMEZ – Ayten ERSOY
Evaluating Turkey's Independent External Auditing System From Independent Auditing Firms' Point of View Winter, vol. 36; pp. 69-91 / Adnan DÖNMEZ – Ayten ERSOY

Batılı Üç Eserde 'Romantik Kurban' Cem Sultan

..... Kış, s.36; sh. 167-186 / Nesrin TAĞIZADE KARACA
Sultan Djem As Romantic Victim In Three Western Works
..... Winter, vol.36; pp. 167-186 / Nesrin TAĞIZADE KARACA

Beyaz Gemi Adlı Romandaki Yüce Birey Arketipi

..... Bahar, s.37; sh. 81-90 / Sema ÖZHER
The Great Individual Archetype in The Novel Named Beyaz Gemi
..... Spring, vol.37; pp. 81-90 / Sema ÖZHER

Bilgi Sosyolojisine Göre Bilginin İşlevi ve Bir Model Denemesi

..... Güz, s.39; sh. 01-29 / Cengiz ANIK
The Function of Knowledge in Respect of Knowledge Sociology and a Suggestion of Model Autumn, vol.39; pp. 01-29 / Cengiz ANIK

Bireyleşim / Kemalat Sürecinde Kapalı ve Dar Mekânlar

..... Bahar, s.37; sh. 115-130 / Ahmet DOĞAN
Close and Narrow Spaces in Mature / Individualism Period
..... Spring, vol.37; pp.115-130 / Ahmet DOĞAN

Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri

..... Güz, s.39; sh. 31-51 / Yonca ANZERLİOĞLU
Bucharest Ambassador Hamdullah Suphi and Gagauz Turks
..... Autumn, vol.39; pp. 31-51 / Yonca ANZERLİOĞLU

Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler

..... Yaz, s.38; sh. 71-91 / Orhan KURTOĞLU
The Poets Who Changed Mahlas and Used More Than One Mahlas
..... Summer, vol.38; pp.71-91 / Orhan KURTOĞLU

Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar (Yay.Değer./Rewiev)

..... Bahar, s.37; sh. 207-211 / Mehmet AYDIN
..... Spring, vol.37; pp.207-211

Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine

..... Güz, s.39; sh. 219-238 / Hatice Şirin USER
On the Structure of Some Titles in Old Turkish
..... Autumn, vol.39; pp. 219-238 / Hatice Şirin USER

Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur

Yağdırma Törenleri Kış, s.36; sh. 47-68 / A. Tuba ÖKSE
New Year Feasts, Fertility and Rain Making Ceremonies since the Early Near East Winter, vol.36; pp.47-68 / A. Tuba ÖKSE

Functions of the So-called Passive Morpheme–(I)l-in Kazakh

..... Kış, s.36; sh. 125-138 / Fatma Şahan GÜNEY
Kazak Türkçesinde Pasiflik Eki Olarak Adlandırılan -(I)l- Ekinin İşlevleri
..... Winter, vol.36; pp.125-138 / Fatma Şahan GÜNEY

Hakîm Ata’nın Ahir Zaman Kitabı

..... Bahar, s.37; sh. 21-55 / Münevver TEKCAN
Hakîm The Book of Ahir Zaman Kitab by Çakîm Ata
..... Spring, vol.37; pp. 21-55 / Münevver TEKCAN

Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World?

The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited

..... Bahar, s.37; sh. 189-206 / Bican ŞAHİN
İslam, Müslüman Dünyada Demokratikleşmenin Önünde Bir Engel midir?
İslam ve Demokrasinin Uyumu Tartışmasının Yeniden Gözden Geçirilmesi
..... Spring, vol.37; pp.189-206 / Bican ŞAHİN

İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetimi “Türkiye’deki Ulusal Basın

İşletmelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma

..Bahar, s.37; sh. 131-153 / İ. Pelin DÜNDAR – F. Belma GÜNERİ FIRLAR
Internal Marketing and Total Quality Management “A Research Which Related Evaluation of National Press Organizations in Turkey”
..... Spring, vol.37; pp.131-153 / İ. Pelin DÜNDAR – F. Belma GÜNERİ FIRLAR

İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler

.....Bahar, s.37; sh. 155-174 / Zühal ÇUBUKCU – Mehmet GÜLTEKİN
Social Skills That Need to be Gained by Primary School Students
..... Spring, vol.37; pp.155-174 / Zühal ÇUBUKCU – Mehmet GÜLTEKİN

Japoncadaki Birleşik Fiiller ve Türkçedeki Fiillere Benzerlikleri: fiil+fiil

.....Yaz, s.38; sh. 123-136 / Kerim DEMİRCİ
Japanese Compound Verbs and Their Turkish Counterparts: verb+verb
Summer, vol.38; pp.123-136 / Kerim DEMİRCİ

Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında

..... Bahar, s.37; sh. 01-11 / Şakir İBRAYEV
On Kazakh Myths and Mythical Legends
..... Spring, vol.37; pp. 01-11 / Şakir İBRAYEV

Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Bazı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yönetim Sorunları Üzerine Bir Araştırma

..... Güz, s.39; sh. 97-125 / Özlem ÖZKANLI-Kızjibek NAMAZALİEVA
Management Problem of Some Small and Medium Size Enterprises in Kyrgyzstan
..... Autumn, vol.39; pp. 97-125 / Özlem ÖZKANLI-Kızjibek NAMAZALİEVA

Klasik Türk Şiirinde Mürekkep İstiare, Temsili İstiare ve Alegori

..... Yaz, s.38; sh. 51-70 / Menderes COŞKUN
Metaphor and Allegory in Classical Turkish Literature
..... Summer, vol.38; pp.51-70 / Menderes COŞKUN

Köktürk Yazıtları'ndaki "Türük oğuz begleri bodun eşidiñ" ve "Oğuzı yeme tarkınç ol temiş" Cümlelerinde Geçen oğuz Kelimesi Üzerine

..... Bahar, s.37; sh. 13-20 / Ahmet KARADOĞAN
Upon the Word of oğuz in the sentences of "Türük oğuz begleri bodun eşidiñ" and "Oğuzı yeme tarkınç ol temiş" Taken from Köktürk Inscriptions
..... Spring, vol.37; pp.13-20 / Ahmet KARADOĞAN

Köroğlu Men Bezergen Destanındaki Özel Adlara Dair

..... Bahar, s.37; sh. 91-114 / Aşur ÖZDEMİR
On The Proper Names in The Legend of Koroglu Men Bezergen
..... Spring, vol.37; pp.91-114 / Aşur ÖZDEMİR

Kutadgu Bilig'de (teñri Óazze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine

..... Yaz, s.38; sh. 103-122 / Süer EKER
On the origins of Turkish Islamic terms (teñri Óazze ve celle ögdisin ayur) in Kutadgu Bilig Summer, vol.38; pp.103-122 / Süer EKER

Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması

..... Güz, s.39; sh. 195-218 / Kazım PAYDAŞ
The Application of the Suyurgal System among the Mongols and the Turkish-Islamic States Autumn, vol.39; pp. 195-218 / Kazım PAYDAŞ

Niğde'ye Yapılan Sürgünler

..... Kış, s.36; sh. 187-200 / Salih ÖZKAN
The Exiles Sent to Niğde Winter, vol.36; sh. 187-200 / Salih ÖZKAN

Organizasyonlarda Kişilerarası İlişkilerde Etki Taktikleri ve Kullanımına İlişkin Literatür Çalışması

.....Kış, s.36; sh. 93-112 / Gaye ÖZDEMİR YAYLACI
A Literature View of Upward Influences and Uses in Interpersonal Relations of Organizations Winter, vol.36; pp. 93-112 / Gaye ÖZDEMİR YAYLACI

Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı

..... Yaz, s.38; sh. 185-196 / Ganizhamal KUSHENOVA
The Organization Structure of Turkestan in Period of Ugeday Khan Summer, vol.38; pp. 185-196 / Ganizhamal KUSHENOVA

Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut:

Topluluk Pazarlaması Yaz, s.38; sh. 197-228 / Sinem YEYGEL
A New Dimension of Marketing is Brought by The Postmodern Society Structure:

Tribal Marketing Summer, vol.38; pp. 197-228 / Sinem YEYGEL

Siyasal Sosyalizasyon Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü

..... Kış, s.36; sh. 01-46 / Mehtap YEŞİLORMAN
The Role Of Socio-Economic Factors In Political Socialization Process " Winter, vol. 36; pp. 01-46 / Mehtap YEŞİLORMAN

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilimler Hakkındaki Görüşleri

..... Kış, s.36; sh. 113-124 / İsmail H. DEMİRCİOĞLU
Social Studies Student Teachers' Perceptions of Social Science Winter, vol.36; pp. 113-124 / İsmail H. DEMİRCİOĞLU

Sovyet Devri Türkmen Yazarı Berdi Kerbabeyev ve Aygıtlı Adım Romanı

..... Yaz, s.38; sh. 01-14 / Yakup SARIKAYA
Berdi Kerbabeyev, Writer of Soviet Age Turkmen Literature and His Novel, Named Aygıtlı Adım (The Decisive Step) Summer, vol.38; pp.01-14 / Yakup SARIKAYA

Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler

..... Güz, s.39; sh. 163-194 / İsmail ÖZSOY
Historical and Universal Lessons from the Collapse of the Soviet System Autumn, vol.39; pp. 163-194 / İsmail ÖZSOY

Süleymânnâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler

..... Kış, s.36; sh. 243-260 / Hamdi GÜLEÇ
Süleymânnâme'de The Elements belonging of Ancient Turkish Eposes, Language-Genre and Motifies in Süleymânnâme Winter, vol.36; pp.243-260 / Hamdi GÜLEÇ

Tarihsel Romanın Eğitimsel İşlevi

.....Bahar, s.37; sh. 65-80 / Ahmet ŞİMŞEK
Educational Function of Historical Novel
.....Spring, vol.37; pp.65-80 / Ahmet ŞİMŞEK

The Professional Effects of Mathematics and Mathematical Thinking on Managing Director Candidates

.....Güz, s.39; sh. 87-96 / Akın MARŞAP-Zeynep Fidan KOÇAK-Nesrin ÖZSOY
İşletme Yönetimi Adaylarına Matematik ve Matematiksel Düşüncenin Mesleğe Yönelik Etkileri
.....Autumn, vol.39; pp. 87-96 // Akın MARŞAP-Zeynep Fidan KOÇAK-Nesrin ÖZSOY

TKY’de Karar Almaya Katılımın ve Örgütsel Bağlılığın

Kişisel Performansa Etkisi.....Güz, s.39; sh. 73-86 / Hakan KİTAPCI
The Effects of Participation decision Making and Organizational Commitment on Individual Performance Under TQM
.....Autumn, vol.39; pp. 73-86 / Hakan KİTAPCI

Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği

.....Yaz, s.38; sh. 149-160 / Sibel Turhan TUNA
The Traditions of Taking Arm in arm and Tying Up a Red Belt in the Wedding Ceremony of Turkish World
.....Summer, vol.38; pp. 149-160 / Sibel Turhan TUNA

Türk Kültür ve Fikir Hayatında EkinçiGüz, s.39; sh. 53-72 / Ali EROL

Ekinçi and Its role in The Turkish Culture and Ideas (1875-1877)
.....Autumn, vol.39; pp. 53-72 / Ali EROL

Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü

.....Kış, s.36; sh.139-165 / Belkıs ALTUNİŞ GÜRSOY
The Role of Ambassadors and Their Official Reports in the Turkish Modernization Winter, vol.36; pp.139-165 / Belkıs ALTUNİŞ GÜRSOY

Türkçede Tarihi Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- fiili

.....Yaz, s.38; sh. 137-148 / Mehmet Vefa NALBANT
An example of Function change in the field of Historical Turkish Language: The verb -tut”Summer, vol.38; pp.137-148 / Mehmet Vefa NALBANT

XVII. Yüzyılda Bir Şenlendirme (İhyâ) Uygulaması: Mormoc Köyü’nün İmarı (Kelkit)

.....**Kış, s.36; sh. 227-241 / Bilgehan PAMUK**
An application of Senlendirme (İhyâ) in the 17th Century: The Improvement of Mormoc Village (Kelkit) ” Winter, vol.36; pp. 227-241 / Bilgehan PAMUK

XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük’te Fiyatlar

.....**Güz, s.39; sh. 127-162 / Zeynel ÖZLÜ**
Prices in 18th-19th Century in Göynük
.....*Autumn, vol.39; pp. 127-162 / Zeynel ÖZLÜ*

XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Evezov (1897-1961)

.....**Bahar, s.37; sh. 175-188 / Mustafa ÖNER**
The Monument of XXth Century Turkestan Literaturel Muhtar Evezov (1897-1961)Spring, vol.37; pp.175-188 / Mustafa ÖNER

Ziya Osman Saba ve Dergilerde Saklı Kalmış Şiirleri

.....**Yaz, s.38; sh. 15-34 / Bilge YÜKSEL**
Ziya Osman Saba and His Poems Forgetten in Journals
.....*Summer, vol.38; pp.15-34 / Bilge YÜKSEL*

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayın kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk dünyasıyla ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimlerle ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakem ve yayım kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayım kabul edilmeyen yazıların, istek hâlinde bir nüshası yazarlarına iade edilir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığına devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayıma kabul edilen yazılar için, yazarı ve hakemlerine yayın tarihinden itibaren bir ay içinde telif / inceleme ücreti ödenir. Ücret miktarı, her yıl başında yayın kurulunun önerisi üzerine yönetim kurulunca belirlenir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde yayın kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu karakterli harflerle yazılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adresi: Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elmek (e-mail) adresi belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilemediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile, 10 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Alıntılar eğik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük

harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Şekiller ve Çizelgeler: Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydın ve beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnot veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

7. Resimler: Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler, toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Kaynak Verme: Dipnotlar, sadece açıklama için kullanılmalı ve açıklamalar da metnin sonunda verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 2000); (Köprülü 2000: 15)

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın adı vd. yazılmalıdır: (İsen vd. 2002)

Kaynaklar kısmında ise diğer yazarlar da belirtilmelidir. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926)” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka tarih belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olduğu takdirde yayımlanış tarihine göre sıralanacak; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilecektir:

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1961), *Azeri Edebiyatının Tekamülü*, İstanbul: MEB Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, disketiyle birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to the subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion about the scientific studies on the international level concerning Turkish World.

The articles firstly related to social sciences subjects and dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World are published in *bilig*.

An article sent to *bilig* should be an original article which contribute knowledge and scientific information to its field or a study that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works. Articles introducing works and personalities, announcing new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

Evaluation of Articles

The articles forwarded to *bilig* are first studied by the Editorial Board in terms of the journal's principles those found acceptable are sent to two referees who are well-known for their works in that field. Names of the referees are confidential and referee reports are safe-kept for five years. In case one referee report is negative and the other is favorable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation. The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the referees and editorial board. If they disagree, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month after publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

The Language of the Journal

Turkiye Turkish is the Language of the journal. Articles presented in English or other Turkish dialects may be published not exceeding one third of an issue. Articles submitted in Turkish dialects may be published after they are translated into Türkiye Turkish upon the decision of the Editorial Board if necessary.

Writing Rules

In general the following are to be observed in writing the articles for bilig:

- 1. Title of the Article:** Title should be in suitable for the content and the one that expresses it best, and should be bold letters.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are in capital letters and bold, addresses in normal italic letters; institution the author works at, contact and e-mail addresses should be specified.
- 3. Abstract:** In the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the abstract body there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words. At the end of the article there should titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be attached by the journal.
- 4. Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 3 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
- 5. Section Headings:** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings can be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendixes) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
- 6. Figures and Tables:** Figures should be drawn on tracing or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page. Figures should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered and have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise, and the first letters of each word should be capitalized. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

8. **Stating the Source:** Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 2000); (Köprülü 2000: 15)

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et. al) is added.

(İsen et al. 2002)

Full reference including all the names of authors should be given in the list of references. If there is name of the referred authors within the text then only the publication date should be written:

“Tanpınar (1976: 131) on this issue”

In the sources and manuscripts with no publication date only the name of author; in encyclopedias and other sources without authors only the name of the source should be written

In the secondary sources quoted original source should also be pointed:

“Köprülü (1926)” (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s), the date(s) and moreover should be stated in the references.

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. **References:** Should be at the end of the text in the alphabetic order as shown in the example below. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will shown as (1980a, 1980b):

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1961), *Azeri Edebiyatının Tekamülü*, İstanbul: MEB Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “*Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri*”, İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

How to Forward the Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies, one original and two photocopied forms with a diskette or CD to bilig via the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach bilig within not later than one month. Minor editing may be done by the editorial board.

Correspondence Address

bilig Dergisi

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06430 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr